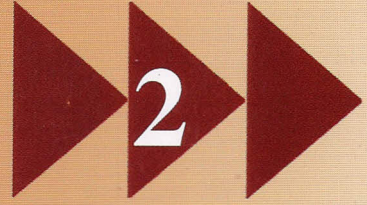

ERMENİ

ARAŞTIRMALARI

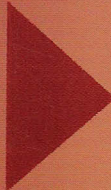
Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

ARMENIAN STUDIES

A Quarterly Journal of History, Politics and International Relations

FİYATI: 3.000.000

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
INSTITUTE FOR ARMENIAN RESEARCH

ANKARA Haziran-Temmuz-Ağustos 2001 Sayı: 2
ANKARA June-July-August 2001 Issue: 2

ERMENİ ARAŞTIRMALARI / ARMENIAN STUDIES

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
A Quarterly Journal of History, Politics and International Relations

Haziran, Temmuz, Ağustos 2001, Cilt / Volume: 1, No. 2

SAHİBİ / PUBLISHER

Avrasya-Bir Vakfı adına Şaban GÜLBAHAR, Avrasya-Bir Foundation

EDİTÖR / EDITOR

Ömer Engin LÜTEM

(E. Büyükelçi, Ermeni Araştırmalar Enstitüsü Başkanı / Rtd. Ambassador and Director of Institute for Armenian Research)

EDİTÖR YARDIMCILARI / CO-EDITORS

Alfabetik sıra ile / In alphabetical order

Araştırmacı / Researcher Şenol KANTARCI

(Ermeni Araştırmalar Enstitüsü / Institute for Armenian Research, and Atatürk University, Erzurum)

Assist. Prof. Dr. Kamer KASIM

(Ermeni Araştırmalar Enstitüsü / Institute for Armenian Research and Abant İzzet Baysal University, Bolu)

Assist. Prof. Dr. İbrahim KAYA

(Ermeni Araştırmalar Enstitüsü / Institute for Armenian Research and Onsekiz Mart University, Çanakkale)

Dr. Sedat LAÇİNER

(Ermeni Araştırmalar Enstitüsü / Institute for Armenian Research)

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / ASSISTING EDITOR:

Aydan İYİGÜNGÖR

(Ermeni Araştırmalar Enstitüsü / Institute for Armenian Research, and Rheinische Friedrich Wilhelms University, Bonn)

Web: <http://www.eraren.org>

YAZI KURULU / EDITORIAL BOARD

Alfabetik sıra ile / In alphabetical order

Prof Dr. Dursun Ali AKBULUT

(Ondokuz Mayıs University, Samsun)

Gündüz AKTAN

(E.Büyükelçi, köşeyazarı / Rtd. Ambassador, columnist)

Prof. Dr. Salim ÇOHÇE

(İnönü University, Malatya)

Dr. Şükrü ELEKDAĞ

(E.Büyükelçi, köşeyazarı / Rtd. Ambassador, columnist)

Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU

(Türk Tarih Kurumu Başkanı /
President of Turkish Historical Society)

Dr. Erdal İLTER

(Yazar / Author)

Assist. Prof. Dr. Davut KILIÇ

(Fırat University, Elazığ)

Prof. Dr. Enver KONUKÇU

(Atatürk University, Erzurum)

Prof. Dr. Hasan KÖNİ

(Ankara University)

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ

(Selçuk University, Konya)

Armağan KULOĞLU

(E.Tümg.ASAM /

Rtd. Major General, Center for Eurasian Strategic Studies)

Assist. Prof. Dr. Erol KÜRKCÜOĞLU

(Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü /

Director, Center of Turkish Armenian Relations and

Atatürk University, Erzurum)

Ömer Engin LÜTEM

(E.Büyükelçi, Ermeni Araştırmalar Enstitüsü Başkanı /
Rtd. Ambassador and Director of Institute for Armenian
Research)

Assoc. Prof. Dr. Nurşen MAZICI

(Akdeniz University, Antalya)

Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ

(ASAM Başkanı / President, Center for Eurasian Strategic

Studies and Gazi University, Ankara)

Prof. Dr. Mehmet SARAY

(İstanbul University, İstanbul)

Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ

(Ankara University)

Bilâl N.ŞİMŞİR

(E.Büyükelçi, Tarihçi / Rtd. Ambassador and historian)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Alfabetik sıra ile / In alphabetical order

Assist. Prof. Dr. Kalerya BELOVA

(Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsü/
Institute of International Relations Moscow)

Prof. Erich FEIGL

(Tarihçi/Historian)

Andrew MANGO

(Gazeteci, Yazar/Journalist, Author)

Prof. Dr. Justin McCarthy

(Louisville University)

Prof. Dr. Stanford J. SHAW

(Bilkent University, Ankara)

Ermeni Araştırmaları yılda dört kez, ilkbahar, Yaz, Sonbahar ve Kış olarak yayınlanır.
Armenian Studies is published four times a year (Spring, Summer, Fall and Winter)

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmalar ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayınlanır, ya da yayınlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre için tutulur.

Armenian Studies is a referee journal. Articles submitted for consideration of publication are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The appropriate articles are then sent to three referees known for their academic reputation in their respective areas. Upon their decision, the article will be published in the journal, or rejected for publication. The reports of the referees are kept confidential and stored in the Journal's archives for five years.

AVRASYA BİR Vakfı / Foundation, ASAM

Konrad Adenauer Cad., No. 61, 06550, Çankaya, Ankara - Turkey

Design and Printing / Tasarı ve Baskı: **GRAFİKER Ltd. Şti.**,
Meşrutiyet Cad. No: 26/14, Kızılay, Ankara - Turkey. Tel. 0090 312 417 63 93

Yurtiçi Abone Ücreti: 12 milyon TL

Annual Subscription: 30 \$

Aşağıdaki banka hesap numarasına ödeme yapabilirsiniz

Please send your payment to the following bank account

00158003948581394, Vakıflar Bankası, Yıldız Şubesi Ankara

Yıldız Branch Ankara Turkey.

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayınlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Dergi sahibini veya editörünü bağlamaz.

Statements of facts or opinions appearing in Armenian Studies are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors or publisher.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim,

kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz.

Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the Institute for Armenian Research.

Kapak: H. Aliev ve R. Koçaryan (Azerbaycan ve Ermenistan'ın Avrupa Konseyi'ne üye olmalarından sonra düzenlenen ortak basın toplantısında. 25 Ocak 2001 Strasbourg)

Cover: H. Aliev and R. Kocharian (During the press conference on the occasion of the accession of Azerbaijan and Armenia for the Council of Europe, Strasbourg, January 25.2001).

Ermeni Araştırmaları Dergisi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü yayınıdır.
Armenian Studies is an Institute for Armenian Studies publication.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfa No:

Editörün Notu	5
<i>Editorial Note</i>	
Olaylar ve Yorumlar	9
<i>Facts and Comments</i>	
Ömer E. Lütem	
Amerika'daki Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey	30
<i>The Armenian Propaganda in the United States and Ambassador Ahmet Rüstem Bey</i>	
Dr. Bilâl N. Şimşir	
Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazın Kilisesinin Rolü (1828-1915)	49
<i>The Role of the Echmiyazin Church in Russian Eastern Anatolia Policies (1825-1915)</i>	
Yrd. Doç. Dr. Davut Kılıç	
Ermeni Milli Kilisesinin Zaferi ve Trajedisi	65
<i>The Victory and Tragedy of The Armenian National Church.</i>	
Prof. Erich Feigl	
Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi	89
<i>The Analysis of The alleged Armenian Genocide from The Legal And Ethical Perspective</i>	
Pulat Y. Tacar	
Bırakın Tarihçiler Karar Versin	113
Prof. Dr. Justin McCarthy	
İngilizce Yazıların Türkçe Özetleri	131
<i>Turkish Summaries of the English Articles</i>	
- Ali Hikmet Alp : Günümüz Ermenistan'ı ve Soykırım İddiaları: Milli Kimliğin de Ötesinde Bir Sorun / <i>Today's Armenia and Motives Behind The Genocide Accusations: More Than A Matter Of "National Identity"</i>	
- Prof. Dr. Hasan Köni : Arnold Toynbee'nin Türkler Üzerine İncelemesi ve Ermeni Propagandasının Doğuşu / <i>The Research of Arnold Toynbee on Turks and The Birth of Armenian Propaganda</i>	
- Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım : Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması / <i>The Nagorno – Karabakh Conflict From Its Inception To The Peace Process</i>	
- Hasan Kanbolat-Nazmi Gül : Kafkasya'da Cevaheti (Gürcistan) ile Krasnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları / <i>The Geopolitics and Quest for Autonomy of The Armenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) In The Caucasus</i>	
Today's Armenia and Motives Behind The Genocide Accusations: More Than A Matter of "National Identity"	145
<i>Günümüz Ermenistan'ı ve Soykırım İddiaları: Milli Kimliğin de Ötesinde Bir Sorun</i>	
Ali Hikmet Alp	

The Research of Arnold Toynbee on Turks and The Birth of Armenian Propaganda.....	159
<i>Arnold Toynbee'nin Türkler Üzerine İncelemesi ve Ermeni Propagandasının Doğuşu</i>	
Prof. Dr. Hasan Köni	
The Nagorno-Karabakh Conflict From Its Inception To The Peace Process	170
<i>Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması</i>	
Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım	
The Geopolitics and Quest for Autonomy of The Armenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) In The Caucasus.....	186
<i>Kafkasya'da Cevaheti (Gürcistan) ile Krasnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları</i>	
Hasan Kanbolat – Nazmi Gül	
Türkçe Yazıların İngilizce Özetleri	211
<i>English Summaries of the Turkish Articles</i>	
- Ömer E. Lütem : Facts and Comments / <i>Olaylar ve Yorumlar</i>	
- Dr. Bilâl N. Şimşir : The Armenian Propaganda in the United States and Ambassador Ahmet Rüstem Bey / <i>Amerika'daki Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey</i>	
- Yrd. Doç. Dr. Davut Kılıç : The Role of the Echmiyazin Church in Russian Eastern Anatolia Policies / <i>Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazin Kilisesinin Rolü (1828-1915).</i>	
- Prof. Erich Feigl : The Victory and Tragedy of The Armenian National Church / <i>Ermeni Milli Kilisesinin Zaferi ve Trajedisi</i>	
- Pulat Y. Tacar : The Analysis of The Armenian Genocide from The Legal And Ethical Perspectives / <i>Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlakî Açılardan İncelenmesi</i>	
Kitap Tahlilleri / Book Review - En Son Kitaplar / Recent Books.....	228
Sedat Laçiner, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Yücel Acer, Çetin Güney	
Belgeler / Documents	251

EDİTÖRÜN NOTU

Ermeni Araştırmaları Dergisinin bu sayısı ilk sayıya nazaran daha hacimli olup bilim adamları ve eski diplomatlar tarafından kaleme alınan makaleleri içermektedir. Makaleler dillerine göre bir araya getirilmiştir. Türkçe olanlar ile İngilizce yazılmış olanların Türkçe özetleri bir araya toplanmış olup bunları İngilizce olanlar ve Türkçe yazıların İngilizce özetleri izlemektedir. Bu yeni düzenlemenin okuyucunun dergimizi incelemesini kolaylaştıracağını ümit ediyoruz.

Dergimizin birinci yazısında Büyükelçi Dr. Bilâl N. Şimşir Vaşington'daki Osmanlı Büyükelçisi olan Ahmet Rüstem Bey'in pek bilinmeyen ancak çok ilginç hikayesini anlatmaktadır. Adıgeçen Ermeni sorunu konusunda Başkan W. Wilson ile tartıştıktan sonra, kendi kararı ile ve bir protesto gösterisi olarak 1914 yılında Türkiye'ye dönmüştür.

Bu sayıda dini konularla ilgili iki makale vardır. Dr. Davut Kılıç'ın **Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazın Kilisesinin Rolü (1828-1915)** başlıklı yazısı Rusların Ermenileri Osmanlılara ve İranlılara karşı oynayacakları bir kart gibi algıladıklarını belirtmekte ve bu bağlamda Eçmiyazın kilisesinin rolünü vurgulamaktadır. Prof. Erich Feigl ise **Ermeni Kilisesinin Zaferi ve Trajedisi** yazısında, esas itibariyle, Ermeni Gregoryen kilisesinin sözde 1700. kuruluş yıldönümü konusunu incelemekte ve bu kilisenin 301 yılında kurulmuş olamayacağını kanıtlamaktadır.

Sözde Ermeni soykırımının hukuki yönü yeterince incelenmemiş ve tahlil edilmemiştir. Büyükelçi Pulat Tacar'ın **Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi** başlıklı yazısı bu karmaşık soruna ışık tutmaktadır.

Prof. Dr. Justin Mc Carthy'in geçen sayımızda çıkan "Let the Historians Decide" başlıklı yazısı o kadar büyük bir beğeni kazandı ki, İngilizce bilmeyen okuyucularımızın yararlanması için Türkçe çevirisini bu sayımızda yayınlamayı kararlaştırdık.

Büyükelçi Ali Hikmet Alp **Günümüz Ermenistan'ı ve Soykırım İddiaları: Milli Kimliğin de Ötesinde Bir Sorun** başlıklı yazısında

Ermeni aydınlarının sözde soykırımı milli benliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak telakki etikleri ancak gerçekte Ermeni Hükümetlerinde "soykırımı" konusunu siyasi amaçlarla, örneğin tazminat talebi için, kullanmak eğilimi olduğunu belirtmektedir. Bu yazı ayrıca Karabağ barış sürecine de değinmektedir.

Prof. Dr. Hasan Köni'nin **Arnold Toynbee'nin Türkler Üzerine İncelemesi ve Ermeni Propandasının Doğuşu** başlıklı yazısı bir süre önce kaleme alınmış olmasına karşın, Bryce ve Toynbee tarafından yazılmış olan "Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Uygulanan Muamele, 1915-1916" başlıklı, Birinci Dünya Savaşı'na ait bir propaganda kitabının "sansürsüz" olarak yeniden basılması karşısında tamamen güncel bir nitelik kazanmıştır.

Kamer Kasım'ın yazısı **Başlangıçtan Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması** olup yazar Karabağ sorununun çözümü için yapılan müzakereleri tahlil etmektedir. Diğer yandan **Olaylar ve Yorumlar** makalesinde Karabağ sorunundaki son gelişmelere uzun yer ayrılmıştır.

Gürcistan'daki Cevaheti ve Rusya'daki Krasnodar bölgelerinde memnun olmayan Ermeni azınlıkların talepleri, gelecekte, Ermenistan ile anılan ülkeler arasında önemli bir anlaşmazlık kaynağı olabilir. Hasan Kanbolat ve Nazmi Gül'ün **Kafkasya'da Cevaheti (Gürcistan) ile Krasnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları** başlıklı yazıları kamuoyunca hiç bilinmeyen bu konuyu aydınlatmaktadır.

Olaylar ve Yorumlar yazısı Haziran, Temmuz ve Ağustos 2001 ayları içinde Ermeni sorunu konusundaki başlıca olayları anlatmakta ve yorumlamaktadır. İncelenen konular şunlardır: Karabağ konusundaki gelişmeler, Türk-Ermeni Barışma Komisyonu, Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmanın yeni bir koşulu, Sözde Ermeni soykırımını tanıyan ve tanımayan devletler ve Bakü-Ceyhan petrol boru hattının Ermenistan'dan geçmesi.

Bu sayı **Kitap Tahlilleri** ile Ermeni sorunu hakkında **En son Kitapları** gösteren bir liste de içermektedir.

Son olarak **Belgeler** bölümünde Ermeni sorunu ile ilgili bazı belgelerin tam metinlerini yayınlanmaktadır.

Saygılarla

Editör

EDITORIAL NOTE

This issue of the *Armenian Studies*, much more voluminous than the first one, contains articles written by scholars and former diplomats. The articles are assembled according to their language: The articles written in Turkish and the Turkish summaries of the English articles are followed by the articles in English and the English summaries of the Turkish articles. We hope that this new ordering will facilitate the reading of our journal

In the first article of our journal, Ambassador Bilâl N. Şimşir tells us the rather unknown but very interesting story of Ahmet Rüstem Bey, Ottoman Ambassador to Washington who, after arguing with President W. Wilson on the Armenian question, on his own initiative and as a gesture of protest left his post and returned to Turkey in 1914.

There are two articles on religious affairs in this issue: Dr. Davut Kılıç's **The Role of the Echmiyazin Church in Russian Eastern Anatolia Provinces** states that the Russians perceived the Armenians as a "useful card" to play against the Ottoman Empire and Iran and emphasises the role of the Echmiyazin Church in this respect. Prof. Feigl 's **"The Victory and Tragedy of The Armenian National Church"** focuses mainly on the 1700s anniversary of the foundation of the Armenian Gregorian Church and demonstrates that this Church could not be founded in 301.

The legal aspects of the so called Armenian genocide are not well studied and analysed. The article of Ambassador Tacar entitled **The Analysis of the alleged Armenian Genocide from the Legal and Ethical Perspective** shade much light on this rather complicated question.

Prof. Dr. Justin Mc Carthy's article "Let the Historians Decide" that appeared in our first issue has been so unanimously acclaimed that for the benefit of the non-English speaking readers we decided to publish a Turkish translation of it.

Ambassador Alp in his article **Today Armenia and Motives Behind The Genocide Accusations: More Than A Matter of 'National Identity'** states that although the Armenian elites consider the "genocide " as an integral part of their national identity in fact there is a tendency in the Armenian Governments to use the "genocide" issue for political purposes, i.e. or indemnization claims. On the other hand this article deals also with the Karabakh peace process.

Prof. Köni's article **The Research of Arnold Toynbee on Turks and the Birth of Armenian Propaganda** though written some time ago, became very actual after the publication of an "Uncensored Edition" of the Bryce and Toynbee's World War One propaganda book "The Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire: 1915-1916"

Karabakh problem is dealt in Kamer Kasım's **The Nagorno-Karabakh Conflict From Its Inception to the Peace Process** which analyses the negotiations to resolve this conflict. On the other hand in the article **Facts and Comments** several pages are devoted to the latest developments of the Karabakh conflict.

The Armenians of Javakheti in Georgia and those of Krasnodar in Russia are restless minorities whose claims could constitute in the future a source for major conflicts between Armenia and the mentioned states. The article of Hasan Kanbolat and Nazmi Gül entitled **The Geopolitics and Quest for Autonomy of the Armenians of Javakheti (Georgia) and Krosnodar (Russia) in the Caucasus** elucidates these questions which are practically unknown by the public opinion.

The article **"Facts and Comments"** relates and comments on the main events of June, July and August 2001, namely, recent developments on the Karabakh issue, Turkish-Armenian Reconciliation Commission, a new condition for establishing diplomatic relations with Armenia, the States who recognised or not recognised the so called Armenian Genocide and the crossing of Baku-Ceyhan oil pipeline through Armenia.

This issue contains a **"Book Review"** and a list of **"Recent Books"** on the Armenian question.

Lastly in the section **"Documents"** we are publishing the full text of some documents related to the Armenian issue.

With best regards.

The Editor

OLAYLAR VE YORUMLAR

(Karabağ konusunda gelişmeler • Türk-Ermeni Barışma Komisyonu • Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmanın yeni bir koşulu • Sözde soykırımını tanıyan ve tanımayan devletler • Baku-Ceyhan petrol boru hattının Ermenistan'dan geçmesi)

Ömer E. Lütem*

1. KARABAĞ KONUSUNDA GELİŞMELER

Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları 4-5 Mart 2001'de Paris'te ve 3-7 Nisan 2001'de de Florida'da buluşmuşlar, görüşmelerde bazı ilerlemeler sağlanmışsa da anlaşmaya varamamışlardı.

Bazı basın haberlerine göre bu toplantılarda, ana çizgileriyle, şu formül üzerinde durulmuştur: Karabağ hukuken Azerbaycan'a bağlı bir bölge olacaktır. Ancak Azerbaycan'ın herhangi bir müdahalesine imkân vermeyecek ölçüde geniş bir otonomiye sahip olacaktır. Ermenistan, Azerbaycan toprakları üzerinden geçecek bir koridor ile Karabağ'a bağlanacaktır. Ermeni işgali altındaki Azeri toprakları Azerbaycan'a geri verilecektir. Nahçıvan, Ermenistan toprakları üzerinden, muhtemelen Mehri bölgesinden geçecek bir koridorla Azerbaycan'a bağlanacaktır.¹

İki taraf arasında denge gözetmeyi amaçlayan ve uzun müzakerelere konu teşkil eden bu tekliflerin ne Azerbaycan ne de Ermenistan tarafından kabul edildiğini söylemek mümkün değildir. Azerbaycan'ın Karabağ'a verilmek istenen ve bu bölgeyi adeta bağımsız hale getiren statüye itiraz etmesine karşılık, Ermenistan'ın Nahçıvan'ın kendi topraklarından geçen bir koridorla Azerbaycan'a bağlanmasını kabul etmek istemediği anlaşılmaktadır. Diğer yandan Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlanmasını Türkiye'nin Azerbaycan ile doğrudan temasını sağlayacak pantürkist bir hareket addeden görüşler de vardır.²

Bu arada Ermeni Parlamentosunda temsil edilen siyasi partiler 28 Nisan 2001 tarihinde Karabağ sorununun çözümü hakkında, özetle, şu hususları içeren bir bildiri kabul etmişlerdir:³

* E.Büyükelçi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı.

¹ Reuters, 4. 5. 2001.

² 'Meghri: The Pan-Turkish Superhighway and other Wrong Turns', AZG Daily, 30.5.2001.

³ Hayots Ashkhar, 28.4.2001, in Groong, 2.5.2001

- a. Karabağ Ermenistan ile birleşmeli veya bu bölgenin bağımsız statüsü uluslararası teyit görmelidir.
- b. Karabağ idaresi sorunun çözümüne ilişkin nihai görüşmelere katılmalıdır.
- c. Ermenistan ile Karabağ arasında yeter genişlikte bir ortak sınır olmalıdır.
- d. Karabağ'ın Azerbaycan ile olan sınırı güvenlik altına alınmalıdır.

Aynı bildiriye, Ermenistan'ın egemenliği ve toprak bütünlüğü aleyhine olacak şekilde bir geçiş hakkı verilemeyeceği (diğer bir deyimle Nahçıvan'ın Ermenistan'dan toprak verilmek suretiyle gerçekleştirilecek bir koridorla Azerbaycan'a bağlanamayacağı), Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümünde arabulucu olmasının kabul edilemeyeceği, bu bölgedeki tüm ulaştırma yollarının açılması (Türk-Ermeni sınırının açılması kastedilmektedir) ve bu konuda varılacak anlaşmanın Ermeni siyasi güçleri ve Ermenistan ve Karabağ halkları tarafından kabul edilmesi gerektiği gibi hususlar da yer almaktadır.

Ermenistan'ın savaş sırasında kazandıklarını barış masasında tescil ettirmek ve ayrıca Azerbaycan ile Nahçıvan'ın coğrafi ayrılığını devam ettirmek istemekle aslında Karabağ sorununun barışçı bir çözümüne kapıyı kapatmaktadır.

Başkan Koçaryan'ın "zamanında" olarak nitelendirdiği bu bildiri, Ermenistan'ın savaş sırasında kazandıklarını barış masasında tescil ettirmek ve ayrıca Azerbaycan ile Nahçıvan'ın coğrafi ayrılığını devam ettirmek istemekle aslında Karabağ sorununun barışçı bir çözümüne kapıyı kapatmaktadır.⁴

Taşnak Partisi de 11-12 Mayıs'ta Erivan'da yaptığı bir toplantı sonunda Başkan Koçaryan'ın Karabağ konusunda izlenecek politikayı tespit için Ermenistan'daki siyasi güçlere danışması, Karabağ idaresinin görüşmelere katılması, Karabağ'ın Ermenistan ile birleşmesi veya en az bağımsız bir statüye sahip olması, Karabağ ve Ermenistan'ın güvenliğinin sağlanması, Ermenistan'ın toprak bütünlüğünün korunması (Ermeni topraklarından koridor verilmemesi anlamına gelmektedir) öngören kararlar almıştır.⁵

⁴ RFE/RL Newslıne, 30.4.2001.

⁵ Asbarez Online, 14.5.2001.

Ermenistan'daki bu olumsuz gelişmelere karşılık Azerbaycan'da bir süre önce dile getirilmeye başlayan ve sorunun askeri yollarla çözümü hakkındaki beyanlarda artış gözlenmiştir.⁶

Bu hava içinde Minsk Grubu Eşbaşkanları bölgeye yaptıkları bir ziyaret sonunda, 28 Mayıs 2001'de, Haziran ayı ortalarında Cenevre'de yapılması öngörülen Ermeni-Azeri doruk toplantısının belirlenemeyen bir tarihe ertelendiğini açıkladılar.⁷

Minsk Grubu Eşbaşkanlarının bu konuda ayrı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Fransız Eşbaşkan Suremain Cenevre görüşmelerinin "çözümlemesi gereken bazı ayrıntılar" nedeniyle ertelendiğini ifade ederken, Rus Eşbaşkan Gribkov bunu "Karabağ sorununun karmaşıklığı"na bağlamıştır. Amerikalı Eşbaşkan ise "Azerbaycan ve Ermenistan halklarının uzlaşmaya varmak için hazır olmamaları"nı ertelemenin nedeni olarak göstermiştir.⁸ Bu son beyan, Ermenistan ve Azerbaycan devlet başkanlarının aralarında anlaştıkları ancak bunu halklarına kabul ettiremedikleri anlamına gelmektedir. Ancak gerek Aliyev gerekse Koçaryan halklarının kabul etmeyeceği hususlar üzerinde anlaşma yapmayacak kadar deneyimli politikacılar olduğundan bu görüşü kabul etmek zordur.

Karabağ konusundaki anlaşmazlık gayet derin olmalı ki Başkan Aliyev 1 Haziran 2001 tarihinde Beyaz Rusya'dan Bağımsız Devletler Topluluğu doruk toplantısından dönerken, bu toplantı sırasında Koçaryan ile yaptığı görüşmenin Haziran ayı ortalarında Cenevre'de bir toplantı yapılması şansını arttırıp arttırmadığı hakkındaki bir soruya "Azalttığını düşünüyorum" cevabını vermiş ancak, barışçı bir çözüm bulunana kadar görüşmelere devam olunması hususunda Koçaryan ile mutabık olduklarını da belirtmiştir.⁹

**Ermeniler Cenevre
doruk toplantısının
yapılmamasından
Azerbaycan'ı sorumlu
tutmaya çalışmışlardır.**

Ermeniler Cenevre doruk toplantısının yapılamamasından Azerbaycan'ı sorumlu tutmaya çalışmışlardır. Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan görüşmeler için Paris'te mutabık kalınan prensiplere

⁶ *Ermeni Araştırmaları Dergisi* Sayı 1, s. 30

⁷ *Asbarez Online*, 29.5.2001

⁸ *Bizim Asır*, 6-12 Haziran 2001

⁹ *Reuters*, 2.6.2001.

uyulması gereğini dile getirirken¹⁰ Azeri Dışişleri Bakanı Guliev Paris prensiplerinin Ermenilerin icadı olduğunu belirtmiş ve "Aliyev ve Koçanyan Paris'te sadece fikir teatisinde bulunmuşlardır. Eğer herhangi bir prensibe dair bir anlaşmaya varılmış olsaydı iki tarafın da bundan haberi olurdu" demiştir.¹¹ Ermenistan "Paris prensiplerini" açıklayarak bu münakaşaya son noktayı koymak istemiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü J. Ağacanyan'a göre bu prensipler Karabağ'a, Azerbaycan'a tabi olmayacak bir statüsü verilmesi, Ermenistan ile Karabağ arasında ulaşımın sağlanması, güvenlikle ilgili garantilerden ibarettir.¹²

Ermenistan ve Azerbaycan Devlet Başkanlarının Paris ve Florida'da hangi formül üzerinde durdukları yukarıda belirttik. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı tarafından açıklanan "Paris prensipleri"nin Ermeni kuvvetlerinin işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından geri çekilmesi ve Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bir koridorla bağlanması hususlarını içermediği görülmektedir. Anlaşılan Ermeniler çözüm ile ilgili formülün sadece kendilerini ilgilendiren yönlerini açıklamakla yetinmişlerdir.

Minsk Grubu Eşbaşkanları, Ermenistan, Karabağ ve Azerbaycan'a yaptıkları son ziyaret sonrasında, 11 Temmuz 2001 tarihinde, bir ortak bildiri yayınlamışlardır.¹³ Bu bildiri de, halen içinde bulunulan "ne barış ne savaş" durumunun tehlikeli olduğu, özellikle son haftalarda arttığı görülen savaşa ilişkin söylemlerin gerginliği ve çatışmaların yeniden başlaması olasılığını arttırdığı, yeni çatışmaların kimseye yarar sağlamayacağı ve barış girişimlerine engel olacağı, Karabağ sorunu için askeri bir çözüm çağrılarının sorumsuz bir davranış olduğu, ilgili tüm tarafların itidal ve sorumlulukla hareket ederek durumu ağırlaştıracak ve barış sürecine zarar verecek hareket ve demeçlerden kaçınmalarında yarar bulunduğu ve iki ülke halkının siyasi bir çözümün ciddi bir uzlaşmaya ihtiyaç gösterdiğini anlaması gerektiği gibi hususlar yer almaktadır.

Savaşa ilişkin söylemler ve askeri çözüm çağrıları daha ziyade Azeri tarafından geldiğinden Eşbaşkanlar bildirisi bu yönü ile Azerbaycan karşıtı bir nitelik taşımıştır.

¹⁰ *PanArmenian Net News* 14.6.2001, *Medimax* 11.7.2001, *Noyan Tapan* 16.7.2001

¹¹ *PanArmenian Net News*, 4.7.2001.

¹² *Noyan Tapan*, 13.7.2001.

¹³ *State Department, Office of the Spokesman*, 11.7.2001.

Buna mukabil Başkan Aliyev, AGİT'in gelecek dönem başkanı olacak olan Portekizli Başbakan Yardımcısını kabulü sırasında yaptığı bir konuşmada, Ermenistan'ın AGİT'in ana ilkeleri olan toprak bütünlüğüne ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerini ihlal etmesine müsamaha edildiğini söylemiş ve "bu durumda AGİT ya kendi ilkelerinden ayrılmış olduğunu kabul etmeli ya da bu ilkelere riayet edilmesini sağlamalıdır" demiştir.¹⁴

Son olarak Aliyev ve Koçaryan 1 Ağustos 2001 tarihinde Rusya'nın Sochi şehrinde yapılan eski Sovyetler Birliğini oluşturan ülkeler doruk toplantısında bir araya gelerek görüşmüşler ancak bir mutabakata varamamışlardır.¹⁵

Başkan Aliyev'in AGİT'in Karabağ sorunu karşısındaki tutumundan memnun olmadığı açıktır. Ateşkes'ten bu yana 7 yıl

Ateşkes'ten bu yana 7 yıl geçmiş olmasına rağmen halen Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisi işgal altında olduğu ve bir milyon kadar "kaçkın"ın bulunduğu dikkate alındığında Azerbaycan Devlet Başkanına hak vermemek mümkün değildir.

geçmiş olmasına rağmen halen Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisi işgal altında olduğu ve bir milyon kadar "kaçkın"ın bulunduğu dikkate alındığında Azerbaycan Devlet Başkanına hak vermemek mümkün değildir. Aliyev'in de belirttiği gibi toprak bütünlüğüne saygı ve sınırların dokunulmazlığı AGİT'in ana ilkeleridir. Diğer yandan Azerbaycan'ın egemenliği ve toprak bütünlüğü

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyince teyit edilmiş olduğuna ve ayrıca Güvenlik Konseyi Karabağ sorunu hakkında uluslararası sınırların dokunulmazlığını ve toprak kazanmak için kuvvete başvurmanın kabul edilmezliğini de belirtmiş olduğuna göre AGİT'in görevinin Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan derhal çekilmesini sağlamak olduğunda şüphe yoktur.¹⁶ AGİT yıllardan beri bu hususta hiç bir ilerleme kaydetmedikten başka gelecek için ümit verecek bir çalışma içinde de görülmemektedir. Bunun başlıca nedenini AGİT'in bu sorunun çözümü için izlediği yolda aramak gerekmektedir.

¹⁴ Turan, 12.7.2001.

¹⁵ RFE/IRL Armenia Report, 1.8.2001.

¹⁶ BM Güvenlik Konseyi'nin 10 Nisan 1993 tarihli ve 822 sayılı, 14 Ekim 1993 tarihli ve 874 sayılı, 12 Kasım 1993 tarihli ve 884 sayılı kararları

AGİT Karabağ sorununun çözümü için yapılacak girişim ve çalışmaları, üyelerinin bir kısmının katıldığı ve Minsk Grubu adı verilen bir gruba vermiş ve bu grubun eşbaşkanlığını üstlenen ABD, Rusya Federasyonu ve Fransa ise, zamanla, bu konudaki tüm yetkileri kullanır hale gelmişlerdir. Oysa, Dergimizin geçen sayısında da belirtmiş olduğumuz gibi her üç ülkenin de, bazı nedenlerle, Ermenistan'a eğilimi vardır.¹⁷ Bu ülkeler Ermenistan'ın saldırgan ve işgalci olduğunu Azerbaycan'ın ise ciddi zarar gören taraf durumunda bulunduğunu dikkate almadan, sanki iki ülkenin koşulları eşitmiş gibi davranmakta, bu ise sonu gelmez toplantı ve pazarlıkların yapılmasına ve sonuçta, geçen bunca yıla rağmen, hiç bir ilerleme kaydedilmemesine neden olmaktadır. Karabağ sorununun çözümü ile Minsk Grubu görevli olmaya devam edecek ise bu Gruba bir denge getirmekte yarar olduğunu bunun ise Azerbaycan'ın görüşlerini savunacak bir eş başkanın devreye girmesi ile mümkün olabileceğini, bu iş için ise tek adayın Türkiye olduğunu daha önce yazdık.¹⁸

Minsk Gurubunun daha ziyade eşbaşkanlarının tutumundan ileri gelen bu başarısızlıklar sürer ve bu nedenle ateşkesin bozulması olasılığı artar ise, Birleşmiş Milletlerin Karabağ sorununu bizzat ele alması Azerbaycan açısından yararlı olacaktır. Zira Azerbaycan, Minsk Grubu içindeki izole durumunun aksine, Birleşmiş Milletlerde Müslüman ülkelerin desteğinden yararlanabilecektir.

İSLAM KONFERANSI ÖRGÜTÜ VE KARABAĞ

İslâm Konferansı Örgütü 1993 'den beri her yıl Karabağ sorunu hakkında bir karar kabul etmektedir. Genelde aynı unsurları içeren bu kararlarda Ermenistan Azerbaycan'a saldırdığı için şiddetle kınanmakta, Azeri halkına karşı yapılmış hareketler insanlığa karşı suç olarak addedilmekte, Ermeni kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarından derhal ve kayıtsız ve şartsız çekilmesi istenmekte, Güvenlik Konseyi'nin bu konuda almış olduğu kararlara riayet olunması talep edilmekte, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki anlaşmazlığın toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı esası dahilinde çözümlenmesi öngörülmekte, Minsk Grubunca yürütülen barış sürecinin devam etmesi istenmekte, bu arada AGİT'in 1996 yılında Lizbon'da aldığı ve Ermenistan ile Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, Karabağ'a

¹⁷ *Ermeni Araştırmaları*, Sayı. 1, s. 32

¹⁸ *Aynı kaynak*

Minsk Grubu, şimdiye kadar olduğu gibi, Karabağ sorununu çözmekteki başarısızlığını sürdürürse Azerbaycan'ın konuyu, esas görevi barışı korumak olan Birleşmiş Milletlere tekrar götürmesinde yarar vardır.

gibi hususlar dile getirilmektedir.¹⁹

Görüldüğü üzere İslam Konferansı Örgütü'nün Karabağ ile ilgili kararları Azerbaycan görüşlerine tamamen uymaktadır. Bu itibarla Minsk Grubu, şimdiye kadar olduğu gibi, Karabağ sorununu çözmekteki başarısızlığını sürdürürse Azerbaycan'ın konuyu, esas görevi barışı korumak olan Birleşmiş Milletlere tekrar götürmesinde yarar vardır. Minsk Grubunun Ermenistan'ı kollayan üç eşbaşkanının üye olduğu Güvenlik Konseyi'nden etkili bir hareket beklenmemesine karşın, sorunun Genel Kurul'da görüşülmesi sağlanabildiği takdirde, sayıları elliyi aşan Müslüman ülkelerin desteği sayesinde burada alınacak kararların Ermenistan üzerinde önemli baskılar oluşturması olasıdır.

2. TÜRK-ERMENİ BARIŞMA KOMİSYONU

Resmi bir sıfat ve görevi olmayan ancak kendi alanlarında isim yapmış bazı Türk ve Ermeniler 9 Temmuz 2001 tarihinde Cenevre'de bir "Türk-Ermeni Barışma Komisyonu" (Turkish-Armenian Reconciliation Commission) kurdular.

Komisyon'un görevleri, özet olarak, şu hususları kapsamaktadır:²⁰ Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı anlayış ve iyi niyeti geliştirmek, Ermenistan ile Türkiye ilişkilerinin iyileştirilmesini teşvik etmek, Türk ve Ermeni sivil toplum örgütleri ve Ermeni Diasporasında mevcut barışma arzusundan yararlanmak ve söz konusu örgütler arasında temas, diyalog ve işbirliğini desteklemek, bazı faaliyetlere doğrudan girişmek ve diğer

¹⁹ Bu konudaki son karar, İKÖ Dışişleri Bakanlarının Bamako'da (Mali)' 25-27 Haziran 2001 tarihinde yaptıkları toplantıda kabul edilmiştir. Bu kararın tam metni Belgeler kısmındadır.

²⁰ Bu görevler "Terms of Reference" başlığı altında The Armenian Assembly of America'nın 10 Temmuz 2001 tarihli basın bildirisinde yayınlanmıştır. Söz konusu görevlerin İngilizce tam metni dergimizin belgeler bölümünde mevcuttur.

kuruluşların projelerinin gerçekleşmesine yardımcı olmak, hükümetlere sunulmak üzere bazı tavsiyeler geliştirmek, iş dünyası, turizm, kültür, eğitim, araştırma, çevre, medya ve güven artırıcı önlemler alanında resmi olmayan işbirliğini desteklemek, talep üzerine, tarihi, psikolojik, hukuki ve diğer alanlardaki bazı projeler için uzman incelemesi sağlamak.

Tarafların bu konuda geçen Eylül ayından beri temas ve müzakere halinde buldukları ve sonunda dikenli meseleleri bir yana bırakarak diğer konularda işbirliği yapmayı tercih eden bir strateji benimsedikleri anlaşılmaktadır.²¹

Dikenli meselelerin başında sözde soykırımı iddialarının olduğu, tarafların bu konuda birbirinin tersi olan görüşlerini defalarca, ancak bir anlaşmaya varamadan, açıkladıkları ve sonuçta ilişkileri normalleştirmek için Türkiye'nin bu konudaki tutumunu değiştirmesini beklemenin bir anlamı olmadığı görüldüğü, bunun da tarafların anlaşmaya varmasında başlıca amili oluşturduğu görülmektedir.²² Gerçekten de Komisyonun yukarıda değindiğimiz görevlerinde soykırımından hiç bahis yoktur. Tarihi, psikolojik, hukuki vb. alanlarda bazı uzmanlık incelemeleri yapılabileceğine dair ifadeler, sözde soykırımının bu çerçevede ele alınabileceğini düşündürmektedir. Soykırımı iddialarının tamamen bilimsel bir şekilde incelenmesine kimsenin bir itirazı olmaması gerekir. Öteden beri Türkiye'yi endişelendiren husus soykırımı iddialarının Türkiye ve Türklerin imajını zedelemek veya tazminat ve toprak taleplerine mesnet teşkil etmek için ortaya atılması ve bazı aşırı çevrelerde Türk-Ermeni barışmasının ön şartı olarak ileri sürülmesidir. Barışma Komisyonunun sözde soykırımını taraflar arasındaki işbirliğini önleyici veya kısıtlayıcı bir unsur olarak görmemesi olumlu bir gelişmedir.

Buna karşılık Ermenilerin bir yandan Türkiye ile çeşitli konularda işbirliği yaparken diğer yandan sözde soykırımı hakkındaki kararları yabancı ülkeler parlamentolarından geçirmek için gayretlerine devam edecekleri akla gelebilir. Bu düşünce, Armenian Assembly of America'nın Amerikan Kongresi'nin soykırımını tanınması için gayret sarf eden Ermeni kuruluşlarının başında geldiği hatırlandığında daha da önem kazanır. Ancak Komisyon'un görevleri arasında soykırımına hiç değinilmezken

²¹ *Daily News*, 13.7.2001. Kemal İter: 'Greece model' is used in setting up commission between Turks and Armenia.

²² *Radikal* 11.0.2001. Gündüz Aktan: Türk-Ermeni Diálogo.

sözde soykırımının tanınması faaliyetlerine devam etmek ve hele bu konuda Parlamentolar da kararlar alınmasında başlıca amil olmak herhalde Komisyon'un başarılı bir şekilde işlemesi için gerekli karşılıklı güven duygusuna ters düşen bir hareket olacaktır.

Türk-Ermeni ilişkilerinin geliştirilmesi için Ermeni tarafının ödediği bedel soykırımı konusunu arka plana atmak ise Türk tarafının bu amaçla ödediği bedelin Karabağ konusunda şimdiye kadar tamamen Azerbaycan lehine olan tutumundan, hiç olmaz ise Komisyonun Türk üyeleri bakımından, vazgeçmek olduğu görülmektedir. Bu tutum, Komisyon'un görevleri arasında Karabağ konusuna hiç bir şekilde temas edilmemesi ile kendini göstermiş bulunmaktadır.

Ne var ki Türk Hükümetinin Karabağ sorunu hakkındaki tutumu Komisyon'dan çok farklıdır. Komisyon'un kurulduğu haberinin alınmasından bir gün sonra Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz Azerbaycan Meclis Başkanı Aleskerov'u kabulü sırasında Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunların çözümünün Karabağ sorununun çözümüne bağlı olduğunu ifade etmiştir.²³ Bir Azerbaycan gazetesi ise Başbakan Ecevit ile Başbakan Yardımcısı Bahçeli'nin ancak Karabağ sorunu çözümlendikten sonra Ermenistan ile diplomatik ilişki kurulacağını Aleskerov'a beyan ettiklerini ileri sürmüştür.²⁴ Başbakan Ecevit'in Haziran ayında, Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmanın şartları arasında Karabağ'ın tamamen boşaltılmasını saydığını da aşağıda göreceğiz.

Azerbaycan'lıların, resmi bir sıfatı bulunmayan bir Komisyon tarafından dahi olsa, Karabağ konusunu bir sorun olarak görmeyen bir yaklaşımından memnun olmayacakları açıktır. Nitekim, Azerbaycan Meclis Başkanı Aleskerov Türkiye ve Ermenistan arasında siyasi ilişkiler mevcut değilken ekonomik ve kültürel

Türk-Ermeni ilişkilerinin geliştirilmesi için Ermeni tarafının ödediği bedel soykırımı konusunu arka plana atmak ise Türk tarafının bu amaçla ödediği bedelin Karabağ konusunda şimdiye kadar tamamen Azerbaycan lehine olan tutumundan, hiç olmaz ise Komisyonun Türk üyeleri bakımından, vazgeçmek olduğu görülmektedir.

²³ Anadolu Ajansı, 11.7.2001.

²⁴ Yeni Musavat, 12.7.2001.

ilişkilerin iyileştirilmesi için atılan adımlara karşı olduğunu ifade etmiştir.²⁵ Azerbaycan'da ise, resmi bir açıklama yapılmazken, siyasi parti liderlerinin değişik görüşlere sahip oldukları gözlemlenmiştir. Azerbaycan Halk Cephesi başkanı Ali Kerimov "içinde bulunduğumuz durumda bir Türk-Ermeni barışma komisyonu kurulması doğru değildir" şeklinde karşıtlığını açıkça belirtirken, Milli İstiklâl Partisi Başkanı Etibar Memadov sözkonusu Komisyon'un kuruluşunu Azerbaycan diplomasisinin pasif davranmasına bağlamış, Azerbaycan Demokratik Partisi Genel Sekreteri Serdar Celaloğlu ile Adalet Partisi Başkanı İlyas İsmailov ise Karabağ sorununun çözümüne katkıda bulunabileceği düşüncesiyle Komisyon'a karşı çıkmamışlardır.²⁶ Söz konusu Komisyon hakkında resmi makamların tepkisine gelince Türkiye'de bu konuda herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

Ermenistan'da ise Dışişleri Bakanlığı Basın Sözcüsü J. Ağacanyan 13 Temmuz 2001 tarihinde yaptığı bir açıklamada söz konusu Komisyon'un kurulması ile Dışişleri Bakanlığının hiç bir ilgisi bulunmadığını, ancak gelişmelerden haberdar olduğunu belirttikten sonra "Ermenistan'ın, mevcut sorunların açıkça tartışılmasını teşvik eden Ermeni ve Türk halkları arasındaki her türlü temas ve diyaloga daima taraftar olduğunu, bununla beraber benzer diyalogların, iki halkın karşılaştığı bir çok sorunun çözümü için, devletler düzeyindeki ciddi görüşmelerin yerini hiç bir şekilde alamayacağını" söylemiştir.²⁷

Tahmin olunacağı üzere söz konusu Komisyon'a en büyük tepki Taşnaklardan gelmiştir. Adı geçen Partinin Bürosu 13 Temmuz 2001 tarihinde Erivan'da yayınladığı bir bildiri: ".yabancı güçler tarafından emredilen, yetkisiz kişilerin katıldığı ve Ermeni milli çıkarlarını gözetmeyen her girişimi reddediyoruz." "...kimse Türkiye tarafından yapılan Ermeni soykırımının tanınması gerekliliğini engelleyemez ve soykırımının uluslararası alanda

Tahmin olunacağı üzere söz konusu Komisyon'a en büyük tepki Taşnaklardan gelmiştir.

tanınması çabalarını tehlikeye atamaz. Barışma (Türkiye ile), tarihi hakikat kabul edilmeden gerçekleşemez. Türk-Ermeni diyalogu, taviz verilemeyecek bir gereksinme olan, Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınmasından sonra geçerli olabilir. Türkiye Karabağ

²⁵ *Turkish Daily News*, 12.7.2001.

²⁶ Azerbaycan ANS Televizyonu, 12.7.2001.

²⁷ Noyan Tapan News Agency, 13.7.2001.

sorunu karşısında önyargılı tutumunu koruduğu ve Ermenistan'ın ablukasına devam ettiği sürece, Ermeni-Türk veya Ermenistan-Türkiye arasında diyalog kurma girişimleri başarısız olmaya mahkumdur." "Bu girişim barışma kisvesi altında, gerçekte, Ermeni talepleri ve Ermenistan'ın milli güvenliği karşısında Türkiye ve yandaşlarının tutumunu güçlendirmeyi hedeflemektedir." denilmiştir.²⁸ Taşnaklar bundan sonra da gerek Amerika'da gerek Ermenistan'da Barışma Komisyonuna muhalefet eden başlıca güç olmaya devam etmişlerdir. Taşnakların esas kaygısı Komisyonun sözde soykırımını ikinci plana itmiş olmasıdır. Bunun dışındaki eleştirileri ise şöyle özetlenebilir:²⁹ Komisyondaki Türklerin Ermeni karşıtı duygular besleyen ve Ermeni soykırımını reddeden kişiler olması, Komisyonun Ermeni üyelerinin ise temsil yeteneğinden mahrum ve Ermeni halkının güvenmediği kişilerden oluşması, bu kişilerin nasıl seçildiklerinin ve çalışmalarının kimler tarafından finanse edildiğinin bilinmemesi ancak Amerikan Dışişleri Bakanlığının desteğinin olduğunun anlaşılması. Bu arada Komisyonda altı Türk üyeye karşılık sadece dört Ermeni bulunması da eleştirilen bir konu olmuştur.

Taşnakların bu ısrarlı muhalefeti Ermenistan'daki on siyasi parti ve grubun 31 Temmuz 2001 tarihinde ortak bir bildiri yayınlarak Türk-Ermeni Barışma Komisyonunu kınaması sonucunu vermiştir.³⁰ Söz konusu bildiri de, özetle, Barış Komisyonu "şüpheli bir süreç" olarak nitelendirilmekte, Ermenistan'ın belirli bir dış siyaset stratejisi olmadığı ileri sürülmekte, Türkiye'nin Ermeni soykırımını inkâr etmek, Ermenistan'a abluka uygulamak ve Karabağ sorununda taraf tutmak suretiyle aslında Ermenistan ile ilişki kurmayı arzulamadığı iddia olunmaktadır. Bildiri de ayrıca bu gibi girişimlerin Ermeni soykırımını gündemden çıkarmak ve Karabağ konusunda yapılan müzakerelere Türkiye'yi dahil etmek amacını taşıdığı belirtildikten sonra "Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması sürecinin zayıflamasının ve birleşik Ermeni cephesinin bölünmesinin" kabul edilemez olduğu vurgulanmaktadır. Bildiri de Türk-Ermeni ilişkilerinin sadece yetkili ve meşru temsilciler aracılığı ile kurulabileceği de ifade olunmaktadır.

²⁸ *Asbarez Online*, 13.7.2001.

²⁹ Bu eleştiriler Taşnak Partisinin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Doğu ve Batı Merkez Komitelerinin 3.8.2001 tarihinde ortaklaşa yayınladıkları bildiriden alınmıştır. *Asbarez Online*, 3.8.2001.

³⁰ *Asbarez Online*, 31.7.2001.

Söz konusu on parti ve grubun³¹ Ermenistan Milli Meclisinde çoğunluğa sahip olmaları ayrıca Başbakan Markaryan'ın Cumhuriyetçi Partisi'nin de bildiriye imzalayanlar arasında bulunması Barış Komisyonu'na karşı Ermenistan'da oluşan muhalefetin boyutları hakkında yeterince fikir vermektedir.

Dışişleri Bakanlığı sözcüsü J. Ağacanyan 1 Ağustos 2001 tarihinde gazetecilere yaptığı bir açıklamada Barış Komisyonu konusunda Ermeni Meclisinde çoğunluğu oluşturan partilerin aynı tutumu almalarının dikkate değer olduğunu, bu bildiride yer alan hususların Komisyon tarafından inceleneceğini ümit ettiklerini, Ermeni soykırımı konusunda mevcut birleşik Ermeni cephesinin bölünmesinden ve Ermeni soykırımının tanınması sürecinin durmasından endişe ettiklerini, bu gibi girişimlerin Ermeni resmi makamlarını soykırımının tanınması çabalarından saptıramayacağını, ayrıca bu gibi girişimlerin devletler düzeyindeki görüşmelerin yerini alamayacağını, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunların sadece devletten devlete diyalog ile çözümlenebileceğini söylemiştir.

Görüldüğü üzere Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Barış Komisyonu hakkında yukarıda değindiğimiz 13 Temmuz 2001 tarihli açıklamasındaki olumlu sayılabilecek görüşlerini değiştirerek partilerin bildirisindeki hususları benimseyen ve dolayısıyla komisyona karşı olan bir tutum almıştır.

Barış Komisyonu'na karşı yukarıda açıklamaya çalıştığımız olumsuz gelişmeler esasen kişisel olarak bunlara cevap verme çabası içinde olan Komisyon'un Ermeni üyelerini 2 Ağustos 2001 tarihinde ortak bir bildiri yayınlamaya yöneltmiştir.

Komisyon'un dört Ermeni üyesi bu bildiride Ermeni soykırımının gerçekliğinin tartışılmayacağını, bu olayın uluslararası tanındığını, Komisyonun faaliyetlerinin diğer ülkelerin soykırımını tanıma sürecini engelleyemeyeceğini ifade etmişler ve soykırımı Türkler tarafından tanınmaya kadar gerçek bir barışma olmayacağına dair görüşleri paylaştıklarını belirtmişlerdir. Ermeni üyeler, ayrıca, Komisyon'un Türk ve Ermeni Hükümetleri arasında doğrudan yapılacak temasların yerini alamayacağını, kendilerinin bütün Ermenileri ve Ermenistan'ı temsil etmek gibi bir iddialarının

³¹ Bu parti ve gruplar şunlardır: Milli Demokratik Birlik, Ermenistan Komünist Partisi, Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi, Ermenistan Devrimci Federasyonu (Taşnak Partisi), Ermenistan Halk Partisi, Anayasal Haklar Birliği, Kanun Ülkesi Partisi, Demokratik Temsil Grubu, Tarım-Sanayi Demokratik Birliği, Hayastan (Ermenistan) Grubu

bulunmadığını, Ermenistan Hükümetinin Komisyon'un faaliyetlerinden bilgisi olduğunu ancak Komisyon'un Ermeni hükümetinin gayretleri sonucunda oluşmadığını vurgulamışlardır.

Görüldüğü üzere, gerek Ermenistan'da gerek Ermeni Diasporasında Barışma Komisyonu konusunda, olumsuzların daha ağır bastığı, görüş ayrılıkları belirmiş bulunmaktadır.

Bir Ermeni yazar Komisyon'un, Erivan'da olduğu gibi Vaşington'da da, Ermeniler arasındaki dayanışmayı bozucu bir etki yaptığını belirterek buna örnek olmak üzere Amerika'da Komisyonu destekleyen örgüt olan Armenian Assembly of America ile bir Taşnak örgütü olan Armenian National Committee'nin Vaşington'da Temsilciler Meclisine sunulacak Ermeni soykırımı hakkındaki yeni tasarının zamanlaması ve yararlanılacak mekanizmalar hakkında anlaşamamalarını göstermiştir. Yazar, Komisyon üzerindeki tartışmaların Taşnakların Başkan Koçaryan'a verdikleri desteği gözden geçirmeleri sonucunu da verebileceğini belirterek Ermeni Meclisinde elektrik şebekelerinin özelleştirilmesi konusunda Başkan Koçaryan'ın önem verdiği bir tasarıya Taşnakların karşı çıkmalarına dikkatleri çekmiştir. Aynı yazar Ermeni çıkarları daha fazla zarar görmeden ve Barışma Komisyonu İstanbul'da tekrar toplanmadan önce Başkan Koçaryan'ın Barışma Komisyonunun Ermeni üyeleri ile başlıca Ermeni örgütleri temsilcilerini Erivan'da bir danışma toplantısına çağırması teklifinde bulunmuştur.³²

Beklenmeyen bu haber, özellikle Diaspora ve Ermenistan'da şok etkisi yaratmış, bu da abartılı olumsuz tepkilere yol açmıştır. Oysa bu gibi girişimlerin, gizli olmasa bile sessiz bir şekilde yürütüldükleri takdirde başarılı olma şansları daha fazladır.

Sonuç olarak sözkonusu Komisyon gerek Ermenistan gerekse Diaspora Ermenileri üzerinde genelde olumsuz bir etki yapmıştır. Bunda Komisyonun kurulması ile ilgili haberlerin en büyük Türk gazetesinde³³ olduğu kadar bazı büyük Amerikan gazetelerinde de³⁴ gösterişli bir tarzda kamuoyuna duyurulmasının rolü büyüktür.

³² *California Courier Online*, 2.8.2001. Harut Sassounian: President Kocharian Must Intervene to Prevent Futher Damage by Turkish Commission.

³³ *Hürriyet*, 11 Temmuz 2001. Sürmanşet: Tarihi Adım.

³⁴ *New York Times* ve *International Herald Tribune*, 10 Temmuz 2001.

Beklenmeyen bu haber, özellikle Diaspora ve Ermenistan'da şok etkisi yaratmış, bu da abartılı olumsuz tepkilere yol açmıştır. Oysa bu gibi girişimlerin, gizli olmasa bile sessiz bir şekilde yürütüldükleri takdirde başarılı olma şansları daha fazladır.

3. ERMENİSTAN İLE DİPLOMATİK İLİŞKİ KURMANIN YENİ BİR KOŞULU

Bilindiği üzere Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurması iki koşula bağlanmıştır. Bunlardan birincisi Türkiye'ye karşı soykırım iddiaları ileri sürülmesinden vazgeçilmesidir. İkincisi ise Karabağ sorununun çözümüdür. Bu hususlar kamuoyuna, Dışişleri Bakanlığının WEB Sitesinin Dış Politika Bölümünde "Türkiye'nin Kafkas Cumhuriyetleriyle İlişkileri" kısmında şu şekilde açıklanmış bulunmaktadır: "Ermenistan geçmişiyle barışma yönünde nihai seçimini yaparak tarihin yargılanmasını tarihe bıraktığında ve Azerbaycan ile sorunlarının çözümü yönünde somut adımlar attığında, bu ülke ile olan ilişkilerimizin normale döndürülmesi amacımızdır"

Başbakan Ecevit 5 Haziran 2001 tarihinde verdiği bir beyanatta yukarıda değinilen iki koşula bir üçüncüsünü ekledi: Nahçıvan ile Azerbaycan arasında bir koridor açılması. Basın haberlerine göre Ecevit bu beyanını Ankara'yı ziyaret eden Amerikan Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'e yaptı ve Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmanın koşulları olarak Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı tamamen boşaltması ve Nahçıvan ile Azerbaycan arasında güvenli bir koridor açılması gerektiğini söyledi. Ecevit bu vesileyle "...aslında bu

Başbakan Ecevit 5 Haziran 2001 tarihinde verdiği bir beyanatta yukarıda değinilen iki koşula bir üçüncüsünü ekledi: Nahçıvan ile Azerbaycan arasında bir koridor açılması.

söylediklerimiz Ermenistan'ın yararına. Ermenistan bugünkü koşullarda kapalı kutu gibi. Ekonomisi tükenmiş, halkı açlık sınırında. Erivan yönetimi bu dediklerimizi yerine getirdiği zaman ülke Türkiye üzerinden Karadeniz'e açılabilir, ekonomisi canlandırıp, halkını refaha kavuşturabilecek. Bölgeye istikrar gelecek. Bu dediklerimin Ermeni halkına ne zararı olabilir ki?"³⁵

³⁵ *Hürriyet*, 6.6.2001.

Başbakan'ın bu sözleri Ermenistan Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan'ın tepkisini çekti. Adı geçen 13 Haziran 2001 tarihindeki basın toplantısında bu hususta ". Türk tarafının Ermenistan'ın üçüncü ülkelerle ilişkileri hakkında bazı ön şartlar ileri sürmesi kesin olarak kabul edilemez" dedikten sonra "Eğer Ecevit'in beyanları basın tarafından yanlış yorumlanmamış ise bunlar anlamsızdır ve uluslararası ilişkilerin etik kurallarına aykırıdır"³⁶ ifadelerinde bulundu. Ermenistan Türkiye ile bir an evvel diplomatik ilişki kurmak istediğinden Ermenistan Dışişleri Bakanının Ecevit'in bu sözlerine tepki göstermesi normal ise de bu sözlerin uluslararası ilişkilerin etik kurallarına neden aykırı olduğunu anlamak mümkün olmadı.

Başbakan Ecevit yukarıda değindiğimiz beyanında soykırımı iddialarına temas etmemiştir. Bir kaç gün sonra, 11 Haziran 2001 tarihinde, Türk-Amerikan Dernekleri Asamblesi Heyetini kabulü sırasında, yaptığı konuşmada bu hususa da kısaca değinerek "Kafkasya'da işbirliği sürecini başlatmakta çok büyük yarar var. Bunun için Ermenistan'ın yalnız geçmişi karıştırmakla kalmayıp, aynı zamanda işgal ettiği toprakları da bırakması gerekir. İşgal ettiği topraklar sadece Karabağ'dan ibaret değil, bunun dışında Azerbaycan'ın geniş toprakları da fiilen Ermenistan'ın işgali altında."³⁷ ifadelerinde bulundu.

4. SÖZDE SOYKIRIMINI TANIYAN VE TANIMAYAN DEVLETLER

2001 yılının ilk sekiz ayında, Dergimizin geçen sayısında ayrıntılı bir şekilde incelemiş olduğumuz Fransa'nın sözde Ermeni soykırımını tanıması dışında başka bir devlet bu konuda tanıma yapmamıştır. Kanada parlamentosuna sunulan karar tasarıları kabul edilmemiş, İngiltere ise aşağıda değineceğimiz bir olay sonucunda, 1915-1916'de olanların soykırımı olarak nitelendirilemeyeceğini belirten bir bildiri yayınlamıştır .

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Buna karşın 2001 yılının incelediğimiz bölümünde onbir ABD eyaleti sözde soykırımını tanıyan kararlar almışlardır. Bunlardan sekizi daha önce bu eyaletlerde alınan kararların teyidi niteliğindedir. Üç eyalet ise (Arkansas, Minnesota ve New Mexico) bu konuda ilk defa bir karar kabul etmişlerdir.

³⁶ *Prime-News*, 13.6.2001.

³⁷ *Akşam*, 12.6.2001.

Amerikan eyaletlerinin sözde Ermeni soykırımını tanıyan kararlar almaları 1975 yılında başlamıştır. 1980'li yılların sonunda kadar sadece altı eyalet (bazıları birden fazla olmak üzere), bu tür kararlar almışlardır. 1990'lı yıllarda ise on yedi eyalet daha bunlara katılmıştır. 2001 yılında yukarıda değindiğimiz üç eyaletin de eklenmesiyle Ermeni soykırımını tanıyan Amerikan eyaletlerinin sayısı yirmi altıya ulaşmış olup, elli eyalet olduğu düşünüldüğünde, eyaletlerin yarısından fazlasının sözde Ermeni soykırımını tanıdığı görülmektedir.

Bu konuda alınan kararların içeriği çok çeşitlidir. Genellikle 24 Nisan bir anma günü olarak ilan edilmektedir. Bunun yanında, az sayıda da olsa, Türkiye'nin de sözde soykırımını tanıması ve tazminat ödemesi gibi aşırı talepler de görülmektedir.

Söz konusu kararların ne anlam veya değer taşıdığına gelince, yabancı bir ülke (Türkiye) söz konusu olduğu için Amerikan eyaletlerince alınan herhangi bir kararın, değil Türkiye, Amerikan Federal Hükümeti için dahi bir bağlayıcı etkisi yoktur. Kararlar sadece o eyalet içinde geçerlidir. Bununla beraber, sözde Ermeni soykırımını tanıyan eyaletlerin sayısı daha da artarsa, bunun Amerikan Kongresi üzerinde etki yapacağı ve Kongre'nin de bu konuda bir karar alınmasını kolaylaştıracağı muhakkaktır. O nedenle söz konusu sayının artmaması için aralıksız çaba sarfında yarar vardır ve Türk diplomasisinin eyaletler üzerinde ciddi bir etkisi olamayacağına göre bu çabaların ABD'de yaşayan Türklerden gelmesi beklenmelidir.

Bu vesileyle geçen yıl Ekim ayında Amerikan Temsilciler Meclisinin sözde soykırımını tanıyan bir karar almak üzere iken Başkan Clinton'un Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgedeki Amerikan çıkarlarının önemini belirten bir mektubu Temsilciler Meclisine göndermesi üzerine bu maddenin gündemden çıkartıldığını hatırlatalım. Başkan Bush yönetiminin Türkiye'ye stratejik bakımdan verdiği önem dikkate alındığında, konu tekrar Temsilciler Meclisine geldiğinde Yönetimin buna karşı çıkması normal ise de Kongre'nin mutlaka Yönetimin tavsiyelerini dinlemesi gerekmektedir. Diğer yandan özellikle seçim dönemlerine Kongre'nin dış politika mülahazalarını dikkate almayabileceğini hesaba katmakta yarar vardır. Kısaca Amerikan Kongresinin sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar alması konusu kapanmış değildir. Bir süre ertelendiğini düşünmek daha isabetli olur.

KANADA

Kanada'ya yaklaşık 100.000 Ermeni yaşamakta olup bunların üçte ikisi Montreal'de yerleşiktir. Sözde Ermeni soykırımının tanınması için Kanada'daki faaliyetler şu ana kadar Federal düzeyde bir sonuç vermemiştir. Kanada Parlamentosu bu konuda 1996'da kabul ettiği bir kararda soykırımını değil "trajik olaylar" deyimini kullanmıştır.³⁸ Buna karşın Ontario ve Québec eyalet parlamentoları 1980 yılında sözde Ermeni soykırımını kabul eden kararlar almışlardır.³⁹

İçinde bulunduğumuz yıl içinde, Nisan ayında, Ermeni asıllı Kanada milletvekili Serkis Asaduryan'ın Avam Kamarasına, Senatör Shirley Maheu'nün de Senatoya sundukları taslaklar kabul edilmemiş⁴⁰ Kanada Parlamentosunda 3 Mayıs 2001 tarihinde Serkis Asaduryan'ın bu konudaki bir sorusuna cevap veren Dışişleri Bakanı John Manley "soykırım" yerine "korkunç bir felaket" deyimini kullanmış ve ayrıca Türk ve Ermeni hükümetlerini anlaşmaları için teşvik etmiştir.⁴¹

Serkis Asaduryan 1 Haziran 2001 tarihinde Parlamenteoya sözde Ermeni soykırımının tanınmasını öngören bir karar tasarısı sunmuştur. Parlamenteonun usul kuralları gereğince ya bu tasarının oya konmasını ya da, hiç itiraz olmaması halinde, oya başvurmadan mutabakat ile kabul edilmesi şıklarından birini seçmek hakkına sahip bulunan Asaduryan ikinci şıkkı tercih etmiş ve bir üyenin itiraz etmesi üzerine tasarı reddedilmiştir.⁴² Ermenistan'ın Kanada'daki Büyükelçisi Ara Papayan'a göre bu konu Eylül ayında tekrar parlamenteonun gündemine gelecektir.⁴³

İNGİLTERE

Ermenistan'daki İngiliz Büyükelçisi Timothy Jones'un İngiltere'nin Dünya Gıda Yardım Programı çerçevesinde Ermenistan'a yaptığı yardımlar hakkında Vanadzor şehrinde yaptığı bir konuşmada sözde soykırımına da değinerek "1915-1923

³⁸ *The Ottawa Citizen*, 7.5.2001.

³⁹ *Armenian-genocid.org* International Affirmation of the Armenian Genocide. State and Provincial Governments.

⁴⁰ *Turkish Daily News*, 28.4.2001.

⁴¹ *The Ottawa Citizen* 7.5.2001.

⁴² *Groong*, 1.6.2001.

⁴³ *PanArmenian News*, 17.7.2001.

yıllarında Osmanlı İmparatorluğu tarafından yapılmış olan Ermeni soykırımı ülkemizde tanınmaktadır. Bunu tarihin korkunç olayları arasında görüyoruz." dediği Ermeni basınında yer almıştır.⁴⁴

İki gün sonra, 20 Temmuz 2001 tarihinde, Erivan'daki İngiltere Büyükelçiliği bir bildiri yayınlarak Büyükelçinin hiçbir şekilde soykırımı sözcüğünü kullanmamış olduğunu ileri sürmüştür. Haberi veren Armenpress Ajansı ise yaptığı açıklamada büyükelçinin sözlerinin teybe alınmış olduğu, soykırımı sözcüğünü kullanmış olduğunun burada açıkça duyulduğunu, şüphesi olanlara teybin dinletilebileceğini belirtmiştir.⁴⁵

İngiltere'nin Erivan Büyükelçisinin soykırım sözcüğünü kullandığına dair haberlerin Türk basınında yer alması üzerine Ankara'daki İngiltere Büyükelçiliği 23 Temmuz 2001 tarihinde bir basın bildirisini yayınlarak⁴⁶ İngiliz Hükümetinin 1915-1916 yıllarında meydana gelen olaylar hakkındaki tutumunda herhangi bir değişiklik olmadığını, Timothy Jones'un "1915-1923 yıllarında Osmanlı İmparatorluğundaki Ermeni Toplumunun başına gelenler ülkemizde tanınmaktadır. Biz bunları korkunç tarihi olaylar arasında görüyoruz." dediği belirtilmiştir. Aynı bildiriye söz konusu olayların, 1948 BM Soykırımı Sözleşmesine göre belirli bir anlamı olan soykırımı olarak nitelendirilemeyeceğini delillerin gösterdiği ifade edildikten sonra, geçen Şubat ayında İngiliz Bakan Baroness Scotland'ın bu hususu bir soruya cevaben Lordlar Kamerasında söylediği ve ayrıca soykırımı hakkındaki BM Sözleşmesinin geriye işlemediğini ve 1915-1916 olaylarının tarihçiler arasında hala tartışılmakta olduğunu da belirttiğini vurgulanmıştır.

Bu olay, Büyükelçi Timothy Jones'un soykırımı sözcüğünü kullanıp kullanmamasının ötesinde İngiliz Hükümetinin geçen Şubat ayında Baroness Scotland tarafından açıklanan ancak kamu oyunda pek yankı bulmayan tutumunun tekrarlanması açısından özel bir öneme sahiptir. Bir yazarımızın ifade ettiği ilk kez bir batılı hükümet 1915 olaylarının BM Soykırımı Sözleşmesine göre değerlendirmekte ve bu olayların Sözleşmedeki tanıma uymadığını ifade etmektedir.⁴⁷ İngiltere'nin Güvenlik Konseyi'nde sandalye sahibi büyük bir devlet olmasının yanında Birinci Dünya Savaşı sonrasında, savaş içinde Ermenilere karşı yapılan hareketlerin fail-

⁴⁴ *Asbarez Online*, 18.7.2001.

⁴⁵ *Asbarez Online*, 23.7.2001.

⁴⁶ Bu bildirin İngilizce original metni dergimizin Belgeler kısmındadır.

⁴⁷ Gündüz Aktan, 'İlk Yenilgi mi?', *Radikal*, 30.7.2001.

İngiltere'nin Güvenlik Konseyi'nde sandalye sahibi büyük bir devlet olmasının yanında Birinci Dünya Savaşı sonrasında, savaş içinde Ermenilere karşı yapılan hareketlerin faillerinin takip edilip cezalandırılmasını talep eden başlıca ülke olması da bugünkü İngiliz tutumunu, başka ülkeler için emsal teşkil edebilecek olması bakımından, daha da önemli kılmaktadır.

lerinin takip edilip cezalandırılmasını talep eden başlıca ülke olması da bugünkü İngiliz tutumunu, başka ülkeler için emsal teşkil edebilecek olması bakımından, daha da önemli kılmaktadır.

5. BAKÜ-CEYHAN PETROL BORU HATTININ ERMENİSTAN'DAN GEÇMESİ

Ermeniler ve Ermenistan lehindeki devamlı faaliyetleri ile tanınan Amerikan Temsilciler Meclisi üyeleri Knollenberg, Crowley, Pallone ve Sweeney

14 Haziran 2001 tarihinde Temsilciler Meclisine Bakü-Ceyhan Petrol Boru hattı hakkında bir karar tasarısı sundular.

Söz konusu tasarı, özetle, Güney Kafkasya'da ticari değeri şüpheli veya Ermenistan'ı bölgenin ekonomik düzenine entegre olmasını tehlikeye atan petrol veya gaz boru hatlarının ABD tarafından sübvansiyone edilmemesi, Güney Kafkasya'dan geçecek bu hatlarının tüm Kafkas ülkelerini içermesini sağlayacak şekilde yeniden değerlendirilmesi, Bakü-Ceyhan petrol boru hattı ile benzer enerji taşıma projeleri ile ilgili ABD hükümeti fonlarını kullanarak yapılan mühendislik ve diğer incelemelerinin, bu hatların Ermenistan'dan geçmesi şikkını da incelemeleri ve Baku-Ceyhan boru hattı Ermenistan'dan geçtiği takdirde maliyetteki azalmanın saptanması hususlarını içermektedir.⁴⁸

Bakü-Ceyhan petrol boru hattının ve gelecekte güney Kafkasya'daki diğer enerji nakil hatlarının Ermenistan'dan geçmesini sağlamayı amaçlayan söz konusu karar tasarısının görünürdeki amacı maliyetin azaltılmasıdır. Tasarıyı takdim konuşmasını yapan Crowley hattın Ermenistan'dan geçmesi halinde 600 milyon dolarlık bir tasarruf yapılacağını iddia etmiştir. Ancak bu husus kesin olmamalı ki tasarıda hattın Ermenistan'dan geçmesi halinde maliyette ne kadar azalma olacağını incelenmesi hususu da yer almıştır.

⁴⁸ Groong, 15.6.2001. H:Con.Res. 162.

**Bakü-Ceyhan hattının
Azerbaycan ve Türkiye ile olan
anlaşmazlıklarını bir an önce
çözmesi için Ermenistan
üzerinde ciddi bir baskı
oluşturduğu da bir gerçektir.**

kendi petrolünü taşıyacak olan boru hatlarının geçmesini, güvenlik mülahazalarıyla, istememektedir. Türkiye'nin ise devamlı soykırımı iddialarında bulunan ve ayrıca toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı gibi ilkeleri tanımaya yanaşmayan Ermenistan'dan geçecek boru hatları aracılığı ile petrol almayı, güvenlik mülahazalarıyla kabul etmesi mümkün değildir. Buna karşılık Türkiye ve Azerbaycan'ın değindiğimiz tutumlarının, enerji kaynakları gayet yoksul olan Ermenistan'ı ekonomik bakımdan, özellikle gelecek için, gayet güç durumda bıraktığında da şüphe yoktur.

Diğer yandan Bakü-Ceyhan hattının Azerbaycan ve Türkiye ile olan anlaşmazlıklarını bir an önce çözmesi için Ermenistan üzerinde ciddi bir baskı oluşturduğu da bir gerçektir. İşte bu nedenledir ki Ermenistan'ın Amerikan Kongresindeki menfaatlerini kollamakla isim yapmış bazı Temsilciler Meclisi üyeleri, Bakü-Ceyhan hattının gerçekleşme safhasına girmekte olduğunu da dikkate alarak, söz konusu karar tasarısını vermişler ve böylelikle Bakü-Ceyhan hattının gerçekleşmesini zorlaştırmayı hedeflemişlerdir. Bu girişimi, Temsilciler Meclisinin otuz altı üyesinin 11 Temmuz 2001 tarihinde Başkan Bush'a gönderdikleri ve bölgede istikrarsızlık yaratılmaması için Ermenistan'ın da Bakü-Ceyhan projesine dahil edilmesini istedikleri bir mektup izlemiştir.

Bu girişimlerin başarıya ulaşması şansı var mıdır? Ermenistan'ın bu projeye dahil edilmesinin ekonomik açıdan bir getirisi yoktur. Bunun da ötesinde Ermenistan üzerinde ısrar etmek projeyi siyasi sorunların çözümlenmesine kadar ertelemek anlamına gelecektir ki bu, yıllar alabileceğinden, ekonomik bakımdan ciddi kayıplar söz konusu olabilecektir.

Ekonomik açıdan bir anlam taşımadığına göre bu girişimlerin başka amaçları olması mümkündür. Bu konuda yayınlanan bir incelemede "Öncelikle çekincelerimizi dile getirmek ve Bakü-Ceyhan petrol boru hattının Ermenistan'dan geçmesi ihtimaline

Azerbaycan'ın elindeki en önemli kozlardan biri olan ekonomik ambargoyu bir kenara bırakıp, siyasi bir çözümün ufukta görülmediği bir dönemde Ermenistan ile ekonomik işbirliğine girmesini beklemek herhalde inandırıcı olmasa gerektir.

Ermenistan-Azerbaycan ekonomik işbirliği bu karar tasarısı aracılığı ile tekrar gündeme gelebilir ve ekonomik ambargoyu kaldırmaya yanaşmayan Azerbaycan üzerinde bir baskı oluşturabilir. Ermenilerin beklentileri böyle olmakla beraber, Azerbaycan'ın elindeki en önemli kozlardan biri olan ekonomik ambargoyu bir kenara bırakıp, siyasi bir çözümün ufukta görülmediği bir dönemde Ermenistan ile ekonomik işbirliğine girmesini beklemek herhalde inandırıcı olmasa gerektir. Nitekim Azerbaycan petrol şirketi SOCAR'ın Başkan Yardımcısı İlham Aliev, boru hattının Ermenistan'dan geçmesinin imkânsız olduğunu söylemiş; Temsilciler Meclisi otuz altı üyesinin gönderdiği mektup için ise, Amerikan Kongresinde Azerbaycan halkının çok düşmanı olduğunu, bunların Ermeniler tarafından finanse edildiğini, Ermenilerden para alıp onların dediklerini yaptıkları gibi sert ve itham edici ifadelerde bulunmuştur.⁵⁰

inanmadığımızı söylemek istemiz" ifadelerinde bulunulmuştur.⁴⁹ Aynı incelemeye göre Başkan Koçaryan'ın Ermenistan ile Azerbaycan arasında ekonomik işbirliği üzerinde son zamanlarda ısrarla durması söz konusu karar tasarısının asıl amacının bu işbirliğine dikkatleri çekmek olduğunu göstermektedir. Avrupa Birliği'nin de taraftar olduğu

⁴⁹ Medimax, 16 Haziran 2001.

⁵⁰ Azerbaijan News Service, 2.8.2001.

AMERİKA'DA ERMENİ PROPAGANDASI VE BÜYÜKELÇİ AHMET RÜSTEM BEY

Dr. Bilâl N. Şimşir*

Tarihten Birkaç Not

Amerika'da Ermeni propagandasının geçmişi oldukça eskidir. Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmış olan dört ciltlik *Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu* adlı kitabımıza da başvurarak Tarihten birkaç not aktaralım:

Yıl 1820: İlk Amerikan Protestan Misyonerleri Pliny Fiks ve Levi Parsons İzmir'e ayak bastılar. Levi Parsons, İzmir'e çıkar çıkmaz, "Bu günah İmparatorluğunu tamamen yıkmak ahdim olsun" diye yazdı ve ardından gelen misyonerler onun için şiirler, destanlar düzdüler. Osmanlı Ermenileri arasında çalışmaya başlayan Amerikan misyonerleri, bol paralı ve donanımlı olarak Türkiye'ye geldiler ve bazı Ermenileri çabucak kendilerine çektiler. Fanatik misyonerler, Müslüman Türklerle Hıristiyan Ermeniler arasında ayrılık tohumları ektiler ve Amerika'da Türkler aleyhinde sistematik propagandanın ilk adımlarını attılar.¹

Yıl 1830: Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı Devleti Arasında Ticaret Anlaşması imzalandı ve ABD, en geniş anlamda kapitülasyon hakları kazandı. Anlaşmada Osmanlı Ermenileri lehine dolaylı hükümler yer aldı. Amerikan tüccarı, Anadolu'da Ermeni simsarlar kullanma hakkı kazandı ve Amerikan hizmetine alınan Osmanlı vatandaşı bu simsarları da kapitülasyonlardan yararlandırmaya ve onlara kanat germeye yöneldiler.

Yine yıl 1830: Amerikan Protestan Misyonerleri İstanbul'u merkez yaptılar ve Anadolu'yu üç bölgeye ve birçok "istasyon"a

* E.Büyükelçi, Tarihçi

¹ Protestan Misyonerlerin Türkiye'deki faaliyetleri hakkında yabancı dilde bol yayın yapılmıştır. Derli toplu bir araştırmaya olarak şu eseri zikrederim: Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East. Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, University of Minnesota Press, Minneapolis: 1971. Türkçe olarak bkz.Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika. Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, Ankara: 2000; Doç. Dr. İhsan Süreyya Sırma, *Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri*, Beyan Yayınları, İstanbul: 1984; Bilâl N. Şimşir, "Ermeni Propagandası'nın Amerika Boyutu üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu, Erzurum 8-12 Ekim 1984*, Ankara: 1985, s.79-124; Bilâl N. Şimşir, *Aperçu Historique sur La Question Arménienne*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1992, s. 23 vd.

ayırarak Ermeni toplumu arasındaki çalışmalarını yoğunlaştırdılar. Gregoryen Ermenilerin bir bölümü Protestan mezhebini kabul etti ve Amerika'nın (ve İngiltere'nin) koruyuculuğu altına girdiler.

Yıl 1848: Amerikan Misyonerleri, Osmanlı Devletinde bir Protestan Cemaati yarattılar. Tamamı Ermenilerden oluşan bu yeni cemaati Osmanlı Hükümetine resmen tanıttılar.

Yıl 1850: Amerikan Misyonerleri Osmanlı Ermenileri arasında eğitim çalışmalarını hızlandırdılar ve bundan sonraki 35 yıl içinde 80 High School, 8 yüksek kolej ve 16 kız okulu açtılar. Yüksek Kolejler şuralardı:

- Istanbul (Robert Koleji),
- Istanbul (Üsküdar Amerikan Kız Koleji),
- Harput (Fırat Koleji),
- Merzifon (Anadolu Koleji),
- Antep (Merkezi Anadolu Koleji),
- Kayseri (Talas Koleji),
- Mersin (Tarsus Koleji),
- Samakov (Rumeli Koleji)

Öğrenci sayısı bir ara 27 bini aşan bu okullara ve kolejlere bütün 19. yüzyıl boyunca hemen hiç Türk-Müslüman öğrenci alınmadı. Ancak 20. yüzyıl başlarında tek tük Türkler de misyoner okullarına alınmaya başlandı. Halide Edip Adivar ve Hüseyin Bey (Lozan Konferansında tercüman) gibi bazı Türkler bu okullardan ilk mezun olanlardandır.

Yıl 1860: Amerikalılarla iş yapan bazı Ermeni işadamları ABD vatandaşlığına geçmeye ve Amerika'ya göç etmeye başladılar. Atlantik ötesinde iş tutan bu Ermeniler, Anadolu'dan Amerika'ya halı, kilim götürürken Türk düşmanlığını da taşıdılar. Düşmanlık propagandasını ticari amaçlarla ustaca kullandılar ve Türkiye'nin yerini bile bilmeyen saf Amerikalılara Türk düşmanlığı aşılamağa çalıştılar ve bundan maddi çıkarlar sağladılar.

Yıl 1865: Amerikan Misyonerleri, Osmanlı ülkesinden seçtikleri yetenekli Ermeni gençlerini burslu olarak Amerikan Üniversitelerine göndermeye başladılar. Bu öğrencilerin bir bölümünü Teoloji fakültelerinde yardımcı misyoner olarak, bir bölümünü de laik fakültelerde başka amaçlarla yetiştirdiler. Bu gençlerin bir bölümü Amerikan vatandaşlığına geçirildi ve Türk aleyhtan Ermeni propagandasında kullanıldı. Türkiye'de görevli bazı

Amerikan misyonerleri, daha sonraki tarihlerde Ermeni ihtilalcilerini desteklemiş, Taşnak ve Hınçak komitelerinin gizli kuryeliğini üstlenmişlerdir. (Osmanlı makamları, kapitülasyonlar yüzünden misyonerlerin mektuplarını açamıyorlardı. Buna rağmen Merzifon Amerikan kolejinde görevli Kayayan ve Tumayan adlı iki misyoner 1893'te suç üstü yakalanmış, Ankara'da yargılanıp idama mahkum edilmişler, fakat Amerika ve İngiltere'nin baskılarıyla serbest bırakılıp Londra'ya gönderilmişler, oradan Türkiye düşmanlığını sürdürmüşlerdir.).

Yıl 1870: Osmanlı ülkesinden Amerika'ya Ermeni göçleri artmaya başladı.

Yıl 1886: Ermeniler için Anadolu'da (Sivas'ta) ilk Amerikan Konsolosluğu açıldı ve bunun başına bir misyoner ailenin çocuğu olarak Tokat'ta doğmuş ve çocukluğu Ermeniler arasında geçmiş olan Mr. Jevet adlı bir konsolos getirdiler. (Sivas Başkonsolosluğuna bağlı olarak Ankara'da da bir Amerikan Konsolosluk Ajanlığı açıldı.)

Yıl 1894: Ermeni sorunu ilk defa Amerikan Senatosunun gündemine getirildi. Sasun'da Ermeni ayaklanması dolayısıyla Louisiana Senatörü Newton Blanchard tarafından Senatoya sunulan ve 3 Aralık 1895 günü kabul edilen tasarısıyla Türkiye haksız yere suçlandı ve kınandı. (107 yıl önce).

Yıl 1895: Sivas'tan sonra Erzurum'da da Amerikan Konsolosluğu açıldı ve Ermeniler arasında çalışmaya koyuldu. Aynı yıl Ermeni Hınçak ve Taşnak komiteleri Türkiye'de kanlı eylemlerini arttırdılar.

Yine yıl 1895: ABD Hükümeti, güya Ermenileri ve misyonerleri korumak için, Osmanlı kara sularına bir savaş gemisi gönderdi. Mersin ve İskenderun limanlarına demir atan geminin komutanı Amiral Selfridge, Halep Valisine ve Mersin Mutasarrıfına ağır mektuplar gönderdi. (106 yıl önce).

Yıl 1896: Ermeni iddiaları ikinci defa Amerikan Senatosu ve Temsilciler Meclisi gündemine getirildi ve Ocak 1896'da her iki mecliste Türkiye aleyhine bir karar kabul edildi. Ayrıca New Hampshire Senatörü Sallinger, Osmanlı Ermenileri lehine müdahale edilmesini öngören bir kanun tasarısını Senato'ya sundu. (105 yıl önce).

Yıl 1896-1900: Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni göçleri hızlandı. Özellikle Misyoner faaliyetlerinin yoğun olduğu Harput,

Merzifon gibi yörelerdeki Ermeni nüfusunun yarından fazlası Amerika'ya göç etti. Türkiye'den göç eden Ermeni göçmenlerden bazıları, Amerikan pasaportu aldıktan sonra geri dönüp Anadolu'da kanlı eylemlere karıştılar ve ABD makamları "vatandaş" diye bunları resmen himaye etmek istediler.

Yıl 1900: Harput'ta (Elazığ yakınında) Amerikan Konsolosluğu açıldı. Sivas, Erzurum ve Harput'taki Amerikan konsolosluklarının her üçü de kirayla Ermeni evlerine yerleşmiş, Ermeni tercüman ve memurlar kullanmış ve Washington'a Ermeni yanlısı çarpık ve tek taraflı raporlar sunmuşlardır.

Yıl 1909: ABD Hükümeti, Adana olayları dolayısıyla Osmanlı sularına iki savaş gemisi gönderdi. "Marblehead" ve "San Fransisco" adlarındaki bu savaş gemileri yerel makamlara ve Türk Hükümetine gözdağı verdiler...

Yıl 1914:

Washington'dan İki Sürpriz.

Amerikan basınında, 1880'lerden beri sistematik biçimde Ermeni propagandası yapılıyordu. Müslüman Türklerin Hıristiyan Ermenilere baskı yaptıkları ileri sürülüyor, Türk Hükümeti ve Türk insanı haksız yere suçlanıyordu. Bu karalama kampanyası zaman zaman çok şiddetleniyordu. Washington Elçiliğimiz bu saldırılarla durmadan boğuşuyordu.

1914 yılında Ahmet Rüstem Bey Washington'a Büyükelçi atandı ve Başkan Woodrow Wilson'a güven mektubunu sunup 24 Haziranda resmen görevine başladı. Büyükelçi payesiyle Washington'a atanan ilk Osmanlı diplomatik temsilcisiydi. (Ondan önce Washington'da görev yapmış olan temsilcilerimiz Orta Elçi payesinde idiler.)

Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey'in Washington'da göreve başlamasından sadece dört gün sonra, 28 Haziran 1914 günü, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu veliahtı Arşidük Francis Ferdinand Saraybosna'da bir suikastta öldürüldü. Bu suikast, bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nı fitilledir. Suikasttan bir ay sonra, 28 Temmuzda, Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş açtı ve Rusya, Sırbistan'ın yardım için seferberlik ilan etti. 1 Ağustosta Almanya, 5 Ağustosta da Avusturya-Macaristan Rusya'ya savaş ilan ettiler. Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında başlayan savaş bir Avrupa savaşına dönüştü. 10 Ağustosta Fransa, 12 Ağustosta da İngiltere Avusturya-Macaristan'a savaş ilan ettiler...

1914 yazında büyük savaş yayıldıkça yayılıyordu ama Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri henüz bu savaşın dışında idiler. Bu iki devleti de savaşa çekmek ve "Avrupa savaşı"nı "dünya savaşı"na dönüştürmek için çabalar harcanıyordu. Almanya, Türkiye'yi; İngiltere ve Fransa da Amerika Birleşik Devletleri'ni kendi saflarında savaşa çekmeğe uğraşıyorlardı. Türkiye (yani Osmanlı İmparatorluğu), o yılın Kasım ayında büyük savaşa sürüklenecekti, ABD ise ta 1917 yılına kadar savaş dışında kalacaktı.

İşte tam bu sıralarda –yani Birinci Dünya Savaşının çıktığı fakat Türkiye'nin henüz savaş dışında bulunduğu aylarda– Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey, Washington'da ayağının tozuyla iki sürprizle karşılaştı:

Birinci sürpriz, savaş gemileriyle ilgiliydi: Yunanistan'a iki Amerikan zırhlısı satılıyor, öte yandan da İngiltere Türkiye'nin iki savaş gemisini gasp ediyordu.

İngiltere, –en basit ticaret hukuku kurallarını da ayakların altına alarak– parası ödenmiş olan bu gemilere el koyduğunu ve Türkiye'ye teslim etmeyeceğini açıklamıştı (6 Ağustos 1914).

Türk Hükümeti, üstün durumdaki Yunan deniz kuvvetlerine karşı donanmamızı güçlendirmek amacıyla, 1911 yılında bir İngiliz tersanesine "Reşadiye" adlı bir dretnot sipariş etmiş; ayrıca, Brezilya için İngiltere'de yapılmakta olan "Rio de Janeiro" adlı dretnotu

satın almış ve buna "Sultan Osman" adını vermişti. Bu savaş gemilerinin paraları Türk halkından toplanmış ve 200.000 lira tutarındaki son taksitleri de son kuruşuna kadar ödenmişti. Yapımları tamamlanan "Reşadiye" ve "Sultan Osman" zırhlıları 1914 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında Türkiye'ye teslim edilecekti. Artık gün sayılıyordu. Türk halkı, dışından tırnağından artırarak parasını ödediği gemilerin nihayet teslim alındığı günü beklerken, İngiltere, –en basit ticaret hukuku kurallarını da ayakların altına alarak– parası ödenmiş olan bu gemilere el koyduğunu ve Türkiye'ye teslim etmeyeceğini açıklamıştı (6 Ağustos 1914). İngiltere'nin bu kararı Türkiye'de şok yaratmıştı.

İkinci şok Amerika'dan geldi. Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey, Washington'a vardığı günlerde, Amerikan donanmasının "Idaho" ve "Mississippi" adlarındaki iki zırhlısının Yunanistan'a satılmak üzere olduğunu öğrendi. Yunanlılar, Amerika'dan savaş gemisi satın alma işini çok gizli tutmuşlar, görüşmeleri, pazarlıkları gizlice yürütmüşler ve işi bağlamışlardı. Büyükelçimiz bu satışı önlemek

için hemen harekete geçti, üstüste girişimlerde bulundu, Başkan Wilson'a kadar çıktı. Bu gemilerin satışının Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı kıskırtacağını, Yunan saldırganlığını arttıracığını, barışa zarar vereceğini anlattı; gemilerin Yunanistan'a teslim edilmemesini istedi. Ama Büyükelçimizin girişimleri sonuçsuz kaldı. Başkan Wilson, Yunanistan'ın bu gemileri savaş amacıyla kullanmayacağını iddia etti. Venizelos'tan bu konuda "güvence" almıştı! Sonunda Amerikan senatosu 18 olumsuz oya karşı 124 oyla gemilerin Yunanistan'a satılmasını kabul etti. Başkan Wilson da kararı onayladı.

Türkiye, tam dünya savaşının patladığı günlerde ortak bir İngiliz-Amerikan darbesi yemiş oldu. Amerika'nın Yunanistan'a iki zırhlı satması, İngiltere'nin de iki Türk zırhlısını gasp etmesi sonucu, Türk deniz kuvvetleri, Yunanistan karşısında hepten aciz kaldı ve o savaşta Çanakkale boğazından dışarı pek çıkamayacaktı.²

Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey, Atlantik ötesinde Türkiye aleyhinde yürütülen propagandalar sayesinde Yunanistan'ın başarılı olduğunu anlamıştı. Sadrazam Sait Halim Paşa'ya gönderdiği bir raporda, Yunanlıların yirmi seneden beri Türkler aleyhinde yaptıkları propagandalar ile Amerika'da Türk aleyhtarlığı yaratıldığını söyleyerek bu propagandalara propaganda ile cevap vermek gerektiğini, bunun için kendisinin de devamlı olarak gazetelere makaleler yazdığını ve demeçler verdiğini ve bu türlü çalışmalara devam edeceğini bildirmişti.

Yine yıl 1914:

ABD'de Ermeni Propagandası Tekrar Patlıyor ve Türk Büyükelçinin Sabrı Taşıyor.

Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey'in Amerika'ya varışından az sonra karşı karşıya kaldığı ikinci sürpriz, Amerikan basınında yeniden patlak veren Ermeni propagandası oldu. Amerikan gazeteleri, adeta ağız birliği yaparak, Müslüman Türklerin Hristiyan Ermenileri kılıçtan geçirdiklerini iddia ediyor ve Amerikan Başkanının harekete geçmesini, Türk karasularına Amerikan savaş gemileri göndermesini istiyorlardı. Amerikan basını, bu kadarla da yetinmiyor, Türk devletine ve milletine adeta küfür yağırdırıyordu. Türk halkının dini, milliyeti, soyu soppu ile alay ediliyor ve Türkler aleyhinde akıl almaz hakaret sözleri sarfediliyordu.

² Dr. Mine Erol, *Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu*, Bilgi Basımevi, Ankara: 1976, s.35

Büyükelçi Rüstem Bey, bu saldırıların arkasında İngiltere ile Fransa'nın bulunduğunu anlamıştı. Bu iki devlet birinci Dünya Savaşına girmişlerdi ve şimdi Amerika'yı da yanlarına çekmek istiyorlardı.

Büyükelçi Rüstem Bey, bu saldırıların arkasında İngiltere ile Fransa'nın bulunduğunu anlamıştı. Bu iki devlet birinci Dünya Savaşına girmişlerdi ve şimdi Amerika'yı da yanlarına çekmek istiyorlardı. Amerikan yönetimini ve kamuoyunu etkilemek için sözde "Ermeni katliamı" propagandasını kullanıyorlardı. Bir bölüm Amerikan yazar çizerini de kazanmışlardı. Türklerin sırtından savaş propagandası yürütülüyordu. Oysa ortada fol yok yumurta yoktu. Türkiye henüz savaşa girmemişti ve 1914 yazında Türkiye'de bir tek Ermeninin burnu bile kanamamıştı. Böyle olduğu halde Türkiye'de Ermenilerin kılıçtan geçirildiği yazılıp çizilebiliyordu.

Bu çirkin karalama kampanyası Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey'i çileden çıkardı. Amerika, Yunanistan'a iki savaş gemisi satmakla kalmamış, şimdi de Türklere karşı bir düşmanlık kampanyası başlatmıştı. Dahası, bu kampanyayı frenlemek için Amerikalılarda hiçbir hareket yoktu. Büyükelçi, bu saldırıları sineye çekemedi. Basındaki saldırılara yine basın yoluyla cevap vermekten başka çare göremedi ve 8 Eylül 1914 günü "Evening Star" gazetesine bir demeç verdi. "İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'de Hıristiyanlara katliam yapıldığı yalanını Amerikan kamuoyunun önüne serdiklerini ve bu yalanı bahane ederek Türk limanlarına Amerikan savaş gemileri gönderilmesini isteklerini" söyledi. Geçmişte ayaklanmaların bastırıldığını, fakat Ermenilerin Hıristiyan oldukları için değil, isyan ettikleri için, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın desteğiyle ve silahla Osmanlı devletini zayıflatmak istedikleri için cezalandırıldığını belirtti.

Rüstem Bey, yalnız açıklama yapmakla yetinmiyor, fakat aynı zamanda basın yoluyla karşı saldırıya geçiyor ve soruyordu: Böyle silahlı ayaklanma karşısında kalsalardı Fransa, İngiltere ve Rusya acaba ne yaparlardı? Masum bir ırka karşı dünyanın gözleri önünde yirmi planlı katliam (pogrom) sergilemiş olan o Rusya acaba ne yapardı? Ya Fransa ve İngiltere? Ülkelerinin özgürlüğü için dövüşen Cezayirlileri mağaralara tıkıp sonra onları dumanla boğmuş olan Fransa, Sipahi isyanında yakaladığı Hindlileri top namlularının ağzına bağlayıp sonra o topları ateşleyen İngiltere aynı tahrikler karşısında kalsalardı acaba ne yaparlardı?

Bu soruları sorduktan sonra Amerikalılara dönen Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey, onlara da adeta "Siz, şöyle bir aynaya bakınız da kendi çirkin yüzünüzü görünüz" demek ister gibi davranıyor. Sözünü sakınmıyor. Amerikan gazetelerinin bir çoğunun İngiltere ve Fransızların tarafını tutarak Türklere saldırmaları karşısında "şunu söylemeğe kendimi yetkili görüyorum ki" diye söze başlıyor. Amerikalıların Filipinleri işgal ederken yerli halka uyguladıkları "Water Cure" denen işkenceleri ve her Allahın günü Amerika'da işlenen yüz karası "linç etme" suçlarını hatırlatıyor. "Bunların hatırlanması Türkiye'ye saldırırken Amerikalıları daha ihtiyatlı yapmalıydı" diyor. Sırça köşkte oturan bir kimse komşusunun camına taş atarken düşünmelidir, demek istiyor. Amerikalılara bir de soru yöneltiyor: " Farz edelim ki, diyor, Amerika'daki zencilerin, Amerika Birleşik Devletlerinin istilâsını kolaylaştırmak için Japonlarla gizlice anlaşmış oldukları ortaya çıkarıldı. Acaba o zencilerin kaç hayatta bırakılırdı?" diye soruyor.

Son olarak Ahmet Rüstem Bey, Atlantik ötesindeki Ermeni propagandasının ABD'yi İtilaf Devletleri safında savaşa sokmak amacı güttüğünü belirtiyor ve Amerikan Hükümetinin bu oyuna gelmeyeceği inancını dile getiriyor. Şöyle diyor:

*"Büyük Britanya ve Fransa, Türkiye'ye karşı yeni bir tahrik kampanyasına girişmişlerdir. Bu kampanyayla oralarda uğursuz bir şeyler olmasını, kötü tahminlerinin doğru çıkmasını, ABD'nin de Doğu'ya savaş gemileri göndermesini ve böylece Avrupa savaşına karışmasını sinsice bekliyorlar. Ama ABD yönetiminin bu adı tuzaga düşmeyecek kadar temkinli olduğuna inanıyorum. Türkiye'de bir tek vatandaşının burnu bile kanamamış olan Amerika Birleşik Devletleri, Türk sularına neden savaş gemisi gönderecek? Hıristiyanların da yaşadığı İzmir'i, Beyrut'u mu bombalayacak? Yoksa daha ne yapabilecek ki? Amerikan halkı savaş istiyor mu bakalım?..."*³

Başkan Wilson'un Tepkisi

Büyükelçi A. Rüstem Bey, "ağır ol da molla desinler" zihniyeti ile hareket etmemiş, Amerikan basınındaki çirkin saldırıları sineye çekmemişti. Pasif savunmaya da çekilmemiş, Amerikalılara kendi silahlarıyla cevap vermişti. Çuvaldızı durmadan Türklere batıran

³ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi A. Rüstem Bey*, Bilgi Basımevi, Ankara: 1973, s. 21-23, 53-55,

Başkan Wilson, ilk öfkeyle bunları düşünmüş. Büyükelçi Rüstem Bey'i derhal "istenmeyen kişi" ilan etmeyi, hatta Osmanlı devletiyle ilişkileri kesmeyi aklından geçirmiş. Dışişleri Bakanı Bryan ve yardımcısı Robert Lansing araya girip Başkanı yatıştırmışlar.

Amerika'yı birazcık iğneleyivermişti. Amerikan zencilerine yapılan vahşete, Filipinlerdeki işkencelere birer cümleyle değinivermişti.

Amerika'da yürütülen Türkler aleyhindeki çirkin iftira kampanyası karşısında kılını bile kıpırdatmamış olan Başkan Wilson, bu defa Büyükelçi Rüstem Bey'in demecini görünce adeta küplere binmiş! Vay sen misin koskoca Amerika'yı iğneleyen!? Washington'da

görevli bir yabancı Büyükelçi nasıl olur da uluorta Amerika'yı eleştirebilirmiş, nasıl olur da basına böyle demeç verebilirmiş! Bu, düpedüz Amerika'nın içişlerine karışma demekmiş. Bir yabancı diplomat nasıl olur da Amerikan yönetiminin işlerine burnunu sokabilirmiş! Hele Büyükelçinin, Amerika'da zencilere yapılanları ve Filipinler'deki işkenceleri diline dolaması sineye çekilebilir gibi değilmiş. Sadece bu demeci Büyükelçinin "istenmeyen adam" ilan edilmesine kafiymiş...

Başkan Wilson, ilk öfkeyle bunları düşünmüş. Büyükelçi Rüstem Bey'i derhal "istenmeyen kişi" ilan etmeyi, hatta Osmanlı devletiyle ilişkileri kesmeyi aklından geçirmiş. Dışişleri Bakanı Bryan ve yardımcısı Robert Lansing araya girip Başkanı yatıştırmışlar. Avrupa'da büyük savaşın başladığı o günlerde Türkiye ile bozuşmak Amerikan çıkarlarına da zarar verebilirdi. Onun için önce bir soruşturma yapılmasına karar verilmiştir. Başkan Wilson, 10 Eylül 1914 günü Dışişleri Bakanına şunları yazmıştır:

"Sayın Dışişleri Bakanı,

*Dün gönderdiğiniz önemli şeyleri aldım. Karar vermeden önce düşünmem için kendime biraz zaman tanıdım. Yalnız bir tanesi bence apaçıktır: Türk Büyükelçisi sınırı aşmıştır. Raporu ileri sürdükleri onun önüne serilirse ve raporun doğru olup olmadığı kendisine sorulursa iyi olur. Eğer doğru değilse onun söylediklerini lütfen bana bildirin. Onun söylediklerinin ne olduğunu kesin olarak kendisinden öğrendikten sonra kendisini makbul bir kimse olarak uzun süre ağırlayıp ağırlamayacağımızı düşünürüz."*⁴

⁴ Ibid.: s. 26

Başkanın bu talimatı üzerine, Amerikan Dışişleri Bakanı Bryn, 11 Eylül günü Rüstem Bey ile bir görüşme yaptı. "Evning Star" gazetesinde çıkmış olan demecin kesitini kendisine sundu. Bu sözlerin kendisine ait olup olmadığını sordu. Büyükelçi, bu sözlerin kendisine ait olduğunu kabul etti. Gazeteye neden böyle bir demeç vermek gereği duyduğunu yazılı olarak bildireceğini söyledi.

Ahmet Rüstem Bey'in Cevabı

Ahmet Rüstem Bey, o gün oturup uzunca bir muhtıra kaleme aldı ve ertesi gün bunu Amerika Dışişleri Bakanına gönderdi. 12 Eylül 1914 tarihini taşıyan bu mektupta şunları söyledi:

"Sir,

"Dün sabah sizinle yaptığım görüşmeyle ilgili olarak aşağıdaki hususları belirtmeme müsaadenizi rica ederim.

Dün bana verdiğiniz ve bugün bu yazıyla birlikte size iade ettiğim Star gazetesi kesitinde bana atfedilen sözler benim kullandığım dilin doğru bir ifadesidir.

ABD'de görülen bazı tatsız gelişmeleri basında gözler önüne sermek şeklinde tuttuğum yolun alışılmamış bir yol olduğunun tamamıyla farkındayım. Fakat Türkiye'nin ve ABD'nin çıkarlarını düşünerek tepki göstermek istediğim durum da pek alışılmış bir durum değildi.

Türkiye, yıllardan beri Amerikan basınının sistematik saldırılarına hedef olmaktadır. Bu saldırılar, sık sık en ağır dille Türkiye'nin bütün duygularını incitmektedir. Türkiye'nin dinine, milliyetine, adetlerine, geçmişine ve bugününe küfredilmiştir. Türkiye, bütün kötülüklerin bataklığı imiş gibi gösterilmiştir. Geçmişte Türkiye'de görülen ve benim gibi bütün diğer Osmanlı aydınlarını da üzen bazı aşırılıklar, diğer milletlerin yaşamında da benzerleri görüldüğü halde, Türkiye'ye karşı bitmez tükenmez şiddetli bir saldırı teması olarak kullanılmaktadır.

Basının bu tutumu Amerikan kamuoyunu Türkler aleyhinde zehirlemekte o kadar ileri gitmiştir ki Türk soyunun her üyesi Amerika'da ancak "İğrenç" (unspeakable) sıfatıyla zikredilir olmuştur. Türkiye, Balkan Savaşında yenik düşüp kanayan yaralarını sarmağa uğraşırken ve tatlı bir söze muhtaç iken bile her Amerikan gazetesinin en acımasız alaylarına ve küfürlerine maruz kalmıştır...

Diğer taraftan, Türk-Yunan ilişkilerinin pek gergin olduğu şu sırada "Idaho" ve "Mississippi" zırhlılarının Yunanistan'a satılmasının Türkiye'de yarattığı olumsuz havaya, şimdi bir de ABD'nin Türk sularında savaş gemileriyle gösteri yapacağı söylentileri eklenince, Türk halkında ABD'ye karşı şiddetli bir tepki yaratabilir. Asıl üzücü olan, Amerikan basınının, Türkiye'de Hıristiyanlara karşı toplu katliam hazırlandığı yolundaki asılsız iddiasında ısrar etmesidir...

Türkiye ile ilişkiler bakımından Amerikan basınına daha sorumlu bir tutum izlemeye sevk etmek için büyük bir çaba harcamak elzemdi. Amerikan yönetiminin basın karşısında çaresiz olduğu malumdur. Dolayısıyla bu konuda harekete geçme işi Türk Büyükelçisine kalmıştır.

Harekete geçerken Amerika Birleşik Devletleri'ne saldırmış veya onları eleştirmiş olduğum pek söylenemez. Benim Amerikan saldırısına karşı ülkemi savunduğum apaçıktır. Savunmam, ABD'nin de kınanacak bir takım kusurları olduğunu göstermek biçiminde olmuşsa, bu, kusurlarını kapatacak fevkalade meziyetleri olan Türk halkına karşı Amerikan basınına daha insafli davranmaya ikna etmenin tek yol olduğuna inandığımdandır.

Diplomatik kuralları aşmış olabilirim. Fakat, karşı karşıya kaldığımız durumun, alışılmıştan sapmayı yalnız hoş görmekle kalmayıp aynı zamanda haklı göstereceğine kuvvetle inanırım. İnsanlığın çıkarı şekle feda edilemez.

Ben, Türkiye'ye, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve nihayet insanlığa karşı manevi görevimi yerine getirmiş olduğuma kaniim."⁵

Ekim 1914:

Türk Büyükelçisi A. Rüstem Bey, Protesto Makamında ABD'yi Terk Ediyor.

Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey'in yukardaki cevabı Başkan Wilson'u ve Amerika Dışişleri Bakanlığını tatmin etmedi; Tersine, onları daha da kızdırdı. Amerikan yönetimi, Büyükelçinin Amerikalıları açıkça eleştirmesini kabul edemiyor; buna karşılık Amerikan gazetelerinin Türkiye'ye karşı sistematik saldırılarını ise pek önemsemiyormuş gibi davranıyordu.

Amerikalılar, kendi aralarında birkaç gün yazıştıktan sonra, Büyükelçiden özür dilemesini istediler. Ahmet Rüstem Bey,

⁵ Bu mektubun İngilizce aslı için bkz. *Ibid.*: s.56-59

Wilson'dan özür dilerse Washington'da kalabilecek ve iki ülke arasındaki dostça, ilişkiler yine eskisi gibi devam edecekti. Amerika Dışişleri Bakan Vekili Robert Lansing, bu kararı 19 Eylül günlü bir mektupla Büyükelçimize resmen bildirdi. Şöyle dedi:

"...Mektubunuzda, o demeçleri verdiğiniz ve gazetede çıkan yazının doğru olduğunu kabul ediyorsunuz. Bu ülke basınının Türkiye'ye karşı düşmanlığını, diplomatların görevli oldukları ülkelerde uymaları gereken davranış kurallarını çiğnemenizi haklı göstereceğini söylüyor ve ayrıca bu ülkenin Türkiye'ye karşı politikasını eleştirmeyi fırsat biliyorsunuz.

Başkan beni, notanızdaki üslubun kabul edilemeyeceğini, davranışınızı izah ettiğinizin de tatminkâr olmadığını size bildirmekle görevlendirdi. Birleşik Devletler basınının bir bölümünün yayınlarından dolayı kendinizi öfkeye kaptırarak resmi protokolü ciddi olarak çiğnemiş bulunuyor ve bunu kabul ederek kendinizi savunmaya çalışıyorsunuz...

Ekselans, bu başkentteki hizmetlerinizin ülkeniz için yararlı olacağına hala inanıyorsanız ve basında çıkan demecinizden dolayı pişmanlık duyduğunuzu bildirmek istiyorsanız, Başkan, daha fazla yorum yapmadan yayınlanmış olan demecinizi ve notanızı görmemezlikten gelmeye ve bu tatsız olaydan önce Ekselansları ile Birleşik Devletler arasında var olan samimi ve dostça ilişkileri yenilemeye hazırdır.⁶

Ahmet Rüstem Bey, bu notayı alınca Mr. Lansing'e dönüp sorabilirdi: Türkiye'deki Amerikan Elçileri ve Konsoloslarının Türkler aleyhinde Washington'a gönderdikleri ve her yıl Amerikan diplomatik ve konsolosluk belge ciltlerinde yayınlanan yazılardan dolayı şimdiye kadar Türkiye'den özür mü dilenmişti? Yıllardır Türkiye'de oturan ve Türk konukseverliğinden alabildiğine yararlanan ve sonra her hafta Amerikan gazetelerine imzalı, imzasız iftira dolu yazılar gönderen Amerikan misyonerleri Türk halkından özür mü dilemişlerdi? Hele hele Edwin M. Bliss gibi, Frederick Davis Greene gibi, James Barton gibi, Maria A. West gibi Amerikan misyoner kodamanların Türk düşmalıklarına ne buyrulur? Bu misyonerler Türkler aleyhinde ciltler dolusu kitaplar yazıp hemen bütün Protestan kiliseleri önünde bunları sattırıp cemaatlerini zehirlediklerinden dolayı Türk milletinden özür mü dilemişlerdi? Amerikan basınındaki Türk düşmanlığı kampanyalarından dolayı

⁶ İngilizce tam metni için bkz. *Ibid.*: s. 64-65

pişmanlık duyan bir tek Amerikalı var mıydı?...Amerikalılara söylenecek daha pek şey vardı.

Ama Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey, özür dilemedi ve daha fazla tartışmayı da artık gereksiz gördü., 20 Eylül 1914 günü Lansing'e şu kısa cevabı göndermekle yetindi:

"Sir,

Basın temsilcilerine verdiğim demeçle ilgili 12 Eylül günlü notama cevap olarak gönderdiğiniz 19 Eylül tarihli notanızın alındığını bildirmekle onur kazanırım.

*Cevap olarak, Başkan Wilson'a, bu konuda kendisinin görüşünü maalesef kabul edemeyeceğimi ve dolayısıyla buradan ayrılmak için Hükümetimden izin istemeyi gerekli gördüğümü bildirmenizi rica ederim. On beş gün içinde İstanbul'a hareket edeceğim."*⁷

Ahmet Rüstem Bey, 27 Eylül günü Sait Halim Paşa'ya da Amerika'yı terk edeceğini bildirdi ve nedenlerini de anlattı.

İngiliz ve Fransızlar, Amerika Birleşik Devlerini Savaşa sokabilmek amacıyla, Osmanlı Devletinin Hıristiyanlar için bir katliam hazırladığını ileri sürerek Amerika'yı savaşa teşvik ediyorlardı.

Yıllardan beri Osmanlı Hükümetine hücum eden Amerikan basınının yeni bir malzeme bulduğu ve bu yeni malzemenin de şu olduğunu söyledi: İngiliz ve Fransızlar, Amerika Birleşik Devlerini Savaşa sokabilmek amacıyla, Osmanlı Devletinin Hıristiyanlar için bir katliam hazırladığını ileri sürerek Amerika'yı savaşa teşvik ediyorlardı. Rüstem Bey, bunun için basına bir açıklamada bulunarak bu iki devlete karşı Amerika'nın dikkatini çekmeğe mecbur olmuştu. Amerikan zencilerine karşı yapılan linç etme olaylarını zikretmesi ise, Amerikan gazetelerinin Türkiye'yi barbarlıkla suçlamalarına son vermek içindi. Büyükelçi sadece hukuki savunma hakkını kullandığını söylüyordu. Memlekete dönüş kararının kesin olduğunu da ayrıca bildiriyordu.

Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey, 9 Ekimde Sait Halim Paşa'ya çektiği son bir telgrafta, aynı gün İtalyan vapuru ile New York'tan hareket edeceğini, 18 Ekimde Napoli'de, 25 Ekimde de İstanbul'da olacağını bildirdi. Dikkati çeken bir not daha ekledi. 25 Ekim 1914 tarihine kadar kendisinden bir haber alınamaz ise, akıbeti

⁷ Ibid.: s. 66

hakkında araştırma yapılmasını rica etti.⁸ Bu ricada bir suikast kaygısı seziliyor. Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey sağ salim İstanbul'a dönmüştür ama, Sait Halim Paşa'nın kendisi, yedi yıl sonra Roma'da Ermeni kurşunlarıyla şehit düşmüştür.

Çalınacak Minareye Önceden Hazırlanan Kılıf

Ahmet Rüstem Bey'in Washington Büyükelçiliği topu topu üç buçuk ay sürmüştür. Onun 24 Haziran 1914'te başlamış olan bu görevi, 9 Ekimde Amerika'dan ayrılışıyla son bulmuştur. Kendisi daha önce ABD'de Elçilik İkinci kâtibi ve Maslahatgüzar olarak da görev yapmıştı. Büyükelçiliği ise onun Washington'da ve diplomasi mesleğinde son görevi oldu. Amerika'dan döndükten sonra bir daha herhangi bir diplomatik görev almadı.

1914 yılında, Amerikan basınında görülen Ermeni propagandası, bir Osmanlı Büyükelçisinin diplomatik kariyerini söndürmüştür. Bu olay, Ermeni "soykırım" iddiaları bakımından çok düşündürücüdür. Tekrar hatırlamak ve vurgulamak lâzımdır: Yıl 1914. Mevsim yaz. Avrupa'da savaş var, ama Türkiye'de ve Amerika'da henüz savaş yok. Doğu Anadolu'da Rus istilâsı, Çanakkale'de İngiliz-Fransız saldırısı yok; Ermeniler henüz Van'da isyan çıkarmıyor, istilâcı Ruslarla silahlı işbirliği yapmıyor, Türk ordusunu arkadan vurmuyorlar. Dolayısıyla Anadolu'da bir Ermeni tehcirinden de eser yok. Tehcir olayına daha tam bir yıl var. 1914 yazında Anadolu'da hiçbir Ermeni olayı yok, hiçbir Ermeninin kılına bile dokunulmamış.

Böyle olduğu halde, 1914 yazında Atlantik ötesinde büyük bir yaygara kopuyor. Çığırtañ Amerikan basını tozu dumana katıyor. Neymiş? Türkiye'de Hıristiyan Ermeniler kılıçtan geçirilecekmiş, kılıçtan geçiriliyormuş. Neymiş? Amerikan Başkanı Wilson, Ermeni din kardeşlerinin imdadına yetişmeliymiş, Türk sularına Amerikan savaş gemileri göndermeliymiş. Amerikan Cumhurbaşkanı'ndan bir hareket görülmeyince basın kampanyası daha da şiddetleniyor. Amerikan gazeteleri, söylemediklerini bırakmıyor, Türkleri yerin dibine batırıyorlar...

Ne oluyor Allah aşkına? Durup dururken nedir bu yaygara? Atlantik ötesinde nedendir bu fırtına? Washington'daki Türk Büyükelçisi teşhisi koymakta gecikmiyor. Amerika'da tozu dumana katan bu fırtına Avrupa'dan körüklenmiştir. Açıkça görülüyor ki,

⁸ *Ibid.*, s. 40-41

Amerika'daki Ermeni katliam propagandasının arkasında bu defa İngiltere ve Fransa vardır. Bu iki devlet, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile savaştadırlar. Şimdi yanlarına Amerika'yı da çekmek istemektedirler. İşinde gücündeki günahsız Anadolu Türk'ünün sırtından çirkin bir oyun oynanmaktadır, acımasız ve büyük bir oyundur bu. Büyük oyundur, çünkü koskoca Amerika Birleşik Devletlerini İtilâf Devletleri safında savaşa çekmek ve bu büyük savaşı mutlaka kazanmak hedefi güdülmektedir.

İngiltere ve Fransa, Amerika'yı etkileyip kendilerine çekebilmek için acaba neden "katliam" kozunu da seçmişlerdir diye sormaya gerek bile yoktur belki. Çünkü bu tür propaganda silahları daha önce de kullanılmış ve etkili olmuştur. Hele Osmanlı devletini parçalamak için "katliam" propagandaları ta 1820'lerdeki Yunan ayaklanmasından beri sık sık kullanılmış ve Hıristiyan kitleleri ve devletleri harekete geçirebilmiş idi. Katliam silahı bu defa Amerika'da da etkili olacak, Amerikan kamuoyunu ayağa kaldıracak ve sonunda Amerika büyük savaşa girmek durumunda kalacaktır, diye hesaplanmıştır herhalde.

1914 yılı yazında başlatılan Ermeni katliam propagandası ile ilerde çalınacak minarenin kılıfı hazırlanmıştır. İngiltere ve Fransa'nın Amerika'yı savaşa sokmak hedeflerine Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak hedefleri de eklenince, Ermeni katliam propagandası daha da güçlenmiştir. 2 Kasım 1914'te Rusya Osmanlı devletine savaş ilan etti. Üç gün sonra müttefikleri de Rusya'yı izlediler. 5 Kasım 1914 günü İngiltere ve Fransa da Osmanlı devletine savaş açtılar. Ve dolayısıyla Ermeni katliam propagandaları aldı yürüdü. Artık hedef sadece Amerika'yı savaşa sokmak değil, aynı zamanda Osmanlı devletini yok etmektir. Bu nihai hedefe gidilirken her şey mubahtı, bu arada Ermeni katliam propagandası da vahşice kullanıldı.

Ve yıl 1915: Türk Hükümeti, "tehcir" kararı alıp, düşmanla işbirliği yapmakta olan Anadolu Ermenilerini Suriye ve Irak'a doğru kaydırmağa başlayınca, düşman devletlerin "katliam" propagandaları ayyuka çıktı. Bu arada ABD halâ savaşa dışındaydı. Amerika'yı savaşa çekebilmek için Türkiye'deki Ermenilerin topluca katledildikleri yolundaki düşman propagandası sürüp gitti. Bu

Bu propagandaya İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi Morgenthau da katıldı, hatta o savaşta Müttefikimiz olan Almanlar arasından da düşman korasına katılan oldu; Alman Papazı Lepsius gibi.

propagandaya İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi Morgenthau da katıldı, hatta o savaşta Müttefikimiz olan Almanlar arasından da düşman korosuna katılan oldu; Alman Papazı Lepsius gibi.

Savaş dönemi propagandası şiddetinden pek bir şey kaybetmeden sürüp gitti ve barış dönemine de taşı. İkinci Dünya Savaşından sonra, Almanların Yahudilere yaptıkları "soykırım" olarak adlandırılınca, sözde Ermeni katliamı da "Ermeni soykırımı" diye vaftiz edildi. Katliam veya soykırım diye bir iddianın aslı esası olmadığı Malta sürgünleri olayında açıkça ortaya çıktığı ve belgelendiği halde, iddianın arkası kesilmedi. Propagandanın esası tekrarmış, propagandada başarı tekrarla olurmuş. Ermeni katliam veya soykırım propgandası da hep tekrarlanır durur. Birisine kırk defa deli dersiniz o kimse deli olduğuna inanmağa başlarmış. Kırk kez değil, yüzyıldır tekrarlanan Ermeni katliam iddiaları da Avrupalı ve Amerikalı insanların kafalarında iyice yer etmiş görünmektedir. Bu iddianın aslı olmağını söyleyenlerin sesleri ise boğulmakta, tozdan dumandan ferman okunmamaktadır. Ama biz söylemekten ve yazıp çizmekten usanmayacağız.

Tekrar Amerika'ya dönelim ve oradaki Ermeni propagandasıyla ilgili bir iki not daha ekleyelim.

Tarihten Birkaç Not Daha

- 1915-17: Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Morgenthau, Ermeni iddialarını destekleyen ağır raporlar kaleme alıp Washington'a gönderdi. (Bunun için Türklerden hiç özür dilemedi.)
- 1918-23: "Near East Relief"adlı Amerikan Yardım Örgütü Anadolu'da faaliyetlerini sürdürdü ve Ermenilere yardım için çok büyük paralar harcadı.
- 1923 Amerika'da, "Lozan Antlaşmasına Hayır" sloganıyla Türk aleyhtarı büyük bir kampanya başlatıldı. Başını Ermeni ve Rum lobilerinin çektiği bu kampanya etkili oldu. Bunun karşısında "Lozan'a Evet" sloganıyla başlatılan karşı kampanya nispeten daha zayıf kaldı .
- 1927 Amerikan Senatosu, Türkiye ile ABD arasında 6 Ağustos 1923 tarihinde imzalanmış olan Dostluk ve Ticaret Antlaşmasını reddetti (18.1.1927). Antlaşmanın onaylanması için üçte iki çoğunluk gerekiyordu. Senatoda 50 oy lehte, 34 oy aleyhte

çıkış ve üçte iki çoğunluk tutturulamamıştı. Antlaşmanın reddedilmesiyle Türkiye ile ABD arasında normal diplomatik ilişki kurulması engellenmiş oldu. (Daha sonra iki ülke ayrı bir Modus Vivendi ile on yıldan beri kesik olan normal diplomatik ilişkileri 1927 yılında Büyükelçilik düzeyinde yeniden kurdular)⁹

- 1945 Amerika'daki bazı Ermeniler, BM San Fransisco Konferansına katılan Türk heyetine ve Dışişleri Bakanına suikast planladılar.
- 1965 "Ermeni Soykırımının 50. Yılı" diye Amerika'da yeni bir Türk düşmanlığı kampanyası başlatıldı.
- 1968 İlk Ermeni soykırım anıtı Amerika'nın Montebello şehrinde dikildi ve burada Türk halkı karalandı. Bu anıtı Avrupa'da dikilen soykırım anıtları izleyecekti.
- 1973 Türk diplomatlarına karşı ilk Ermeni suikastı Amerika'nın Santa Barbara şehrinde düzenlendi. T.C. Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ile yardımcısı Konsolos Bahadır Demir, 27 Ocak 1973 günü kurşunlanarak öldürüldüler. Bu suikast, Türk diplomatlarına karşı Ermeni suikastları zincirinin başlangıcı oldu.

Ahmet Rüstem Bey (1862-1935)

Amerika'da Ermeni propagandasını göğüsleyebilmek için Washington Büyükelçiliği görevini ve diplomatik kariyerini feda edebilmiş olan meslektaşımız Ahmet Rüstem Bey, de Bilinski adında Polonyalı bir asker babanın oğludur. Babası, 1848'de patlak veren Avusturya'ya karşı Macar ihtilâline katılmış, bu hareket başarısızlıkla sonuçlanınca 1854'de Türkiye'ye sığınmış, Türk hizmetine girmiş, Müslüman olup Sadeddin Nihad Paşa adını almış, asker ve diplomat olarak devletimize uzun yıllar hizmet etmiş; 1880-1885 yıllarında Osmanlı Komiseri olarak Sofya'da görev yapmış, Bulgaristan Türklerinin haklarını ve vakıf mallarını korumak için canla başla çalışmış olan bir kimseydi.

⁹ Rum ve Ermeni lobilerinin propaganda kampanyasıyla ABD'de beş yıl kadar sürmüş olan Lozan kavgasının ayrıntıları için bkz.: Bilâl N. Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği", *Belleter*, Cilt XLI, Sayı 162, Nisan 1977, s. 277-356'den ayrı basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1977.

Ahmet Rüstem Bey, 1862'de babasının görevle bulunduğu Midilli'de doğmuş ve 1935'te Avrupa'da ölmüş olan bir Osmanlı diplomatıdır. Kendisi Müslümandır, ama adı bazı kaynaklarda Alfred de Bilinski olarak da geçer. 1882'de Sofya Komiserliğinde, babasının yanında, Fransızca kâtipi olarak diplomasi mesleğine başladı, Hariciye kadrosunda çeşitli görevlerde bulundu, bu arada iki defa Washington'da maslahatgüzar olarak görev yaptı. Balkan Savaşı öncesinde, 1911-1912 yıllarında, Karadağ'ın başkenti Çetine'de Büyükelçilik yaptı. Balkan Savaşına er olarak katıldı. 1914'te Washington Büyükelçiliğine atandı. Bu görevinden olaylı bir şekilde ayrıldıktan sonra diplomasi mesleğinden da ayrıldı ve yayın yoluyla Türkiye'ye hizmetlerini sürdürdü. Birinci Dünya Savaşı içinde ve Mütareke yıllarında çeşitli yabancı gazetelere Türkiye'yi savunan makaleler yazdı ve İsviçre'de Fransızca iki kitap yayınladı. 1919'da Anadolu'da başlayan Milli harekete ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Sivas kongresine katıldı. Son Osmanlı Meclisine Ankara Milletvekili olarak seçildi, bu Meclis İngilizler tarafından dağılınca Ankara'ya geldi ve Birinci Büyük Millet Meclisine Ankara Mebusu olarak seçildi. 24 Mayıs 1920 tarihli Padişah iradesi ile Mustafa Kemal Paşa giyaben idama mahkum edilmişti. O'nunla birlikte idama mahkum edilenler arasında Ahmet Rüstem Bey de vardı. 8 Eylül 1920'de Milletvekilliğinden istifa ederek Avrupa'ya gitti. Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla kendisine hizmetlerinden dolayı 150 lira maaş bağladı. Rüstem Bey, ölünceye kadar bu aylıkla geçindi ve 73 yaşında hayata gözlerini kapadı.

Dürüst, çalışkan, sert ve alıngan yaratılışlı bir kimse olan, Türkçeden başka altı yabancı dil bilen Ahmet Rüstem Bey, Amerika'da, Avrupa'da ve Mısır'da çıkan gazetelere birçok makale yazmış ve iki kitap yayınlamıştır. *La Guerre Mondiale et la Question*

Dürüst, çalışkan, sert ve alıngan yaratılışlı bir kimse olan, Türkçeden başka altı yabancı dil bilen Ahmet Rüstem Bey, Amerika'da, Avrupa'da ve Mısır'da çıkan gazetelere birçok makale yazmış ve iki kitap yayınlamıştır.

Armenienne başlıklı ilk kitabı 1918 yılında Berne'de basılmıştı. Bu değerli eser, 83 yıl sonra, *Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi* adıyla ve Cengiz Aydın'ın çevirisiyle dilimize kazandırıldı.¹⁰ Özenle çevirilmiş ve güzel bir baskıyla piyasaya sürülmüş olan bu aydınlatıcı kitabı meraklı okuyuculara salık vermek

¹⁰ Ahmed Rüstem Bey (Türkçesi Cengiz Aydın), *Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul: 2001.

isteriz. Ahmet Rüstem Bey'in Lozan Barış Konferansı öncesinde, 1922'de, Cenevre'de yayınlamış olduğu Fransızca ikinci kitabı *La Crise Proche-Orientale et la Question des Détroits de Constantinople* (Yakın Doğu Krizi ve İstanbul Boğazları Sorunu) adını taşıyor ve henüz dilimize çevrilmemiştir.

Ermeni sorunuyla ilgili ilk kitabının önsözünde Ahmet Rüstem Bey diyor ki:

"Ermeni meselesinde, dünya kamuoyuna karşı Türkiye'yi savunmayı amaçlayan bu kitabı yazarken, her şeyden önce, doğduğum, pek çok iyiliğini ve nimetlerini gördüğüm bu ülkeye bağlılık duygularımı devam ettirmeyi düşündüm. Bu duygularımı, samimiliğinden asla şüphe edilmeyecek davranışlarla birçok defa ortaya kodum. Bu cümleden olarak, bu ülkenin ve Türk halkının şerefini korumak için iki kere düelloda bile dövüştüm ve Türk-Yunan savaşına gönüllü olarak katıldım.

"Diplomasi mesleğinde başarılı olduktan ve Osmanlı hükümetinin ve Türk vatandaşlarının haklarının hakkımdaki âlicenap (yüce gönüllü) duygularından emin olarak bu kitabı kendi adımla yayınlamaya karar verdim. Bununla, bu eseri yazarken beni harekete geçiren itici gücün, sadece ülkeme olan sevgim ve saygım olduğunu söylemek istiyorum."

Ermeni suikast çetelerinin Avrupa'da kol gezdikleri ve İttihatçı liderleri birer birer şehit ettikleri o yıllarda böyle bir bitap yazmak ve buna imza koymak cesaret işiydi.

Yürekli Ahmet Rüstem Bey'i saygıyla anıyoruz.

RUSYA'NIN DOĞU ANADOLU SİYASETİNDE EÇMIYAZIN KİLİSESİ'NİN ROLÜ (1828-1915)

Yrd. Doç. Dr. Davut Kılıç

Ç arlık Rusya, sıcak denizlere inme düşüncesinde kendisine engel olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ni yıkabilmek için uzun yıllar plânlı politikalar üretmiştir. Bu plânlardan biri de; Kafkaslar ve Doğu Anadolu üzerinden İskenderun Körfezi'ne inmektir. Bunun için Rusya, bölgede yaşayan İran ve Osmanlı Ermenilerini emperyalist çıkarları doğrultusunda yönlendirme gayretine girmiştir.

Daha XVIII. yüzyılda Rus Çarı I. Petro, Doğu ticaretinden faydalanmak için Ermenilerden istifade etmeyi düşünmüş ve onları Rus topraklarına davet ederek kendilerine dinî ve dünyevî her türlü imtiyazı vermeye hazır olduğunu bildirmiştir.¹ Ermeniler'in Rusya'ya bağlanması ve oradan destek umması, Ruslar'ın Kafkasya bölgesine gerçekleştirdikleri ilk seferlerden başlayarak yeşermiş ve giderek artmıştır. Bu durum da Rusya'nın, Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya yönelik faaliyetlerinde gerek siyasal, gerek askeri strateji belirlemede etkili olmuştur.² 20 Haziran 1804'te İran'la yapılan ilk savaştan sonra İran Şahı'nın bölgedeki otoritesi zayıflamış ve Rusya Eçmiyazın'la komşu olmuştur. Ermeniler bu tarihten itibaren aralarında ırk ve mezhep farkı olmasına rağmen Hıristiyan Rusya'ya karşı olan ilgilerini saklamamışlardır.³

Rusya, Kafkasya'da yürüttüğü müstemlekeci siyasetin gereği olarak Bizans döneminden bu tarafa, tarihi Azerbaycan topraklarında dağınık halde bulunan Ermeni ahalinin ve

**Rusya, bölgede yaşayan İran
ve Osmanlı Ermenilerini
emperyalist çıkarları
doğrultusunda yönlendirme
gayretine girmiştir.**

* Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ K. Beydilli, '1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler', *Türk Tarih Belgeleri Dergisi XIII*, (Ankara: 1988), s. 17'den (ayrı basım), s. 368 vd; S. Çöhçe, 'Ermeni Kimliği Hakkında Bir Değerlendirme', *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu (17 - 21 Haziran 1991)*, (Ankara: 1992), s. 100.

² Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, (nşr. B. Umar), (İstanbul: 1998), s. 25 v.d.

³ Bkz. H. F. B. Lynch, *Armenia Travels and Studies I*, (New York: 1901), s. 232.

Ermenilerce kutsal sayılan Eçmiyazın Kilisesi'nin⁴ bulunduğu toprakların, Erivan Hanlığı'nın⁵ hakimiyetinden çıkarılarak (% 73.8'nin Müslüman olduğu), "Ermenistan Vilayetine" çevrilmesini hedefledi.⁶ Rus İncil Cemiyeti, 1815'te Petersburg'da 15 bin Ermenice İncil bastırdı. Bununla yetinmeyen cemiyet daha sonra Osmanlı Ermenilerinin çoğunun Türkçe konuştuğunu dikkate alarak⁷ 1822'de Türkçe İncil bastırıp Ermenilere dağıttı.⁸ Yine aynı yıl Rus hükümetinin Eçmiyazın Kilisesi'ne gösterdiği yakın ilgiyi bahane eden Katoğikos Ephraim (Efraim), bölgede cereyan eden Osmanlı-İran savaşında Rusya'nın korumasına sığınarak barış imzalanana kadar Çar'ın güvencesi altında kaldı.⁹ Bu ilğiden memnun olan Rusya, hedefine ulaşmak için Kafkasya ve diğer doğu bölgelerinde yaşayan Ermenilere karşı faaliyetlerini yoğunlaştırdı.¹⁰

İran Ermenileri'nin Rusya'nın korumasına girme istekleri, XIX. yüzyılın ilk döneminde bölgeye yayılma arzusunda olan Rus ordusunu harekete geçirdi.¹¹ Aras vadisi boyunca ilerleyen Rus kuvvetleri Ermeni toplumu için mukaddes olan Eçmiyazın şehri de içerisine alan Erivan bölgesini işgal etti.¹² 5 Mart 1828 yılında Rusya ile İran arasında Türkmençay Antlaşması imzalandı. O

- 4 Bizans İmparatorluğu'nun uç beyliklerinde yoğun olarak yaşayan Ermeniler'in çeşitli bölgelere tehciri ve Bizans-Ermeni ilişkileri için bkz. Davut Kılıç, 'Selçuklular'a Kadar Anadolu'da Gregoryen Ermeni Kilisesi (M. 451-1100)', *TK.*, (Aralık 2000), s: 452; s. 752-760.
- 5 Erivan'ın kuruluşu ve Rus-İran muharebeleri sonucunda 1828'de Türkmençay Antlaşması'yla Ruslar'ın eline geçişi için bkz. M. Bala, 'Erivan', *IA IV*, s. 311-315.
- 6 M. Abdullayev, 'Rusya'nın Şimali Azerbaycan'da Müstemlekecilik Siyaseti', *Azerbaycan Tarihinin Çağdaş Problemleri*, (nşr. H. Isaxanlı), (Hazar Üniversitesi, 2000), s. 45.
- 7 1835-1839 yılları arasında Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan Alman subayı Moltke, Türk hakimiyeti altındaki Ermeniler için 'Bu Ermeniler'e aslında Hıristiyan Türkler demek mümkün, bu hakim milletin adetlerinden, hatta lisanından o kadar çok şey almışlardır' demektir. Bkz. H. V. Moltke, *Türkiye Mektupları*, (İstanbul: H. Örs, 1969), s. 35. Ayrıca Ermeniler'in durumu ve Türkler'le ilişkileri hakkında bkz. E. De Amicis, *İstanbul*, (Ankara: B. Akyavaş, 1986), s. 162.
- 8 N. A. Banoğlu, *Ermeni'nin Ermeni'ye Zulmü*, (Ankara: 1976), s. 85. Yine bu faaliyetler çerçevesinde 1816 yılında Rusya'da (Moskova) açılan ilk Ermeni Gymnasium (Jimnastik Okulu) için bkz. E. Smith, *Armenia I*, (Boston ve New York: 1833), s. 224 vd.
- 9 Smith, *Armenia II*, s. 116.
- 10 R. Şahin, *Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları*, (İstanbul: 1988), s. 107.
- 11 1827 kışında Katoğikos Nerses Aşdarages, cemaatına şöyle sesleniyordu. "Ararat dünyasının ve Ermeni milletinin şaşkınlık ve takdirini kazanacağımız zaman, ana tahtın eski bağımsızlığının yeniden kurulması ve canlandırılması günü geldi. Ermeni kahramanları, ayağa kalkınız, İranlıların işini bitiriniz. İhtiyar Masis'i (Ağrı Dağı) sevindiriniz. Bir defa daha vatan topraklarını kanlarınızla boyayınız ve sonra hür olarak yaşayınız." Savaş Ermenilerinde desteklemesiyle Rusların zaferiyle sonuçlandı. Bkz. E. Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, (İstanbul: 1987, s. 757.
- 12 W. E. D. Allen, P. Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966), s. 20. R. G. Hovannisian, *Armenia On The Road to Independence 1918*, (Los Angeles: 1967), s. 8.

zamana kadar İran'ın elinde olan Eçmiyazin Kilisesi'nin de bulunduğu topraklar Rusya'nın hakimiyetine geçti. Tıpkı Gürcistan ve Kırım hadisesinde olduğu gibi işgal edilen bölgeler önce Rusya'nın himayesinde 'bağımsız' bir Ermenistan olarak ilan edildi. Kısa bir zaman sonra da Rusya tarafından ilhak olundu. Çar I. Nikola, 21 Mart 1828'deki emirnamesiyle 'Ermeni eyaletleri' olarak vaftiz edilen yeni toprakları imparatorluğuna dahil etmeyi kararlaştırarak, unvanlarına 'Ermenistan Kralı' sıfatını da ekledi.¹³

Rus - İran savaşında İran Ermenileri İran'a karşı, Rus ordusu saflarında savaştıkları gibi Rus askerlerine öncülük de ettiler. Böylece, Rus ordusu Urmiye ve Erdebil'i ele geçirdi. Rusya ile İran arasında Türkmençay antlaşmasının imzalanmasıyla bölgede yaşayan Ermeniler bir sene içerisinde mal ve mülklerini satarak Erivan bölgesine nakledilecekti. Böylece Rusya, Erivan Hanlığı'nı Ermenistan Vilayeti'ne çevirme projesini de hayata geçirmiş oldu. Yapılan tehcir sonunda gönüllü veya zorla 40 bin Ermeni, antlaşmanın on beşinci maddesi gereği, göç etmek zorunda bırakıldı.¹⁴ Göç eden Ermeniler, Rus hükümeti tarafından Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı Erivan bölgesine yerleştirildi. Çar I. Nikola bu davranışıyla tarihi coğrafyaya müdahale ederek, bölgedeki demografik yapıyı Hıristiyanlar lehine bozma gayretine girdi. Bu gelişmeler sonucunda, Osmanlı tebaası olan Gregoryen Ermeniler üzerindeki Rusya'nın tesir ve yönlendirme kabiliyeti de iyice arttı. Böylece doğu ve batı Türklüğünün irtibatı kesilecek ve sunî bir Ermenistan oluşacaktı.¹⁵ İşte bütün bunlar Ermeni kiliseleri içerisinde en yüce ruhani makam olarak tanınan Eçmiyazin'in Rus sınırlarına katılarak Rusya'nın emir ve kontrolü altına girmesiyle başlamış oldu.

Ruslar, Kafkasya'yı ele geçirdikten sonra Ermeni toplumu ile olan münasebetlerini de en üst seviyeye çıkarttılar. Buna Ermeni toplumunun içinde bulunduğu coğrafya da müsaitti. Çünkü aralarında mezhep (inanç) ve ırk farkı olmasına rağmen Rusya'dan başka yakınlaşacakları bir Hıristiyan devlet yoktu. Bu durum başta Eçmiyazin Kilisesi olmak üzere Ermeni maceracılar tarafından da hoş karşılandı. Ermeni gençlerinin bir çoğuna Rusya'daki üniversitelerde okuma hakkı tanındı. Bu üniversitelerde yetişen

¹³ Bkz. Y. Ternon, *Ermeni Tabusu*, (İstanbul: E. Oğuz, 1995), s. 53; L. Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, (Los Angeles: 1963), s. 24.

¹⁴ Beydilli, a.g.m., s. 372 vd.

¹⁵ Şahin, a.g.e., s. 130.

gençlerden bazıları da imparatorluğun seçkin ve askeri tabakası içerisinde yerini aldı.¹⁶

Ruslar, Petersburg'daki İmparatorluk İlimler Akademisinde '*Ermeni tarihi ve edebiyatı*' üzerine metin ve tercüme yayınlamaya başladı. Daha da önemlisi Ruslar '*Pan - Slavizm*' propagandasıyla Osmanlı Devleti'ni içten vurmaya hedefledikleri gibi, Anadolu cephesinde de Hıristiyanlık propagandası ile ordularına Ermeniler'i, yardımcı kuvvet olarak kullanmak istiyordu.¹⁷ Başlangıçta Ruslar'ın bundan maksadı kurdukları Ermenistan'ı iki İslam devletine, Osmanlı ve İran'a karşı tampon bölge olarak kullanmaktı. Fakat bu iki İslam devletinin bir türlü toparlanamadığını gören Rusya, eğittiği Ermeni gençlerin bir kısmını Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak üzere Rus ordusunda istihdam etti. Bir kısmını da teşkilatlandırarak Osmanlı Ermenileri'ni ayaklandırmak için Doğu Anadolu'ya gönderdi.¹⁸

Rusya, Doğu Anadolu'daki emperyalist emellerini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'yle savaş durumuna geldi. 1828 yılında Rus güçleri Paskeviç¹⁹ kumandasında Erzurum'a doğru ilerlemeye başladı. Yol boyunca Ermeniler Rus ordusunu sevinç gösterileriyle karşıladılar.²⁰ Kars ve Çıldır'daki Ermeniler, Osmanlı-Rus harbinin patlak vermesiyle Rusya'nın yanında yer almakta tereddüt etmediler. Hatta Ruslar Kars'ta ele geçirdikleri silahları bunlara dağıttığı gibi bir kısmını da Rus ordusuna asker olarak dahil etti.²¹

Osmanlı - Rus Savaşı neticesinde yapılan (1829) Edirne Antlaşması'yla Doğu Anadolu'nun bir kısmı Ruslar'ın eline geçti. Bu durum Rus ordusundaki Ermeniler'le, Osmanlı Ermenileri arasındaki ilişkileri daha da hızlandırdı. Böylece Ermeni toplumu ile Ruslar arasında hem dinî hem de siyasi münasebetler başlamış

¹⁶ R. G. Hovannisian, *Armenia On The Road to Independence 1918*, (Los Angeles: 1967), s. 7 vd; Cöhçe, a.g.m., s. 100.

¹⁷ Bkz. F. Kırzioğlu, 'Armenya / Yukarı - Ellerde 2700 Yıllık Türk Varlığı, Ermeniler'in Rus İstilasına Alet Olması ve Mezalimi', *Atatürk Üniversitesi XX. Yıl Armağanı Ermeniler Hakkında (Makaleler Derlemeler) II*, (Ankara: 1978), s. 59.

¹⁸ Bkz. M. Saray, 'Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, Ermeni Meselesini Ortaya Çıkaranlar', *XI. Türk Tarih Kongresi V*, (Ankara: 1994), s. 1757.

¹⁹ İran - Rus savaşlarında ve Türkmençay Antlaşması'ndaki (1 Şubat 1828) başarılarından dolayı Paskeviç'e, Rus hükümetince bir milyon ruble para ile 'Erivan Kontu' payesi verilmiştir. (Bkz. M. Bala, a.g.m.d., s. 314). Paskeviç'in 1828 - 1829 Osmanlı - Rus savaşındaki başarıları için bkz. Puşkin, *Erzurum Yolculuğu Biyelkin'in Öyküleri*, (nşr. A. Behramoğlu), (? : 1999), s. 57 v.d.

²⁰ Hovannisian, a.g.e., s. 8.

²¹ Beydilli, a.g.m., s. 383 v.d.

oldu.²² Savaş sonunda Rus ordusu ile birlikte hareket eden Kars ve Erzurum bölgesindeki pek çok Ermeni yaptıklarına karşılık olarak, Müslümanlar'ın misillemesinden ve Osmanlı Devleti'nin yargılamasından korktukları için bölgeden Ahıska'ya göç etti.²³ Çar Nikola, İran'la yaptığı antlaşmada olduğu gibi Osmanlı Devleti'yle yaptığı antlaşmada da, Rusya'ya göç etmek isteyen Ermeni ve diğer Hıristiyanlar'a tam serbestlik verilmesini ilk şart olarak ileri sürdü. Böylece 1830 tarihinde Rusya'ya ümit edilenden daha fazla Ermeni göç etti.²⁴

Ruslar 1830'larda Osmanlı topraklarından çekilirken de aynı şeyi yaparak, beraberinde götürdükleri Ermeni göçmenleri Revan vilayetine ve Ahıska bölgesine yerleştirdiler. Böylece Rus Hükümeti, Azerbaycan ve Anadolu Türklüğü arasına örmüş olduğu duvarı sağlamlaştırdı. Ermeni göçmenlerinin çocukları ve gençleri Rus okullarına ve Harbiyesine alınarak, Ruslar'a bağlanıp hizmet etmeleri hedeflendi.²⁵ Bu da Rus Hükümeti'nin Osmanlı Ermenileri üzerindeki politikasını kolaylaştırdı. Zaman içerisinde Rus politikasıyla uyum sağlayan Ermeniler'e, 'Rus yanlısı Ermeniler' de denildi.²⁶

Çarlık Rusya, hakimiyeti altına aldığı Ermeni toplumunun inançlarını 1836'da resmen tanıyarak, Eçmiyazin Katoğikosları'nı daha kolay yönlendirebilmek için Pologenia adı verilen bir kanun çıkardı.²⁷ Bütün bu faaliyetlerle Rusya, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler için Eçmiyazin'i cazibe merkezi haline getirmeyi hedefliyordu. Çar böylece Ermeni toplumunun, Katoğikosunu serbest olarak seçmesine müsaade etmiş oluyordu. Ancak bu seçim, Eçmiyazin'de bulunan *sinod* (meclis) tarafından yapılacak, dışarıdaki Gregoryen Ermeniler de temsilciler vasıtasıyla seçime iştirak edeceklerdi. Sonuçta seçilen iki Katoğikostan birini Çar onaylayacaktı. Böylelikle Rus hükümeti, Gregoryen Ermeniler'i himayesi altına alarak, bir anlamda İngiltere ve Amerika'nın Doğu Anadolu'daki faaliyetlerini engellemeyi amaçlamaktaydı.²⁸ Bir de

²² A. Süslü v.d, *Türk Tarihinde Ermeniler*, (Ankara: 1995), s. 120.

²³ Hovannisian, a.g.e., s. 9.

²⁴ Rusya'ya göç ettirilen Ermeniler için bkz. Beydilli, a.g.m., ss. 365-408; *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi II-III, (İstanbul: Tarih Vakfı, 1999)*, 408 v.d.

²⁵ Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu (1914 - 1923)*, (Ankara: 1991), s. 72.

²⁶ Ayrıca Rusya'nın tesirinden fazla kurtulamayan bu Ermeniler'e '*Şarklı Ermeniler*' de denir. Bkz. Şahin, a.g.e., s. 183.

²⁷ M. Ormanyan, *The Church Of Armenia*, (Londra: 1955), s. 72 v.d.

²⁸ G. Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, (Ankara: 1989), s. 182.

Rusların esas maksadı Ermeniler'e bağımsızlığını kazandırmak değil, aksine kendi sınırları içerisindekilerini Ortodokslaştırmak, Osmanlı Ermenileri'ni de Babıali'ye karşı kendi menfaatlerini temin edecek tarzda kullanmaktan ibaretti.

açıklanan emirnamede, Çar hükümeti tarafından Sinod'a 'Çinovnik – Prokuror' unvanı ile bir memur konuldu. Bu hükümet memurunun onayı eklenmeden, Katoğikos ve Sinod hiçbir iş yapamayacaktı.²⁹ Yapılan seçim sonucunun Çar'ın tasdikine sunulması, onu kendine taraftar bildiği bir kimseyi seçme hakkına sahip kılıyordu. Rus Hükümeti iç politikasında Ermeniler'i bu şekilde oyalarken, dikkatleri de dışarıya yöneltmeyi ihmal etmiyordu. Rusya, Osmanlı Ermenileri'ne, sefiri vasıtasıyla Rus Ortodoks Kilisesi ile birleşmeleri arzu ve tavsiye eden bir beyanname yayınladı.³⁰ Ermeniler'e öteden beri Ortodoks mezhebine girmeleri halinde himayeye mazhar olacaklarını telkin ediyordu.³¹ Bundan da maksat, Osmanlı topraklarında bulunan Ermeniler'i, Eçmiyazin Kilisesi eliyle nüfuzu altına almaktı. Ama, çalışmaların kısa zamanda hedefine ulaşmadığını gören Rusya, esas gayesini açığa vurmakta gecikmedi.³²

Rusların esas maksadı Ermeniler'e bağımsızlığını kazandırmak değil, aksine kendi sınırları içerisindekilerini Ortodokslaştırmak,

²⁹ Uras, a.g.e., s. 172.

³⁰ G. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453 - 1953)*, (İstanbul: 1953), s. 256 v.d.

³¹ Gregoryen Ermenilere verilen hak ve imtiyazlar geri alındı, Ermeni ruhani reisleri bu karara direndi. Diğer taraftan Ermenilere yapılan baskılara karşı manevi nüfuzunu harekete geçiren Papalık makamı, Çar Nikola'yı sert bir protesto ile uyardı ve Hıristiyan aleminin tavassutunu istedi. Yapılan baskılar neticesinde Çar, aldığı karardan geri adım attı. Böylece Eçmiyazin Kilisesi ve mensupları, Rus Ortodoks Kilisesi tarafından yok edilmekten kurtulmuş oldu. Bkz. G. Çark, a.g.e., s. 258; Davut Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dinî ve Siyasî Mücadeleler*, (Ankara: ASAM, 2000), s. 86.

³² Buxton kardeşler Ermenistan hakkındaki eserinde, Rusya'daki Ermenilere yapılan baskıları şöyle dile getirir; 'Ermeni Kilisesinin serveti, Rusya'nın hırsını çekti. Rus hükümeti bu serveti elde etmek istedi. Galitzin, Eçmiyazin'e asker gönderdi. Ermeniler askerleri taşa tutular. Katoğikos yerini bırakmaya mecbur kaldı. Rus Subayları, hazinelerin anahtarlarını istediler. Onların bu istekleri reddedildi, bunun üzerine kilisenin kapılarını kırıp, paraları ve kıymetli eşyayı götürdüler. Manastırların arazisi zapt edildi. Her yerde kiliselerin mallarına, gelirlerine el konuldu. Ayın yapılmadı. Papaz ve öğretmenler parasız kaldılar. Rus hükümeti, papazlara ve öğretmenlere Ortodoks olurlarsa kendilerine iki kat aylık verileceğini vaat etti. Fakat kimse din değiştirmeyi kabul etmedi' (Bkz. Buxton Kardeşler, *Travels and Politics in Armenian*, (Londra 1914), s. 75'den naklen; Uras, a.g.e., s. 427). Yine aynı şekilde Edovart Driault, Çar III. Aleksandr'ın Ermenilere yönelik politikasını şöyle ifade eder: Çar III. Aleksandr, Ermeniler'i Ortodokslarla karıştırarak, bir topluluk haline getirmek için bir takım tedbirler aldı. Ermeni okullarını Eçmiyazin Katoğikosu'nun elinden alarak, Rus hükümetinin denetiminde Rusça eğitim yapan okullar haline getirdi. Ermeni memurlarından da ya Ortodoks mezhebine geçmelerini ya da istifa etmelerini istedi. Ermeni talebelerini Rus Üniversitelerinden atarak adeta Gregoryen Ermenileri ve kilisesini ortadan kaldırma düşüncesindeydi. Bkz. E. Driault, *Şark Meselesi*, (İstanbul: Hafız, 1328), s. 329.

Osmanlı Ermenileri'ni de Babialı'ye karşı kendi menfaatlerini temin edecek tarzda kullanmaktan ibaretti. İstanbul'da ve Doğu Anadolu'da hep bu amaç doğrultusunda çalışıyorlardı. Bu süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin bazı memurlarını da parayla elde etmişlerdi.³³

Ermeni toplumundaki eğitim görmüş olanların neden Rus yanlısı duygular taşıdıklarını Konsolos Taylor, Kont Clarendon'a gönderdiği 19 Mart 1869 tarihli raporunda şöyle izah eder. "...arkalarında büyük devletler bulunan, Protestan, Katolik misyonerler, Osmanlı ülkesinde bütün eylemlerini ve din değiştirme faaliyetlerini yasal yollardan yaptılar. Ancak mezhebî manada kendilerini destekleyecek güç olmadığından Gregoryen Ermeniler bu işleri kendi mezheplerinden yaşlı kimseler ya da muhtekir meclis üyeleriyle yürütmek zorunda kaldılar. Katolik ve Protestan Ermeniler'e bakarak bunlar da zorunlu olarak başka bir devletin himayesini sağlamak için harekete geçtiler. Doğu Anadolu'da Osmanlı Ermenileri'nin bir çoğunda Rus pasaportu vardı. Olabildiğince gizlilikle sağlanan bu belgeler, herkesçe bilinmekte ve geniş ölçüde dağıtılmaktaydı. Rusya'nın, Osmanlı Gregoryen Ermenileri'ne gösterdiği ilgi ve Eçmiyazın'ın Rus topraklarında olması, bu ruhani makamın Rus politikasını desteklemesi, Eçmiyazın yanlısı Ermeniler'i Ruslar'a yaklaştırdı."³⁴

Ruslar Osmanlı Devleti aleyhine, Osmanlı Ermenileri üzerindeki bilinçlendirme faaliyetlerini Eçmiyazın Kilisesi aracılığı ile yürütme planlarının artık sonuçlarını alıyordu. Çünkü Eçmiyazın Katogikosluğu'nun Rus çarlarıyla olan yakın ilişkileri ve bu merkezin Osmanlı himayesi altında yaşayan din adamları üzerindeki etkisi, Rusya'yı Osmanlı Ermenileri'nin başına kendi davasına sadık papazları yerleştirme noktasına getirdi.³⁵ Bu papazlar, Rus çarlarının istek ve arzuları doğrultusunda hareket ediyorlardı.³⁶ Bunun için Rusya'nın takip ettiği ve büyük bir titizlikle üzerinde durduğu şark siyaseti, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasında ve dağılmasında en çok tesir icra eden sebeplerden biri olacaktır.³⁷ Özellikle Çarlık Rusya, Osmanlı Devleti'ndeki iç

³³ Tahsin Paşanın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid, (İstanbul: B. Yayınları, 1990), s. 395.

³⁴ Bilal Şimşir, *British Documents On Ottoman Armenians I*, (Ankara: 1989), s. 64 v.d.

³⁵ E. Granville, *Çarlık Rusyası'nın Türkiye'deki Oyunları*, (Ankara: O. Arıman, 1967), s. 34.

³⁶ Sadrazam Cevat Paşa'dan Mabeyn Başkitaletine (14 Eylül 1893), BOA, Yıldız Sadaret Hususi, 4-Ra-1311, İç no: 702-1475 280 / 18; BOA, Yıldız Sadaret Hususi, Dosya no: 315, Sıra no: 45, İç no: 3-1-2, Evrak no: 2294; BOA, HNA, Endikatör: S-III, Karton no: 315, Dosya no: 78, Evrak no: 11787 / 267.

³⁷ R. Karadağ, *Şark Meselesi*, (İstanbul: ?), s. 83.

huzursuzluğu artırmak gayesiyle Rus yanlısı Ermeniler'i, Eçmiyazın vasıtasıyla kullanmaya devam etti. Ruslar bu konuda o kadar ileri gittiler ki, Üç Kilisede (Eçmiyazın) Gregoryen Ermeni papazına, Ermenileri Osmanlı hükümetine karşı ayaklandırması önerisinde bulundular. Fakat söz konusu papaz, bu fikri kabul etmeyince boğularak öldürüldü ve bu arada Ermeni manastırı da yakılarak kıymetli eşyaları yağmalandı.³⁸

Rusya, Eçmiyazın Kilisesi'nin içerideki nüfuzunu yok denecek bir seviyede tutmakla beraber, dışarıdaki nüfuzunun güçlenerek devam etmesinde menfaat görüyordu.³⁹ Bu arada Birinci Meşrutiyetin ilânından (1876) Osmanlı Ermenileri'nin memnun olmaları,⁴⁰ Rusya'nın, Ermeniler'e yönelik faaliyetlerini artırmasına sebep olacaktır.⁴¹ Bunda da en önemli araç yine Eçmiyazın'dır.

Rusya, Doğu Anadolu ile Dicle ve Fırat havzası hakkındaki düşüncelerini gerçekleştirmek için⁴² 1828-1829 savaşında olduğu gibi yine aynı şekilde 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında da bölgede yaşayan Rus yanlısı Ermeniler'e, silah, araç, gereç desteği vererek donattı.⁴³ Böylece Rus ordusu bölgede kendisine yerli işbirlikçileri vasıtasıyla lojistik destek sağlamış oldu. Bu savaş da Rus ordusundaki Ermeni subay ve yöneticilerin öncülüğünde başarıldı.⁴⁴

Rus çarları tarafından Eçmiyazın Kilisesi'ne seçilen Katoğikosların, Rusya'nın Osmanlı topraklarında yürüttüğü emperyalist politikaların hayata geçirilmesinde azınsanmayacak derecede rolleri olmuştur.⁴⁵ Çarlık Rusya'nın bu başarısı, 3 Mart

³⁸ Şimşir, a.g.e. I, s. 86.

³⁹ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, (Ankara: 1988), s. 23.

⁴⁰ M. Etheoğlu, *Ermeni Terörünün Kısa Tarihi*, (Diyarbakır: 1987), s. 12.

⁴¹ S. J. ve E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*, (İstanbul: M. Harmancı, 1983), s. 249 v.d.

⁴² E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi VII*, (Ankara: 1988), s. 129.

⁴³ *Ottoman Archives Yıldız Collection, The Armenian Question I*, (İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1989), s. XIX. Ayrıca Rusya, Ermeni toplumunu ayaklandırmak ve gerektiğinde böyle bir isyanı yönetmek üzere Doğu Anadolu'ya Rus subaylar gönderdi. [Bkz. Petersburg Büyükelçisi Şakir Paşadan Hariciye Nazırı Asım Paşaya (5 Ekim 1880), BOA, HNA, Endikatör: S-II, Dosya no: 120, İç no:5, Karton no: 191.] Başka bir belgede de Başvekil Said Paşadan, Sivas Valisi Hakkı Paşaya gönderilen 7 Ekim 1880 tarihli emirname; Ermenileri, İngiltere'den evvel Rusya'nın yardım ve nezaretine sığdırmak göreviyle Kafkasya'dan Beyazıt, Van ve Erzurum taraflarına on subayın gönderildiği, şimdi de aynı şekilde İstanbul'dan, Diyarbakır, Sivas ve Erzurum'a on subayın görevlendirilerek hareket ettiklerini bildirerek, bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını istedi. Bkz. BOA, Yıldız Esas Evrakı, Kısım: 24, Defter no: 332, Zarf: 162, VIII.

⁴⁴ Shaw ve Shaw, a.g.e. II, s. 252.

⁴⁵ Granville, a.g.e., s. 33.

1878 günü imzalanan Ayastefanos Antlaşması'na Osmanlı Ermenileri'yle ilgili bir madde konmasıyla daha da pekişti. Bu madde ile Ermeni ve Ermenistan adları ilk kez bir uluslararası antlaşmaya girmiş oldu.⁴⁶ Aynı zamanda bu madde ile Osmanlı hükümeti için yeni bir yükümlülük, Rusya için de yeni bir ahdi hak doğdu.⁴⁷ O zamana kadar Osmanlı Devleti ile problemi olmayan İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve bir kısım Ermeniler bilhassa Rusya'nın tahriklerine kapılarak, Ermeni ideallerini gerçekleştirmek üzere harekete geçti.⁴⁸

Eçmiyazin Kilisesi vasıtasıyla Osmanlı Ermenilerini kontrol eden Rusya'nın hedefi, planın ikinci ayağı olan Doğu Anadolu'dan Basra'ya veya Çukurova'ya doğru uzanan ve kendi kontrolünde kalacak bir Ermenistan oluşturmaktı. Rusya, Ermenileri kışkırtarak sıcak denizlere açılma imkanı ararken, bu durumu sezen İngilizlerin müdahalesi ile olayların seyri değişti.⁴⁹ Bu arada Rus ajanları, Babıali ve çevresinde Rus askeri çekilir çekilmez Müslümanların Ermeniler'i yok edeceği propagandasını yaymaktaydılar. Bu ve benzeri propagandaların tesirinde kalan Rus yanlısı Ermeniler telaşa düştüler.⁵⁰ Doğu Anadolu'da asıl büyük Ermeni göçü bu savaştan sonra oldu. Rus yanlısı Ermeniler yaptıklarının karşılıksız kalmayacağını düşünerek, Rus askeri çekilirken yüz bin kadar Ermeni de Erivan ovasına gitti.⁵¹ Çünkü bunlar işgal sırasında boş durmamış Müslüman ahaliye eziyet

⁴⁶ Antlaşma metni için Bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları I*, (Ankara: 1953), s. 395. Alman Şansölyesi Bismark, Ayastefanos sonuçlarının gözden geçirilmesi için Berlin'de bir konferansın toplanmasını teklif etti. Rus Çarı, Avrupa Konferansı'nın toplanmasına razı olmadığı takdirde savaşın kaçınılmazlığını anladı. Görüşmelerin bir ara kesilmesine rağmen toplantıyı kabul etti. (Bkz. A. F. Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye II*, (nşr. B. S. Baykal), (Ankara: 1987), s. 58; Shaw ve Shaw, a.g.e. II, s. 237). Ayastefanos Antlaşması'nı gözden geçirmek için Berlin'de toplanan konferansta Ermeni Meselesi, Rusya ile İngiltere arasında rekabete neden oldu. Her iki devlette Ermeniler'in sempatisini kazanmak için Ayastefanos Antlaşması'nda geçen Ermeniler'le ilgili islahât maddesinin Berlin Antlaşması'na da girmesi için gayret sarf ettiler. Böylece Ermeniler'le ilgili madde bu kez de Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde yer aldı. [Antlaşma maddesi için bkz. N. Erim, a.g.e. I, s. 423.] Rusya bu maddeden hareketle bir müddet "Ermeni reformlarıyla" ilgilenecek ve siyasi menfaatları icabı, Türk - Rus münasebetlerinde 'Ermeni meselesi' gündeme getirecektir. Bkz. A. N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, (Ankara: 1990), s. 100.

⁴⁷ C. Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878 - 1897)*, (İstanbul: 1986), s. 4.

⁴⁸ Çoşkun Üçok, *Siyasi Tarih*, (Ankara: 1951), s. 289. İstanbul Ermeni Patrikliğinin bağımsız Ermenistan kurma çabaları için bkz. Davut Kılıç, 'İstanbul Ermeni Patrikhanesinin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi (1850 - 1896)', *Osmanlı II*, (nşr. G. Eren), (Ankara: 1999), s. 153-159.

⁴⁹ M. Saray, 'Türk-Sovyet Münasebetleri ve Ermeni Meselesi', *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu*, (8 - 12 Ekim 1984, Erzurum) (Ankara: 1985), s. 128.

⁵⁰ Şimşir, a.g.e. I, s. 210; Küçük, a.g.e., s. 31.

⁵¹ C. Küçük, "XIX. Asırda Anadolu'da Ermeni Nüfusu", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, (İzmir 26-27 Mayıs 1983), İzmir 1983, s. 85.

Anadolu'daki Ermenilerin dini kimliklerini ve yeni oluşmakta bulunan milli hislerini Rusya kendi amaçları için durmaksızın sömürüyordu.

etmişlerdi. Bu himaye ve yönlendirme gerçekte din kisvesi altında emperyalist maksatlarla yapılmaktaydı.⁵² Anadolu'daki Ermenilerin dini kimliklerini ve yeni oluşmakta bulunan milli hislerini Rusya kendi amaçları için durmaksızın

sömürüyordu.⁵³

Rus Çarı II. Aleksandr, 1881 martında bir nihilist tarafından öldürülünce Rusya'nın Doğu Anadolu politikasındaki değişiklikleri daha da belirgin hale geldi. Zira bu devlet söz konusu tarihten itibaren dışarıda her türlü bağımsızlık hareketlerine karşı koyan, içeride ise Ruslaştırma siyaseti güden bir politika izlemeye başladı. Dolayısıyla Rusya, Osmanlı Ermenileri lehine ıslahât yapılması konusu ile ilgilenmekten adeta vazgeçti.⁵⁴ O yüzden 1883 yılından itibaren kendi hakimiyeti altındaki Ermenilere karşı tutumu da sertleşti. Öyle ki, kendi tâbiyetindeki Ermenilerin, daha önceki dönemlerde olduğu gibi Osmanlı Ermenileri ile ilişkilerine bile iyi gözle bakmaz oldu⁵⁵ ve sonuçta 1885 yılında bu cemaate ait bütün dinî okulları kapattı.⁵⁶

Ermeni meselesinde İngiltere'nin insiyatifi ele geçirmesi ve diğer taraftan Balkanlar'da yeni ortaya çıkan Romanya ile

⁵² E. Z. Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Meselesi*, (Ankara: 1971), s. 8.

⁵³ McCarthy, a.g.e., s. 117.

⁵⁴ Küçük, a.g.e., s. 89; Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, (nşr. F. Özerengin), (İstanbul: 1994), s. 143; Gürün, a.g.e., s. 159.

⁵⁵ Gürün, a.g.e., s. 163; A. Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912*, (İstanbul: 1995), s. 83. Kafkasya Valisi Galıç, 1898 yılında Çar'a sunduğu raporda şunları söylüyordu. 'Ermeni ihtilali fikri komiteler tarafından yayılmaktadır. Bu fikirlerle dolu ihtilalci Ermeniler Kafkasya'dan acil olarak uzaklaştırılmalı, ihtilal fikrinin Ermeni ahaliye yayılmasını önlemek için şiddetli davranılmalıdır. İlk tedbir olarak da istiklal fikri mekteplerde aşılandığından Ermeni mektepleri, Rus maarifine bağlanarak kontrol altına alınmalıdır. Bu düşünceden hareketle 320 Ermeni mektebini kapatmış ve mal varlığını maarif nezareti emrine almış bulunuyorum. Tarafınızdan tasdikini rica ederim. Ermenilerin matbuat ve bilumum hayır cemiyetleri, siyasetle uğraştıklarından matbaalarını ve cemiyetlerini kapatma salahiyetinin verilmesini teklif ederim.' Bkz. O. Karabıyık, *Türk-Ermeni Münasebetlerinin Dünü-Bugünü*, (İstanbul: 1984), s. 149 v.d.

⁵⁶ L. Nalbandian, a.g.e., s. 144. Rus Ermenileri, Rusya'nın kendi dillerini ve özellikle dinlerini yok etmek istediğini fark ederek, köydeki Ermeni ilkokullarını olabildiğince kilise ile işbirliğine yönlendirdi. Şehirlerde gönüllü dindarların desteğiyle ortaokullar açıldı. Fakat bu okullar Rus yöneticiler tarafından kapatılıp, sadece resmi olarak jimnastik eğitimi veren okullar haline dönüştürüldü. Ermeni rahipler bu okullarda el altından kendi dillerini ve dinlerini öğrencilere vermeye çalıştılar: Bkz. Bilal Şimşir, *British Documents On Ottoman Armenians (1880 - 1890) II*, (Ankara: 1989), s. 570. Bu gelişmeler karşısında; 1885 yılında Rus hükümeti, Ermeni aydınları tutukladığı gibi, okul ve kiliselerini kapatarak mallarına el koydu. (Bkz. Granville, a.g.e., s. 31. Rusya'daki Ermeni gazeteleri şiddetle göz altında tutulduklarından seslerini çıkaramıyorlardı. Bkz. Tarhan Büyükelçiliğinden Hariciye Nezaretine (19 Mart 1892), BOA, HNA, Endikatör: T.S, Karton no: 13, Dosya no: 11, İç no: 70-6.

Bulgaristan'ın izlediği politikalar, Rusya'yı hayal kırıklığına uğrattı. Bütün bu gelişmeler Rusya'nın, Ermeni toplumu üzerindeki siyasetinde mühim bir değişiklik yapmasına neden oldu. Aynı hatayı Doğu Anadolu'da da tekrar edip günün birinde o taraftan da yolunu kesecek bir Ermenistan oluşumunu tehlikeli görmeye başladı.⁵⁷ Rus Hariciye Nazırı Prens Lobanow "*biz Garptaki hatamızı Şarkda tekrar etmeyeceğimiz için bir Ermeni Bulgaristan'ı istemeyiz*" dedi. Yani, milliyeti Slav ve mezhebi Ortodoks olan Bulgaristan Prenslığı Rusya'ya bu kadar küstahça karşı koymaya cesaret ettiğine göre Slav ve Ortodoks olmayan bir Ermeni hükümetini, Rusya'nın itaati ve buyruğu altında tutmak elbette daha zor olacaktı. Rusların en büyük hedeflerinden biri de Ermeni Kilisesi'ni, dilini ve kültürünü değiştirmektir. Bu dönem Çarlık Rusya'nın, Kafkasya'yı Ruslaştırma siyasetinin en şiddetli dönemi idi. Güney Kafkasya'da, Anadolu'dan daha fazla Ermeni vardı.⁵⁸

Rusya'nın Doğu Anadolu politikası bu dönemde açıkça; 'Rus hududunda Ermenisiz Ermenistan' şeklinde ifade edilmekteydi.⁵⁹ Bu manada Rusya, Ermeniler'e hiç bir zaman büyük bir teveccüh göstermedi.⁶⁰ Hatta son dönem Kafkas hudutlarına iltica etmiş olan Osmanlı tebaası Ermeniler'in hareketlerini kontrol altında bulundurmaya Osmanlı hükümetine gizlice vaat bile etti.⁶¹

Rusya'ya göç 1901 yılına kadar devam etti. Fakat Ruslar merkez olarak seçtikleri Eçmiyazın Kilisesi ve civarını nüfus bakımından yeterince Hıristiyanlaştırdıkları için gelen Ermeniler'e "*ya Rus tabiiyetine geçersiniz ya da Rus topraklarını terk edersiniz*" diyerek baskı yapmaları üzerine pek çok Ermeni tekrar Osmanlı topraklarına geri dönmek zorunda kaldı.⁶² Çünkü daha önce ifade

⁵⁷ M. Hocoaoğlu, *Abdülhamid Han ve Muhtıraları*, (İstanbul: 1983), s. 176.

⁵⁸ I. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV*, İstanbul 1955, s. 333.

⁵⁹ E. Granville, a.g.e., s. 58.

⁶⁰ Eçmiyazın Kilisesi'nden, İstanbul Ermeni Patrikliği'ne gönderilen mektupta, Rusya'ya göç eden Ermenilerin bir kısmını Rus hükümetinin iade etmek istediği, ancak Katoğikosluğun araya girmesiyle bu işin bahara tehir edildiği bildirildi. Gerekçe olarak da bölgede yaşayan halkın kalabalık olduğu, dolayısıyla bunlara verilecek ziraata elverişli toprak bulunmadığı, ortaya çıkan acıklı durumun Patriklikçe, Osmanlı hükümetine arz edilmesi istendi. [bkz. Adliye ve Mezahip Nazırı Rıza Paşadan Mabeyn Başkitabetine (14 Nisan 1894): BOA, Yıldız Sadaret Mütenevvia, Dosya no: 8-L-1311, Evrak: 803 / 8196, No: 93 / 45; Ayrıca Bkz. BOA, HNA; Endikatör: TS, Karton no: K 84, Evrak no: 115 / 2781-16.] Daha sonra Rus Büyükelçisi İgnatiev'in Hariciye Nazırı Sait Paşaya gönderdiği 9 Şubat 1895 tarihli yazıda; Rusya'ya geçiş yapan Ermenilerin hepsisinin elinde Osmanlı pasaportu bulunduğunu, on binlerce Türk tebaası Ermeni'nin Kafkas halkı için bir yük olduğunu belirterek bunların Osmanlı hükümetince geri alınmasını istedi. Bkz. BOA, HNA, Endikatör: S-III, Karton no: 297, Dosya no: 26, lç no: 5, Evrak no: 129.

⁶¹ J. Pichon, *Cihan Harbinin Şarka Ait Kaynakları Avrupa'nın Yakın Şarka Hululünün Tarihçesi*, (nşr. C. Yalçın), (İstanbul: 1939), s. 139.

⁶² E. Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896 - 1916)*, (İstanbul: 1994), s. 70.

1823 nüfus sayımına göre Karabağ ahalisinin % 8.4'ü Ermeni iken bu durum 1832'de % 34.8'e, 1897'de yapılan sayıma göre ise % 53'e çıkmıştır.

çıkılmıştır.⁶³ Eçmiyazın Kilisesi etrafında Ermeni nüfusun yoğunlaşması o güne kadar Müslümanlar'ın yaşadığı coğrafyanın Hıristiyanlaşmasına neden olmuştur. Planın bundan sonraki ayağında ise Rusya, Osmanlı topraklarında kalan Ermeniler'in vasıtasıyla Doğu Anadolu'yu ele geçirme gayretine girecektir.

İstanbul Rus sefirinin, "Politiche Corresqondig"de çıkan bir beyanatında; Rusların Ermenilere olan sempatilerine rağmen Ermeni meselesine müdahale etmek ve bu suretle Rusya'nın gelecekteki politik hareketini sekteye uğratmak niyetinde olmadığını ifade etti.⁶⁴ Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta devamlı problemlili olması, ordusunun donanım itibarıyla eksik olması, Rus siyasetinin ana hatlarını oluşturmaktaydı.⁶⁵

Rusya'nın Doğu Anadolu bölgesindeki çıkarları, Osmanlı Ermenilerinin tam veya yarı bağımsız siyasi bir varlık olarak görülmelerine asla razı olmayan bir politika izlemek zorunda bıraktı.⁶⁶ Bundan bir müddet sonra Rostof'a gelerek Rus İmparatoru ve İmparatoriçesini ziyaret için müracaat eden Eçmiyazın Katogikosu'na, Ermeni meselesi sonuçlanıncaya kadar kabul edilmeyeceği bildirildi.⁶⁷

İç politikada Çarlık rejiminin yumuşaması üzerine, rejim daha önce el koyduğu Eçmiyazın Kilisesinin mallarını 1903 yılında iade

⁶³ Abdullayev, a.g.m., s. 47.

⁶⁴ Sadrazam Kamil Paşadan Mabeyn Başkıtabetine (27 Eylül 1890), BOA, Yıldız Sadaret Hususi, Dosya no: 12-S-1308, İç no: 1, Evrak no: 239 / 44.

⁶⁵ Tahsin Paşanın Hatıraları..., s. 69.

⁶⁶ *Ottoman Archives Yıldız Collection, The Armenian Question II*, (İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı 1989), s. 10 vd. Rusya, bu politikasını Hariciye Nazırı Giers vasıtasıyla özel görevle Petresburg'da bulunan Fuad Paşaya, Ermeni meselesinde Osmanlı Devletini tam olarak desteklediklerini, bu mesele siyasi olmayıp Osmanlı Devletinin dahili meselesi saydığını, bunu da İngiltere'ye resmen bildirdiklerini belirtti. Bkz. Özel görevle Petersburga giden Fuad Paşadan Mabeyn Başkıtabetine (31 Aralık 1894), BOA, HNA, Endikatör: T, Karton no: 153, İç no: 475.

⁶⁷ Hariciye Nazırı Sait Paşadan Sadrazam Cevat Paşaya (12 Mayıs 1895), BOA, HNA, Endikatör: M.T, Karton no: 775, İç no: 17, Zarf: 1312.

etmeyi kararlaştırdı.⁶⁸ Bu kararlar yumuşayan Ermeni-Rus ilişkileri Trablusgarp'ın işgali ve Balkan Savaşı'nın Osmanlı Devleti'ni çok sarstığı bir dönemde yeniden hareketlendi. Başta Katoğikos olmak üzere Patrikhane ve etrafında oluşan Rus yanlısı Ermeniler tarafından, Rusya'nın müdahalesiyle doğu illerinde ıslahat meselesi de bu dönemde tekrar ortaya çıkarıldı.⁶⁹

Öte yandan Rusya'yı en çok tedirgin eden, Balkan savaşlarında Osmanlıyı bozguna uğratan küçük Hıristiyan devletlerinin saldırısından cesaret bulacak ihtilalci Ermeni örgütlerinin, Doğu Anadolu'da benzeri bir harekete geçmeleri idi. Böyle bir isyan yalnız Anadolu topraklarıyla sınırlı kalmayacak, Kafkasya'daki Ermeniler de olaya karışacaklardı. Bu da Rusya'nın gerçek amacını engelleyecekti. İşte bu şartlar altında Rusya, politikası gereği Ermeni isteklerine sahip çıkma bahanesiyle Doğu Anadolu'da ağırlığını sürdüreceği bir formül geliştirmişti. Bu formülün adı da; *Berlin Antlaşması'nda yer alan Anadolu'daki Ermeniler için yapılması gereken reformlardı*.⁷⁰ Böylece Kafkasya'daki ihtilalci Ermeniler'in dikkati Doğu Anadolu'ya çekilerek Osmanlı Ermenileri'ne yönlendirilmiş olacaktı. Diğer taraftan Rusya, söz konusu dönemde Osmanlı Ermenileri arasında gelişen milliyetçilik fikirlerinin kendi Ermenileri'ne de yansımalarını önlemek için, faaliyetlerini Eçmiyazın Kilisesi'nin ruhani tesirini Ermeni toplumu üzerinde kuvvetlendirme yönünde yapmıştır.⁷¹

Rusya yaklaşık iki yüzyıldır sürdürdüğü Eçmiyazın Kilisesi'ni kendi hedefleri doğrultusunda başarıyla yönlendirme siyasetini kısa bir aradan sonra yeniden başlattı. Bu dönemde Eçmiyazın Katoğikosu Sürenyan, verilen emirlere uymakta ve bu işe alet olmakta gayet uygundu. Petersburg'a yaptığı ziyarette daha cemaatinin dinî problemleri için hiçbir şey yapmadan Ermeniler'in siyasi hürriyetleri konusunda çalışmış ve kendilerini tamamiyle hükümdarın eline bırakmıştı. Yakın Doğu siyasetinin şartları başkaydı. Rusya'yı yine Osmanlı Ermenileri'ni himayesine almaya sürüklüyordu.⁷²

⁶⁸ Y. T. Kurat, 'Doğu Anadolu'da Ermeni Sorunu (1900 - 1920)', *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu*, (Ankara: 1985), s. 232. Bu dönem de Rusya, 1904-1905 Rus-Japon harbine kadar sürecek olan Ermeniler'in kültürel ve ticari faaliyetlerini engelleme politikasını da sistemleştirdi. Bkz. Şahin, a.g.e., s. 189.

⁶⁹ Uras, a.g.e., s. 577.

⁷⁰ Kurat, a.g.m., s. 229 v.d.; Reformların uygulanması için bkz. M. Şaşmaz, 'Ermenilerin Hakkındaki Reformların Uygulanması (1895 - 1897)', *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Ankara: 2000), s. 93-104.

⁷¹ Şahin, a.g.e., s. 189.

⁷² Uras, a.g.e., s. 376. Rusya'nın amacı İstanbul ve Doğu Anadolu topraklarını ele geçirmektir. Ermenistan bu amaca ulaşmak için sadece bir ön karakol durumundaydı. Rusların yaptıkları demir yollarından bazıları ok

İleri tarihlerde Osmanlı topraklarında çıkacak olan silahlı ayaklanma hareketlerinin büyük bir çoğunluğu yapılan düzenlemeye göre, Rusya Ermenistanı'ndan yani Eçmiyazın'den idare edilecekti.⁷³ Bu cümleden olarak Rusya, Ermeni meselesinin kendi emperyalist emelleri doğrultusunda çözümlenebilmesi için Eçmiyazın Kilisesi'ni, 1912 yılı yazında Osmanlı Ermenileri arasında zemin hazırlamakla görevlendirdi.⁷⁴

I. Dünya Savaşı arifesinde Avrupa kamu oyunu, Ermeni meselesi lehinde bir Rus müdahalesi için seferber etmek gereği ortaya çıkınca, Çar hükümetinin sadık birer elamanı olan Eçmiyazın Kilisesi'nin yöneticileri çok yararlı birer araç haline geldi.⁷⁵ 16 Nisan 1914'te Eçmiyazın Katoğikos'u, Türk-Rus sözleşmesinden dolayı kendisine bilgi veren Sazanof'a yazdığı teşekkür mektubunda; Ermeni toplumunun Rusya'ya bağlılığını, Ermeniler'in yeniden tarih sahnesine dönmesini sağlayan sevgili hükümdarı II. Nikola'ya ve onun yöneticilerine övgü dolu sözlerle taltifte bulunması⁷⁶ ve yine Katoğikos'un I. Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra 5 Ağustos'ta Kafkasya Genel Valisi'ne gönderdiği bir mektupta; Rusya'nın bu tarihi fırsatı kaçırmamasını hatırlatarak, altı doğu vilâyetinin özerk Ermenistan statüsünde Çarlığa bağlanmasını rica ediyordu.⁷⁷ Ermeni toplumu, Ruslar'ın bu hareketini kendi hesaplarına yapılmış bir teşebbüs zannediyorlardı ve Çarlık siyasetinin kör bir aleti olduklarının farkında değillerdi.⁷⁸

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Katoğikos Keork'un bütün Ermeniler'in Rusya'ya bağlılığını Eçmiyazın Katoğikosluğunun resmi dergisi olan 'Ararat'ın 1914 tarihli Ağustos sayısında şu cümlelerle nakleder. '... Şimdi, Ermeni milletinin, geçmişte, tarihte, yüzyıllardır bilinen bağlılığını, Rus İmparatorluğu tahtına karşı olan sadakatini en yüksek inanç ve istekle göstermesi zamanı gelmiştir. Manevi evladımızın kendinden öncekiler gibi vazifelerini kahramanca ve en büyük fedakarlıklarla yapacaklarından emin bulunarak, bu Katoğikos emirnamemizle, bu büyük ve haklı

gibi dosdoğru bir şekilde Ermenistan'dan geçerek Osmanlı hududuna kadar uzanıyor ve orada bitiyordu. Bu durum Rusların maksadına açıkça göstermektedir. Bkz. L. R. Hartill, 'Men Are Like That', 1856 - 1923 *Emperyalizm Kısacında Türkler Ermeniler Kürtler*, (nşr. E. Yavı), (İzmir: 2001), s. 317.

⁷³ M. Bala, *Ermeniler ve İran*, (İstanbul: 1927), s. 25 vd.

⁷⁴ Granville, a.g.e., s. 64.

⁷⁵ Granville, a.g.e., s. 36.

⁷⁶ Granville, a.g.e., s. 86.

⁷⁷ Kurat, a.g.m., s. 232.

⁷⁸ Uras, a.g.e., s. 383.

harekete en kısa zamanda manevi ve maddi yönden yardım etmelerini ve vatanımız olan büyük Rusya'nın şerefi ve iyiliği için savaşa gitmeye hazır bulunanların bırakacakları yardımsız ailelere yardım etmelerini herkese tavsiye ederiz...'⁷⁹

Çar'ın istiklal vaat eden beyannamesi üzerine gönüllü Ermeni birlikleri teşkil edilerek, Rus ordusunun Doğu Anadolu bölgesine yöneldiği sırada cephe gerisinde beşinci kol faaliyetlerine başladı.⁸⁰

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu Ermenileri'nin büyük bir kısmı Kafkas Ermenileri ile tek toplum gibi bir bütün olarak iç içe bulundular.⁸¹ Rusya, 1914 Kasım'ında yaptığı bir açıklama ile Osmanlı Ermenileri'ni Türk zulmüne karşı silahlanmaya çağırdı. Yapılan bu çağrıyı Eçmiyazın Kilisesi de uygun buldu.⁸² Rus hükümetinin desteğini alan Ermeniler, Doğu Anadolu'da bir devlet

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu Ermenileri'nin büyük bir kısmı Kafkas Ermenileri ile tek toplum gibi bir bütün olarak iç içe bulundular.

kurma hayaliyle çeşitli dernek ve partiler kurarak olaylar çıkarıp Türk nüfusu katletmeye başladılar.⁸³ 1915 yılı Rus-Ermeni işbirliğinin, bir başka ifadeyle Rusya'nın gözünde, Eçmiyazın Kilisesinin itibarının zirveye çıktığı yıldır. Ancak bu

gelişen olaylar, devletin varlığını tehlikeye düşürünce, Babıali'yi Ermenileri tehcire tâbi tutmak zorunda bırakmıştır.⁸⁴

⁷⁹ Uras, a.g.e., s. 589.

⁸⁰ Akçora, a.g.e., s. 76. Osmanlı Hükümeti 21 Temmuz 1914 tarihinde seferberlik ilan etmişti. Seferberlik ilk kez Ermenileri de kapsıyordu. Şark vilayetlerinin idari reformu konusunda hem fikir olan Ermeni komitalarının yöneticileri İstanbul'da toplanarak taşra teşkilatlarına şu talimatı veriyorlardı: Rus birlikleri hududu geçip, Osmanlı ordusu geri çekildiği zaman elinizdeki her türlü imkanla her yerde aynı anda isyan edeceksiniz. Osmanlı ordusu iki ateş arasında bırakılacaktır. Devletin temelleri havaya uçurulacaktır. İdari merkezler işgal edilerek, ikmal kafilelerine hücum edilecektir. Buna karşılık Osmanlı ordusunun ilerlemesi halinde, silahlarıyla birlikte biriklerini terk edip, çeteler kurarak Ruslara katılacaklardır. Bkz. D. Kevorkyan, 'Ermeni Meselesinde Tehcire Amil Olan Sebepler', *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu*, (Ankara: 1985), s. 300.

⁸¹ McCarthy, a.g.e., s. 26.

⁸² Akçora, a.g.e., s. 73.

⁸³ Ermeni ve Rusların yaptıkları katliamlar için bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi I-IV*, (nşr. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), Ankara 1995.

⁸⁴ Tehcir kararı bütün Ermenilere şamil değildir. Bunlar; hasta ve âmâlar, Katolik ve Protestan mezhebinde olanlar, askerler ve aileleri, memurlar, tüccarlar, bazı amele ve ustalardır. Osmanlı ordusunda görev yapan asker, subay ve sıhhiye sınıflarında hizmet görenlerin ve ailelerinin yanı sıra merkez ve taşrada bulunan Osmanlı Bankası şubeleriyle, Reji İdaresi, düyun-ı umumiyeye ve bazı konsolosluklarda görevli Ermeni memurlar sadakat ve iyi halleri göz önüne alınarak sevk dışı bırakılmışlardır. Sadakatsizlik eden ve komite mensubu olanlar azledilerek sevk edilmişlerdir. Yetim çocuk ve dul kadınlar da sevk edilmeyerek yetimhanelere ve buldukları yerlerdeki köylere yerleştirilmişlerdir. Ayrıca ticaret ve benzeri suretlerle

Sonuç olarak; Rusya, Ermeni toplumunca kutsal sayılan Eçmiyazın Kilisesini ve ona bağlı Ermenileri emperyalist emelleri doğrultusunda yönlendirerek,⁸⁵ Müslümanlar'ın çoğunlukta olduğu Erivan bölgesindeki demografik yapıyı Ermeniler lehine değiştirmiştir. Bu da Ruslara, Kafkaslarda Doğu Anadolu'nun kapısını açacak ve üs vazifesi görecek stratejik bir alan oluşturmuştur. Çar yönetimi, Erzurum - İskenderun Hattı'nı kendine genişleme alanı olarak gördüğünden, Türkler'le, Ermeniler'i birbirlerine boğazlatmaya çalışmıştır. Bir çok yönden Ermeni toplumu ile Osmanlı Devleti arasındaki düşmanlığın temelinde Ruslar'ın Kafkasya'daki yayılması yatmaktadır. Ermeniler'in yaşadığı coğrafyada destek umarak dinî bakımdan bağlanabilecekleri belki de tek güçlü Hıristiyan devlet Rusya idi. Ancak Rusya'nın uyguladığı politikalar kesinlikle kendi çıkarlarını gözetmekten öteye geçememiştir.

ikamet eden Ermeniler, Ermeni mebus ve aileleri de yerlerinde kalmıştır. Bu konuda arşiv belge numaraları için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994), s. 10.

- ⁸⁵ Rusya'nın Eçmiyazın Kilisesine verdiği destek ve yaptığı düzenlemelerle birlikte devamlı Ermeni toplumuna bağımsızlık vadinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. (bkz. Lynch, a.g.e., s. 233). Başka bir ifadeyle Rusya, Kafkasya'yı ele geçirdiğinden bu tarafa Doğu Anadolu ve Mezopotamya'ya uzanan hattı her zaman elde etmeyi düşünmüştür. Bunun için Eçmiyazın Kilisesini ıslah ederek, kendi emellerine hizmet ettirdiği gibi kilise mensuplarını da bu doğrultuda yönlendirmiştir. Bkz. Granville, a.g.e., s. 58.

ERMENİ MİLLİ KİLİSESİNİN ZAFERİ ve TRAJEDİSİ

Prof. Erich Feigl*

2 8 Eylül 2001'de gerçekleşecek olan Papa'nın Eçmiyazın ziyareti öncesinde, Ortodoks Ermeni, yani Gregoryen kilisesinin tarihini incelemekte, özellikle bu ziyaret sebebinin bir sözde jübilenin oluşturduğunu gözönünde bulundurursak, yarar vardır. Fama'ya göre 301 senesinde 'dünyanın ilk Hıristiyan devleti' kurulmuştur: Ermenistan. Bunun doğru olmadığını herkes bilmektedir. Christopher Walker bile, Hıristiyan devleti Ermenistan'ın kuruluş tarihini belirlemekte temkinli davranmakta ve karşı delillerin çok olduğunun bilincinde bulunduğu için şunu yazmaktadır: "Ermenistan'ın Hıristiyanlığa geçiş tarihi 301 diye belirlenmiştir ancak tahminler 286 ile 314 arasında değişiyor". Böyle söylemekle a) hem gerçeği söylemekte b) hem de insanların hayal gücüne yeterince özgürlük tanımaktadır.

Bir adım daha ileri gidip Ermenistan'ın Konstantin'i sayılan üçüncü Tiridates'in, Roma İmparatorluğu tarafından tahta geri getirildiğini itiraf etmekte, böylelikle Ermenistan'ın, tüm tarihinde olduğu gibi, hiçbir zaman sorumluluk taşıyabilecek ve de kendi kararlarını alabilecek, bağımsız bir devlet olmadığını kabul etmiş olmaktadır. Özellikle bir günden diğerine 'devlet dininin' değişimi gibi önemli bir hususta. Çok güçlü olan ve istediğini yaptırabilmek için Tiridates'den çok daha fazla olanaklara sahip olan İmparator Konstantin¹ bile bunu yapamamıştı. Ters anlamda ise Lenin ve Stalin de, hiçbir zaman bir günden diğerine 'devşirilemeyen' halkın kudreti karşısında iflas etmişlerdi. Eger böyle olsaydı Ermenistan yedi yüzyıl boyunca ateist olmuş olurdu. Ancak bunun aksi oldu.

**Kendi tarihini bu denli efsanevi
öğelerle dokuyan başka bir
halk herhalde yoktur.**

**'Hıristiyan' Ermenistan'ın
Kısa Tarihi**

Kendi tarihini bu denli
efsanevi öğelerle dokuyan

* Tarihçi

¹ Armenia, The Survival of a Nation, s. 24 (sonraki dipnotlara da bak.)

başka bir halk herhalde yoktur. Ermeniler kendilerini Hayk ve efendiler diye adlandırıyorlar. Bu, Ermeni halkın, sözde Ağrı dağına inmiş olan Nuh peygamberin neslinden gelmeleri efsanesiyle başlıyor. Milliyetçi nitelikte olan bu efsaneye göre Haykların kökeni Nuh peygambere dayanıyor. Eğer efsane doğruysa o zaman aslında tüm insanların Nuh'un gemisinden geliyor olmaları gerektiğine dair kendilerine yöneltilen eleştirileri de reddetmiş oluyorlar. Ermenistan'ın, Türkiye'nin sınırları içersinde bulunan, Ağrı dağı gösteren devlet armasına yönelik olan eleştiriler de aynı kaderi paylaşıyor. Türkiye Cumhuriyeti devlet armasının, Erivan'ın eski hali olan, minareli silüetini gösterdiği farz edilirse, bundan çıkacak gürültüyü düşünebilirsiniz.

Ermenistan, Eylül'de, 1700. yıldönümünü, yani 'dünyanın ilk Hıristiyan devleti' efsanesini kutluyor. Özel konuk ise II. Papa Johannes Paul'den başka kimse değil!

Bu nasıl oluyor? Yoksa bu inatçı-milliyetçi Ermeni kilisesi Katolikliğe mi dönüyor? Tabii ki hayır. Onun için Papa'yı resmi olarak davet eden kişi Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan ve davetiye, Roma - Katolik kilisesinin başına değil de Vatikan Devlet Başkanı Papa II Johannes Paul'e hitaben gönderilmiştir.

Başkan Koçaryan başlı başına bir hikayedir. Karabağ'ın komünistlerinden olan adı geçen, Karabağ'da Azerbaycan'ı 'fethetme' savaşı sırasında Savunma Bakanlığına kadar yükselmiş ve böylece Azeri hemşerilerinin topluca bölgeden sürülmesinde en büyük sorumluluğu üstlenmiştir. Katliamlar neticesinde onbinlerce Azeri ölmüş, yaklaşık bir milyon insan evinden barkından olarak, mallarını mülklerini kaybetmişler ve şimdi, savaş esnasında

Katliamlar neticesinde onbinlerce Azeri ölmüş, yaklaşık bir milyon insan evinden barkından olarak, mallarını mülklerini kaybetmişler ve şimdi, savaş esnasında topraklarının dörtte birini yitiren Azerbaycan'da mülteci kamplarında sefil bir hayat sürmektedirler.

topraklarının dörtte birini yitiren Azerbaycan'da mülteci kamplarında sefil bir hayat sürmektedirler. Koçaryan tabii kendi vatandaşlarından da çekinmemektedir. Bu fanatik insanı Erivan'a getirip başbakan yapan kişi ise cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan'dır. Ancak Koçaryan bununla da yetinmemiş. 1998'de akıl hocası ve koruyucusunu tahttan indirerek kendisini, anlayışsız ve acımasız olan bir

cumhurbaşkanı yapmıştır. Bu cumhurbaşkanı AGİT'in kararlarına uymayı ve Azeri mültecilerin kendi şehirlerine ve köylerine dönmelerini sağlamayı aklının ucundan bile geçirmemektedir. Abartısız olarak, şu an Lahey'de mahkemesi süren Sırp lideri Miloseviç'in Koçaryan ile kıyaslandığında çok daha insancıl olduğunu söyleyebiliriz. Papa, Vatikan siyasi lideri olarak olsa bile, Koçaryan'a çekinmeden elini nasıl uzatabilecektir? Bunun hesabını kendisine ve tanrıya vermesi gerekir.

Vatikan'ın istihbarat teşkilatı bu alanda en iyilerin içinde yer aldığından, Papa'nın Ermenistan'da kendisine gösterilecek olanların bir kısmına bile inanması mümkün değildir. Ayrıca Papa, ilk havari olan Pierre'in halefidir. Ama Ermeni kilisesinin, Gregoryen kilisesinin başındakiler bir efsanenin varisleridir. Kurucu ataları olarak Thaddaeus ve Bartholomaeus havarilerini görüyorlar. Ayrıca, onlara hiçbir dayanağı olmayan, aşağıda gösterdiğim tarihleri atfediyorlar.

35 – 38.3.43 St. Thaddaeus, 44 – 60 Dt. Bartholomaeus, 60 – 76 Zacharias, 77 – 81 St. Semnidas, 82 – 95 Adernesch, 96 – 126 Muscheg, 127 – 154 Schaben, 155 – 157 Schawarsch 176 – 193 Leontios, 193 – 219 ?, 230 – 260 St. Mehgussian, 261 – 300 ?

Daha sonra 301'den 325'e kadar aydınlatıcı Gregor gelmektedir (İlginçtir ki geleneksel tarih bile Gregor'dan öncesini bilmemektedir!). Oysa, bu aydınlatıcının tarihi varlığının yanısıra ikameti bile bellidir: Wagharschapat.²

Burada tartışılan soru Aydınlatıcı Aziz Gregor'un gerçekten 301 – 325 yılları arasında bir kilisenin başı olup olmadığı değildir. O tarihlerde 'Ermeni kilisesi' zaten sözkonusu olamazdı çünkü 'milli kilise' tabiri ilk ruhaniler genel meclisi döneminde henüz mevcut değildi. Hıristiyanlık, tüm iç çekişmelerine rağmen kendisini bir bütün olarak algılıyordu. Teolojik anlaşmazlıklara rağmen 'milli kilise' kavgası olmamıştı (O tarihlerde Bizans, İskenderiye, Antakya ve Roma patriklikleri arasında gerçekleşen kavgalar hiçbir zaman bir ırkın ya da bir 'milletin' öncülüğü hakkında değil, otorite ve güç üstüneydi).

Hıristiyanlık, tüm iç çekişmelerine rağmen kendisini bir bütün olarak algılıyordu. Teolojik anlaşmazlıklara rağmen 'milli kilise' kavgası olmamıştı.

² Sıralama Bertold Spuler'in 'Die morgenlaendischen Kirchen' kitabındaki listeye göre yapılmıştır, Köln, E.J. Brill, 1964.

Katolik Kilisesi dünya kilisesidir ve milli kilise terimi Hıristiyanlığın evrensellik ilkesine ters düşmektedir.

Milli Kilise nedir? Tanımlama şudur: Katolik kilisesinden ayrı bir kilise. Ya millet, örneğin Meksika milli kilisesinde olduğu gibi, sadece dış yaşama mekanını oluşturmaktadır, ya da milli topluluk ile dini

topluluk arasında bir fark olmamaktadır. Buna Ortodoks milli kiliseleri dahildir (Arnavut, Ermeni, Bulgar, Yunan, Romen, Kıbrıs - Rum vs.). Bunlar ya devlet tarafından 'milli kilise' olarak tanınmakta yahut, Anglikan ve Rus Ortodoks kiliselerinde olduğu gibi, devlet tarafından kontrol edilmektedir. Bu bir partinin acımasız güç denemesi neticesinde ortaya çıkmış veya bir kraliyete bağlı olarak gerçekleşmiştir. Katolik kilisesinin milli kiliseleri kendi ilkeleri sebebiyle tanıması mümkün değildir, çünkü İncil'in öğretileri doğrultusunda sadece bazı ırk ve sınıfın mensuplarını değil 'tüm halklara'³ hitap etmek ve herkesi vaftiz edebilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Katolik Kilisesi dünya kilisesidir ve yine bu nedenle milli kilise terimi Hıristiyanlığın evrensellik ilkesine ters düşmektedir.

İlk ruhaniler meclisi kilisesi tamamiyle Roma imparatorlarının kiliseyi tek tip bir dogma içine sokma ve böylece sınırlar ötesi gücünü emniyete alma çabalarının sonucuydu ve Konstantinopolis'de ikamet etmeye başlamışlardı. Sekiz adet evrensel ruhani meclis (toplum için geçerli olan dogmalar oluşturma yetkisine sahip olan kilise toplantıları) vardır. İlk dördünün Ermeni milli kilisesinin (Gregoryen kilisesi) oluşum tarihi ile bağlantısı bulunmaktadır.

325 Nicaea (bugünkü İznik): '318 atanın büyük ve kutsal sinot ruhani meclisi'. Ankara'lı piskopos Marcellus'un yönetimi altında, İsa'yı sadece tanrının bir kulu olarak algılayan Arius'a karşı gerçekleştirilen bir toplantıdır. Nicaea İnanç Bildirgesine göre İsa 'gerçek tanrı' olarak görülmektedir.

381 Konstantinopolis (İstanbul): Konstantinopolis piskoposu, doğudaki tüm piskoposların üstünde, ancak Roma piskoposların altında yer almaktadır. Bunun sonucu Nicaea - Konstantinopolis inanç bildirgesidir - bu bildirge, zaten var olan ve gelecekte ivme kazanacak olan ve 'kutsal ruh tanrıdan mı geliyor ya da tanrıdan ve oğlundan mı?' şeklinde özetlenebilecek bulunan, Roma - Konstantinopolis kavgasının ilk tohumlarını içermektedir

³ Matthaesevangelium, 28, 18.

431 Ephesos (Efes): Burada ilk önemli kilise ayrımcılığı baş göstermiştir. Soru Meryem ananın tanrının annesi mi ya da tanrıyı doğuran kadın mı olmasıdır. Piskopos Nestorius'un müritleri 'tanrı analığını' inkar etmişler ve bu yüzden ayrılmışlardır. Daha sonra 'Nestoryen kilisesi' dünya tarihindeki en önemli Hıristiyan cemaatlerden biri olmuştur ve özellikle Asya'da misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Moğol istilası bu kiliseyi neredeyse tamamıyla yok etmiştir.

451 Chalcedon (Kadıköy): Burada tartışılan soru İsa'nın 'gerçek tanrı mı' 'gerçek insan mı' ya da '*aynı zamanda gerçek tanrı ve gerçek insan mı*' olup olmamasıdır. Ruhani meclis şu tabirde karar kılmıştır: "Hepimiz aynı oğulu öğretiyoruz. Bu oğul, biri tanrısal biri insancıl iki tabiatı olan, iki tabiat içinde bulunan, değişmeyen ve karışık olmayan niteliklere sahiptir."

Bu inanç bildirgesi monofizit inançlılara aykırıydı, çünkü onlar İsa'yı sadece tanrısal tabiatlı olarak algılıyorlar ve İsa'nın insani tabiatını inkar ediyorlardı.

Bir yüzyıl süresince Bizans imparatorları çaresizce bazı piskoposların kimi gizlice, kimi açıkca karşı koymalarının üstesinden gelmeye çalıştılar. Örneğin İskenderiye'de, bu tümüyle hıristiyanolog soru sebebiyle açık bir ayaklanma yaşandı. Mısır kilisesi (Kopt kilisesi) ve onunla beraber Etyopya kilisesi monofizit olarak kaldılar. Teolojik sorunun yanısıra, Rum - Roma merkezinin çok uzığında bulunan vilayetlerin ayrımcılığı da sözkonusu idi.

Ermenistan'daki kilise, dış etkenlerden dolayı monofizit inanca dahil oldu. Bir taraftan, Chalcedon Ruhani Meclisi kararlarının kabul görmeyişiyle beraber (bu meclise, bir Pers vilayeti olan Ermenistan'dan tek bir temsilci bile katılmamıştır!) Roma'dan ve Konstantinopolis'den bağımsızlık olasılığı doğmuştu. Ermenistan'da özellikle Rumlar'dan nefret ediliyordu, çünkü Rumlar kendilerini dünyanın liderleri olarak görüyorlardı ve onlara göre kendilerini çok beğenmişlerdi. Ermenistan o tarihte kültürel bakımdan Suriye'nin etkisi altındaydı. Hem lituryada hem de litürjik dilde Asuri dili Rumca'ya (Yunanca) eşdeğer olarak kullanılıyordu. Suriye'lilerin Konstantinopolis'den ve Chalcedon Ruhani Meclisinden kopmaları - ve o zaman tabiatıyla Roma'dan da kopmaları - aynı zamanda Ermeni hiyerarşisinden kopmak ve monofizit inancı kabullenmek demektir. Ancak Chalcedon Ruhani Meclisinin kararlarının kabul edilmemesinin başlıca sebebi Pers baskısıydı. I. Shah Hüsrev Ermeni tebaasının Chalcedon inanç bildirgesini (Symbolon) kabul etmesini yasakladı, çünkü Bizans'ı

zayıflatmak istiyordu. Bu yasak Ermeni ruhanilerince severek uygulandı. Dwin'de (Sewan Göl'ün batısı) 506 yılında Katolikos Papken Otmsetzi (490 - 515) öncülüğü altında Ermeni piskoposların toplantısı monofizismi, aynı sebeplerden dolayı, ama özellikle Konstantinopolis'lilere duydukları sonsuz nefretten dolayı zaten kabullenmişti.

Günümüzde Rum ve Ermeni aşırıların her konuda Türkler'e karşı birlik ve beraberlik gösterdikleri, buna karşın Türkler'in her ikisine de daima dini özgürlük tanıdığı düşünüldüğünde, bu adeta bir mizahi nitelik taşımaktadır.

2001 yılı Gregoryen kilisesi için bir jübile değildir

Bu jübile aracılığı ile Ermeni kilisesi dünya kamuoyunun dikkatini yanlış bilgilerle, Azerbaycan'a karşı yapılan fetih savaşından uzaklaştırmak istemektedir. Bu jübilenin yerine Azeri mültecileri anmak gerekir.

Az çok okumuş Ermeniler bile günümüzde, 301 senesinin 'dünyanın ilk Hıristiyan devletinin, Ermenistan'ın kuruluşu' olmadığını ve olamayacağını biliyor. Aynen Thaddaeus ve Bartholomaeus'un Ermeni millî kilisesinin kurucuları olmadıkları gibi bu da kurgulanmış bir efsanedir. Havarilerle ilgili hikaye gayet zararsız ve belki doğru da olabilir, ama 301 'kuruluş senesi' söylemi tamamiyle milliyetçi bir efsanedir. Bu bağlamda Rumca *mythos*⁴ (efsane) kelimesi rivayet ve masal olarak çevrilmelidir. Yeni Rumca da bu kelime yalan anlamına da geliyor. Peki *yalan* ne demek? Bilerek doğruyu söylememek demek! Ermeni ruhanilerin ve bu konuyla ilgilenen tarihçilerin hepsi bu '301' tarihinin doğru olmadığını bilmektedir.

Yeni araştırmalar çok açıkça 301 senesinin 'Apostolik' ya da 'Gregoryen' kilisesinin kuruluş yılı olmadığını ortaya koyuyor. Aslında bu görmezlikten de gelinebilirdi: 'Arap' lakabını taşıyan İmparator Philippus (244-249), efsanevi bir kuruluş tarihinden yola çıkarak Roma İmparatorluğu'nun, bininci yıldönümü çok parlak bir şekilde kutladı. Aslında neredeyse tüm kronolojiler öyledir: Japonya'nın, Musevilik de ve tabii Hıristiyanlık da dahil olmak üzere hepsinin kronolojisi yanlış kuruluş yıllarına dayanır. Buna rağmen sözkonusu olan sahtekarlık değildir. ANNO DOMINI/İsa'nın doğum yılı) Dionysius Exiguus'un yaptığı bir hesaba göre

⁴ μυθος - kelime, hikaye uydurma...

belirlenmiştir, ama biz hiç rahatsızlık duymadan, İsa'nın doğum tarihini bilmediğimizi kabulleniyoruz ve buna rağmen tüm dünya 'sene bir' diye bir uzlaşmaya varıyor ve ikinci bin yıldönümü büyük kutlamalarla karşılanıyor.

Ermeniler'in 301 senesini, ilk Hıristiyan devletinin kuruluş senesi olarak belirlemelerinin sebebi ise *tamamiyle farklıdır*. Çünkü bu 'ilk Hıristiyan devlete' sahiplenmekten bazı haklar doğmakta ve komşu ülkeler de etki altına alınabilmektedir. Bu etki Kafkasya Alban'dan, 1915'deki içsavaşa kadar, oradan Gürcistan'ı fetih savaşına ve 1993'te Bakü'nün ve Batı Azerbaycan'ın istila edilmesine ve tüm bölge halkının sürülmesine kadar uzanmaktadır. Bütün bunlar sözde bir şehitlik efsanesinin ve sürekli tekrar eden 'jübilelerin' (bu sefer 1700 yıl) sis perdesi arkasında yapılmaktadır. Neticede bunlar, yabancı toprakların istilasını haklı çıkarmak için gerçekleştirilmektedir.

Herhalde Papa da bunun baş şahiti olacaktır!

Peki Gregoryen kilisesi gerçekten kaç yaşındadır?

Bu soruya doğru bir cevap verebilmek için önce Hıristiyanlaştırmak kelimesini açıklığa kavuşturmak gerekir. Lenin – Stalin terör yönetiminin ve , 'dünyadaki ilk ateist devlet olan, Arnavutluğun'un kurucusu çılgın Enver Hoca'nın, halklarının inancını yok edemediği gibi, önceleri Hıristiyan olan herşeye fanatikçe karşı koyan vassal Kral Tiridates bile, halkını bir gecede değiştirememiştir. Aynı husus tabii 313 senesi Milano Tolerans Bildirgesi için de geçerli, bununla İmparator Konstantin Hıristiyan tebaasının dini özgürlüğüne göz yummuştur. Daha 324 yılında, 8 Kasım'da, Bizans'ın yeni başkenti Konstantinopolis kalesinin yerini tespit ettiğinde, Roma'nın başkent oluşunun 11 Mayıs 330 tarihindeki kutlamalarında olduğu gibi, törenlerde Hıristiyan rahiplerin yanısıra eski inançların temsilcileri de hazır bulunuyordu. Yeni dini, yani Hıristiyanlığı, zor kullanarak kabul ettirmek tamamiyle gerçek dışı olurdu...bunu daha sonraki hükümdarlar yapacaktı.

1999 Aralık ayında Avusturya Bilim Akademisi, ünlü bilim adamların katıldığı ve çok ilgi gören 'Kafkasya'nın Hıristiyanlaştırılması' konusunda uluslararası bir sempozyum düzenledi. Bu sempozyumda kullanılan bazı ifadeler dikkat çekiciydi. Bohos Levon Zekiyan (Venedik) şöyle dedi: Ermeni tecrübesini yeni ve farklı bir kilise örneği olarak 'etnik kilise'

olarak, tanımlamak yanlış olmaz.' (Bu bağlamda korkunç bir husus akla gelmektedir 'etnik kiliseden etnik temizliğe sadece bir adım vardır')

Zekiyan aynı zamanda İsa'nın 'gidin ve tüm halkları havari yapın ve vaftiz edin'⁵ emrini de 'ethnos'un gerçeği' olarak algılıyor. Vardığı sonuç: "Ermeni örneğini gözönünde bulundurmanın 'Ethnos Teolojisini'⁶ oluşturmakta yardımcı olacaktır." Bu dehşet verici mesaj, Batı Azerbaycan'ın istila edilmesiyle ve yerel halkın oradan sürülmesiyle, acı bir şekilde gerçekleşmiş görünüyor. Bu belki de Roma'daki Papa'ya, otoritesini Roma ve belki Polonya halkıyla sınırlamasına yönelik bir mesajdır.

Ancak bu çerçeve içerisinde, Ermenistan'ın 301 senesinde mi ya da birkaç yıl önce ya da sonra mı kurulup kurulmadığı sorusu önem taşıyor; çünkü zaten 1700 yıl süren bir zaman, birkaç yıl daha az ya da daha çok fark etmemeksizin, yeterince heybetlidir.

Burada Ermenistan ve Ermeni kilisesinin tarihini bilen günümüz uzmanlarının tüm argumanlarını saymak mümkün değildir. Ancak, bir sempozyum⁷ çerçevesinde bu konuyla ilgili kapsamlı bir analiz sunan genç tarihçi Zurab Vakhtangovich şüphesiz çok yararlı olmuştur. Gerçeği bulmaya yönelik olarak üstünde durulan tarih m.s. 298'dir. Günümüz bilim adamları, bu tarihte Ermeni Kralı Tiridat'ın, İmparator Diokletian'ın (büyük Hıristiyan, zulümcülerin sonuncusu) gözdesi olduğunu ve ülkesinin Sasaniler tarafından istilası süresince kaldığı Roma sürgününden geri döndüğü hususunda, görüş birliği halindedir. Tiridat'ın vasallı olduğu Roma İmparatoru, Hıristiyanlığı yok etmeye yönelik son darbesini 303-304 yılları arasında gerçekleştirdiği için, 301 senesinin Hıristiyan Ermeni devletinin kuruluş yılı olması mümkün değildir. İmparatorun bu bağlamda verdiği dört emrin başında Hıristiyanlara devlette iş verilmemesi geliyordu – ve de emir tabii ki Tiridat için de geçerlidir. Tiridat Diokletian'ın diğer emirlerini de yerine getirmekte gecikmedi. Diğer emirler, Hıristiyanlık'tan resmen vazgeçmesine ve Roma tanrılarına kurban verilmesine dairdir. Tiridat'ın Hıristiyan aleyhtarı politikasının en ünlü kurbanı, Ermenistan'ın 'asıl' havarisi 'Aydınlatıcı Aziz Gregor'dur'. Kral onu 14 sene hapiste tutmuştur.

⁵ Mt 28, 19.

⁶ Yazar tarafından bloke edilmiştir.

⁷ Ethnic and Cultural Heritage of Caucasian Albania, Bakü, Mayıs 2001. Bu konuyla ilgilenen okurlara konuşmanın metni, bu makalenin yazarı tarafından gönderilebilir.

Gregor'un serbest bırakılması, Milano Bildirgesinin yılı olan 313 senesinde gerçekleşmiştir. Nasıl Konstantin'in toleransı, Hıristiyanlığın devlet dini olarak kabul edilmesi anlamına gelmiyor ve sadece bu dinin ibadetine izin veriliyorsa, aynen 301 senesi de Hıristiyan Ermenistan'ın kuruluşu olarak algılanamaz. Bunun ötesinde böyle bir haberin, Roma İmparatorluğun'un en doğusunda yer alan Ermenistan'a ulaşması çok zaman alırdı. Ayrıca aydınlatıcı Gregor'un dinsiz düşmanı Tiridates'i bir anda vaftiz etmiş olması da mümkün değildir. Zira Hıristiyan dini kurallarını, kateşizmi öğrenmek çok vakit alır. Bu bağlamda, Pers Zerdüşt müritlerin, Perslerin yeni efendilerine karşı koydukları unutulmamalıdır.

314 senesinde Ermeni elitlerinin bir kısmı Hıristiyanlığa geçmiş olmalı, ondan sonra planlı bir şekilde, yeni dinin temel dogmalarını bilen bir ruhani sınıf oluşturulmuştur ve bu Suriye kilisesinin etkisi altında gerçekleşmiştir. Chalcedon Ruhani Meclisinden sonra Ermeniler merkez kiliseden ayrılıp milli bir kilise kurmuşlardır.

Şunu defalarca tekrarlamakta yarar vardır: Ermenistan'ın

Ermeni kilisesi eski ve saygın bir cemaattir ve bu kilise, bugün daha farklı bir yerde olabilir.

Hıristiyanlığın kabulü ile ilgili yıl 301 ya da 315 mi olduğu, kolay bir tartışma değildir. Ermeni kilisesi eski ve saygın bir cemaattir ve bu kilise, Ermeni milliyetçilerin yayılmacı politikalarına ve terörizme boyun eğmemiş

olmasaydı, bugün daha farklı bir yerde olabilir. Sis şehrinin o zamanki Katolikos'u ile bir karşılaşmayı hatırlıyorum: kendisi 60 yaşlarındaydı ve televizyon belgeselim için verdiği demeç, Türk olan herşeye karşı büyük bir nefret ile doluydu. Ermeniler'in Osmanlı döneminde, yani neredeyse 1000 yıl süresince Osmanlı'nın en zengin ve en etkin milleti olduğunu, dilini, kültürünü ve dinini sadece muhafaza etmekle kalmayıp geliştirebildiğini görmezden geliyordu. Onun yerine I. Dünya Savaşı'nda ölen 2,5 milyon Ermeni'den bahsediyordu. O tarihte tüm dünyadaki Ermeni nüfusunun bir milyonu geçmediğini ve Ermenistan'ın 1918'de Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'yle savaştığını bir saniye bile düşünmüyordu.

2001 yılı 'jübilesi'ni incelerken bunlardan bahsetmek istedik. Papa'nın Eylül 2001'de Ermenistan'a yapacağı ziyareti, Erivan'ın milliyetçi emelleri için kullanacağını ve Azerbaycan trajedisini ve mültecilerini ve darmadağınık köylerini ve şehirlerini unutturmak

için elinden geleni yapacağını söylemek için insanın kahin olması gerekmiyor.

Peki bu bağlamda Lenin'in meşhur 'işe yarar akılsız efsanesini' hatırlatmak haksız ve kaba mı olur?

Kafkasya Albanlar'ın ve Ermenistan'ın kilisesi Alan Çalışması I

Dünya gezgini ve tarihçi, Amasya'lı Strabon'un günlerinde (M.Ö 63), Kafkasya Albanları hakkında sadece olumlu şeyler yazmıştır. Strabon'un yorumcusu olan Alman Eduard Eichwald kitabında Albanların (Şirvan'ın Türk Tatar halklarının) - güneş ve aya (bugün Türkler'in bayraklarında ayı kullandıkları gibi) taptıklarını belirtiyor. Albanlar yaşa/ yaşlıya karşı saygılıydılar ancak ölümlerle ilgilenmeyi doğru bulmuyorlardı..

Hollandalı Sappern Alban'ı şöyle tarif ediyor:⁸ Ülkenin havası çok sağlıklı... Kur nehri ülkeyi verimli kılıyor... üzüm bağları çok iyi. Alban'lar cesur ve kavgacı insanlar... çoğu hayvancılıkla uğraşüyor ve savaş istemiyorlar. Türk Sultanı Mehmet onlara karşı savaştı ama bir şey elde edemedi. Ülke şu an Zagatay Hanın yönetimi altında. Halkı Hıristiyan ve Gürcüler gibi Rum usulü yaşıyor.'

Bu son söylediği özellikle önemlidir çünkü 17. yüzyılda bile Albanlar'ın monofizit Ermeniler'e karşı koymakta olduğunu göstermektedir.

Bu, Hıristiyanlığın muhtemelen aynı tarihte Alban'a ve komşusu olan Ermenistan'a yayılmış olduğu gerçeğini değiştirmiyor. Bu zamanlar henüz Chalcedon Ruhani Meclis ile monofizizm arasında teolojik anlaşmazlıklar sözkonusu değildi.

Bu bağlamda, Ermeniler'in tarihini yazmaya ancak altıncı yüzyılda başladıkları hatırlatılmalıdır. Bu davranışla (tarih yazma) yurtsever Ermeniler mazda inancında olan Perslerden gelen tehlikeye, haklı olarak tepkilerini gösterdiler. Bu tehlikelere, Araplar ve Bizanslılar gibi başka tehlikeler de eklendi.

Bir halk kendi çıkarları doğrultusunda hareket ediyorsa bu meşrudur ancak başkalarının hayatını, özellikle komşularının hayatını tehlikeye atmamak kaydıyla. Eğer bugün, bir zamanlar gelişmekte olan bir cemaat olan Alban kilisesi ile ilgili çok az şey

⁸ 'Beschreibung des Königreiches Persien' G. Sappern, Nürnberg 1681, Johann Hoffmann'da yayımlandı. Bu durumda da yazar, özel ilgisi olan okuyuculara, kitapta Alban ile ilgili tüm bölümü göndermeye hazır.

O tarihte, çok değerli Alban belgelerinin bir kısmı yok edildi, bir kısmı da Ermenistan'da gizli tutuluyor.

önemli belgeleri gizli tuttuğunu ortaya koymuşlardır.

biliniyorsa, bunun nedeni Gregoryenler'in Alban kilisesini kendi kiliselerinin bir dalı olarak yansıtmak için ellerinden geleni yapmalarıdır. Bu bağlamda Azeri bilim adamları Erivan'ın çok

St. Petersburg kanlı fetih savaşlarıyla Kafkasya'ya sahip olmuştur. Bunun neticesinde İran'dan çok sayıda Ermeni bölgeye göç edip Kafkasya yerlisini yurtlarından çıkartmıştır. Ruslar'ın Şii İran ve Sünni Osmanlı ile kendi aralarında Hıristiyan bir tampon bölgeye ihtiyaçları vardı. Bu politika döneminde Alban piskoposluğu ortadan kaldırıldı ve Eçmiyazin yönetimi altına alındı. O tarihte, çok değerli Alban belgelerinin bir kısmı yok edildi, bir kısmı da yukarıda belirtildiği gibi Ermenistan'da gizli tutuluyor. Şu günlerde Azerbaycan, Ermenistan'ın yayılmacı politikaları karşısında, gücü yettiğince Alban kilisesi tarihini araştırıp bu trajediyi günyüzüne çıkarmaya çalışıyor.⁹

Sivas Mehitarı, Gregoryenler'in Katolik Ermenilere karşı uyguladıkları kıyım savaşı, Ve onların Venedik'te ve Viyana'da hayatta kalabilmeleri Alan araştırması II

Ermeni devletinin sözde kuruluşu olan 301 senesi ile Mehitarist tarikatının kuruluşu olan 1701'in yıldönümlerinin tesadüfen aynı zamana denk düşmesinin sembolik anlamı büyüktür. Yani Papa Eçmiyazin'e gitmeye hazırlanırken, bu şehir sadece dini inançlara değil aynı zamanda Ermeni şovenizme de evsahipliği yapmaktadır, Mehitaristler'in jübilesi ise unutulmaktadır ve bu, onların ifadesine göre, daha yüksek bir şeye hizmet etmek için, kendi isteklerinin sonucudur. Tabii ki Roma Kilisesi Sivas'lı Mehitar'ın önemine müdriktir ve 301 senesinin Gregoryen kilisesinin kuruluş yılı olmadığını da bilmektedir. Ama Vatikan'ın günümüzdeki politikası farklı bir yönde ilerlemektedir.

Oysa 'tanrı hizmetçisi Mehitar (kutsanmak üzere olan adayların resmi tanımlaması budur) milliyetçi Ermeni tarihçiler tarafından da itibar görmektedir. Çünkü Sivaslı Mehitar'a 'yeni Ermeni dilini'

⁹ Bu bağlamda tekrar, çok önemli bilgiler içeren Mayıs 2001 Bakü'deki, Farida Mamedova başkanlığı altında yapılan sempozyuma dikkat çekmek isterim. Kendisi olağanüstü bir tarihçidir. Yine özel ilgisi olan şahıslara bu kongrenin bilimsel neticelerini gönderebilirim.

borçlular. Ermenice, Mehitar'dan önce yüzyıllar boyunca, tamamiyle anlaşılmaz Farsca, Türkçe, Rusça ve başka dillerin karışımı haline gelmişti, Osmanlıca'nın da bir reforma gereksinimi olmuş olmasına rağmen, hiçbir zaman Osmanlıca'nın düzeyine erişememişti. Sivaslı Mehitar'ın etkinliği yüzünden ve Venedik'li ve Viyana'lı Mehitar müritlerinin yardımıyla, günümüzde dünya çapında geçerli olan 'yeni Ermenice' oluşmuştur.

Christopher Walker bile Sivaslı Mehitar'ın yaptıklarını inkar etmiyor. Şöyle yazıyor: 'Mehitar Avrupa ile Ermenistan arasında köprü rolünü üstlendi, yazılı eserlerinde batının metodlarını kullandı, Batı'nın ve uzakta kalıp dağılmış olan bir doğu toplumunun sorunlarına eğilmesini sağladı. Onun çalışmaları neticesinde Ermeni halkına güven geldi ve daha bağımsız hareket etmeye başladılar'. Bunları söylerken hocası Louise Nalbandian'dan¹⁰ alıntı yaptığını öğreniyoruz.

Bu iki yazar, Ermeni kimliğinin atası olan Sivaslı Mehitar'ın, Gregoryen milli kilisesinin en ünlü kurbanlarından biri olduğunu ve onun acımasızca takip edildiğini ve Katolikliği tercih eden Ermeniler'in sürüldüğünü ve hatta öldürüldüğünü görmezden geliyorlar. Aynen Roma'nın da bunları görmezden geldiği gibi (en azından görünürde öyle) ve aynı bugünkü ruhaniler meclisi üyelerin de yaptığı gibi. Yeni yayınlarının birisinde şöyle deniyor:¹¹ '1703 senesinde Mehitar baskı gördüğü için İstanbul'dan kaçıyor ve o tarihte Venedikli olan, Morea'daki Methone'ye, öğrencilerine katılıyor. Bu sözlerle okurlara empoze edilmek istenilen husus şudur: İstanbul, yani Osmanlı yönetimi aslında ona baskı uyguluyordu. Bu doğru değildir, Mehitar'ın sadece ve sadece Gregoryen dindaşları tarafından baskı altına alındığı belirtilmemektedir.

Gerçekte, Ermeni rahibi ve öğreticisi Sivas'lı Mehitar inancının kurbanıdır. Ona zulüm edenler ise Gregoryen hiyerarşisinin mensuplarıdır. Manuk – Diakon olarak ona sonradan Mehitar ismi verilmişti – 7 Şubat 1676'de dindar ve zamanın orta tabakasına mensup bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Henüz beş yaşındayken, eğitilmek üzere bir rahibe verildi. On yaşındayken de okul eğitimini bitirdi. Olağanüstü yetenekli bir çocuk olduğu için bu bir sürpriz değildir. Ondört yaşında bir manastıra girdi ve

¹⁰ L. N. Armenian Revolutionary Movement, pp.32-4.

¹¹ The Mekhitarist Contributions to Armenian Culture and Scholarship, Kevork Bardakhian, Middle Eastern Department, Harvard College Library, 1976.

Gregoryen kilisesinin yaptığı yanlışlarının zirveye ulaşması ise Sivas'lı Mehitar dönemine isabet etmektedir.

ondokuz yaşında rahip oldu. Aslında bu, interneti ve uçağı olmayan bir devirde pek şaşırtıcı değildir. Aynı yıllarda yaşamış olan I. İmparator Leopold tahta çıktığında onaltı yaşındaydı ve Wolfgang

Amadeus Mozart çocuk yaştaiken şaheserler yaratıyordu.

Mehitar'ın zamanında, Gregoryen Ermeni kilisesinde en üst rütbe olan 'Katolikos' ünvanına sahip üç kişi ve iki de patrik vardı (İstanbul ve Kudüs). Ama İstanbul'daki patrik çok fanatik olmasıyla ön plana çıkıyordu. Ancak bu fanatizmi dine yönelik değil, mal ve mülke yönelikti. Zenginliği tebaasından elde ettiklerinden oluşuyordu. Aynen Rum Ortodoks meslekdaşı gibi, İstanbul Ermeni patriği bir kral gibi hükümdarlığını sürdürüyordu ve tek görevinin milletinin Halife Sultan'a karşı sadık kalmasını sağlamak olduğunu düşünüyordu, onun dışında da istediğı herşeyi yapabiliyordu. Dinle ya da inançla bütün bunların hiçbir ilgisi yoktur.

Gregoryen kilisesinin yaptığı yanlışlarının zirveye ulaşması ise Sivas'lı Mehitar dönemine isabet etmektedir. Ermeni Katolikler'in trajedisi II. Fatih Sultan Mehmet döneminde başlamıştı, ancak Sultan'ın bunlarla hiçbir ilgisi yoktu. II. Mehmet Bursa'nın Ermeni piskoposu Joachim'i (o da özgürce dinini uygulayabiliyordu) Patrikliğe yükseltip, Rum - Ortodoks patriği ile aynı düzeye getirmişti. Bu tarihten itibaren, Katolik düşmanı olan patrikler Katolik Ermenilerin, padişahın gücünü hissetmelerini sağlamışlardı çünkü Katolik Ermeniler Roma'nın ajanları olarak takdim edilip başdüşman haline getirilmişlerdi. Örneğin bu Ermeni Ortodoks Patriği kutsanma metnine şu cümleyi eklettirmişti: Ermeni milleti mensubu olan, ama kiliseleri ve manastırları olmayıp bir yerden diğerine dolaşan ve gerçek Ermeniler'i kötü yola düşürmeye çalışan kişiler, patriğin de izini ve desteğiyle tutuklanıp yargılanmalı...Buna göre gerçek Ermeniler diğerlerin konumunda ve onların Katolik olmalarından dolayı rahatsız edilmemeli, Patriğin izni ile birlikte onlara karşı önlemler alınmalıdır.¹²

Viyana'lı Mehitaristlerin bir yazısında¹³ şöyle deniliyor: "Katolik düşmanı Gregoryen patrikler, Katolik Ermeniler Osmanlı yönetimini, itaatsiz, isyankar ve hain olarak şikayet etmekten geri

¹² Memorandum, orij. St. K. Türkiye VI, 28, devamı 6 b-HHStA.

¹³ Viyana'da 150 yıldır Mehitaristler, 1811-1961, Viyana 1961.

kalmadılar. Bunu yapmakla Katolik Ermeniler'in baskı görmelerine, tutuklanmalarına ve öldürülmelerine sebep oldular..."

18. yüzyılın başında Patrik Avetik döneminde bu olaylar zirveye ulaştı. Katolik Ermeni Patriği Komitas Kömürçyan 5 Kasım 1707'de iki Katolik Ermeni'yle birlikte 'şehit oldu'.¹⁴

1778'de, Katolik Ermeniler Gregoryenler tarafından yeniden baskı altına alındılar. Bununla ilgili olarak, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu maslahatgüzarının Prens Wenzel von Kaunitz'e ilettiği çok ayrıntılı raporlar mevcuttur. Bu raporlarda şöyle denmektedir: "Patriğin ve onun vicdansız akıl hocalarının öfkesi zirveye ulaşmıştır. Katolik Ermeniler'in Gregoryenler tarafından baskı altına alınması, Batılı güçlerin müdahalesiyle bir dereceye kadar kontrol edilebilmiştir."¹⁵

Bu durumda asıl çelişkili olan ise Katolik Ermeniler'in Osmanlı Devletine karşı sonuna kadar sadık kalmaları ve Ermeni fanatiklerine onay veren aşırı milliyetçi Gregoryenlerle hiç ilgileri olmamalarıdır.

1819'da Gregoryenler tarafından Katolik Ermeniler'e karşı yeni bir terör dalgası başlatıldı. Bu olayların başlangıcını, iftiralar sonucunda Ermeni Katolik Düzaohlu ailesinin iki mensubunun kafaları kesilerek idam edilmesi oluşturdu. Bu iki kişi 'bey' sıfatına sahiptiler ve darphanenin yöneticileriydiler. İki aile ferdi de asılarak idam edildi, diğerleri ise sürüldü. Patrik Paul, işine gelen bu durumu kullandı ve Katolik Ermeni rahiplerin baskı altında tutulmasını sağladı.

Bütün bunların ne denli ters olduğu şundan anlaşılmaktadır: Katolik Ermeniler'e en büyük baskıyı yapan Tiflis piskoposu ve daha sonra Eçmiyazin Katolikos'u olan Nerses Vartabed'dir. Bağımsız bir gözlemci olan Avusturya Macaristan İmparatorluğundan Freiherr von Ottenfels, Metternich'e 18 Ocak 1828'de yazdığı bir raporda şöyle diyor: Yüksek Ermeni Patrikliği'nin merkezi olan Eçmiyazin'i ve İran-Ermenistan'ının bir kısmını da istilasına neden olan Rus askeri zaferleri sonucunda, barış için ön koşul olarak Ermenistan prensliğinin kurulmasını ve bu prensliğin tüm yetkilerinin, atamalarının ve bağımlılığının Rus sarayı tarafından kontrol edilmesini, aynı Eflak ve Moldova'da olduğu gibi, istemiştir.

¹⁴ Komitas Kömürçyan'ın kutsanması 23 Nisan 1929'da gerçekleşti.

¹⁵ Fransız Büyükelçisinin bu konuyla ilgili orijinal mektubunun ekleri Orig. Konz. St. K. Türkiye 1778, Emirler, Fr. 36-HHStA.

**İstila sırasında neredeyse
bölgedeki tüm Türk halkı
yerinden yurdundan edildi.**

Babıali, Eçmiyazin'in Ruslar tarafından alınmasından tedirgin olup, genel havanın ne olduğunu anlamak ve bilgi edinmek için Ermeni kilisesinin ileri gelenlerini, patriği ve en zengin tüccarlardan bazılarını çağırtmıştı. Ermeni Patriği sadece kendisini kilisenin başı olarak kabul edenler için kefil olabileceğini, ama Roma'daki Papa'ya bağımlı olan ve Avrupalılar ile irtibat halinde olan Katolik Ermeniler için bunu yapamayacağını söyledi.¹⁶

Bu saçma sözlerden sonraki gelişmeler Katolik Ermeniler için trajik oldu. Avusturya-Macaristan temsilciliği baş-tercümanı olan Huszar Prensi, Gregoryen Ermeni Patriğinin entrikaları ile ilgili raporuna şu sözlerle son veriyordu: 'Dini bir baskı sözkonusudur'.

Bütün bunlar, Nerses Vartabed'in (Eçmiyazin Katolikos'u 1843-1857) 5000 Ermeni çetecisinin ve Ruslar'ın yardımıyla düzenlediği, doğudaki Osmanlı toprakları istilası sırasında gerçekleşti. İstila sırasında neredeyse bölgedeki tüm Türk halkı yerinden yurdundan edildi (Eçmiyazin'de o tarihe kadar, aynen Karabağ, Nahçıvan ve Zangezür'da olduğu gibi, çok küçük bir Ermeni topluluğu yaşıyordu).

Ama daha da kötüsü olacaktı. Gregoryen Patriği Katolik Ermeniler'in hepsini başkentten sürmek için, bir ferman buyurulmasını sağladı. Bu ferman ile, Patriğe istenmeyen kişileri ihbar edip, İstanbul dışına sürebilme hakkı verildi. Viyana Mehitarlar'ından P. Vahan İngilizian bu hareketi 'mistifikasyonun en büyük başarısı' olarak adlandırıyor.¹⁷

Bu fermana göre, 'taşralılar' 12 gün içerisinde başkenti terk etmek zorundaydılar. Peki taşralılar kimdi? Bu uygulama sadece, İç Anadolu'dan, Ankara civarından gelen ve aynen diğer insanlar gibi kendi mesleklerini başkentte icra eden Katolik Ermeniler'ine yönelikti. İstisnalar sadece, yazılı olarak 'eski hatalarını tekrarlamayacaklarını' bildirenler için uygulanıyordu. Gregoryen Patriği aynı zamanda 'ona itaat etmek istemeyenleri ihbar edebilmek için' rahiplerin ve yardımcılarının isimlerini istedi.¹⁸ Bu uygulama toplam 12.000 Katolik Ermeni'yi kapsamına alıyordu, bunların içinde yirmibeş rahip ve bir de piskopos vardı. Bu

¹⁶ Orijinal belge St. K. Turcica 1828 ad. No.205 D çevirmenin bu konuyla ilgili raporuyla birlikte, 8 Ocak 1828 Haus-Hof und Staatsarchiv (Avusturya Devlet Arşivi).

¹⁷ Viyana'da 150 sene Mehitaristler 1811-1961, Viyana 1961.

¹⁸ Ottenfels'in raporu, no 209 G 15.02 tarihli, St. K. Turcica 1828, 91a/92b-HHStA. (Avusturya Devlet Arşivi)

insanlar ülkenin ücra köşelerine sürülürken tüm mal ve mülklerini de kaybediyorlardı. Birkaç şahsın dışında, hepsinin, inançlarını inkar etmektense 'şehit' olmayı tercih ettiklerini söylemeleri Gregoryen Patriğini şaşkına çevirmişti.¹⁹

Sadece bununla kalınmadı. Osmanlı Hükümeti onu görev yetkilerini aşığı için azletti. Yerine geçen Başpiskopos Garabed, Katolik Ermeniler'i takip etmekle ilgili olarak bir öncekine eşdeğerdi. İstanbul'da kalmaya hak kazanan bir Ermeni Katolik rahibi vardı o da Viyana Mehtarist papazı Antonio Tany olup, Avusturya Büyükelçiliği'ne dini hizmet veriyordu.

Viyanalı başpiskopos Aristaces Astaria'nın hizmetlerinden ötürü 1830 senesinde Ermeni Katolik Patrikliği bağımsız olabilmiş ve böylelikle Katolikler'e Gregoryenler'le aynı hakların tanınması sağlanmıştır. Tabii ki, merkez Katolik kilisesi insanları ırk ve kökene göre ayırmadığından, Ermeni Katolik kilisesi Ermeni olmayan Katolikler'e de açıktı. Bu özgür uygulamayı ilk başlatanlar unutulmamalıdır: Onların başında Avusturya'lı Metternich-Winneburg Prensi Clemens Wenzel yer almaktadır, kendisi bu konuya yönelik tüm belgeleri ve emirleri ya yazmış ya da düzeltmiştir. Onun yanında Oryantalist Ignaz Ritter von Brenner-Felsach bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, Avusturya Macaristan temsilcisi Franz Xaver von Ottenfels-Gschwindt ve çok yetenekli bir tercüman olan, Valentin Freiherr von Huszar bu işi olumlu olarak neticelendirmişlerdir. Bunların neticesinde Babıali, Gregoryen entrikalarından doğan hasarları gücü yettiğince telafi etmeye çalışmıştır.

6 Temmuz 1830'da rahip Anton Nurigian, Roma'ya bağlı Ermeni Birleşik Başpiskoposu olarak kutsanmıştır.

Tarihin seyri, Osmanlı Devleti'nin bu kararını - yani Katolik Ermeni cemaatin tanınmasını - haklı çıkardı.

Tarihin seyri, Osmanlı Devleti'nin bu kararını - yani Katolik Ermeni cemaatin tanınmasını - haklı çıkardı. Katolik Ermeniler hiçbir zaman, desteğini Daşnak ve Hınçak çevrelerinden alan teröristler ile milliyetçi hareketlere ve Gregoryen entrikalarına katılmadılar. Bunlar zamanla Ortodoks Ermeniler'in kilise hiyerarşisine de sızdılar ve baskı uyguladılar.

Katolik Ermeni Primas Harun olayı, terör gruplarının entrikaları için klasik bir örnek teşkil etmektedir. O dindar bir 'Roma'lıydı' ve küçük Ermeni cemaati içindeki Gregoryenler'in entrikalarına son

¹⁹ Ottenfels, 15.02 tarihli rapor 209 G, St. K. Turcica 1828, fol. 181-HHSt.A (Avusturya Devlet Arşivi)

vermek için elinden geleni yapıyordu. Vatikan Ruhani Meclisinde Papa'nın ahlâki ve dini sorularla ilgili yanılmazlığı tartışılırken, o dogmacıların yanında yer alıyordu. 1811 İstanbul doğumlu Anton Hassun, Roma'dan döndüğünde nefret ve alayla karşılandı. Uzun süredir bu konuda hazırlıklı bulunan ruhani meclis onun yerine Piskoposluğa Kuprelian'ı getirdi ve bu olay yine, Katolik Ermeni cemaati içinde kanlı çatışmalara ve sonra da Babiali tarafından sürgünler yapılmasına yol açtı. Anton Hassun ancak 1877 senesinde geri dönebildi. Ondan sonra gelen Kupelian pişman olup Papa'nın emri altına girdi ve Padişah Anton Hassus'un tekrar Ermeni Katolik milletinin başına getirilmesini kabul etti. Papa Leo XIII yılmayan Hassus'u daha sonra Kardinal bile yapmıştı. Bu, birleşik Ermeniler'in, ulaşmaları çok zor olan büyük bir şerefti.

Katolik birleşik Ermeniler, ne Ruslar'ın entrikalarına, ne terörist Ermeni partilerine, ne de Protestan misyonerlerine karıştılar. Bunların hepsi Osmanlı Devleti'nin, Ermeni ayaklanmalarının başındakileri tutuklamalarında ve Doğu Anadolu'daki Ermeni halkını tehcir etmesinde, yani 1915 trajedisinde suç ortağıdır.

Ermeni Katolikler'in durumu geçen on yıllarda sürekli değişti. 19. yy'da Roma'nın "büyük politikasına", tüm milli kiliselerin başına Roma ile birleşik olan bir patrik atamak dahildi. Böylece İskenderiye'nin Kopt (monofizit) Patriği kendisini bir anda bir Kopt Katolik bir patriğinin yanında görüyordu. Roma tarafından atanan bu patriğin amacı ise misyonerlikle yapıp Koptları Katolik yapmaktı. Benzeri Şam'da Melkit kilisesine oldu. Aynı durum Addis Abeba'daki Kopt - Ortodoks patriği için de geçerlidir ve Rusya'daki Ukrayna birleşik kilisesi ve Chaldaer'ler, Malabarlar ve Maronitler ve daha niceleri içinde aynı uygulama yapıldı. Bu politikanın, tüm risklerine rağmen, bugünkü yatıştırma politikasından daha mı iyi olduğunu gelecek gösterecektir.

Papa'nın Eçmiyazin ziyareti sırasında tüm dikkatin neden Katolik Ermeniler üzerinde toplanacağını açıklamak için, Roma'nın Gregoryenler'le bütünleşme arzusunu kısaca tahlil etmemiz gerekmektedir.

Zamanla monofizit olan Ermeni Kilisesi ile ilk 'birlik' (ki bu hiçbir zaman gerçek bir birlik değildi) 1145'de zayıf bir denemeden sonra 1198 ve daha sonra da 1341'de gerçekleşti ve bu düzen yerine oturmadan 1375'e kadar sürdü. Floransa Ruhani Meclisi dönemindeki birlik denemesi de aynı şekilde sonuçlandı. Bölücü bir Ermeni grup Floransa'ya temsilci göndermişti ve bu temsilcilerle de kiliselerin birliği tartışılmıştı.

Ermeniler hiçbir zaman kendilerini, tüm coğrafi ve tarihi gerçeklikleri itibarıyla öyle olmalarına rağmen, bir 'doğu kilisesi' olarak görmüyorlardı. Ancak Haçlı seferleri sebebiyle Kilikya'da Roma kilisesi ile temaslarda bulunmuşlardı. Teolojik ve dini hizmet için değil de, Rumlar'a karşı olan nefretlerinden hareketle bağlanabilecekleri bir yer arıyorlardı. Bizans ve Trabzon devletlerinin öngörülebilir sonu Osmanlı ile kendi aralarındaki iki doğal 'tamponu' ortadan kaldırmaktaydı. Bu, bazı şartlar altında olsa da, batıyla ittifak kurmak için yeterli bir sebepti. Müzakereler sonucunda kabul edilen DECRETUM PRO ARMENIENS, yazıldığı kağıda bile değmeyen bir belgeydi. 30 Eylül 1444 ve 7 Ağustos 1445 toplantılarında karara bağlanan, monofizitlerle ve Nestoryenlerle birlik, Papa'ya manevi zaferden başka hiçbir şey getirmemişti.²⁰ Geriye bakıldığında o bile değil. Bu, aslında, korkulan bir durumun kötüye kullanılmasından başka bir şey değildi. Ancak Osmanlı'nın hoşgörülü politikası sayesinde korkulan durum gerçekleşmedi.

Papa'nın Eylül 2001'de hac için Ermenistan'a gitmesinin de aynı kaderi paylaşacağını, yani anlamsız ve gereksiz olacağını söylemek için insanın kahin olması gerekmiyor. Bu tespit tabii ki sadece Roma için geçerlidir. Ancak Eçmiyazın ve Erivan için, Karabağ'ın ve Azerbaycan'ın dörtte birinin işgalinin devamlılığı için ve yaklaşık bir milyon insanın sürülmüş olmasını haklı çıkartmak için, bu olaydan Erivan'ın hesabına 'evrensel' bir şekilde istifade edecektir.

Milli Kiliseden Sivil Dine Giden Yolun Mantığı ve Milliyetçilikten Vahşete

1848 ihtilalinden sonra, zamanın işaretlerini hassas bir sismograf gibi hisseden Avusturyalı şair Franz Grillparzer kahin gibi şu sözlerle iz bıraktı: *'Yeni eğitimin yolu insancılıktan milliyetçiliğe ve sonra vahşetten geçiyor.'* Günümüze dek en korkunç vahşeti, Hitler'in nasyonal sosyalizmi ile, Lenin ve Stalin'in uluslararası sosyalizmi altında yaşadık; Enver Hoca, Kim İl Sung ve Pol Pot'un marksizmlerinin yanlış uygulamalarından hiç söz bile etmiyoruz.

Tüm bu sözde dini akımlar din kuralları kitaplarına sahiptir – Hitler'in 'Kavgam'ından' tutun Karl Marx'ın 'Kapital'i' ve Mao'nun 'Kızıl Kitap'ına' kadar. Bu inançlara, yedek dinlerin azizleri olan Engels, Rosa Luxemburg ve tanrılaştırılmış Kim il Sung dahildir. Bu denli uç noktalardaki milliyetçi deformasyonlar fikir dünyasında (buna fikir dünyası denilebilirse) ve bazı gerçek dini cemaatlerde

²⁰ Karl Stürmer, Konsiller ve Evrensel Kilise Toplantıları.

de vardır. Buna, tanrılarına çok sayıda insan kurban eden Aztekler'in hezeyanları da dahildir. Zaman zaman Japon Şintoizmi ve Rus – Ortodoksluğunda da bu gibi ögelere rastlanır.

Gregoryen monofizit kilisesinin ise bu senaryoda özel bir yeri vardır.

Ermeni Monofizismin başlangıcında ne dini ne de teolojik inançlar vardı. Chalecedon Konsili (451, Kadıköy) sırasında monofizismin yanlış inanç olarak ilan edildiğinde Ermeniler'in tek bir temsilcileri dahi yoktu, dolayısıyla tüm kilise ile Ermeniler'in arasında teolojik bir tartışma ve hiçbir dini inanç olamadı. Tüm bunlar, güç, para ve etkinlik hakkındaydı, başka bir şey değil.

Sonuçta Ermeniler'in monofizismi kabul etmeleri, ülkenin o zamanki efendilerin baskısı sebebiyle gerçekleşmiştir. Persler için Hıristiyanlar'ın, tek tabiat mı iki tabiat mı tartışmasının hiç mi hiç önemi yoktu. Onların tek amacı Hıristiyanlığı mümkün olduğu kadar bölmek ve Bizans'ı zayıflatmaktı. Bu da, Nestoryenler'in ve Gregoryenler'in merkezden ayrılmasıyla gerçekleşti. Ermeniler'in Rum – Roma yönetiminde olan merkez kiliseden ayrılmaları Ermenistan'ın efendileri olan Persler'in işine geliyordu. Yani Gregoryen kilisesinin beşiğinde, Pers ve Ermeni gayretlerinin karışımından doğan bir milliyetçilik vardır.

19. yüzyılda Ermeni milletinin içindeki değişik siyasi ve dini grupların uğursuz yarışı başladığında (Daşnak ve Hınçaklar) ve proto-komünist bölücü ve anarşistler, Osmanlı Ermenileri'ni kazanmaya çalışmaya ve bu uğurda ölmeye başladıklarında, bir zamanlar Persler için olduğu gibi, Gregoryen kilisesi de güç kaybetmemek için bu oyuna dahil oldu.

Denebilir ki bunu yaparken kendi insafsızlıklarının kurbanı oldular.

Ermeni Kilisesi Ruslar'ın, Amerikan Protestanlar'ın, İngilizler'in ve diğer güçlerin oyunlarına dahil olmakla, Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan trajik olaylara suç ortağı oldu. Bu trajik olaylar, Gregoryen ve o tarihte daha güçlü olan Rus – Ortodoks kiliselerinin çatışmaları neticesinde bilinçli olarak gerçekleştirilmiştir.

Bir ölüm kalım savaşının ortasında, o ana kadar en büyük ayrıcalıklara sahip olan vatandaşlarının düşmanın yanında yer alacağını nasıl bilebilir ki. 'Boğazdaki hasta adamın'²¹ işinin bitmiş olduğunu düşünmüş olmalıdır. Ancak 'hasta adam' gayet güçlü birisi olarak, Rum ve Ermeni istilalarından sonra, 'phonix (anka) kuşu

²¹ Bu terim (kime ait olduğu belli değil), Karlowitz ve Küçük Kaynarca (1878) anlaşmalarından sonra üçüncü adım olan Berlin Kongresinden sonra, Batının gözünde çöken Osmanlı Devleti'ni tarif ediyordu. Ancak

'Boğazdaki hasta adamın işinin bitmiş olduğunu düşünmüş olmaları. Ancak 'hasta adam' gayet güçlü birisi olarak, Rum ve Ermeni istilalarından sonra, 'phonix (anka) kuşu gibi ateşler içinden yeniden doğdu.'

gibi ateşler içinden' yeniden doğdu.

Ama herşey bittikten sonra, akli başında olan Ermeniler, Müslümanlar'ın ve Ermeniler'in trajedisinde *kendilerinden başka kimsenin sorumlu olmadığını* anladıklarında, Ermeni diasporası içinde yeni bir güç oluştu; teröristlerin örümcek ağı. Onlar da başka

devletlere, özellikle Rusya'ya hizmet ediyorlardı. Ama Rum diasporası ve Atina da bu oyuna dahildiler.

Sonuç ise korkunçtu. Gregoryen kilisesinin temelinde, olanları hoşnutlukla izleyen Amerikan Ermeni Protestanlar'ın da yardımıyla ve günümüz tarihçilerin 'zihinsel' malzemesiyle, yeni bir oluşum ortaya çıktı 'Sivil din'.²²

Bazı olayları bağlamından çıkartıp '*negatif bir absolutum haline getirmek*'.

Bundan, kısa bir süre sonra '*yeni bir mitoloji oluşuyor: hatıraları keskinleştiren değil, flulaştıran, hatıra ve anıt yerleri, ritüeller ve göstermelik iman, estetikleştirme ve patetizm doğuyor.*'

Ama diğer tarafta Ermeni aşınlar var ve onları - ne yazık ki - destekleyen yardımcıları ve göz yuman kilisenin tarih yalanı. Bu yalana Ermeniler giderek daha çok inandılar ve Gregoryen kilisesi bu süreci, doğru olmadığını bildiği halde destekledi.

Bir milyon Azeri mülteci, 'Hıristiyan' Ermeniler tarafından topraklarından sürüldüğü için acı çekerken, Papa'nın Eçmiyazın ziyaretinde de yine aynı şekilde bu olgu kendisini gösterecektir.

Bernhard Shaw bir zamanlar, "eğer bir insan bir yalanı kendi kendisine sürekli tekrar ederse yalancı kendisi bile olsa bunun doğruluğuna inanır" demişti. Bu gerçek ve hayal arasındaki ince bir çizgidir.

Bu bağlamda 'sivil dinden' 'devlet dinine' giden yol analitik olarak anlaşılabilir.

Bu yolu yakında izleyeceğiz, İncil'den Ermeniler'in sözde İncil'ine giden yol da ispat edilebilecektir.

Birinci Dünya Savaşı esnasında ve daha sonra Atatürk dönemindeki Kurtuluş Savaşı'nda, tüm dünya askerlerinin cesareti karşısında şaşkın kaldı.

²² Benim bildiğim kadarıyla bu çok uygun olan terim yazar Konrad Paul Liessmann'ın eseri. Kendisi bu terimi 24 Temmuz 2001 'Der Standart' gazetesinde kullandı. Buradaki alıntı da aynı makaledendir.

Sivashlı Mehitar (1676-1749)

Gregoryen Ermenilerin entrikaları sonucunda Osmanlı topraklarından sürüldükten sonra, St. Lazzaro adasında dünyaca ünlü Mehitar Manastır'ını kurdu. Etkinlik alanını Avusturya İmparatorluğu'na da yaydı.

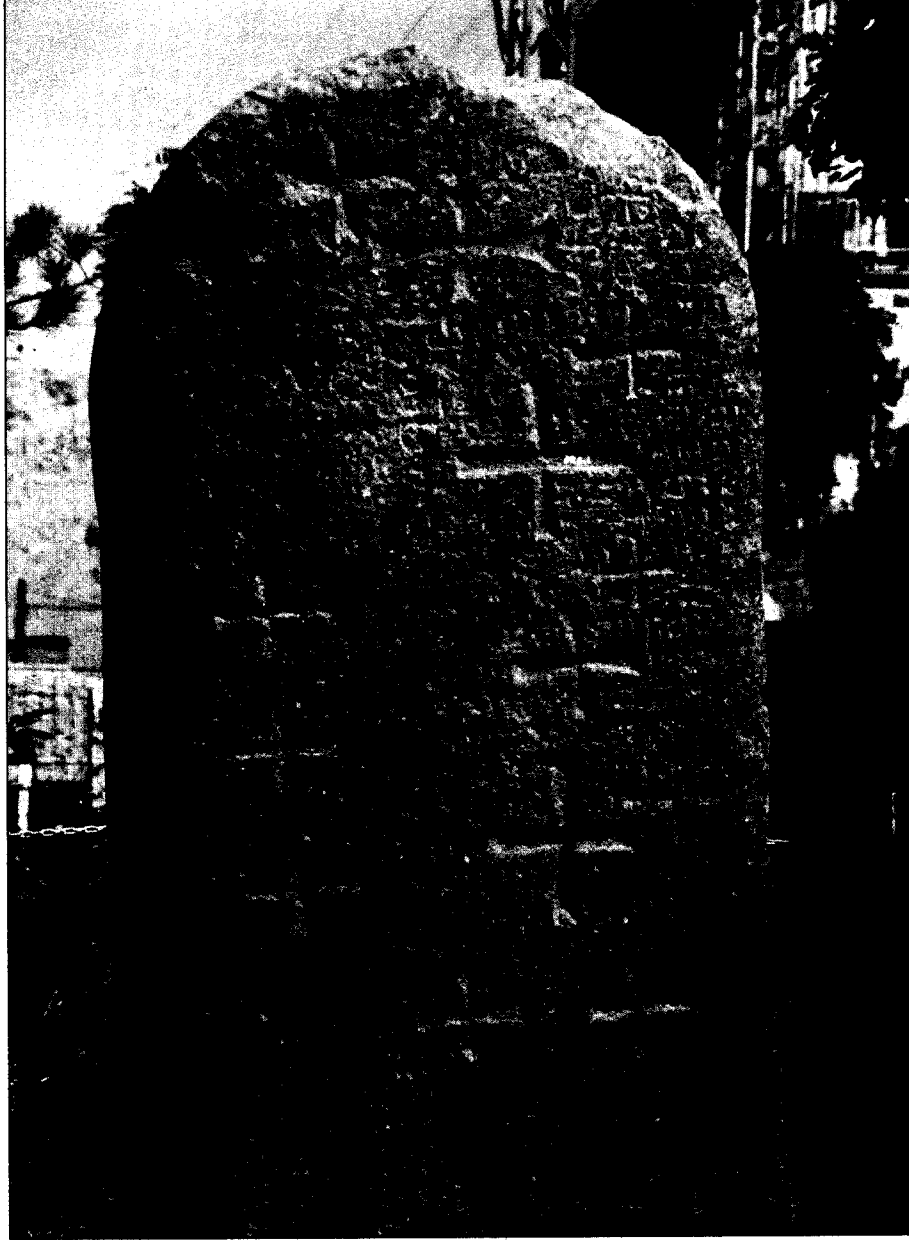
Ermeni Patriği Şnork Kalustyan

Istanbul'da, padişahın himayesi altında yüzyıllar boyunca krallar gibi saltanatlarını sürdürdüler. Ermeni cemaati her türlü ayrıcalığa sahipti ve Rumlarla beraber finans sektörünün hakimiydi. 18. yüzyıldan itibaren de inşaat ve dış ticaret alanlarını kontrol ediyorları. Askerlikten de muafdırlar.

Bu fotoğraf Patrik Şnork Kalustyan'ı, Kınalı adada bir ayinde gösteriyor.

Azerbaycan'ın kuzeyindeki dağlarda Kiş şehrinde bulunan bu kilise Kafkas Albanlarının Hıristyanlaştırılması döneminden kalan çok değerli bir yapıdır.

Ermeniler tarihi eserlerin üstüne bile haç işaretleri kazmışlardır, örneğin Selçuklu mezar taşlarına ve fotoğrafta görüldüğü gibi bir Asur anıtına da bunu yapmışlardır. Bu 'Hıristiyanlaştırma' duvar resimlerine ve harabelere de uygulanmıştır. Bazen gerçekten de eski ile yeni yapılmış haçları birbirinden ayırt etmek mümkün olmuyor, ancak hedeflenen de zaten bu.

ERMENİLERE SOYKIRIM YAPILDIĞI SAVININ HUKUKSAL VE AHLAKİ AÇILARDAN İNCELENMESİ

Pulat Y. Tacar*

I. Sorunun Hukuki Yönü

Soykırım suçu hukuki bir terimdir; çerçevesi 9 Aralık 1948 tarihli Soykırım Suçunu Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi¹ tarafından çizilmiştir. Sözleşmenin -özeti dipnotta sunulan- ilgili maddelerinin incelenmesi, tüzel kişilerin değil, gerçek şahısların soykırım ile suçlanabileceğini göstermektedir; soykırım suçunun işlendiğini saptayacak yetkili yargı organı ise esas itibarıyla soykırım yapıldığı iddia edilen ülkenin mahkemeleridir. Ayrıca, sözleşmenin tarafları, aralarında anlaşılırsa dava bir uluslararası ceza mahkemesinde de görülebilir. Sözleşmenin 9. maddesi devletin soykırım alanındaki sorumluluğundan bahis etmektedir; ancak burada sözü edilen, taraflar arasında sözleşmenin yorumu, uygulanması ve hayata geçirilmesi konusunda uyuşmazlık olması durumudur; bu

* Emekli Büyükelçi, yazar.

- 1 Soykırım Sözleşmesi'nin ana hatları:
-Sözleşmenin *Giriş* bölümü jenosit suçunun tarihin tüm dönemlerinde işlendiğini vurgulamaktadır;
-Soykırımı suçu savaş veya barış döneminde de işlenebilir;
Md. 2-Jenosit, bir ulusal,etnik,ırksal veya dısı grubu,tamamen ve kısmen, grup olarak ortadan kaldırmak amacıyla işlenmiş aşağıdaki eylemlerden biridir:
A) Bir grubun üyelerini öldürmek,
B) Grubun üyelerine cismani veya akli zarar vermek,
C) Bir grubun üyelerini, bunların fiziki olarak tamamen veya kısmen yok edilmesi sonucunu vereceği önceden bilinen yaşam koşulları altına koymak,
D) Grup içinde doğumları bilinçli olarak önlemeğe yönelik önlemler dayatmak,
E) Bir grubun çocuklarını başka gruplar içine zorla götürmek.
Md.3 – Aşağıdaki eylemler cezalandırılır :
-Soykırım;
-Soykırım uygulamak için fesat karıştırmak (*conspiracy*)
-Soykırım uygulamaya doğrudan ve açık biçimde teşvik etmek;
-Soykırım girişimi
-Soykırım konusunda suç ortaklığı .
Md.4 - Soykırım ile cezalandırılanlar kamu görevlileri, özel şahıslar ya da anayasaları gereğince sorumlu olan yöneticilerdir. (*Yani soykırımını hükmi şahıslar değil hakiki şahıslar yapabilmekte ve bunlara ceza verilmektedir.*)
Md.6- Yetkili mahkeme soykırımın işlendiği ülkenin mahkemesidir; ayrıca taraflar yargı yetkisini kabul ettikleri takdirde uluslararası ceza mahkemesi de yetkili olabilir.
Md. 9- Devletin soykırımındaki sorumluluğu konusu da dahil olmak üzere Sözleşmenin yorumu,uygulanması ve hayata geçirilmesi konusunda akit taraflar arasında ihtilaf olursa, ihtilafın taraflarından biri konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na götürebilir (Not: Çeviri yazar tarafından yapılmıştır).

Kimi ülke parlamentoları, bazı eyalet meclisleri ve Avrupa Parlamentosu yetkili bulunmadıkları, yargı organı olmadıkları halde Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan ve Osmanlı vatandaşı olan Ermeniler'e karşı 1915 yılında soykırım suçu işlendiğini belirten kararlar almışlardır.

alanlardan birinde ihtilaf varsa akit taraflardan biri konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na götürebilir. Divan'a başvurmak için tarafların aralarında anlaşmaları gerekmektedir; bir taraf da istemesi halinde Divan'a başvurabilir.

Bu hukuksal çerçeveye karşın kimi ülke parlamentoları, bazı eyalet meclisleri ve Avrupa Parlamentosu yetkili bulunmadıkları, yargı organı olmadıkları

halde Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan ve Osmanlı vatandaşı olan Ermeniler'e karşı 1915 yılında soykırım suçu işlendiğini belirten kararlar almışlardır.² Konu Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun Alt Komitesi'nde de görüşülmüş, ancak Komisyon kendisine Ermeni soykırımı konusunda sunulan Whittaker raporunu kabul etmemiş, sadece not etmekle yetinmiştir;

² ABD Senatosu'nun 11.5.1920 kararı; ABD Temsilciler Meclisi'nin 8.4.1975 tarihli, 24 Nisan'ı İnsanın İnsana Zulmetmesini Anma Günü ilan eden kararı; ABD Temsilciler Meclisi'nin 10.9.1984 tarihli aynı mahiyetteki kararı; Çeşitli ABD eyaletlerinde bu konuda alınmış kararlar.

Arjantin Parlamentosu'nun 1985'te hükümetini Birleşmiş Milletler kuruluşlarında Ermeni savlarını desteklemeye davet eden kararı; Arjantin Senatosu'nun 1993'te aldığı soykırımını insanlık suçu ilan eden kararı; Arjantin Kongresi'nin 21.9.1995 tarihli, 24 Nisan'ı İnsanın İnsana Karşı Ayrımcılığı İle Mücadele ve Kınanması Günü ilan ettiğine dair yasa - Cumhurbaşkanı Demirel'in girişimi sonucunda bu tarih 10 Aralık olarak değiştirildi ve Ermeniler'e yapılan referans metinden çıkarıldı; Arjantin Senatosu'nun 22.4.1998 tarihinde kabul ettiği deklarasyon;

Uruguay Parlamentosunun 20.4.1965'te kabul ettiği ve 24 Nisan'ı Ermeni şehitlerini anma günü olarak kabul eden kararı;

Rusya Duma'nın 14.4.1995 tarihinde kabul ettiği bildiri;

Kanada Parlamentosunun 23 Nisan 1996 tarihli kararı;

Yunanistan Parlamentosunun 25.4.1996 tarihli 24 Nisan'ı Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden kanunu ;

Lübnan Parlamentosunun 3 .4.1997 tarihli kararı ve 11.5.2000 tarihli tavsiye kararı

Belçika Senatosunun 26.3.1998'te kabul ettiği 1915 yılında Türkiye'deki Ermeniler'e yapılan soykırımı başlıklı kararı;

Fransa Parlamentosu'nda 1989 yılında alınan karar, Senato kararı ve nihayet Parlamentosunun 2001'de aldığı "Fransa Ermeni soykırımını tanıır" kararı.Daha önce de Cumhurbaşkanı Mitterand'ın Vienne kentinde Ermeni soykırımını tanıdığı yolundaki beyanı;

İtalya Parlamentosu tarafından 17.11.2000 tarihinde kabul edilen karar;

Kıbrıs Rum Yönetimin Parlamentosunda 29.4.1982 tarihinde alınan karar;

Vatikan Papa Paul II, Ermeni Katolikosu Karenin II ile 14-15 Kasım 2000 tarihindeki buluşmasından sonra yayımlanan bildiride, Ermeni soykırımının, daha sonraki iki dünya savaşında yaşanan ve pek çok insanın hayatlarını kaybetmesi ile sonuçlanan felaketlerin başlangıcı olduğu bildirilmiştir.

Avrupa Parlamentosu'nun 18.4.1987 tarihinde aldığı Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm başlıklı karar; 2000 yılında Türkiye için hazırlanan raporla ilgili karara sonradan eklenen Ermeni soykırımı referansı;

Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nin 51 parlamenterin imzasıyla 24 .4.1998'de yayımladığı 1915 Ermeni Soykırımının Anılması açıklaması;

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 26 Kasım 1968 tarihinde aldığı 2391 (XXIII) sayılı kararının I.b. maddesinde soykırım suçunun zaman aşımına uğramayacağını belirtmiştir.

diplomasi dilinde bunun anlamı ret demektir. Bu duruma rağmen, Ermeni propagandacıları - diğer bazı konularda olduğu gibi- bu konuda da gerçekleri çarpıtmayı tercih etmişlerdir. Bu kişiler çeşitli vesileler ile Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun soykırımın

varlığını kabul ettiğini iddia etmişlerdir, ki bu biraz önce de belirtildiği üzere doğru değildir.

Soykırım konusunda bir de kitabı bulunan³ Ermeni asıllı Fransız yazar Yves Ternon sözleşmenin devletlerin sorumluluğunu gerektirmemesini eleştirmektedir. Sözleşme imzaya açıldığı dönemde de, pek çok devletler hukuku uzmanı bunun ölü doğduğunu ve uygulanma olanağının bulunmadığını belirtmişlerdi. Örneğin İngiltere Adalet Bakanı bu sözleşmeyi pratik alanda uygulanamazlığı nedeniyle 'Birleşmiş Milletler'in prestiji için gerçek bir tehlike' olarak nitelemişti.⁴

Soykırım Suçunun Zaman Aşımına Uğramaması

Soykırım Sözleşmesi, soykırım suçunun zaman aşımına uğramayacağı konusunda bir kural içermemekle birlikte, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 26 Kasım 1968 tarihinde aldığı 2391 (XXIII) sayılı kararının I.b. maddesinde soykırım suçunun zaman aşımına uğramayacağını belirtmiştir.

Parlamentoların Aldığı Kararların Siyasi Niteliği

Çeşitli ülkeler parlamentolarının aldıkları soykırım kararlarının temelde siyasi kararlar olduğu söylenebilir. Radikal Ermeni grupları ve bu kişilerin paralelinde düşünen diğer kişiler bu siyasal kararlardan hukuki sonuçlar çıkarmak istemektedirler. Bu siyasal kararların ardında, o ülke vatandaşı olan Ermeniler'e hoş görünmek, onlara hak vererek kendince acılarını bir ölçüde dindirmek, Türkiye'ye baskı yapmak ve Türkiye'yi Avrupa Birliği'nden uzak tutmak gibi bir çok nedenin bulunduğu

³ Yves Ternon, *L'Etat criminel*, (Paris Seuil, 1995).

⁴ Taner Timur, *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, (Ankara: İmge Kitabevi, Ağustos 1996), 'Türkler ve Ermeniler, 1915 ve Sonrası' adlı bölümde 140 sayılı dipnot.

söylenebilir. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken husus pek çok ülkede oluşmuş bulunan samimi inancın (ya da ön yargıların) Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı olan Ermeniler'e büyük bir kırım uygulandığı yolunda olduğudur. Diğer bir deyişle Batı kamuoyu ağırlıklı olarak Ermeni görüşlerine hak vermektedir. Haçlılar döneminden başlayarak yüzyıllar boyu kötü Türk imajı ile beslenmiş olan, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan Türk karşıtı propagandalardan etkilenen toplu belleğin, bu konuda da fazla incelemeye, ayrıntılarını araştırmaya gerek görmeden, Ermeniler ve yandaşları tarafından kendisine anlatılanlara inanması doğal, bu kanıyı değiştirmek de çok güçtür.

Yetki Sorunu

Yukarıda da belirtildiği gibi, parlamentolar, eyalet veya belediye meclisleri ya da dernekler herhangi bir ülkede soykırım suçu işlendiği konusunda karar almaya yetkili değildirler. Ulusal parlamentoların, eyalet meclislerinin ya da Avrupa Parlamentosu gibi organların yetkileri olmadan soykırım suçunun işlendiği konusunda yargı kararı oluşturmaları hukuka saygılı kişiler tarafından kabul edilebilecek bir davranış değildir.⁵

Savunmasız, Yargısız İnfaz

Dünyanın her ülkesinde herhangi bir suçlama ile karşılaşan gerçek ya da tüzel kişinin kendini savunma hakkı vardır. Kimi ülke ya da eyalet parlamentosu, soykırımın kişisel bir suç olduğu yolundaki Soykırım Sözleşmesi kuralına aykırı olarak, herhangi bir sanık belirlemeden, 1915 yılında Osmanlı Ermenileri'ne soykırım suçu işlendiği yolunda karar alma yoluna gitmişlerdir. Soykırım savlarının doğru olmadığı söylendiği zaman da alınan kararın siyasi olduğu ve hukuki bir sonucunun bulunmadığı yanıtını veriyorlar.

⁵ 26 Nisan 2001 tarihinde Vatikan Radyosu'nda yapılan ve telefonla katıldığım bir oturumda, parlamentoların soykırım yapıldığı ya da yapılmadığı konusunda karar alamayacaklarını belirtmem üzerine, oturuma katılan bir İtalyan gazeteci, kendi ülkesinde ve başka 'uygar ülkelerde' parlamentoların istedikleri her türlü kararı alma yetkilerinin bulunduğunu ve bunun kısıtlanamayacağını, demokrasi dersi verircesine vurgulamıştır. Uluslararası sözleşmelere aykırı davranmanın bir devletler hukuku ihlali olduğunu, siyasal kurumların yetkili yargı organının yerine geçmesi halinde, uluslararası hukuk alanında kaos doğacağını belirttim; ancak fanatik muhabirimi ikna edebildiğimi sanmıyorum.

Parlamentoların Soykırımın Varlığı Konusunda Hüküm Verme Konusunda Yetkisizliklerinin Tescili Amaçıyla Uluslararası Yargı Yolu Alternatifi

Ulusal veya uluslararası yetkili yargı organı tarafından varlığı karara bağlanmamış bir soykırım suçu olmadan, siyasal organların

**Uluslararası Adalet Divanı,
Soykırım Sözleşmesi'nin
uygulanmasının yetki
açısından ihlali savını ele alma
yetkisine haizdir.**

aldıkları kararların, çıkardıkları yasaların hukuki dayanaktan yoksun sayılmasını sağlamak gerekir. Bu amaçla Soykırım Sözleşmesi'nin hatalı yorumlandığı gerekçesiyle ve parlamentoların bu konuda yetkisiz olduklarının saptanması için Uluslararası Lahey Adalet Divanı'na başvurma seçeneği ciddi bir biçimde ele alınmalıdır.

Bu görüşümüze karşın Türkiye'de - eski, yeni üst düzey yöneticiler dahil - kimi kesimler ve kamuoyunun bir bölümü, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin son zamanlarda aldığı bazı kararlar nedeni ile uluslararası adalete olan güvenini kaybetmiştir. Bu nedenle aynı çevreler Türkiye'nin soykırımın varlığı ya da yokluğu konusunu bir uluslararası yargı organına, yani Lahey Adalet Divanı'na sunmasının riskli olduğu görüşünü ileri sürüyorlar. Oysa, hukuki durum sanılandan biraz farklıdır. Mesele soykırım suçunun varlığı ya da yokluğunun tesbitinin Lahey Adalet Divanı'ndan istenmesi değildir. Uluslararası Lahey Adalet Divanı taraflar aralarında uzlaşarak esas hakkında karar vermek konusunda kendisine başvurmadığı takdirde, bazı gerçek kişilerin - *zira Uluslararası Soykırım Sözleşmesine göre soykırım suçu ancak gerçek kişi ya da kişiler tarafından işlenebilir.* - soykırım suçu işleyip işlemediğini inceleyemez. Buna mukabil, Uluslararası Adalet Divanı, Soykırım Sözleşmesi'nin uygulanmasının yetki açısından ihlali savını ele alma yetkisine haizdir. Aradaki fark dikkatlerden kaçmamalıdır.

Şimdi karşılaştığımız durum Soykırım Sözleşmesi'nin iki açıdan ihlal edildiğini göstermektedir:

a) Yargı organı olmayan, Soykırım Sözleşmesi'ne göre bu konuda karar alma yetkisi bulunmayan bir parlamento, soykırım yapıldığı yolunda bir kanunu kabul ederek anılan sözleşmeye aykırı hareket etmiştir; Fransa örneğinde Fransa devletinin başı olan Cumhurbaşkanı bu yasağı onaylayarak, hükümetini sorumlu kılmıştır;

b) Soykırım suçu ancak gerçek kişi(ler) tarafından işlenebildiği halde, bu konuda herhangi bir kişi hakkında dava açılmamış, kişinin savunması alınarak usulüne uygun biçimde yargılanmamıştır.

Soykırım Savları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de Sorumlu Kılınmak İstenmesi

Ermeni propagandacıları ile bunların destekçileri, Osmanlı Devleti'nin kimi yöneticilerinin, Osmanlı vatandaşı olan Ermeniler'i, sadece Ermeni olmalarından dolayı topyekün yok etmek yolunda karar veya iradeleri bulunduğunu; Osmanlı Devleti'nin de bu nedenle sorumlu olduğunu iddia etmektedirler. Ermeni diasporası Osmanlı Devleti'nin varisi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu sorumluluğu paylaşmasını, hayatlarını ve mallarını kaybedenlere tazminat ödemesini istemekte, bunu toprak talepleri izlemektedir. Oysa, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan müttefikler, Ermeni katliamı ile suçlayarak Malta'ya sürdükleri Osmanlı üst düzey yöneticilerini kanıt bulamadıkları için serbest bırakmışlardır.⁶ Öte yandan, Osmanlı topraklarının pek çok yerinde, İstanbul, İzmir gibi kentlerde Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşlarına tehcir uygulanmamış, tehcir sadece belli bölgelere dönük olarak uygulanmıştır. Osmanlı yöneticilerinin bir ırkı ya da etnik grubu toptan yok etme arzusu bulunsaydı istisna tanınmazdı herhalde. Buna karşılık, Osmanlı döneminde bazı kişiler mahkemeye çıkarılarak, başka suçlamalar ile birlikte, tehcir sırasında Osmanlı vatandaşı Ermeniler'e zulüm yapıldığı savı ile mahkum edilmişlerdir. Konunun bu yönü çalışmanın diğer bölümlerinde detaylandırılacaktır.

Soykırım İddiasında Bulunan Ermeniler'in Amaçları

Belirtildiği gibi, Ermenistan Cumhuriyeti yöneticileri (ve taraftarları) Türkiye'nin tek tarafı olarak Ermeniler'e soykırım yapıldığını kabul etmesini ve özür dilemesini istiyorlar. Halen yürütülen kampanya ve uygulanan strateji, Osmanlı Devleti'ni siyasi bakımdan mahkum ettirmek ve alınan bu siyasal karardan toprak talebi ve tazminat talebi gibi hukuki sonuçlar çıkarmağa yöneliktir.⁷ Bu çerçevede Ermeni propagandacılarının ağırlık verdikleri husus soykırımın tanınmasıdır. Bu nedenle ABD Başkanı

⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976).

⁷ Ermeni yöneticilerinin toprak talepleri yeni değildir. 16 Aralık 1989 tarihinde yayımlanan *Armenian Mirror-Spectator* gazetesine demeç veren Ermeni Dışişleri Bakanı Mıgırdıçyan, Türkiye'nin doğusunun Ermenistan'a ait olduğunu, 1921 yılında çizilen Türk Sovyet sınırının Ermenistan'ın oluru alınmadan saptandığını, Ermeni topraklarının Türkler'e verildiğini, şimdi istedikleri topraklara ülkelerinin simgesi olan Ağrı Dağının dahil olduğunu belirtmiştir. Öte yandan 5 Mart 2000 tarihinde Armenpress Ajansı'na bir demeç veren Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan Türkiye'nin tarihi düşmanları olduğunu söylemiştir.

Ermenistan Türkiye ile kendi ülkesi arasındaki sınırı saptayan anlaşmaları tek tarafı olarak fesh ettiğini açıklamıştır. Uluslararası hukuka ve Birleşmiş Milletler ilke ve kararlarına aykırı olan bu davranışı yayımlarıktan ve uzun vadeli toprak talebinden başka bir şekilde yorumlamak mümkün değildir.

George Bush'un 24 Nisan 2001 günü Ermeni sorunu ile ilgili olarak yayımladığı mesajda Osmanlı Devleti'nin o dönemde Ermeniler'e kırım (*massacre*) yaptığını -çok ağır sözlerle- kabul etmekle birlikte, bir hukuki terim olan soykırım (*genocide*) sözcüğünü kullanmamış bulunması Ermeni diasporasını son derecede rahatsız etmiştir. Halen Ermeni örgütleri ABD Başkanı'nı her gittiği yerde bu nedenle protesto etmektedirler.

Öte yandan, 1915 tehcirinin hukuken soykırım eylemi sayılamayacağını anlayanların bir bölümü (Örneğin Taner Akçam)⁸ 'soykırım' sözcüğünü yeğlememekte, 'kırım' sözcüğüne bir anlamda gerilemektedir. Ancak 'kırım' sözcüğü de hem soykırımın varlığı tezinin zayıflaması nedeniyle militan Ermeniler'i çok rahatsız etmekte, hem de Türkiye'yi suçlayıcı bir yönü bulunduğundan Türkiye'de de fazla taraftar bulmamaktadır. Konuya Türkiye'de eğilenlerin büyük çoğunluğu, 1915 olaylarını tanımlamak için karşılıklı kırım ya da karşılıklı katletme anlamına gelebilecek 'mukatele' sözcüğünü yeğliyorlar. Halide Edip Adıvar ise, 1915 olaylarını 'Ermeni göçürmeleri ve toptan öldürmeler' olarak adlandırmıştır.⁹

Ermenistan Cumhuriyeti'nin Türkiye ile Ermenistan Arasındaki Sınırı Belirleyen Anlaşmaları İptal Ettiğini Açıklaması

Sorunun devletler hukuku ve dış politika bakımından bir başka önemli yanı bulunuyor. Ermeni yöneticileri 'artık Türkiye'den toprak talebimiz yok' demekle birlikte, Ermenistan'ın, Türkiye topraklarının bir bölümünü anayasasının temelini oluşturan bildirgede Batı Ermenistan olarak adlandırdığını gözden

⁸ Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, (Ankara: İmge Yayınevi, 1999); *Ermeni Tabusu Aralanırken Diyalogdan Başka Bir Çözüm Var mı?*, (Ankara: Su Yayınları, 2000).

⁹ Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtahani*, (İstanbul: 1979), s. 14. Timur, a.g.e., 157 sayılı dipnotunda bu referansa yollama yaptıktan sonra, Ahmet Emin Yalman'ın tehcirin yok edici koşullarını anlattığını, Teşkilat-ı Mahsusa adını taşıyan çetelerin doğrudan doğruya imha hedefinin arkasından koştuklarını *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* adlı kitabının 1. cildinin 331. sayfasında bunları yazdığını belirtmektedir.

kaçırmamak gerekir. Öte yandan Ermenistan Türkiye ile kendi ülkesi arasındaki sınırı saptayan anlaşmaları tek taraflı olarak fesh ettiğini açıklamıştır. Uluslararası hukuka ve Birleşmiş Milletler ilke ve kararlarına aykırı olan bu davranışı yayılmacıliktan ve uzun vadeli toprak talebinden başka bir şekilde yorumlamak mümkün değildir; kaldı ki söz konusu olan ülke Azerbaycan topraklarının bir bölümünü halen işgal altında tutmakta ve irrendentist politikalarına Batı Ermenistan diye adlandırdığı Türkiye topraklarını da eklemektedir. Bu konu Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü ve Avrupa Konseyi çerçevesinde yapılacak ciddi girişimlerle uluslararası alana taşınmalı ve saldırganlığı mahkum ettirecek önlemlere öncelik verilmelidir. Ermenistan, Türkiye ile arasındaki sınırın değişmezliğini tanımadan bu ülke ile ilişkiye girilmemelidir.

Kimi Parlamentoların ve Avrupa Parlamentosu'nun Aldığı Soykırımın Varlığını Tanıma Kararları ve Bunların Hukuki Sonuçları

a) Fransa Parlamentosu'nun Çıkardığı Yasa

Fransa Parlamentosu Ocak 2001 tarihinde soykırım ile ilgili bir yasayı milletvekillerinin yaklaşık onda birinin katılımı ile onaylamıştır. Fransa Parlamentosu bu kararı ile 1915'teki Ermeni tehciri sırasında hayatlarını yitiren Ermeniler'e soykırım yapıldığını, soykırım suçunu işleyen gerçek kişileri açıklamadan kabul etmiştir. Başka parlamentoların kararları gibi bu karar da siyasi niteliklidir. Ancak burada hemen ilave etmek gerekir ki, Fransa'nın Ermeniler'i ve onların savlarını destekleme hususundaki tutumu yeni değildir. Bundan önceki Fransa Cumhurbaşkanı Mitterand da Vienne kentinde yaptığı bir konuşmada 'Ermeni soykırımı' savını onaylamıştır. Bilindiği gibi Fransız Parlamentosu bu alandaki ilk kararını 29 Mayıs 1998 tarihinde almış, söz konusu karar 2001 yılında adeta 51 milletvekilinin katıldığı bir oturumda yinelenmiştir.¹⁰ Fransa Parlamentosu'nun kabul ettiği yasaya temel olan raporu Fransa - Ermenistan Dostluk Grubu Başkanı François Rochebloine yazmıştır. Bu şahıs 3 Aralık 1993 tarihinde de tarihçi Bernard Lewis'i kınayan bir bildiri yayımlamıştı. Anılan siyasetçi, hem karşı tarafın avukatı, hem savcı, hem de yargıç rolünü

¹⁰ Fransız Meclisi'nin yasayı sadece 51 milletvekilinin katılımıyla kabul etmiş bulunması Fransa Parlamentosu'nun iç tüzük kurallarına göre geçerlidir. Kendimizi aldatmayalım, Fransa Parlamentosu'ndaki tüm siyasal partiler bu konuda ittifak halindedirler.

oynamaktadır. Üstelik yazdığı rapor maddi hatalarla doludur. Fransa Parlamentosu'nun kabul ettiği soykırımın tanınması yasası Fransa'nın tarihin her döneminde çok yakın ilişki içinde bulunduğu¹¹ Ermeniler'i tatmin etmek ve yerel seçimlerde bunların oylarını kaybetmemek amacını da gütmektedir. Ayrıca, bu yasa Türkiye'yi Avrupa içinde görmek istemeyenlerin Türkiye'yi Avrupa entegrasyonundan uzaklaştırmak için kullandıkları bir silah ve kışkırtma işlevini de üstlenmektedir.

Fransa Parlamentosu'nun aldığı karardan sonra, kimi Fransız yöneticileri ve diplomatları kararın Türkiye Cumhuriyeti'ni hedef almadığını ve yaptırımının da bulunmadığını belirten demeçler vermişlerdir. Bunların vurgulamak istedikleri husus, Ermeni soykırımı kanununun Yahudiler'e yapılan soykırımın reddini suç sayan kanundan farklı olduğu ve bunun bir hukuki sonucunun bulunmayacağıdır. Bu kanaatimizce geçerli bir düşünce değildir. Bilindiği gibi, Fransız Parlamentosu bu yasayı çıkarmadan yıllar önce ünlü Amerikalı tarihçi Bernard Lewis *Le Monde* gazetesinde 16 Kasım 1993 tarihinde Peroncel-Hugoz ile yaptığı bir söyleşide, ılımlı sözlerle Türkler'in o dönemin tarihini başka türlü okuduklarını ve yorumladıklarını belirtmişti, ancak Fransız mahkemesi Bernard Lewis'i söz konusu yasaya benzer bir düzenleme olmamasına karşın mahkum etmişti. Bu da Fransız adalet sisteminin çıkarlarına göre düşünceyi ifade özgürlüğünü nasıl dar anlamda yorumlayabildiğinin ve bu hakkı çiğneyebildiğinin açık bir kanıtıdır.¹² Şüphesiz bu örneği verirken

¹¹ Fransa'da mezarlıklar Ermeniler'in Fransa için öldüklerini belirten anıtmezarlarla doludur. Hatırlanacağı üzere Fransa, 1920'de Türkiye'nin üstüne sürüp Çukurova'da ve Maraş'ta savaştırdığı Ermeniler'i yüzüstü bırakıp kaçmış, Ankara Hükümeti ile anlaşmıştır. Şu an Ermeniler'e gösterilen yakınlık o dönemin 'günahları' nedeniyle bir tür vicdani rahatlatma çabası olarak da değerlendirilebilir. Fransa'nın Ermeni sorunundaki rolü hakkında ayrıca bkz.: Süleyman Hatipoğlu, 'Fransız İşgali Sırasında Çukurova'da Ermeni Mezalimi, 1918-1922', Türk Yurdu, Cilt: 8, Sayı: 9, Ekim 1987, ss. 24-28; Yavuz Ünsal, 'Fransız Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Ermeni Kırımları Sorunu', *DTCF Dergisi*, Ankara, 1982, ss. 647 - 682; Erdal Yavi, 1856-1923 *Emperyalizm Kışkırtıcılığı Türkler, Ermeniler, Kürtler*, (İzmir: Yazıcı Yayınevi, 2001);

¹² Jean Pierre Peroncel Hugoz (PH)-Türkler neden Ermeni soykırımını kabul etmeyi hala reddediyorlar? Bernard Lewis (BL) -Tarih alanında Ermeni versiyonunu kabulden mi söz ediyorsunuz? Türkiye'de bir yandan Ruslar'ın ilerlemesi, öte yandan bağımsızlıklarını elde etmek isteyen bu amaçla Kafkasya'dan gelen Ruslar ile açıkça işbirliği yapan Osmanlı karşıtı olan bir halk grubunun varlığı sebebiyle Türkler'in bir Ermeni sorunu vardı. Öte yandan, Ermeni çeteleri vardı - Ermeniler direnişlerinin şanlı başarılarıyla övünürler-; ve muhakkak ki Türkler'in savaş içinde asayişini koruyabilme konusunda sorunları bulunuyordu. Türkler için yabancı bir gücün istilası tehlikesi altında olan güvensiz bir bölgede önleyici ve cezalandırıcı önlemler alınması söz konusuydu. Ermeniler ise ülkelerini kurtarmak istiyorlardı. Ama her iki taraf ta tenkilin coğrafi bakımdan sınırlı olduğunu kabul ediyorlar. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğunun diğer bölgelerinde oturan Ermeniler bu tenkilden etkilenmediler. Korkunç şeyler olduğundan, çok sayıda Ermeninin -ama Türkün de- öldüğünden kimse kuşku duymuyor. Ancak ölenlerin hangi koşullarda öldükleri ve sayıları hiç bir zaman bilinmeyecek.....Suriye'ye doğru tehcir sırasında binlerce Ermeni soğuktan ve açlıktan öldü.. Ama soykırımı savı ileri sürülüyorsa, Ermeni ulusunu sistematik biçimde ortadan kaldırma kararının ve bilinçli bir

'aynı hataya biz de düşelim' demek istenmemiş, sadece Fransa'nın içine düştüğü çifte standardın altı çizilmiştir. Şimdi, Fransız Mahkemesi Ermeniler'e soykırım yapılmadığı konusunda görüş ifade eden bir kişiyi, 2001 yılı Ocak ayında kabul edilen yasadan sonra, evleviyetle mahkum edebilecektir. Bu nedenle yasanın dolaylı etkisi küçümsenemeyecek bir boyuttur.

b) Avrupa Parlamentosu'nun Aldığı Kararda (1987) Bilinçli Olarak Yapılan Usulsüzlük

Ermeni iddiaları konusunda parlamentolar tarafından alınan kararlarda hak ve hukuk gibi temel kavramların çiğnendiğini belirtmiştik. Bu konuda bir başka örnek de Avrupa Parlamentosu'nun 18 Haziran 1987 tarihinde Ermeniler'e soykırım yapıldığı konusunda aldığı karardır. Bu kararın alınmasında da Fransız milletvekilleri aktif bir şekilde rol almışlardır. 1983 yılında atanan G. Israel adlı Fransız parlamenterin raportörlükten çekilmesinden sonra, kendisine bazı çıkarlar sağlanarak yönlendirildiği anlaşılan Flaman milliyetçisi Vandemeulebroucke raportör olarak tayin edilmiş, Ermeni diasporası tarafından kaleme alınmış olan bir rapor bu şahsın eline tutuşturulmuştu. Adı geçen şahıs tarafımızdan Türkiye'ye gelerek tarihçilerimiz ve Türkiye'deki Ermeniler ile görüşmesi amacıyla ülkemize davet edilmiş, bu satırların yazarıyla yaptığı ilk görüşmede davete sıcak bakmış, daha sonra ise bilinmeyen bir sebeple (muhtemelen Ermeni diasporasının yönlendirmeleri neticesinde) Türkiye'ye gelmeyi reddetmiştir. Belçikalı bu şahıs daha sonra yapmış olduğumuz tüm görüşmelere yanında bir Ermeni 'komiser' yardımcısı ile gelmiştir. Ancak, hazırladığı Türkiye karşıtı rapor Avrupa Parlamentosu'nun Siyasi Komisyonu'nun Lahey'de 1987 yılı başında yaptığı bir toplantıda reddedilmiştir. Bu konuda hiç bir kuşku yoktur; zira oturumunun bandını, bunu teybe alan bir görevli tarafıma aynı gün vermiştir. Toplantıda Komisyon Başkanı İtalyan Formigoni raporu oylatmış, 16 aleyhte, 14 lehte sonuç çıkınca, oylamayı yinelemiş, rapor gene aynı sonuçla reddolunmuştur. Avrupa Parlamentosu iç tüzüğüne göre bu raporun bir daha gündeme gelmemesi gerekirken, türlü sahtekarlıklar yapılarak rapor Genel Kurul

politikanın varlığından söz ediliyor demektir. Bu konu çok şüphelidir. Türk belgeleri, tehcir iradesi olduğunu gösteriyor, yok etme iradesini değil.

P.H. Türkler bu söylediklerinizi kabul ediyorlar mı?

B.L. Hangi Türk'ten söz ettiğinize bağlı. Resmi makamlar hiç bir şey tanımıyorlar. Bazı Türk tarihçileri ise daha göreceli yanıtlar vereceklerdir size.

gündemine hiç bir şey olmamış gibi indirilmiştir. Avrupa Parlamentosu, Fransız ve Yunan milletvekillerinin gayretleri ve üye sayısının yaklaşık yüzde onbeşinin bilfiil katılımı ile Ermeni soykırımı iddialarını kabul eden ve Türkiye'nin AB üyeliğini soykırımının tanınması koşuluna dolaylı yollardan bağlayan karar almıştır. Raporun parlamentoda görüşülmesi sırasında bina, binlerce Ermeni tarafından muhasara altına alınmış, Fransız parlamenterler dışarıda kurulan bir kürsüye her 15 dakikada bir gelerek içerdeki gelişmeleri anlatmışlardır. Bu şahıslar bu konuşmalarıyla halkı kışkırtmakla kalmamışlar, gerçekleri çarpıtarak kendilerince siyasal bir yatırım da yapmışlardır. Avrupa Parlamentosu'nda lehimize konuşma yapacak parlamenterlerin bir bölümü silahla tehdit edilmişlerdir, bu tehditlerden ben de nasibimi aldım. Avrupalı parlamenterlerden sadece bir tanesi, Alman Wedekind parlamento koridorunda Ermeni teroristler tarafından silahla tehdit edildiğini kürsüden beyan etme cesaretini göstermiş, diğerleri ise susmuşlar veya salondan çıkmışlardır. Bu konuya önem vermeyerek, sorunu bir Fransız meselesi olarak gördüklerini söyleyenler ise o gün Genel Kurul'a gelmeyerek alanı Türkiye aleyhtarlarına bırakmışlardır. Bir kısım parlamenter ise, adları Avrupa'da neşredilen bir Türk gazetesinde lehimize rey verecek parlamenterler listesinde yayımlandığı için oturuma katılmamışlardır. Zira bir siyasetçimiz, Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiğimiz, lehimize oy vermesi beklenenlerin adlarını oradan sağlayarak basına sızdırmıştı. Görüldüğü gibi, harakiri sadece Japonlar'a mahsus bir eylem değil!

Avrupa Parlamentosu 15 Kasım 2000 tarihinde, Türkiye'nin tam üyelik yolundaki durumunu inceleyen bir raporu görüşürken, raportörün itirazına rağmen bu konuda aldığı karara, 'Avrupa Parlamentosu, Türk Hükümeti'ni ve TBMM'ni ülkesindeki Ermeni azınlığa olan desteğini, modern Türk devleti kurulmadan önce bu azınlığın Türkiye'de maruz kaldığı soykırımı kabul etmek suretiyle arttırır' ifadelerini içeren bir önergeyi ekleyerek kabul etmiştir. Fransız Parlamentosu'na sunulan raporu kaleme alan François Rochebloine, Avrupa Parlamentosu'nun aldığı bu kararın Türkiye'nin AB'ne tam üyeliğini Ermeni soykırımını kabul koşuluna bağladığını iddia etmektedir.¹³

¹³ Fransa Ulusal Meclis Belgesi No. 2855; François Rochebloine'in 1915 Ermeni Soykırımının Tanınması başlıklı 10 Ocak 2001 tarihli raporu.

**Sorunun hukuki veçhesine
ağırlık verilmesinde ve
Soykırım Sözleşmesi'ne aykırı
davranışların usul ve yetki
yönünden tespiti alternatifinin
ön plana çıkarılmasında yarar
görmekteyim.**

Üç yıl boyunca (1984 - 1987) Avrupa Topluluğu (AT) nezdinde büyükelçi olarak izlediğim Avrupa Parlamentosu'nda Ermeni raporu konusunda yaptığım yüzlerce görüşme, konunun içeriğiyle ilgili gerekçelerimizin, rapordaki bilgilerin gerçek dışı olup olmadığının parlamenterleri, bir kaç tanesi dışında ilgilendirmediğini, politikacıların 'tarihi gerçekleri' ya da karşı tarafın görüşlerini dinlemek, öğrenmek ve bilmek istemediklerini göstermiştir. Yapılanın büyük bir haksızlık olduğunu söylediğimizde ise adeta 'durumun biz de farkındayız' anlamına gelecek bir tebessümle cevap verilmiştir. Bu durum, siyasette hukuk ya da haklılık kavramlarının geçerli bulunmadığı ve Ermeni savları sorununa başka açılardan, değişik yöntemlerle yaklaşmak gerektiği yolundaki kanaati güçlendirmiştir. Bu nedenle sorunun hukuki veçhesine ağırlık verilmesinde ve Soykırım Sözleşmesi'ne aykırı davranışların usul ve yetki yönünden tespiti alternatifinin ön plana çıkarılmasında yarar görmekteyim. İçerik meselesinin ise bu aşamada esas itibariyle ahlaki bir sorun olduğu söylenebilir.

Nazi Almanyası'nda Katledilen Museviler İle Ermeniler Arasında Paralellik Kurma Girişimi

Bir kısım Ermeniler ve onları destekleyenler, Nazi Almanyası tarafından Yahudiler'e uygulanan soykırım ile Ermeniler'in tehciri sırasındaki kayıplar arasında hukuki açıdan paralellik kurmak ve bazı parlamentoların Yahudi soykırımının inkarını bir suç sayan yasaları kabul ettiklerini hatırlatarak Yahudi soykırımı ile Ermeni tehcirini ilişkilendirmek istemektedirler. Oysa, çeşitli ülke parlamentolarının kabul ettiği, Yahudiler'e uygulanan soykırımın inkarını cezalandıran yasalar, yetkili bir yargı organı (Nürnberg Mahkemesi) tarafından karara bağlanmış olan soykırım suçuna dayandırılmıştır. 'İnkarın mahkum edilmesi yasaları' mahkeme kararı olmadan soykırım suçunun varlığını kendi başlarına saptamaya yönelik değildir.

Öte yandan, Hitler Almanyası'nın Yahudiler'e uyguladığı soykırımı ile Ermeniler'in durumu arasında paralellik kurulamaz. Hitler Almanya'sında veya başka Avrupa ülkelerinde yaşayan

Yahudiler ülkelerine karşı ayaklanmadılar, savaşmadılar ve savaşan taraf statüsünü talep etmediler. Buna karşılık Osmanlı Ermenileri'nin bir bölümü devletlerine isyân ettiler, savaşlar ve kayıplar verdiler. Sevres muahedesi görüşmelerine katılan Ermeni heyeti başkanı Bogos Nubar Paşa, Ermeniler'e savaşan taraf statüsünün verilmesini bizzat talep etti.

Osmanlı Hükümet Üyelerinin ve Bazı Yöneticilerin Sorumluluğu

Gazeteci Mehmet Ali Kışlalı, 10 Mayıs 2001'de Radikal'de yazdığı bir yazıda Doğu Perinçek'in kendisine Ermeni iddiaları konusunda gönderdiği belgelere değiniyor ve adı geçen bazı Osmanlı idarecilerinin Ermeni tehciri sırasında yapılan kötü muameleler nedeniyle yargılanmaları ve mahkum edilmiş bulunmaları konusunun pek deşilmemesi gerektiğini söylediğini belirtiyor. Şu sıralarda bu konuya değinilmemesini isteyen başkaları da var. Ne var ki, Osmanlı yargısı tehcir sırasında Ermeniler'in maruz kaldıkları kötü muameleler konusunda kimi yöneticilerin ve memurların sorumluluğunu kabul edip, 1397 kişiyi cezalandırmış, bunların yaklaşık 600'ü idam edilmiştir. Bu cezalandırmalar ve idamlar kamu vicdanı tarafından haksız bulunmuş, halk sokaklara dökülerek gösteri yapmıştı. Bugün de İttihat ve Terakki davasının politik bir dava olduğunu Türkiye'de ileri sürenlerimiz çoğunluktadır. Bununla birlikte *formel* hukuk açısından bu davalar olmamış, mahkumiyet kararları verilmemiş addedilemez. Ermeni tarafı bu konuya sık sık değiniyor ve Osmanlı döneminin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'ye atıfta bulunuyor. Osmanlı görevlilerinin bir bölümünün kimi ölümlerden veya kötü muameleden sorumlu bulunmadıkları, bu kararların işgal kuvvetlerinin süngüsü altında alındığı ileri sürülebilir belki; ancak hukuki açıdan bu mahkumiyetler yok sayılamaz.

Malta'ya Sürülenlerin Suçluluğunun Kanıtlanamaması

Öte yandan, özellikle Ermeniler'e karşı yapılan kırım iddiaları nedeniyle, savaş suçlarının cezalandırılması için çok sayıda Osmanlı yöneticisi işgal kuvvetleri tarafından yakalanıp Malta'ya sürülmüş, bu kimseler aleyhine ne işgal altındaki Osmanlı başkentinde ne İngiltere'de ne de Amerika'da kanıt bulunamamış, bu kişiler serbest bırakılmıştı. Bu konudaki zafiyetlerini bilen kimi Ermeni yazarları, Malta'ya sürülenler hakkında suçlayıcı delil

gösterilmemesini Amerika'nın ticari çıkarlarına, İngilizler'in de tutsak değişimi istegine bağlıyorlar¹⁴ Kanıtlanmış bir sorumlulukları bulunsaydı bu insanlar mahkum edilmeden salıverilirler miydi? Mümkün değil. Örneğin, Ermeni tehcirinin soykırım olmadığı yolundaki İngiliz tutumu değişmemiştir: 13 Temmuz 2000 tarihinde Lordlar Kamarası'nda bir soruyu yanıtlayan İngiliz Bakan Lord Asthal, 'Osmanlı yönetiminin Ermeniler'i yok etmek amacıyla bir karar aldığını gösteren kesin bir kanıt yokken, İngiliz Hükümetleri 1915 - 16 olaylarını soykırım olarak tanımamaktadır' demiştir.¹⁵

Görüldüğü gibi ortada çelişkili tutumlar bulunmaktadır ve soykırım savı konusunda görüş birliği yoktur.

Ermeni Tehciri Olaylarının Türkiye Tarafından Değerlendirilmesi

Bilinen bir gerçektir ki, bazı Ermeni gruplar, Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını alan Yunanlılar, Sırlar, Karadağlılar, Bulgarlar ve Romenler gibi silaha sarılmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı açıkça savaşmışlardır. Diğerlerinden farkı, Ermeniler'in Osmanlı Devleti'nin hiç bir bölgesinde çoğunlukta bulunmamasıdır. Bu durumda Ermeni çeteciler ayaklandıkları yerlerde, Rus ordusunun da destek ve cesaretlendirmesi ile Müslüman halklara karşı etnik kıyıma başvurmuşlardır. Öte yandan, Türkiye'nin güneyini işgal eden Fransızlar, bir bölümü Osmanlı vatandaşı olan Ermeniler'den Fransız lejyonları kurmuşlar, bunlara Fransız askeri üniforması giydirecek silahlandırmışlar ve savaşa sokmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Müslüman ya da Ermeni tüm Osmanlı vatandaşlarının kayıplar verdiği trajik olaylar, bazı ihtilalci Ermeni örgütlerinin liderlerinin başlattıkları ayaklanma ve bunun sonucunda vukua gelmiş karşılıklı öldürme olaylarıdır; Osmanlıca'da buna 'mukatele' denir. İsyana bağlı çatışmalar yanında, tehcir sırasında haydutların saldırıları sonucunda ya da halkın kin, intikam veya başka nedenlerle hayatlarını kayb ettikleri gerçeği de belirtilmelidir. Ayrıca, salgın hastalık nedeniyle Ermeni olsun olmasın bir çok Osmanlı vatandaşının da bu dönemde

¹⁴ Levon Maraşlıyan, *Ermeni Sorunu ve Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1923*, (İstanbul: Belge Yayınları, 2000).

¹⁵ Gündüz Aktan'ın Radikal'de yazdığı Bazı Belgeler başlıklı makalesinden alıntı. Malta sürgünleri hakkında suçlayıcı delil bulunamaması konusuna Taha Akyol da 25 Eylül 2000 tarihinde Milliyet'te yayımlanan 'Malta Sürgünleri' başlıklı makalesinde değindi.

hayatlarını kaybettikleri bilinen bir gerçektir. Diğer bir deyişle kayıplar iki taraflıdır; sadece Osmanlı Ermenileri'nin kayıplarına hayıflanmak ve onların komşuları ve yurttaşları olan Müslümanlar'ın kayıplarını yok saymak, küçümsemek ya da tarihin o sayfasını okumamayı yeğlemek kabul edilebilecek bir davranış sayılmamalıdır. Nihayet, abartılmış sayılar, yalanlar, tahrif edilmiş ya da yoktan var edilmiş sahte belgelere dayanılarak suçlama yapılması da ahlaken savunulacak bir durum değildir. Kanımca Ermeni sorunu konusundaki uzlaşmazlığın kilit noktası buradadır. Bu düşünceler de bizi sorunun ahlaki yönüne getiriyor.

II. Sorunun Ahlaki Yönü

Soykırım Sözcüğünün Ahlaki (Etik) Çerçeve ve da Günlük Hayatta Kullanımı

'Soykırım' terimi hukuki olmakla birlikte, günümüzde politikacılar, gazeteciler ve kimi düşünürlerce 'katliam, toplu öldürme, etnik temizlik, isyan bastırmada toplu cezalandırma veya insanlık suçu' anlamlarında da kullanılmaktadır. Özetle kavram hukuki kullanımının çok ötesine taşınmakta, bir kavram kargaşası yaşanmaktadır. Öte yandan, 'kültürel soykırım' gibi yeni soykırım çeşitleri de üretilmektedir. Soykırım sözcüğünün, bu eylemleri tanımlamak için kullanılmaya devam edileceği tahmin edilebilir. Filhakika, çok sayıda politikacı, gazeteci, yazar, düşünür ve sanatçı konuşmalarında veya yazılarında hukuki bir terim olan 'soykırım suçu'nun bu yanını bir kenara bırakarak (herkes hukukçu değil)

'Soykırım' terimi hukuki olmakla birlikte, günümüzde politikacılar, gazeteciler ve kimi düşünürlerce 'katliam, toplu öldürme, etnik temizlik, isyan bastırmada toplu cezalandırma veya insanlık suçu' anlamlarında da kullanılmaktadır. Özetle kavram hukuki kullanımının çok ötesine taşınmakta, bir kavram kargaşası yaşanmaktadır.

terimin felsefi, ahlaki veya halk arasında çokça kullanılan toplu öldürme yanını öne çıkarmakta veya bilinçli olarak kavram kargaşası yaratmaktadırlar.

1915 dönemi olayları konusunda, 'soykırım' sözcüğü, kırım, insanlık trajedisi, trajik olay veya katliamla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır: Görüşlerimizi desteklediklerini düşündüğümüz kişiler dahil, konuya eğilenlerin büyük çoğunluğu, 1915'te bir insanlık trajedisi yaşandığına, Osmanlı vatandaşları arasında daha çok

Ermeniler'in büyük zarar gördüklerine, acılar çektiklerine inanmaktadırlar. Bu tutumun nedenlerini akılcı bir biçimde irdelemekte büyük bir yarar vardır.¹⁶ Yapılacak analiz sonunda karşımıza her biri geçerli sayılabilecek çeşitli nedenler çıkacaktır. Bunlarla ilgili olarak tek düze düşünce ve tepki oluşturmak yerine, her duruma uygun farklı stratejiler oluşturmanın yararı ortadadır. Ayrıca, farklı veya nüanslı düşünceye sahip bulunanların görüşlerindeki çeşitliliğe karşı tahammülsüz davranmamak gerekir. Bu konudaki olumsuz ve kimi kez şiddet ögesi içeren tepkiler de zamanla törpülenmelidir; herşeyden önce tepkiler duygusal değil akılcı olmalıdır. Ancak bunun bir toplumsal eğitim ve kültür sorunu olduğu, köklerinin çok derinlere indiği de kabul edilmelidir.

Hukuktan farklı olarak, ahlak kuralları toplumdan topluma farklılıklar göstermektedir. Bu alanda şüphesiz çıkarlar da önemli bir rol oynar. Örneğin, bir toplum için çok önemli olan ahde vefa ilkesi bir başka toplum içinde aynı ağırlığı taşımayabilir. Dost bilinen kişinin ihaneti karşısında gösterilen tepki çoğu kez çok şiddetli olabilir bazı toplumlarda. Buna karşın diğer bazı toplumlar vefasızlığı daha yumuşak bir tepki ile karşılayabilir. Bu nedenle, ahlaki kurallara uygunluk ya da uygunsuzluk konusunda sorunu hakeme havale etmek neredeyse imkansızdır.

Sorunu Tarihe ya da Tarihçilere Havale Ederek Çözüm Mümkün mü?

Tarih Yazımının Sübjektifliği

Türkiye'de en üst düzey kimi yöneticiler ve parlamento üyelerinin bir bölümü sorunun tarihe¹⁷ ya da tarihçilere havalesini

¹⁶ a) İnsanlar, kimi Ermeniler'den ve onlar gibi düşünönerden gelen -derlenmiş bilgi, söylenti, propaganda kümesini- almağa ve onaylamağa hazır oldukları için; veya inandırıcı buldukları için; veya gelen bu bilgiler tarihten süzölerek kendilerinde ulaşmış bulunan Türk imgesine uyduğu için; hatta günümüzdeki gelişmeler oluşmuş bulunan bu imgeyi doğruladığı için; İttihat ve Terakki davalarında o zaman alınan kararlar bugünkü etik değerlendirmenin dayanağını oluşturduğu için; veya

b) kendilerine tarafımızdan inandırıcı karşı bilgi ulaştırılmadığı için; veya

c) sunduğumuz bilgiler çağdaş iletişim tekniklerine uygun biçimde hazırlanamadığı ve iletilmediği için. (En zayıf noktamız buradadır; yüzlerce sayfa kitap yazıp muhataba postalamak yetmez; okunmasını sağlamak, özetlemek, çağdaş iletişim teknikleri kullanmak, sosyal psikoloji bilmek lazım); veya

d) tarihten veya kültürel birikimlerinden gelen öndeğerlendirmeler veya önyargılarla "doldurulmuş" buldukları ve kanı değişimine direnç gösterdikleri için; veya

e) iletişimde ikna sürecinin nasıl işlediğini bilmediğimiz ve herkesin gönderdiğimiz bilgilerle yetinmesi ve bunlara inanması gerektiğini sandığımız için; veya

f) karşı görüşler ve tezler inandırıcı belge ve kanıtlarla sunulduğu için.

¹⁷ TBMM, Dönem 21, Yasama Yılı 3; sayısı : 665 Ermeni sorunu ile ilgili olarak sunulan yasa teklifler ile İçişleri ve Dışişleri Komisyonları raporları . 2/669, 2/671, 2/673

Tarih yazımı sübjektiftir. Hele tarihteki olayları, nedenleri ile birlikte ele alıp incelediğimizde, varacağımız sonuçlar bakış açımıza bağlı olarak, ayrıca incelemenin yapıldığı zamana ve inceleme döneminde geçerli olan hukuk veya ahlak kurallarına göre de farklı olacaktır.

önermektedirler. Her şeyden önce 'tarihe havale etmek' terimi çok soyuttur. TBMM'ne sunulan tasarıları inceleyen Dışişleri ve İçişleri Komisyonları hazırladıkları rapora ekli kanun teklifinde 'Türkiye, tarihin tespit ve kabul etmediği Ermeni soykırımını iddialarını reddeder' ifadesini kullanmışlardır. Burada hangi tarihten söz edildiği kayıtlı olmamakla birlikte tarih, üzerinde herkesin uzlaştığı bir bütün, yüce bir gerçek olarak ele alınmıştır. Doğal olarak, burada sözü edilen tarih, Ermeni veya onların tezini destekleyen tarihçilerin yazdıkları değil, Türk tarihçilerin ve gerekçeli olarak Ermeni soykırımını reddeden yabancı tarihçilerin yazdığı tarihtir. Oysa, tarih yazımı sübjektiftir. Hele tarihteki olayları, nedenleri ile birlikte ele alıp incelediğimizde, varacağımız sonuçlar bakış açımıza bağlı olarak, ayrıca incelemenin yapıldığı zamana ve inceleme döneminde geçerli olan hukuk veya ahlak kurallarına göre de farklı olacaktır.

Ermeni olayları konusunda, her iki tarafın tarihçileri ile tarafsız denebilecek bilim adamları bu konuda yıllardır çalışıyorlar; kanımca söylenebilecek olanlar söylenmiş, yazılmıştır. Yazılanlar arasında büyük farklar ve çelişkiler vardır. Taraflar kendi gerekçe ve belgelerini öne çıkarmakta, diğerlerinin belgelerinin sahte, tanıklarının yalancı olduğunu söylemektedirler. Zorla göç ettirme sırasında hayatlarını kaybedenlerin sayısı konusunda da çok farklı veriler öne sürülmüştür. Örneğin, gazeteler, Çankaya Rotary Kulübü'nde bir konuşma yapan Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun, tehcir sırasında 438.758 Ermeni'nin yer değiştirdiğini, bunlardan 382.148'nin istenilen nakil noktalarına ulaştırıldıklarını, geriye kalan 56.610 Ermeni'den 10.000'nin eşkiya tarafından katledildiğini, 30.000 kişinin dizanteri, tifo gibi hastalıklardan öldüğünü, geriye kalan 16.000 Ermeni'nin de yurt dışına çıktığını belirttiğini yazdılar. Buna göre, Ermeni kayıpları Büyükelçi Kamuran Gürün'ün *Ermeni Dosyası* adlı kitabında ileri sürdüğü gibi yaklaşık 300.000 veya başka kaynakların tahmin ettiği gibi 600.000 veya 800.000, hele Ermeniler'in ileri sürdükleri gibi 1.500.000 değildir; sadece 40.000 kadar Ermeni zorla göç ettirmede (tehcir) hayatlarını kaybetmiştir; bu kayıpları da tehcir

edilenlerin vardıkları nakil noktalarında aramak gerekecektir. Bu iç karartıcı ölü sayısı tahminlerinin bizi bir sonuca ulaştıracağını sanmıyorum. Ermeni militanı, kimliğinin ve olası taleplerinin çimentosu haline dönüştürdüğü 1.5 milyon öldürülme tezinden vazgeçmeyecektir; bizdeki belgeler ise onları doğrulamayacaktır. Bu nedenle, 'tarihin tespit ve kabul etmediği' ifadesinin, bu mesajın verilmek istendiği yabancı politikacılar açısından ikna edici olmayacağı söylenebilir.

Kimi tarihçiler, politikacılar, eğitimciler, yazarlar ve düşünürler tarihin bazı sayfalarını okumamakta, adeta yok saymaktadırlar. Bu durumda, 'sorunu şimdi yeniden inceleyecek olan tarihçiler, bugüne kadar ortaya çıkarılan vesikalardan farklı olarak ne bulacaklar?' sorusu sorulabilir. Bundan sonra ortaya çıkarılacak olan 'belgeler' karşı taraf için inandırıcı sayılmayacaktır; objektif denebilecek tarihçilerin ulaşacakları sonuçların, soykırımını kendi kimliklerinin ayrılmaz bir parçası haline getiren dogma sahiplerini ikna etmesi beklenmemelidir. Unutmayalım ki dogma sahipleri 'kendi gerçekleri'nin sorgulanmasına neden olacak araştırma veya incelemeler yapılmasını istemezler; bir dini inanış gibi besledikleri 'nihai gerçeği' ellerinde tuttıkları kanısındadırlar; sorunun ele alınacağı toplantılara katılarak görüşlerini dile getirmeyi bile kabul etmezler;¹⁸ başkalarından tek bekledikleri kendilerinin 'nihai ve mutlak gerçeğinin' tasdik ve kabul edilmesidir. Karşı görüş veya kanıtlar tartışılmadan reddedilecektir. Fransız Parlamentosu'nun kararı münasebetiyle Türkiye'de Show TV kanalında yapılan bir oturuma katılan Ermeni asıllı Fransız politikacı Patrik Deveciyan, tehciye tabi tutulanlara saldıranların cezalandırılmasını talep eden emirnameleri 'kamufraj' olarak nitelemedi mi? Ermeni Cumhurbaşkanı, Paris'i 2001 Şubat ayında ziyaretinde 'bu işin tarihçilere havalesine gereksinme kalmadığını' belirtmedi mi?

Öte yandan, tarafların kendi tezlerinin doğruluğunu isbat etmek için, önemli saydıkları belgeleri veya gerekçeleri ellerinde tuttıklarını ve bunlardan bir kısmını kendi hedeflerine göre ön plana çıkardıklarını da bilmek, doğal karşılamak ve buna karşı hazırlıklı olmak gereklidir. Örneğin, *Takvim-i Vekayi*'de (Resmi Gazete) yayımlanan İttihat Terakki Davası dava zabıt ve kararları kanıt olarak gösterilmekte, Ermeniler'e mezalim ya da kırım

¹⁸ TBMM'de 14 Nisan 2001 'de düzenlenen sempozyuma davetli olan Ermeni Cumhuriyeti vatandaşı tarihçiler toplantıya katılmadılar. Oysa, onlara görüşlerini Türkiye Cumhuriyeti'nin en yüce çatısı altında dile getirme olanağının sağlanmış bulunması çok önemli bir jest, ağırlığı bulunan bir dostluk mesajıydı. Ama onlar karşı görüşlerin ileri sürüleceği bir mekanda bulunmayı bile kabul etmeyecek derecede bağnaz ve güdümlüler.

Adına hukuki anlamda soykırım denilsin ya da denilmesin, bugün yapılmakta olan hukuki ve ahlaki değerlendirmenin temelinde şekli olarak İttihat Terakki Davası mahkumiyetlerinin bulunduğu yadsınamaz.

yapıldığının söz konusu Osmanlı mahkemesince kabul edildiği vurgulanmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, anılan davalarda 1397 kişi mahkum edilmiş, bunlardan 600'den fazlası idam olunmuştur. Osmanlı Devleti'nin Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarının katliam konusundaki sorumlulukları dile getirilmiştir.¹⁹ Fransa'da yayımlanan *l'Intranquille* dergisi, 1994 - 1995 dönemi ikinci sayısını İttihat Terakki Davası'na ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın eylemlerine mezkur davalarda yapılan açık atıflara ayırmıştır. Bu nedenlerle, anılan kişileri ve onlara inananları -hatta nisbeten tarafsız olanları- olaylarda İttihat ve Terakki Hükümeti'nin sorumluluğu bulunmadığına inandırmanın, Osmanlı Hükümeti'nin kullandığı bazı Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarının suç oluşturabilecek kimi eylemlerini yok saydırmanın imkansız olduğu hesaplanmalı ve ikna stratejileri buna göre biçimlendirmelidir.²⁰ Zira o dönemdeki yargının tarafsız sayılamayacağı, davanın siyasi olduğu, mahkumiyet kararlarının halkın büyük tepkisi ile karşılaştığı yolundaki gerekçeler, Osmanlı mahkemesinin verdiği *de jure* mahkumiyet kararlarını ortadan kaldırmamaktadır. Adına hukuki anlamda soykırım denilsin ya da denilmesin, bugün yapılmakta olan hukuki ve ahlaki değerlendirmenin temelinde şekli olarak İttihat Terakki Davası mahkumiyetlerinin bulunduğu yadsınamaz.

Arşivler Açılsın Söylemi

Halen Türkiye'de sürdürülmekte olan 'arşivlerimiz kapalı' 'arşivlerimiz açılsın' söyleminin sorunun çözümünde yarar sağlayacağı pek inandırıcı gelmiyor. Esasen, Arşivler Genel Müdürlüğü yetkililerinin beyanlarına göre 'arşivlerimiz açıktır',

¹⁹ Halil Berktaş, 'Ermeniler'i Özel Örgüt Öldürdü', *Radikal*, 9 Ekim 2000: 'Teşkilat-ı Mahsusa'nın adamı Bahattin Şakir, bir kısmı ipten kurtulmuş mahkumlardan olağan özel ölüm timleri organize etti.'

²⁰ Taner Timur *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi* (Ankara: İmge Kitabevi, Ağustos 1996) adlı kitabında 'Türkler ve Ermeniler: 1915 ve Sonrası' adlı bölümde İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Ermeniler ile kucaklaşarak iktidara geldiklerini, sonradan Türkçülüğe kamış olsalar bile, hiçbir zaman Ermeniler'e karşı ırkçı bir doktrin geliştirmediklerini; Ermeni tehciri kararının çöküş paronayasının bir sonucu olduğunu Talat Paşa'nın anılarında 1915 olaylarını - vicdansız ve seviyesiz insanların elinde bir facia şeklini aldığını yazdığını (s. 238), aynı kitabın bir diğer kısmında ise 'tehcirin vahim bir kırım olduğunu' belirtmektedir (s. 241).

'belgelerin bir bölümü mikrofişler halinde ilgili ülkelerin kütüphanelerine de gönderilmiştir', 'başka Ermeni belgesi de kalmamıştır'. Buna mukabil, tanınmış tarihçilerimizden birinin ATV televizyon kanalındaki bir açık oturumda belirttikleri doğrusa, belgeler 'Arşiv yetkililerince hükümetin talimatının gereği olarak bir ön seçime tabi tutulmuş, bazı belgeler, bir kenara kaldırılmış, diğerleri yayımlanmıştır.' Arşiv yetkilileri ise bunun doğru olmadığını, gerekçeleriyle ifade ediyorlar.²¹ Ancak bilginin yayımlanmasından önce bir ön seçim yapılmış bulunduğu savının ATV televizyonunda yapılan bir açık oturumda tanınmış bir Türk tarihçisi tarafından ileri sürülmüş bulunmasının bu konudaki tereddütleri güçlendirdiği yadsınamaz. Benzer bir değerlendirme, ABD Kongre Kütüphanesi'nin, Türkiye'den gönderilen mikrofişleri 'gerçeği tam olarak yansıtmayan belge ve bilgi gerekçesi ile' dağıtımına sokmamasının nedenini oluşturabilir.

Son olarak ABD'de yaşayan 125 önde gelen Türk'ün 19 Mayıs 2001'de yayımlamak istedikleri bildiri, 'Ermeni soykırımı konusunda bilinen gerçeklere ters düştüğü' gerekçesiyle *New York Times* gazetesi tarafından reddedilmiştir. Bu da aynı çerçeveye giren ve çok ciddiye alınması gereken bir örnektir.

Soykırım Kararının Toplumun Eğitici Yanı Bulduğu Düşüncesi

Soruna toplumsal eğitim ve değişim yönünden bakanlar ise, çeşitli parlamentoların aldıkları kararların, geçmişleri veya ataları suçlanan ülke halkını da bir süre sonra etkileyeceğini, resmi

Tarihte karşılıklı olarak katliamlar yapıldığı belli iken, bunun tek taraflı kırıma dönüştürülerek soykırım yapıldığı savının dışardan yapılacak baskı ile ataları suçlanan bir halka kabul ettirilmesinin mümkün olmadığı da bilinmelidir.

tarihin sorgulanmasına yol açabileceğini düşünüyorlar. Bazı gerçekleri yeniden gözden geçirerek, geçmişte hatalı tutumlar ve geçmişe ilişkin yanlış bilgiler var ise tutum değiştirmek uygar bir davranıştır; bu da sonuçta bir etik meselesidir. Ancak, tarihte karşılıklı olarak katliamlar yapıldığı belli iken, bunun tek taraflı kırıma dönüştürülerek

²¹ Bu konunun sorumluluğunu da eski Türkçe okuyabilen ve emekli olduktan sonra Hazine-i Evrak'ta bir süre çalıştırılan emekli Dışişleri mensuplarına yüklemek isteyenler var." Bu işler profesyonel arşivcilerden alınıp ta amatörler havale edilirse, işte böyle olur" diyorlar.

soykırım yapıldığı savının dışardan yapılacak baskı ile ataları suçlanan bir halka kabul ettirilmesinin mümkün olmadığı da bilinmelidir. Hele baskı amacını güden kararların alınmasında uygulanan yöntem son derecede haksız ve dengesiz olunca, karar 'sorgulamayı teşvik amacına' hiç ulaşamaz; suçlanan halk kendisini iftiraya uğramış sayar.

Her Ülke Tarihinde Bulunan 'Kara Lekeler'

Her ülkenin tarihinde kara lekeler ve karanlık sayfalar vardır. Bunlardan bir bölümü hukuki bir terim olan soykırıma uyabilir, bir bölümü ise uymaz. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sonunda batı cephesinde Amerikalı ve Fransızlar'a esir düşen 7.611.794 Alman savaş esiri önce savaş esiri (PW), sonra Silahtan Arındırılmış Düşman Kuvveti (DEF) statüsüne geçirilmiş ve bunlardan yaklaşık 2 ila 2,5 milyonu korkunç şartlar altında aç ve susuz bırakılarak, Kızıl Haç'ın ve kamplar civarındaki sivil halkın önerdiği yardımlar da reddedilerek adeta ölmeleri 'sağlanmıştır'.²² Bu olaylara hukuken soykırım denemez; ahlaken bir kırimdan, ölüme terk etmekten, savaş hukukuna aykırı suçtan söz edilebilir belki. Aynı biçimde, benim kanaatimce Fransa'nın Cezayir'deki öldürme eylemleri 'soykırım' değil, ayaklanmaya karşı katliam yapılması çerçevesine girer.²³ Balkanlardan sürülen, öldürülen, yok edilen Müslüman topluluklarının uğradıkları felaket ise insanlığa karşı suç tanımına daha yakındır. Öte yandan, ülke tarihindeki tüm olayları 'ülkenin geçmişine söz söyletmemek, leke sürdürmemek' düşüncesi ile savunmanın, bugünkü kuşakların ödevi olmadığını düşünüyorum. Tarihimizde övündüğümüz pek çok sayfa yanında, günümüz normlarına ve çağdaş etik anlayışına uygun olmayan gelişmeler bulunduğu da bir gerçektir.

²² James BACQUE, *Other Losses*, (Toronto: Stoddart Publishing Co., 1989). 1989 Stoddart Publishing Co. Limited, Toronto Canada. Bu kitabın Fransızca'ya çevirisi 1990 'da Fransa'da Sand Yayınevi tarafından, *Mort Pour Raisons Divers* başlığı altında yayımlandı; kısa zamanda gizli eller tarafından piyasadan toplandı; zira bu kitapta Fransa'nın da Amerika gibi büyük sorumluluğu bulunduğu kanıtlanıyordu.

²³ TBMM'ne sunulan yasa tasarıları arasında 'TBMM Fransa'nın 1954-1962 yılları arasında Cezayir'de gerçekleştirdiği soykırımını Ruanda'daki soykırımına katkısını tanıır ve kınar'; Türkiye Fransa'nın Cezayir'de yaptığı soykırım katliamını açıkça kabul eder" gibi ifadeler vardı. Soykırım suçunun işlenip işlenmediğini yargı organı saptayabilir, parlamentolar değil. Ayrıca soykırım suçunu devlet değil, birey işler. TBMM komisyonlarının bu önerileri benimsememiş bulunması çok isabetli olmuştur.

Sonuç

Tarihin her döneminde, dünyanın her yerinde yaşanan trajik olaylar geniş toplum kesimlerini etkilemiştir. 1915 tehciri sırasında yaşanan felaketler ve bunu izleyen yıllardaki karşılıklı öldürmeler onaylanacak, gurur duyulacak eylemler değildir. Ağır savaş ya da ayaklanma koşulları altında yaşanan olaylar devletin ve bireylerin kontrolü kaybetmeleri sonucunu vermiş ve gelişmeler trajediye dönüşmüştür. Bu olaylarda zarar görenlerin, hayatlarını kaybedenlerin soylarının belleklerinin silinmesi veya bellekteki

Acıyı sadece bir tarafın çektiği düşüncesi ve bunun o çatışmaların kışkırtıcıları tarafından bugün de desteklenmesi kabul edilebilecek bir tutum değildir.

verilerin, sevinç ve üzüntülerin yok sayılması beklenemez. Bu duyguların da anlayışla karşılanması ve yaraların sarılması için sosyal psikoloji uzmanlarına da danışılarak sap-tanacak adımların atılmasında büyük yararlar vardır. Ancak, acıyı sadece bir tarafın çektiği

düşüncesi ve bunun o çatışmaların kışkırtıcıları tarafından bugün de desteklenmesi kabul edilebilecek bir tutum değildir. Bellege saygı duyulması bağlamında, sadece tehcire bağlı trajik olaylarda hayatlarını kaybeden Ermeniler'in çocuk veya torunlarının değil, Iğdır'da, Maraş'da, Van'da ve ülkenin başka yerlerinde öldürülen Müslüman Türkler'in çocuk ve torunlarının acı hatıralarının da belleklerde kayıtlı bulunduğu gerçeği unutulmamalıdır.²⁴ O trajik olaylar bir daha tekrarlanmamalı, yaşanmamalıdır.

Ermeni sorunu konusunda gerek 1984-1987 döneminde Avrupa Parlamentosu'nda, gerek daha sonra konuya ilgi duyan parlamenterler, yazarlar ve gazetecilerle yaptığım görüşmeler, muhataplarımın bizim soruna çok şekilci biçimde ve sadece hukuki açıdan yaklaştığımızı değerlendirmesini yaptıklarını gösterdi. Bu da soykırım kavramının hukuki ağırlığından ve sözcüğün muhataplarımızca hatalı kullanımından kaynaklanmaktadır. Benimle diyaloga girenler arasında soruna dogmatik biçimde değil de makul bir şekilde yaklaşanlar, olayların hukuken soykırım olmadığını kabul edebileceklerini, ancak ortada kanlı bir trajedinin bulunduğu gerçeğinin de inkar edilmemesi gerektiğini

²⁴ Akçam kitabında şunları söylüyor: 'Avrupa'da sadece azınlıklara yönelik katliam haberlerinin oldukça abartılı ve tek yanlı aktarılması, buna karşı Türk veya Müslüman halka yönelik katliamların pek söz konusu edilememesi, Türk ulusal kimliği üzerinde derin izler bırakmıştır'. Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, (Ankara: İletişim Yayınevi, Ekim 1992), s. 81.

vurgulamışlardır. Muhatplarım yönünden, olaylar için kullanılan terim ister soykırım, ister katliam, ister toplu öldürme olsun çok fark etmiyordu; onlar açısından önemli olan 1915 tehciri döneminde Osmanlı Ermenileri'nin bir trajedi yaşadıklarıydı. Bu felaketin inkar edilmemesini, küçük görülmemesini bekliyorlardı. Muhatplarına öldürmelerin karşılıklı olduğunu, Ermeni çetelerinin ayaklanma amacıyla savaştıklarını, savaş sırasında Van'ın işgal edildiğini, bu arada Osmanlı Ermenileri'nden oluşan birliklerin, başlarında Osmanlı mebusları olduğu halde ayaklandıklarını kanıtlarıyla anlattık; ancak zihinlerine yerleşmiş bulunan yargılar - buna önyargı diyenler de var- öne çıkıyordu; onlara göre öldürmeler karşılıklı olabilirdi, ama ölen Ermeniler'in sayısı çok daha fazlaydı. Acının dindirilmesi için bir jest yapılması bekleniyordu; bizden beklenen trajik olayların varlığını inkar eden veya bu konudaki suçu ya da sorumluluğu karşı tarafa yükleyen bir tutum içinde bulunmamamızdı. Karşı tarafın sorumluluktan kendisine düşen payı hiç bir şekilde kabul etme eğiliminde bulunmaması nedeniyle, ayrıca uluslararası ilişkilerin provokasyonlarla zehirlediği şu ortamda bu konuda bir ilerleme kaydedilmesini beklememekteyim. Yine de içine girilmiş bulunan çıkmazdan çıkılması, kilidin açılması, ılımlı, uzlaşıcı, diyaloga açık, esnek bir davranış modelinin benimsenmesinden geçiyor. Başlangıçta herkes kendi ölümlerine ağlayacak, belki diğerlerinin kayıplarına aynı önemi vermeyecektir. Türkiye'yi ve Türkler'i kendilerine düşman sayan ve var olmak için bir düşmana gereksinme duyanların da kısa sürede tutum değiştirmeleri beklenmemelidir; zamanla bunların sayısında azalma olacağı tahmin edilebilir.

Ancak, uyuşmazlığın çözümü, gerginliğin azaltılması için boş durulmamalıdır. Türkler ve Ermeniler arasında Osmanlı dönemine dayanan kültür benzerliklerinin öne çıkarılması, turistik veya nostaljik ziyaretler ve Türk-Ermeni İş Adamları Konseyi'nin düzenlediği dans gösterilerine benzer kültürel işbirliği faaliyetleri gerginliğin azaltılmasına yardımcı olabilir. Çok yakın zamana kadar, özellikle mimari, müzik ve yazın alanında Ermeni vatandaşlarımızın kültürümüze katkıları olmuştur; mutfak kültürümüzde ortak yanlar vardır. Bu kültür birlikteliği örnekleri öne çıkarılırsa yaralar daha kolay sarılır.²⁵ Bu nedenle, şimdi, ülke içinde ya da bölgede

²⁵ Timur kitabında şunları söylüyor: 'Ermenistan Başkanı Ter Petrosyan'ın danışmanı tarihçi G. J. Libardian, kendisine Türk Ermeni ilişkilerini soran bir Alman dergisine (*Der Spiegel*, 23 Mart 1992) verdiği yanıtta - eskiden kültürlerimiz birbirine yakındı. Birinci Dünya Savaşı'ndaki soykırıma rağmen bu yakınlaşma yeniden sağlanabilir - demiştir. Timur, *Küreselleşme...*, s. 242.

Türk vatandaşı Ermeniler'in bu gelişmelerden daha fazla rahatsız olmamalarına özen gösterilmesi ve önlem alınması gerekmektedir.

birlikte barış içinde yaşama koşullarının sağlanması amacına yönelik akılcı önlemlere öncelik verilmeli, bunun tek taraflı suçlamalar ile sağlanamayacağı bilinmelidir. Her olanaktan yararlanılarak Türkiye'nin 1915 ve sonrası olaylarını nasıl değerlendirdiği, sorunun etik yanları yurt dışında ve Türkiye'de yabancıların katılımı ile yapılacak kollok, panel veya sempozyumlarda anlatılmalı, benzer olayların bir daha yaşanmaması gerektiği konusundaki inanç ve kararlılık vurgulanmalıdır. Bu söylem biçimi kimilerinin sandığı gibi 'geri adım' veya 'suçluluğun kabulü' olarak değerlendirilmemelidir. Düzenlenecek toplantılara sadece Türkiye'yi destekleyen yabancılar değil, tarafsız olanlar ve değerlendirmelerimizi paylaşmayanlar da davet edilmelidir. Bu görüş alış-verişi duygusallıktan uzak bir biçimde, soğukkanlılıkla ve akılcı yaklaşımlar ön plana çıkarılarak yapılmalıdır. Türkiye dışında veya ülkemizde farklı veya nüanslı görüş sahibi olanların söyledikleri ve yazdıkları konusunda düşünce özgürlüğüne yakışır bir biçimde hoşgörülü davranılmalı, uygar ve sağlıklı bir tartışma ortamı yaratılmalıdır.

Son olarak, Türk vatandaşı Ermeniler'in bu gelişmelerden daha fazla rahatsız olmamalarına özen gösterilmesi ve önlem alınması gerekmektedir. Uzak olmayan bir dönemde kimilerinin Ermeni sözcüğünü kötüleme anlamında kullanmaları, Ermeni vatandaşlarımız yanında, benim gibi düşünenleri de rahatsız etmiştir. Bu makalede Ermenistan Cumhuriyeti'nin ve dogmatik görüşlü diaspora Ermenileri'nin görüşlerine yönelttiğim kimi eleştiriler ya da olumsuz sayılabilecek değerlendirmeler Ermeni kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına müteveccih değildir. Aksine Türkiye Ermeni toplumu hepimizi üzen gelişmeler karşısında takındığı ağır başlı ve vatandaşı oldukları Türkiye Cumhuriyeti'nin onurunu ve çıkarlarını ön planda tutan bir tutum izlemiştir. Bunun övgüye layık olduğunu düşünüyorum.

BIRAKIN TARİHÇİLER KARAR VERSİN*

Prof. Dr. Justin McCarthy**

Günümüzde süre giden Ermeni meselesi tartışmaları boyunca tarih yazmaya çalışan politikacıları hedef alan bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. "Bırakınız tarihçiler karar versin". Bu ifadeyle ne demek istediğimizi çok azımız ortaya koyabilmiştir. Şimdi bunu yapmanın tam zamanıdır.

Milliyetçi eğilimleri korumak amacıyla yazılmış yanlı tarih ile olması gereken tarih arasında çok büyük bir fark vardır. Tarih geçmiş hakkındaki doğruyu bulmayı hedefler. Tarihçiler doğrunun aldatıcı olduğunun farkındadırlar. Kararlarını etkileyen önyargılarının olduğunu bilirler. Bütün gerçeklere hiçbir zaman ulaşamayacağını da bilirler. Fakat tüm bunlara rağmen her zaman doğruyu bulmaya çalışırlar, o doğru her ne ise.

Tarihi kullanan milliyetçiler ise çok farklı emellere sahiptirler. Geçmişteki olayları milli mücadelelerinde birer silah gibi kullanırlar. Onların bir amaçları vardır- davalarını kazanmak- ve bu uğurda her şeyi kullanırlar. Bir tarihçi bütün ilgili gerçekleri bir araya getirmeye ve bir bütünlük içinde olaylara bakmaya çalışırken, öte yandan bir milliyetçi tarihten amacına yönelik olan parçaları seçer ve diğerlerini dikkate almaz.

Diğer insanlar gibi tarihçiler de politik amaç ve ideolojilere sahiptirler, fakat gerçek bir tarihçi gerçekler onun inancını doğrulamadığında hatalarını da kabul eder. Ancak davası uğruna her şeyi göze almış bir milliyetçi bunu asla yapmaz. Gerçekler öngördüğü teorilere uymazsa, milliyetçi onları dikkate almaz ve davasını tamamlamak için başka yollar arar. Gerçek tarihçiler hatalar yapabilirler. Davası uğruna her şeyi göze alan milliyetçi ise bilinçli hatalar yapar ve entelektüel suç işlerler.

Ermeni Sorunu uzun süreden beri milliyetçi çalışmalara konu olmaktadır. Bu ise tarihsel araştırmanın prensiplerini hiçe sayan

* 15 Mart 2001 tarihinde, İstanbul'da "Türkiye Ermenistan İlişkileri, Dünü, Bugünü ve Geleceği" adlı konferansta yapılan takdim (Çeviri: Doğan Coşkun, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü).

** Tarih profesörü, Louisville Üniversitesi.

tutarsız bir tarihin oluşmasına neden olmaktadır. Fakat Türkler ve Ermeniler kullanılması gereken araçlarla tarihe yaklaştıklarında, mantıklı ve tutarlı sonuçlar elde edeceklerdir. "Bırakın tarihçiler karar versin"; bütün gerçeklere bakan, bütün görüşleri değerlendiren, tarihsel prensiplere başvuran ve mantıklı sonuçlara varan diğer tüm tarihsel araştırmalar gibi, yapılması gereken tarihsel bir araştırmaya çağrıdır.

Tarihçiler özellikle şu temel soruları sorarlar: "Bir Ermenistan var mıydı? Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu içinde kendi devletlerini haklı olarak talep edecekleri kadar çoğunluğu oluşturduğu bir bölge var mıdır?"

Bunların cevaplarını bulabilmek için, tarihçiler özellikle istatistik arşivleri olmak üzere, devlet nüfus istatistiklerine bakarlar, çünkü devletler çok nadiren kendi kendilerine yalan söylerler. Devletler kendi vatandaşlarının sayısını bilmek, onları anlamak, izlemek, askere almak ve daha önemlisi vergilendirmek için bilmek isterler.

Bu konuda Osmanlıların diğer devletlerden farkı yoktur. Diğer devletler gibi hatalar yaparlar, özellikle de kadınların ve çocukların sayımında bu hatalar söz konusudur. Ancak bu eksik sayımlar istatistiksel metotlar kullanılarak düzeltilebilir. Sonuçta Osmanlıda yaşayan Ermenilerin sayısı hakkında en gerçekçi tabloyu elde etmiş oluruz. Birinci Dünya Savaşı başlarında Ermeniler "Osmanlı Ermenistan" (Ottoman Armenia) diye tabir ettikleri bölgede toplam nüfusun yalnızca %17'sini teşkil etmekteydiler. Aslında dünyadaki tüm Ermeniler Doğu Anadolu'ya gelseler yine de orada çoğunluk oluşturamazlardı.

Osmanlı'nın doğusunda yaşayan Ermenilerin görece az sayıda bulunmalarından şu iki çıkarıma ulaşılabilir: Birincisi, Anadolu'daki Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı tek başlarına büyük bir tehlike oluşturmaları olanaksızdı. Bazı Ermeni isyancıları devlet düzenini bozmuş olabilir, ancak bunların çok azı Osmanlı otoritesini tehdit edecek düzeydeydi. Ermeni isyanları, yalnızca Ruslar tarafından sağlanabilecek olan dış desteğe ihtiyaç duymuşlardır. İkincisi, Ermeni milliyetçileri öncelikle o bölgede yaşayan Müslümanları tamamen tahliye ettikleri takdirde yalnızca kendilerine ait olan devleti yaratabileceklerdi.

Müslüman-Ermeni arasındaki düşmanlığın tarihi gelişimini anlamak için tarihsel prensipler kullanılabilir. Bu ilkeler uygulandığında Ermenilerin tarihinin de başka tarihlerden farklı olmadığı görülür. O tarihin bir kısmı, çevre koşulları nedeniyle

tekdir, ancak diğer tarihlerle başka yer ve zamanlarda geçen olaylarla benzerlikler taşır. Bu prensipler:

1. Çoğu etnik çatışmalar uzun süreler içerisinde oluşurlar. Almanlar ve Polonyalılar, Finliler ve Ruslar, Hint yarımadasındaki Hindular ve Müslümanlar, İrlandalılar ve İngilizler, Avrupalılar ve Kuzey Amerika'daki yerli Amerikalılar- bütün bu çatışmaların yayılması kuşaklar boyu ve sık sık da yüzyıllarca sürdü.

2. Modern zamanlara gelinceye kadar etnik grupların ve insanların toplu, çoğu karşılıklı, ölümlerinin en az iki tarafın savaşmasının bir sonucu oldu.

3. Milliyetçi devrimcilerle devletler arasında çatışma çıktığında tarafların ilk karşı karşıya gelmesini devrimciler başlatmışlardır. Yerleşik devletlerin çıkarını iç barış oluşturur. İyimser olarak baktığımızda, devletlerin yurttaşlarına sağladıkları yararlar sonucunda iç huzur beklerler. Daha az iyimser olursak, barışın vergi toplamayı ve iç değil de dış düşmanlarla savaşmak için orduyu kullanmayı kolaylaştırdığı görülür. Dünya tarihi bunun örnekleriyle doludur. Osmanlı İmparatorluğu içindeki Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan isyanları bu prensibin doğruluğunu gösterir şekildedir.

Bu prensipler doğrultusunda, Türklerin ve Ermenilerin tarihi, başkalarının tarihinden farklı değildir. Tarihi prensipler uygulanmıştır.

Türkler ve Ermeniler arasındaki anlaşmazlık uzun bir süre içerisinde gelişmiştir. Ermeni-Müslüman anlaşmazlığının ortaya çıkmasında ilk suçlanması gereken Rusların emperyalist yayılmasıdır. Korkunç Ivan zamanında, 16. yüzyılda Ruslar fethettikleri topraklardan Müslümanları sürme politikası izliyorlardı. Sonraki üç yüz yıl boyunca, Müslümanlar, çoğu Türk olmak üzere, bugün Ukrayna, Kırım ve Kafkasya olarak bilinen yerlerde ya öldürüldüler ya da buralardan sürüldüler. 1770'lerden 1850'lere kadar Rus saldırıları ve Rus kanunları 400,000'den fazla Kırım Tatar'ını topraklarını terk etmeye zorladılar. Kafkasya bölgesinde 1.2 milyon Çerkez ve Abhaza Ruslar tarafından ya sürüldü ya da öldürüldü. Bunlardan üçte biri yaşamını kaybetti- çoğunlukla göz ardı edilen Müslüman katliamlarından biridir. Tatarlar, Çerkezler ve Abazalar Osmanlı İmparatorluğu'na geldiler. Onların varlığı Osmanlı Müslümanlarına Rus istilasının neler yapabileceğini öğretti.

1790'larda Kafkasya bölgesindeki Ermeni azınlığın üyeleri Müslüman yönetime karşı isyana başladı ve Rus istilacılarla ittifak kurdular. Silahlı Ermeni birlikleri Ruslara katıldılar. Ermeni casuslar Ruslar için istihbarat çalışmalarda bulundular. Bu savaşlarda Müslümanlar katledildi ve sürüldüler. Ermeniler buna karşılık daha önce, Karabağ gibi, Müslümanların yaşadıkları yerlere göç etmeye başladılar. Bu Güney Kafkasya ve sonra Doğu Anadolu'da yaşayan insanların, iki farklı kampa bölünmelerine yol açacak olayların başlangıcıdır-bir tarafta Rus İmparatorluğu ve Ermeniler, diğer tarafta Müslüman halk ve Osmanlı İmparatorluğu. Çoğu Ermeni'nin ve Müslüman'ın kuşkusuz bu anlaşmazlıklarla ilgisi yoktu, ama olaylar onları bir taraf tutmaya zorladı.

1827-1829 Ruslar ve İranlılar ile Ruslar ve Osmanlılar arasındaki savaşlar doğuda 1920'lere kadar sürecek olan nüfus değişimlerine neden oldu. Ruslar bugün Ermenistan Cumhuriyeti olarak tanınan Ermeni Hanlığı'nı fethettiklerinde nüfusunun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyordu. Bunların yaklaşık üçte ikisi, 60,000 Müslüman, Ruslar tarafından Erivan'ın dışına sürüldüler. Ruslar işgallerini Ermenilerden de destek buldukları Anadolu'da sürdürdüler. Savaşın sonunda Ruslar Doğu Anadolu'yu terk ederken onlara 50-90,000 kadar Ermeni de katıldı. Erivan ve diğer bölgelerden sürülen Müslümanların yerlerine yerleştiler, onlara İran'dan gelen 40,000 Ermeni de katıldı.

Büyük nüfus değişimleri başlamış ve sonucunda Anadolu Müslümanları ve Ermenileri arasındaki güven kaybolmuştu. Ruslar 19. yüzyılda, Kırım Savaşı ve 1877-78 Rus-Türk Savaşı sırasında Anadolu'yu iki kere daha fethedeceklerdi. Her iki savaşta da önemli sayıda Ermeniler Ruslara katılıp casusluk ve işgal kuvvetleri polisliği yapmışlardır. Örneğin Erzurum'da, İngiliz konsolosluk görevlilerinin raporuna göre Ruslar tarafından atanan Ermeni polis şefi ve onun komutasındaki Ermeni kuvveti "Muhammet'e inananlara taciz etmişler, kötü davranmışlar ve hakaret etmişlerdi", ve 6,000 Müslüman aileyi şehri terk etmeye zorlamışlardı. Ruslar geri çekilirken Müslümanların intikamından korkan 25,000 Ermeni de onlara katıldı. Ancak en büyük göç 1882 yılında çoğunluğu Türk olan 70.000 Müslüman'ın ve 40,000 Lazın Rusların işgal ettikleri topraklardan sürülmesidir.

1900'lerde yaklaşık 1,400,000 Türk ve Kafkas Müslüman, Ruslar tarafından yerlerinden edilmiştir. Bunların üçte biri ölmüş, öldürülmüş ya da açlık ve hastalıkların kurbanı olmuştur. 125,000 ile 150,000 arasında Ermeni, Osmanlı Anadolu'sundan (Ottoman

Anatolia) Erivan'a ve Rusların elinde bulunan Güney Kafkasya'nın diğer bölümlerine göç etmişlerdir.

Bu Rus emperyalizminin ödettiği bedeldi. Yalnızca bir buçuk milyon insan sürülmek ve öldürülmekle kalmamış, aynı zamanda etnik barış da yok edilmiştir. Müslümanlara, yedi yüz yıldır beraber yaşadıkları 19. yüzyıldaki Ermeni komşularının, Rus ilerlemesiyle, bir kez daha düşman olabileceklerini öğretmişlerdi. Ruslar, tarih öğretileri anlaşmazlıklar ve toplu katliamlar içinde muhtemel olan, iki taraf yaratmışlardı.

Ermeni isyancıların eylemleri Osmanlının doğusundaki Müslümanlar ve Ermeniler arasındaki ayrılığı ve karşılıklı korkuyu arttırdı.

Belli başlı Ermeni devrim örgütleri 1880'lerde ve 1890'larda Rus İmparatorluğu'nda kurulmuştu. Bu örgütler ideolojik olarak sosyalist ve milliyetçilerdi. Seçtikleri silah ise terördü. İsyancılar açıkça planlarının Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı koyduğu planla aynı olduğunu ortaya koymuşlardı. İsyancılar Bulgaristan'da öncelikle Müslüman köylüleri katletmişlerdi. Osmanlı Devleti bu sırada Bosna'da Sırlarla savaş halindeydi ve yerel Türk halktan kendilerini bu isyancılara karşı savunmalarını istemişti, bunu gerçekleştirdiler de, ama birçok can kaybettiler. Avrupa gazeteleri ölen Müslümanlardan değil de Bulgarlardan bahsetti. Avrupalılar bütün bu ölümlerin isyanlardan kaynaklandığına inanmıyor, Türklerin kötü niyetine bağlıyorlardı. Ruslar görünüşte Hıristiyanları kurtarmak amacı ile işgal etmişlerdi. Sonuç Bulgaristan'da yaşayan Müslüman halkın %17'sini oluşturan 260,000 Türkün öldürülmesi ve %34'ünün de sürülmesi olmuştur. Ermeni isyancıların da izlemek istedikleri plan buydu.

Ermeni isyanları hem Rus hem de Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin gerilla çeteleri kurmalarıyla başladı. Silahlar kaçak olarak elde edildi. Bu gerillalar Osmanlı devlet memurlarını öldürdüler, Müslüman köylere saldırdılar, ve on dokuzuncu yüzyılın en etkili terör silahı olan bombayı kullandılar. 1894'te isyancılar artık açık bir devrim için hazırıldılar. İsyanlar Sasun, Zeytun, Van ve diğer bölgelerde 1894 ve 1895'te başladı. Bulgaristan'da olduğu gibi masum sivilleri öldürmekle işe başladılar. Zeytun isyanının lideri emrindeki kuvvetlerinin 20,000 Müslüman'ı öldürdüğünü açıkladı. Bulgaristan'da olduğu gibi Müslümanlar karşılık verdiler. Örneğin Van'da 400 Müslüman ve 1,700 Ermeni öldü. İsyanlar birbirini izledi. 1909'da Adana'da, devlet kontrolü kaybedince,

Ermeni isyanı çok kötü bir hal aldı ve isyancılar ve masumlar olmak üzere çoğunluğu Ermeni 17,000 ile 20,000 arası insan öldürüldü. İsyanlar devam ederken, 1894 ve 1897'de Ermeniler en büyük intikam saldırılarının onlardan gelebileceğini düşünerek kasıtlı olarak Kürt aşiretlerine saldırdılar. Bunun sonucu olarak Kürtler ve Ermeniler arasında meydan savaşları başladı.

Ama işler Ermeni isyancılar için kötü gitti. Ermeniler Bulgarların planını izlediler, Müslümanları öldürdüler ve intikam saldırılarına maruz kaldılar. Kendi insanları daha fazla acı çekti. Güvendikleri Ruslar ve Avrupalılar da bu olaylara karışmadılar. Avrupa'nın politikaları ve iç sorunlar Rusları engelledi.

Ermeni isyancıların yaratmak istedikleri neydi? Sırlar ve Bulgarlar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan ettiklerinde talep ettikleri, Sırların ya da Bulgarların çoğunlukta olduğu topraktı. Kendi topraklarından Türkleri ve diğer Müslümanları kovmuşlardı, ama bu Müslümanlar zaten bir çoğunluk değillerdi. Bu Ermeniler için geçerli değildi. Şiddetle göz diktikleri topraklarda çoğunluğu Müslümanlar oluşturuyordu. Bir Ermenistan kurmanın yolu bu Müslümanları kovmaktı.

Birinci Dünya Savaşı'nı iyi anlayabilmek için bu tarihi çok iyi bilmek gerekir. Uzun bir tarihsel süreç içerisinde iki anlayamayan taraf oluştu.

Rus emperyalistler ve Ermeni devrimciler Osmanlıların istemediği bir kavga başlattılar. Osmanlılar Rusların ve Ermenilerin planlarına karşı gelerek kendi vatandaşlarını savunmak zorundaydı. Tarih Osmanlılara, Ermeniler eğer zafer kazanırsa bunun toprak kaybetmenin yanı sıra toplu sürülmenin ve öldürülmenin de Müslüman çoğunluğun kaderi olacağını öğretmişti. Bu da Ermeni isyanının kesinlikle temel amacıydı.

Büyük Savaşın beraberinde getireceklerini 1905 Rus Devrimi'nde görebiliriz. Ruslar Azerbaycan'daki etnik anlaşmazlıkları körüklemişler ve iki toplum arası savaşı tahrik etmişlerdir. Azeri Türkleri ve Ermenileri boyunduruğu altında yaşadıkları imparatorluğa karşı savaşacaklarına birbirleriyle savaşmışlardır. Hem Türkler hem de Ermeniler birbirlerini düşman kabul etmenin acı derslerini öğrendiler, ve çoğu da ne kan ne de savaş istiyorlardı. Ama taraflar çoktan yaratılmıştı.

1914 sonlarında Osmanlı doğusundaki toplumlar arası anlaşmazlık Ermeni isyanı ile başlamıştır. Yaklaşık 8,000'i

Kağızman'dan, 6,000'i Iğdır'dan ve diğer yerlerden olan Anadolu Ermenileri Rusya'nın elinde bulunan Güney Kafkasya'ya eğitime gitmişlerdi. Daha sonra yerel isyancılara katılmak üzere geri döndüler ve isyan bütün doğuyu sardı. Osmanlı Devleti sadece Sivas vilayetinde 30,000 isyancı olduğunu tahmin ediyordu, muhtemelen abartılmış olmakla beraber isyanın genişliği açısından önemli bir ölçüdür. Askeri hedefler saldırılması gereken ilk yerlerdi: telgraf telleri kesilmişti. Stratejik dağ yolları tutulmuştu. İsyancılar özellikle doğuda asker toplamakla görevli Osmanlı devlet memurlarını hedef almışlardı. Uzak kesimlerdeki Müslüman köylere ilk saldırılar ve Müslümanlara yönelik katliamlar başladı. İsyancılar Zeytun, Muş, Şebın Karahisar, ve Urfa'yı almaya çalıştılar. Sınırlarda bulunması gereken Osmanlı silahlı kuvvetleri, bunun yerine içeride isyanları bastırmak zorunda bırakılıyordu.

En şiddetli isyan hareketi Van şehrinde görülmüştü. 1915 Mart'ında kenti zayıf bir Osmanlı garnizonunun elinden aldılar ve kaçamayan bütün Müslümanları öldürdüler. Civar bölgeden toplanan 3.000 Kürt toplanıp Van'ın dışında yer alan Zeve'ye getirildi ve burada katledildi. Buna cevaben Kürt aşiretler, önelerine çıkan Ermeni köylülerden intikamlarını aldılar.

Tarihsel prensipler yine iş başındaydılar. İsyancılar eyleme geçmişler ve sonunda ortaya, savaşan iki taraf çıkmıştı. Ermenilerin Van ve çevresinde yaptıklarından sonra Müslümanlar Ermenileri kendilerini öldürebilecek düşman olarak görmeye başlamışlardı. Ermenilerin tek korktuğu şey Müslümanların intikam almalarıydı. Bu insanların çoğunda savaşma isteği yoktu, ama buna zorlanmışlardı. Bu çatışma acımasız olacaktı.

Sonraki beş yıl içerisinde Osmanlı'nın doğusunda tam bir savaş yaşanıyordu. Ruslar saldırıya geçmiş ve doğuyu ele geçirmiş, bir milyondan fazla Müslüman ölmektense mülteci olmayı tercih etmişti. Kaçarlarken yolda Ermeni çetelerin saldırılarına maruz kaldılar. Ruslar geri çekilirken bu defa kaçma sırası Ermenilere gelmişti. Ruslar saldırdılar ve geri çekildiler, sonra tekrar saldırdılar, sonra bir kez daha geri çekildiler. Her ilerleyişlerinde yüz binlerce insanın kaçmasına neden oldular.

Doğu Anadolu'da iki savaş yaşandı, biri Rus ve Osmanlı orduları arasında ve diğeri yerel Müslüman ve Ermeniler arasında. Ordular arasındaki savaşta siviller ve düşman askerleri bazen insancıl bazen de kötü muamele gördüler. Ama Müslümanlar ve Ermeniler arasındaki savaşta hiç merhamet yoktu. Ailelerini savunmak için erkekler bütün gaddarlıklarıyla savaştılar.

Bugün genel kanı olarak göç olayının sadece bir tarafı görülüyor, diğer bir deyişle sadece Anadolu'daki zorunlu göç, Ermenilerin tehciri görülüyor. Aslında zorunlu göç olayları sadece Ermeni tehciri demek değildir. Ermeniler için en kötü zorunlu göç, geri çekilen ordularıyla birlikte yaşadıklarıdır. Onlar da, aynı Osmanlı ordularıyla birlikte geri çekilen Müslüman halk gibi acı çekmişlerdir. Açlık ve hastalıklar, her iki taraftan da, düşman mermilerine hedef olan insanlardan daha fazla insan öldürmüştür. Tarihsel prensipler içerisinde bu öngörülmüştür: açlık ve hastalık her zaman en kötü katillerdir. Yine bir tarihsel prensibe göre mülteciler her zaman en fazla acı çekenlerdir.

Bir çok zorunlu göçten biri de Ermenilerin Anadolu'dan Osmanlı Hükümeti tarafından planlı bir şekilde göç ettirilmesidir. Tarihin ve savaşta geçen olayların ışığında, Osmanlıların Ermenilerden korkmaları için bariz nedenleri olduğu gerçektir, ve zorunlu göç tarihsel olarak Balkanlarda ve Orta Doğuda sorunların çözümü için uygulanan yöntemlerden biriydi. Şu da doğrudur ki, askerleri Ruslarla ve Ermenilerle savaşan Osmanlı Hükümeti, Ermeni göçmenleri iyi koruyamamıştır. Ne yazık ki, 200,000'den fazla göçmen Ermeni Büyük Suriye'ye ulaşmış ve yaşamışlardır. (Bazılarına göre toplam göç edenlerin üçte ikisi kurtulmuşlardı.)

Zorunlu Ermeni göçünde soykırım yapıldığını iddia edenler, göçten sonra hâlâ yaşayanları görmemezlikten geliyorlar. Çoğunlukla Osmanlı kontrolü altındaki Ermeniler, İstanbul, İzmir, Edirne ve devlet gücünün daha çok hissedildiği diğer bölgelerdeki Ermeni vatandaşları ne tehcir edildi ne de saldırıya uğradılar. Herhalde buralardaki Ermeniler bir tehdit oluşturmuyorlardı.

Bu gerçeklerin ışığında mantıksal olarak soykırım iddiaları direnemez. Eğer soykırım olduğu hala düşünülüyorsa, o zaman 1915 ve 1916'da öldürülen Türklerden ve Kürtlerden de bu yüz kızartıcı suçta kurban olarak bahsedilmeleri gerekiyor. 1918'de Ermenilerin geri çekilmesi sırasında yollarının üstünde bulunan köylerde ve Erzincan, Bayburt, Tercan ve Erzurum'da öldürdükleri masum insanları da hesaba katmak gerekiyor. Ermenilerin Silisya'da yaptıkları saldırılar ve katliamların, müttefikleri Fransızlar ve İngilizler tarafından da üzüntüyle karşılandığı açıkça tartışılmalıdır. Savaş sırasında Ermenistan Cumhuriyeti'nde Erivan'da Türklerin üçte ikisinin sürülüp ve öldürüldüğü de hatırlanmalıdır.

Bu, Türkler ve Ermeniler arasındaki anlaşmazlığın tarihidir. Tarih tam olarak anlaşıldığı zaman Türkleri suçlayanların iddiaları iyi bir şekilde anlaşılabilir.

Ermeni milliyetçilerinin iddiaları incelenirken ilk olarak Ermenilerin katıksız yalanları incelenmelidir.

Ermeni Sorunu hakkında üretilen uydurmaların en meşhuru, Osmanlı İç İşleri Bakanı'nın ve diğer devlet görevlilerinin Ermenileri katletmeleri talimatlarını içerdiğine inanılan "Talat Paşa Telgrafları"dır. Ne var ki bütün bunların birer uydurmaca olduğu Şinasi Orel ve Süreyya Yuca tarafından kanıtlanmıştır. Ancak, bu telgrafların neden bu kadar ciddiye alındığını insanlar kendi kendilerine sormaktadır. Bütün bir halk, kurşun kalemle bir telgraf kağıdı üzerine yazılmış bir nota dayanılarak soykırımla suçlanamaz.

Talat Paşa'nın ağzından söylenenler sadece bu örnekle kalmıyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında, İngiliz Propaganda Ofisi ve Amerikalı misyonerler Osmanlı devlet görevlilerinin ağzından söylenmiş gibi, bir takım küfürlü ve iğrenç şeyler yapmalarını emreden bir takım yayınlar yaptılar.

Osmanlıların suçu kabullendiklerini iddia eden uydurmalarından biri de Amerikan Büyükelçisi Morgenthau tarafından yapılandır. Morgenthau okuyucularından ona inanmalarını, Talat Paşa'nın kendisine laf arasında Ermenileri yok etme planlarını anlattığını söylemiştir. Bu sözde boşboğazlığı konuya biraz sağduyu ve diplomatik uygulamalar bilgisiyle baktığımızda değerlendirebiliriz. Osmanlı Dahiliye Vekili'nin bu sözleri söyleyebileceğine kim inanır? Amerika'nın, Ermenileri eskiden beri desteklediğini ve bunun değişmeyeceğini elbette biliyordu. Eğer içini boşaltmak, itiraf etmek isteseydi herhalde son açılacağı kimse Amerikan Büyükelçisi olurdu. Evet, bütün bunları kime anlatıyor? Amerikan Büyükelçisi'ne! Talat Paşa deneyimli bir politikacıydı. O da şüphesiz bütün politikacılar gibi kuralları çiğnemiş ve hatalar yapmış olabilir. Ama hiç kimse Talat Paşa'nın geri zekalı olduğunu iddia etmemiştir. Belki de Büyükelçi Morgenthau A.B.D. Dışişleri Bakanlığı'nın bu öyküye inanmayacağını bildiğinden, bu olayı kendi üstlerine hiç bildirmede, sadece daha sonra yazdığı popüler bir kitapta kaleme aldı.

Amerikalıların sözlerinden alıntılar seçmecedir. Ermeni davasını gözü kapalı savunanlar, bir Amerikalı Büyükelçi Morgenthau'nun sözlerini seçip almışlar ama başka bir Amerikalı Büyükelçi Bristol'un sözlerini göz ardı etmişlerdir. Neden? Çünkü, Bristol dengeli bir rapor hazırlamış ve olaylarda Hem Ermenileri hem de Müslümanları cinayetler nedeniyle suçlamıştır.

En çok görülen uydurmaca, ünlü "Hitler'den alıntılar"dır. Hitler yaptığı Yahudi soykırımını (Holocaust) savunmak için "Günümüzde

Ermenilerin yok edildiğini kaç kişi hatırlıyor?" dediği söylenir. Bu alıntı artık her yıl okul kitaplarında, Amerikan Kongresi ve Fransız Parlamentosu'ndaki demeçlerde ve Türklere saldıran tüm yazılı metinlerde yer almaktadır. Profesör Heath Lowry'nin bu alıntının doğruluğu üzerine ciddi kuşkuları vardır. Hitler'in bu sözleri söylemediği çok muhtemeldir. Ama bundan daha da önemli bir sorun var: Adolf Hitler gibi biri Ermeni tarihi konusunda güvenilir kaynak olarak nasıl kabul edilebilir? Hitler'in daha önceki hangi beyanları çok güvenilir bulunmuş da bu açıklamasına güven duyulabilsin? Politika arenasında "Hitler" kelimesi sihirli bir biçimde felaket simgesi olarak anılmaktadır. Ermeni sorununda, ondan alıntı yaparak siyasi bir polemik yaratmak ve Türklere de Hitler'in neden olduğu felaketin öncüsü olarak göstermek istemektedirler. Günümüz dünyasında hiçbir şey düşmanlarınızı Hitler'le birlikte anmak kadar karalayamaz. Bunların hepsi saçmalaktır, ama konu hakkında hiçbir şey bilmeyen insanları kandırabilecek kadar iyi hazırlanmış saçmalaktır. Aynı zamanda bu bilinçli olarak tarihin çarpıtılmasıdır.

Nüfus ile ilgili bilgiler de çok kullanılan birer uydurmacadır. Ermeni milliyetçilerinin bu konuda kendilerine özgü bir zorlukları vardı- Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmayı planladıkları topraklarda azınlığı oluşturuyorlardı. Bu sorunun çözümü ise uydurma istatistikler oluşturmaktı. Ermenileri Doğu Anadolu'nun en büyük etnik grubu olarak gösteren uydurma rakamlar ortaya çıktı. Bu nüfus sayılarıyla ilgili istatistikler, ismini Marcel Leart olarak değiştiren bir Ermeni tarafından, Ermeni Patriki'nin çalışmasıymış gibi gösterilerek Paris'te basıldı. Doğal olarak Ermenilerin sayısı abartıldı ve Türklere de olduğundan az gösterildi. Çok ilginçtir ki bunlar yine ciddiye alındı. Ama bu veriler Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Anadolu'yu Ermenilere hibe etmek amacı ile kullanılmaya başlandı, ve günümüzde de düzenli olarak kullanılmaktadır.

Ermeni davasını sonuna kadar savunanlar, sanki Amerikalı misyonerler hiç yalan söylememiş gibi, misyonerlerin de yalan söylediğini gösteren sayısız kanıt atıyorlar ve Ermenileri olduğundan daha az masum gösteren şeylerden bahsetmekten kaçınıp onlardan alıntı yapıyorlar. Örneğin, Van'daki misyonerler Ermenilerin öldüğünü rapor ettiler, ama aynı Ermenilerin daha önce yakaladıkları bütün Müslümanları öldürdüğünü rapor etmediler.

Ermeni davası savunucularının tarihi olayları saptırmasını söylediklerinde değil, ama söylemediklerinde aramalıyız.

Güvendikleri çoğu delilin yalan olduğunu çünkü bütün bunların Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz Propaganda Ofisi tarafından üretildiğini itiraf etmezler. Bir Ermeni örgütü tarafından tekrar basılan "Bryce Raporu" (Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere karşı tutumu) adlı belgenin uzun giriş kısmında raporun sözde doğruluğuna övgüler yağdırılmıştır. Bu yeni basımın hiçbir yerinde raporun Britanya Propaganda Ofisi tarafından masrafları karşılanarak, savaş sırasında düşmanları olan Osmanlılara karşı hazırlandığı belirtilmemiştir. Yine bu yeni basım, sözde Alman zulmünü anlatan ve tarihçiler tarafından uzun bir süredir yalanlar yığını olarak adlandırılan diğer bir "Bryce Raporu"ndan bahsetmemiştir. Ayrıca rapordaki kaynaklar yok sayılmış ve Taşnak Partisi'nin doğruyu söylememe geleneğinden hiç bahsedilmemiştir.

Temel tarihsel olaylar çıkartılmış ve kendi teorilerine ters düşen olaylara hiç bakılmamıştır bile. Davası uğruna her şeyi göze almış milliyetçiler İngiliz propagandasından, misyonerlerin raporlarından, Ermeni devrimcilerinin beyanlarından ve bunun gibi şeylerden söz etmişlerdir. Osmanlılar tarafından yazılan hiçbir belgeye güven duyulmayacağını iddia etmek için son yıllarda yüzlercesi basılan Osmanlı belgelerine çok nadir değinmişlerdir (Ermeni çeteciler tarafından yazılan yazılara daha çok güven duymuşlardır). Bu belgeler Osmanlıların soykırım planlamadıklarını ve Ermenilerin rahatı için resmi olarak istekli olduklarını göstermektedir. Bu belgelerin Ermeni kaynaklarını yalanlaması, incelenmelerini gerektiren önemli bir nedendir. Güvenilir tarih ancak iki tarafın da tartışma ve iddialarının incelenmesi sonunda yazılır.

Bütün bunlardan daha kötü olan şey ise Ermeni davası savunucularının Müslüman ölümlerinden bahsetmemeleridir. Eğer her iç savaşta yalnızca bir tarafın ölümleri sayılıyorsa, tüm iç savaşlar soykırım izlenimi verirdi. Eğer Van vilayetinde Ruslar ve Ermeniler tarafından öldürülen Müslümanların sayısının toplam Van'daki Müslüman nüfusunun üçte ikisi olduğu söyleneceydi, Ermenilerin yazdıkları daha doğru olacak ve şimdikinden çok farklı bir hikaye anlatacaklardı. Doğruyu bulmak için çabalayan tarih bütün olayları-gerçekleri değerlendirmelidir, ve milyonlarca Müslümanın ölümleri kesinlikle bahsedilmesi gereken bir gerçektir.

Bu mesele ile ilgili yıllardır çalışan bizler birçok iddia ile karşılaşmış bunların bir süre sonra kaybolduğunu gördük. Talat Paşa telgraflarına ve misyoner raporlarına dayanan eski iddiaların yetersiz olduğu anlaşılınca, yenileri ortaya çıktı.

Bir süre Türklerin eylemlerini açıklamak için Turancılık hareketini neden gösterdiler. Türklerin Ermenilerden kurtulmak istediğini, çünkü Ermeni nüfusunun Orta Asya'ya giden yolların önünü kestiği söylendi. Bu iddianın temelleri coğrafya ve nüfus yoğunluğu üzerine kurulmuştu. Anadolu Ermeni nüfusu bu yollar üzerinde yoğunlaşmamışlardı. Ancak Ermenistan Cumhuriyeti'nin Erivan kentinde yaşayan bir kısım Ermeniler bu yollar üzerinde bulunuyorlardı. Yine de, savaş sonrası Osmanlılar Erivan'ı işgal edebilecek iken bunu yapmamış ve derhal Bakü'ye gidip oradaki Azeri Türklerini Ermeni saldırılarından korumak istemişlerdir, ne olursa olsun Osmanlıların Özbekistan'a kadar ilerlemeyi amaçlayacak kadar deli olduklarını düşünmek çok zordur.

Savaş sonrası kurulan sıkı yönetim mahkemelerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümeti üyelerinin Ermenilere karşı suç işlemekle suçlanmaları üzerinde çok durulmuştur. Oysa Ermenilerin suçlamalarında bu mahkemelerin, müttefiklere yaranmak amacı ile, görevine seçilerek gelmemiş, vatan haini Damat Ferit Paşa tarafından kurulduğundan bahsedilmemiştir. Mahkemelerin cezalandırdığı çeşitli suçların hiçbirisi olası değildi, Ermenilerin öldürülmesi de bunlardan biriydi. Mahkemeler Ferit'in düşmanlarını karalayacak her konuyu doğru olsun, yanlış olsun kullandılar. Suçlananlar mahkemelerde kendilerini temsil edemediler. Bu gibi "mahkemelerin" verdiği kararlara güvenilebilir mi? İstanbul'u işgal eden İngilizler, ne elleri altındaki Osmanlı arşivlerinde, ne de yaptıkları soruşturmalar sonucunda, Osmanlı hükümetince verilen bir toplu ölüm emri bulamadıklarını itiraf etmek zorunda kalmışlardır.

Ermeni davası savunucularının yeni bir buluşu da, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin emri altında çalışan Teşkilat-ı Mahsusa adlı gizli örgüttür. Bize söylendiğine göre Ermeni katliamını bu Teşkilat düzenlemişti. Buna kanıt olarak ileri sürülenler hiçbir mantıkla bağdaşmıyordu. İleri sürülen iddiaya göre gizli bir örgütün varlığı ancak kötülük yapmak için olabilirdi, bu kötü eylemlerin arasında Ermeni katliamı da vardı. Bu iddiaya ek "kanıt" olarak Teşkilat görevlilerinin Ermenilerin öldükleri bölgelerde bulunmuş olmalarıydı. Teşkilat üyelerinin Anadolu'nun her tarafına yayılmaları bu kanıtı destek oluşturmazdı. Bu kuşkulu mantığa göre, Teşkilat üyeleri Müslüman ölümlerinden de sorumlu olmalıydılar, çünkü onlar Müslümanların öldürdükleri yerlerde de bulunuyorlardı. Bu mantık hiçbir Teşkilat üyesinin Ermeni öldürmediği ya da katliama katılmadığını iddia edebilir mi? Hayır,

edemez. Savaş zamanında böyle büyük bir örgütün bu gibi eylemlere katılmadığını söylemek güçtür, kuşkusuz onlar da bu eylemlere katılmışlardır. Ancak bunlar Teşkilat'a soykırım yapılması için emir verildiği iddialarını kanıtlamaz.

Bir Alman bilim adamı, Osmanlıların Balkan Savaşları'ndan kaçan Türk mültecilerine yer açmak için Ermenileri sınır dışı ettiklerine ve öldürdüklerine karar vermişti. Osmanlı tarihini bilmeyenler için bu makul bir açıklama gibi gözükebilir. Osmanlı tarihini bilenler ise Balkanlardan gelen mültecilerin Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Ermeni meselesinden önce geldiğini, ve hemen hepsinin doğuya değil de Batı Anadolu ve Osmanlı'nın Avrupa yakasına yerleştiklerini bilir.

Bu gibi iddialar, kullanılan metotların sonucudur. Davası uğruna her şeyi göze alan milliyetçiler önce Türkleri suçlar, daha sonra bu iddiaları doğrulayacak kanıtlar ararlar. Onlar kapalı bir odada güçlü bir düşman ile savaşıyor gibidir. Düşman yaklaştıkça, adam kitap, lamba, küllük, iskemle, eline ne geçirebilirse tuttuğu gibi umutsuzca düşmanın ilerleyişini durdurmak için fırlatır. Ama düşman ilerlemeye devam eder. Sonunda adam fırlatacağı şeyleri tüketir ve yenildiğini kabul eder. Davası uğruna her şeyi göze alan milliyetçilerin düşmanı GERÇEKtir (truth). Onlar sahte telgraflar, gerçek dışı istatistikler, düzmece mahkemeler ve ne bulabilirlerse fırlattılar, ama GERÇEK her zaman ilerledi.

Ermeni Sorununu araştıran bilim adamlarının sayısını azaltmak için uyguladıkları taktiklerden bazıları başarılı olmuştur. Uydurmacalar ve saptırmalar işe yaramayınca açık tehditlere başvurulmuştur. Tarihçiler ikna edilemeyince yapılacak en iyi iş onları susturmak olmuştur. Bir profesörün evi bombalanmıştır. Diğerleri ise benzer şiddet tehditleriyle korkutulmak istenmiştir.

Tarihçileri susturmak için kampanyalar düzenlenmiştir. Türk Büyükelçisi'ne Osmanlı Ermenileri hakkındaki soruları yanıtlamasını tavsiye ettiği için bir profesöre basın yoluyla acımasızca saldırılmıştır. Ancak, Ermenistan Cumhurbaşkanı'na baş danışman olan Ermeni asıllı Amerikalı bilim adamının tarafsızlığı sorgulanmamış, ya da oğlu Ermenistan Dış İşleri Bakanı olan Ermeni asıllı Amerikalı profesörün dürüstlüğünden kuşkulandırılmamıştır. Kimse bu bilim adamlarının tarafsızlığını sorgulamadı ya da onlara saldırmadı, öyle de olması gerekirdi. Yalnız bir soru var, "GERÇEK nedir?". Hesapların kimin tarafından ödendiği, yazarın milliyeti, büyükelçilere yazıp yazmaması, mensup

olduğu dini, kime oy verdiği, toplumdaki yeri, özel yaşamı ne olursa olsun, tarih konusundaki görüşleri incelenmeli ve eğer doğru ise kabul edilmelidir. Tek önemli soru GERÇEKtir.

Bu saldırılar amaçladıkları etkiyi yarattılar. Çok az tarihçi bu tarih üzerine yazmak istiyor. Saygıdeğer Osmanlı Tarihçisi Bernard Lewis Ermeni Soykırımını inkar ettiği için Fransa'da mahkemeye çıkarılmıştı. Uzun ve başarılı bir kariyerdan sonra Profesör Lewis kendisini suçlayanlarla başa çıkabiliyordu. Ayrıca kendisini savunan avukatları tutabilecek konuma geldi. Kıdemsiz, genç bir bilim adamı bunu yapabilir miydi? Üniversite rektörüne bağımlı, maaş kaygısı olan biri böyle tehlikeli bir konunun üzerine gidebilir miydi? Herhangi biri, Profesör Lewis'in sağladığı parasal destek olmaksızın onun konuşma ve bu konuyu savunma özgürlüğünü savunan avukatlar tutabilir miydi?

Ben kendim, üniversitemden kovulmam için çalışan ve bir Ermeni gazetesi tarafından körüklenen bir kampanyanın hedefi oldum. Üniversitemin başkanına Ermeni Soykırımını kabul etmediğim için, Amerika Birleşik Devletleri'nin dört bir tarafından, üniversitemden atılmamı talep eden mektuplar ve telefonlar geliyordu. Amerika'da kıdemli profesörlerin öğrettiklerinden ve yazdıklarından dolayı kovulamayacaklarını garanti altına alan bir memuriyet süresi sistemi var ve üniversite başkanı da bu doğrultuda haklarını savundu. Fakat genç bir profesör başkalarının karşılaştığı böylesine bir tecrübe ile yüzleşeceğinden haberdar ise anlaşılır bir şekilde Ermeniler üzerine yazmaktan çekinebilir.

Bana göre bunların en kötüsü ise en nefret ettiğim şey olan politize olmuş milliyetçi bir bilim adamı olmakla suçlanmak olmuştur. Neden bunları söylediğime dair doğru olmayan sebepler uyduruldu- Annemin Türk olduğu, karımın Türk olduğu, Türk Devleti tarafından büyük paralar aldığım gibi. Bunların hiç birisi doğru değildir, ancak doğru olsalardı bile yazılarımı bir parça etkilemeyeceklerdi. Bir bilim adamının çalışmasına meydan okumanın yolu onun yazdıklarını okumak ve bilimsel bir çalışmayla karşılık vermektir, o bilim adamının kişiliğine saldırmak değildir.

Davalarını savunan bu milliyetçilerin en yoğun çabalarına rağmen bazıları hala karşıt olarak tarihin çarpıtıldığından söz ettiğinde ise son cevap politiktir: Politikacılar tarihi yeniden yazmaya gönüllüdürler. Parlamentolar kendi halklarını bir soykırım olduğuna inandırmaya gönüllüdürler. Amerika'da Ermeni

milliyetçileri, kölelik sisteminden dolayı özür dilenmesini düşünmeyi bile reddeden Amerikan Parlamentosu'nda, Türklerden yapmadıkları bir şeyden ötürü özür dilemelerini talep etmek için lobi çalışmaları yapmışlardır. Fransa'da, Ermeni milliyetçileri, Fransa'nın Cezayir'de yaptığı ve olduğunu çok iyi bildikleri vahşetten söz etmeyecek olan Fransız Parlamentosu'nda, hakkında hiç bir şey bilmedikleri bir konuya dayanarak, Türkiye'de vahşet olduğunu beyan ettirmek için lobi faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Daha sonra da bir çok milletten insanlara, bu soykırımın olmuş olması gerektiği anlatıldı, çünkü temsilcileri bu soykırımı tanımışlardı.

Türkler soykırımla suçlanmaktadır, ama bu çirkin kelime ne anlama gelmektedir? En çok alıntı yapılan tanımı Birleşmiş Milletler'deki ifadedir: "Bir milleti, etnik grubu, ırkı, ya da dini cemaati kısmen ya da topluca imha etmek amacıyla yapılan eylemler". Soykırım kelimesini bulan Raphael Lemkin, grupların kültürel, sosyal, ekonomik ve politik olarak imhasını da soykırım olarak nitelemiştir. Leo Kuper ise etnik olmayan diğer alt gruplara-örneğin ekonomik sınıflara, kolektif gruplara, ve çeşitli sosyal kategorilere- yapılan saldırıları da soykırım olarak nitelemiştir. Bu standartlara göre Türkler soykırım suçu işlemişlerdir. Ama bunun yanında Ermeniler, Ruslar, Yunanlılar, Amerikalılar, İngilizler ve şimdiye kadar yaşamış olan bütün insanlar da bu suçu işlemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nda Anadolu'da bu tanıma giren birçok soykırım suçu işlenmiştir. Bir çok grup diğer gruplara saldırmış ve soykırım kelimesi anlamsız hale gelmiştir.

Peki, o zaman neden bu kadar ses getiren bir terim Türklere karşı kullanılıyor? Kullanılıyor, çünkü bu kelimeyi duyanlar onun kuramsal tanımını düşünmüyorlar. Kelimeyi duyanların aklına Hitler ve onun Yahudilere yaptıkları geliyor. Soykırım kelimesinin arkasında gizlenen başka bir amaç vardır. Amaç Türkleri bu büyük felakette birlikte düşündürerek onlar hakkında olumsuz bir izlenim yaratmaktır. Amaç politiktir.

Ciddi bir tarihçi şu basit soruyu sormalıdır, "Osmanlı Hükümeti Ermenileri yok etmek için bir plan uyguladı mı?".

Bu soruyu yanıtlarken, davası uğruna her şeyi göze almış olan Ermeni milliyetçilerini taklit etmemek önemlidir. Onlar, Ermeniler hiçbir yanlış yapmamışlardır, dediklerinde buna cevaben, Türkler de hiçbir yanlış yapmamışlardır, denmemelidir. Buna verilecek yanıt yansız tarih olmalıdır. İnkâr edilemeyen ve edilmemesi

gereken taraf ise birçok Anadolu Müslümanının Ermenilere karşı suç işlemesidir. Bu suçları işleyenlerin bazıları Osmanlı Devleti görevlileriydi. Bu eylemleri intikam almak için, nefretleri yüzünden ya da politik nedenlerle yaptılar. Topyekün bir savaşta insanlar iğrenç eylemlerde bulunabilirler. Bu ne kadar acı verici olsa da tarihsel bir prensiptir. Osmanlı Hükümeti bunun farkına varmış ve 1,000 kadar Müslümanı savaş suçu işlemekten yargılamış- bu suçlar arasında Ermenilere karşı suç işleyenler de vardır- ve suçlu bulunanlardan bazıları asılmıştır.

Tarihsel prensipleri uyguladığımızda, gerçekleşen olayların aslında uzun bir emperyalizm hikayesi, milliyetçi bir isyan, ve etnik bir anlaşmazlık olduğunu görürüz. Sonuç ise her iki taraf için de korkunç oranlara varan ölümler olmuştur. Ortada ise iki taraflı, açıklanabilir ve anlaşılabilir bir tarihi anlaşmazlık vardır. Bu bir soykırım değildir.

Tarih boyunca, her iki taraf da öldürdü ve öldürüldü. Bu bir soykırım değildi.

Arşivdeki kanıtların gösterdiği gibi, Osmanlı Devleti, Ermenilerin hayatta kalmalarıyla ilgileniyordu. Ayrıca bazı verilerin işaret ettiği üzere yetersiz planlama, devletin zayıflığı, bazı yerlerde suç ve ihmalkarlık vardı. Bazı devlet görevlileri birkaç kişiyi öldürmüşlerdi, fakat onları cezalandırmak için de özel bir çaba harcanmıştı. Bu bir soykırım değildi.

Kaderleri tamamen Osmanlıların merhametine kalan, tehcir ettirilen Ermenilerin büyük çoğunluğu hayatta kalmıştı. Bu bir soykırım değildi.

Çoğunlukla Osmanlı kontrolü altındaki Ermeniler, İstanbul, İzmir, Edirne ve devlet gücünün daha çok hissedildiği diğer bölgelerdeki Ermeni vatandaşları ne tehcir edildi ne de saldırıya uğradılar. Bu bir soykırım değildi.

Neden Türkler işlemedikleri son derece iğrenç olan bir suçtan dolayı itham ediliyorlar? Bunun cevabı duygusal ve siyasidir. Birçok Ermeni Türklerin suçlu olduğuna kalpten inanıyorlar. Ermeniler yalnızca kendi atalarının ölümlerinden haberdarlar, Türklerin kayıplarını bilmiyorlar. Onlara karmaşık bir tarihin yalnızca bir parçası anlatılmış ve onlar bunu sorgulanamaz bir gerçek olarak kabul ediyorlar. Bu anlaşılabilir bir öfke. Gerçeği hiçbir zaman duymamış olan Avrupalı ve Amerikalıların- ne yazık ki büyük çoğunluğu böyle- bu konudaki inançları da anlaşılır. Milliyetçi

politikaları için soykırım iddialarını kullananların eylemleri ise affedilemez.

Rasyonel bir tahlilci, Ermeni milliyetçilerinin nihai amaçlarının önce tazminat almak daha sonra da Doğu Anadolu'nun kendilerine ait olduğu iddiasında bulunmak olduğunu inkar edebilir mi?

Sonuç olarak, ne yapılmalı? Bugün bütün burada söylediklerimden de tahmin edilebileceği gibi, doğru olmayan soykırım iddialarına verilebilecek tek cevabın tarihin gerçekleri üstüne çalışmak ve duyurmak olduğuna inanıyorum. Yenilerde Fransız Parlamentosundan geçen önerge gibi politik eylemler, doğal olarak ve uygun bir şekilde, Türklerden başka politik eylemlerle karşılık bulmaktadır, fakat bu politik eylemler hiçbir zaman dünyayı Türklerin soykırım yapmadığına inandıramayacaktır. Dünyayı ikna edebilmek için gereken şey bilimsel düşüncenin büyük ölçüde artmasıdır. Arşivler hem Türkler hem de yabancılar için açık ve kolay ulaşılabilir olmalıdır. Üniversite mezunları "Ermeni Sorunu" üzerine çalışmaya yönlendirilmelidir. Amerika'da ve hatta, ne yazık ki, Türkiye'de bile, duyduğum kadarıyla, öğrenci danışmanları bu konunun "çok politik" olduğunu öne sürerek, çalışmaktan kaçınılmasını tavsiye etmemelidir.

Daha önce de önerdiğim gibi, Türkiye Cumhuriyeti Ermenistan Cumhuriyeti'ne iki ülkenin yetkin akademisyenlerinden seçilmiş üyelerden oluşan ortak bir komisyon oluşturma önerisinde bulunmalıdır. Bütün arşivler bu komisyona açık olmalıdır- yalnızca Osmanlı arşivleri değil aynı zamanda Ermenistan ve Ermeni İhtilalci Federasyonu'nun arşivleri de. (Bu çağrı her zaman Türk arşivlerinin tamamen açılması yönünde yapılagelmiştir. Ermenilerden de aynı şeyi yapmalarını talep etmenin zamanı gelmiştir.) Bana bunu Ermenilerin kabul etmeyecekleri söylendi, ama bir şey denenmeden nasıl bilinebilir ki? Her halükarda, adil ve dürüstçe düşünülmüş olan bu soruya verilecek ret (kendi içinde), Türklere karşı yürüttükleri iddiaların bilimsel değil politik olduğunun kanıtı olacaktır.

Böyle bir komisyon olsun ya da olmasın Ermeni meselesi üzerine çalışmalar devam etmelidir. Bu yalnızca, her zaman gerçek tarihi keşfetmenin gerekliliğinden değil, haysiyet bunu gerektirdiği için de doğrudur. Onur bugünlerde pek sıklıkla duyulmayan bir sözcüktür, fakat onur kavramı ne var ki şiddetle ihtiyaç duyulan bir şeydir. Türklerin Ermeni meselesi ile baş edebilmek için bir politik strateji uygulamaları gerektiği gibi duyular aldım. Bu strateji

doğrultusunda Türk Devleti, bugünkü politik kazanımlar için geçmiş hakkında yalan söyleyecekti. Hükümet Osmanlıların soykırım yaptıklarını, ancak farklı bir devlet olmasından ötürü çağdaş Türkiye'nin bundan sorumlu tutulamayacağını söyleyecekti. Bana söylenen bunun sayesinde dünya Türkler hakkında daha iyi düşünecekti.

Ben bunun sonuçta kimseyi tatmin edeceğine inanmıyorum. İnaniyorum ki bu tarz bir beyan ardından tazminat ve toprak talepleri gelecektir. Fakat bu ucuz politik yalanların reddedilmesi için sebep olamaz. Bunlar tamamen yanlış oldukları için reddedilmelidir.

İnaniyorum ki Türk kadınları ve erkekleri hala onurludurlar. Hangi kazanım için olursa olsun, kendi ataları hakkında söylenen yalanları kabul etmenin onurlu bir davranış olmadığını bilirler. Ben, ayrıca inanıyorum ki, bir gün, belki yakında, belki daha ileriki gelecekte, gerçek tüm dünya tarafından tanınacaktır. Tarihin doğru çalışılmasının ve Türklerin onurunun bunu gerçekleştireceğine inanıyorum.

İNGİLİZCE YAZILARIN TÜRKÇE ÖZETLERİ

TURKISH SUMMARIES OF THE ENGLISH ARTICLES

GÜNÜMÜZÜN ERMENİSTANI VE SOYKIRIM İDDİALARI: MİLLİ KİMLİĞİN DE ÖTESİNDE BİR SORUN

*TODAY'S ARMENIA AND MOTIVES BEHIND THE GENOCIDE
ACCUSATIONS: MORE THAN A MATTER OF "NATIONAL
IDENTITY"*

Ali Hikmet Alp*

Fransız Parlamentosu'nun Ermeni soykırımını tanıyan kanunu kabul süreci aslında güncelliğini yitirmeyen bu konudaki tartışmaları daha da canlandırdı. Bazı yazar ve tarihçiler eksikliklerimiz olduğu öteden beri bilinen araştırmaların ve tanıtımın hızlandırılması yanında Türk, Ermeni ve tarafsız olabilecek Batılı tarihçilerin de katılacakları bir komisyon kurulmasını tavsiye ettiler. Emekli Büyükelçi Gündüz Aktan konuyu hukuki yönlerinden de ele alarak, Ermenistan'ın iddialarının sağlamlığından gerçekten eminse Soykırım Konvansiyonu'nun 9. Maddesi'nden yararlanarak konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na götürebileceğini, en azından iki ülke arasında bir anlaşmazlık konusu olarak görüş isteyebileceğini belirtti.¹

Sağduyu her iki teklifin de kabulünü gerektirse bile Ermeni tarafının bu yola gitmeyeceği, daha doğrusu gitmek cesaretini gösteremeyeceği Cumhurbaşkanları R. Koçaryan ve diğerlerinin cevaplarından görüldü. Bunun nedenlerini anlamak da zor değildir. 'Seçkin' Ermeni zümreleri, tuhaf görünse de, 'soykırım'ı ulusal benliklerinin vazgeçilmez bir parçası ve çeşitli ülkelere dağılmış Ermeni toplumlarının birleştirici unsuru olarak gördüklerini söylemektedirler. Batı aleminde Ermeni iddialarının doğruluğuna inananlar çoğunluktadır. Unutmayalım ki, Osmanlılar'ın Avrupa'ya ilerlemesinden bu yana dinsel nedenler, XIX. asrın bağımsızlık hareketleri, savaş gayretlerini destekleyici kışkırtma ve

* Emekli Büyükelçi, AGİT ve Minsk Grubu Türkiye Temsilcisi

¹ 1946 tarihli Konvansiyon'un geriye doğru uygulanması mümkün olmamakla birlikte Divan herhalde Ermeni Hükümeti ve diasporanın hoşlanmayacağı bir mütalaa verebilir.

propagandanın yarattığı 'Osmanlı, Türk, Müslüman' simgesi Batının kolektif hafızasından silinmemiştir. Bu simgenin yaşatılmasında XIX. asır politikalarının yürütülmesinde kullanılan Ermenistan'a bir şeyler verilememiş olmasının ezikliği yanında 'soykırım'ı başka amaçlarla da işleyen Ermeni diasporalarının, yazar ve tarihçilerinin rolleri ön plana çıkmaktadır.

Bu satırların yazarı tarihçi olmamakla birlikte, konuyu iç ve dış kaynaklardan izleyen bir kişi olarak aşağıdaki gözlemin geçerliliği için tarihçi olmaya da gerek bulunmadığına inanmaktadır: Soykırım iddiasının ağırlıklı bir yer tuttuğu Ermeni tarihi esas itibarıyla Ermeni tarihçiler tarafından yazılmış ve Ermeni olmayan tarihçilerce de başlıca kaynak olarak kullanılmıştır. Büyük çoğunluğu diaspora mensubu olan, yani cemaat psikolojisiyle, hatta baskısıyla yetişmiş olan Ermeni tarihçilerin Ermeni ulusal kimliğinin esas unsuru olarak gördükleri bir konuda ne derecede objektif olabilecekleri pek düşünülmemiştir.² Bilimsel olduğu söylenemeyecek bu olguyu görmek için sadece kitapların kaynakları gösteren dipnotlarına göz atmak bile yeterlidir.

Ancak Ermeni tarafı, kendi iddialarının yetersizliğini gösteren, kötü ve disiplinsiz yapılan tehcirin Ermeni milletini yok etmeye yönelik bir girişim olduğu iddiasını en azından ciddi şekilde şüpheye sokan araştırma, belge ve delillerden de haberdardır. Tarihçiler Komisyonu teklifi 'Soykırımın baştan kabul edilmediği hiçbir münakaşaya girmeme' tezinin inandırıcılığı için tehlikeli bir girişim olarak görülmektedir.

Bizce Ermeni aşırıların ve milliyetçi bir programla seçimleri kazanan bugünkü hükümetin tutumlarının altında yukarıda değindiklerimiz kadar önemli bir neden de ' tarihi haksızlık' iddialarından yeniden içerde ve dışarıda siyasi amaçlarla yararlanmakta oluşları ve tazminat talepleri için yedekte bulundurmamak istemeleridir. Rusya kendi çıkarları için Ermenistan'ın saldırgan politikalarına özellikle askeri alanda büyük destek vermektedir. Daha az görünürlüğü olan bir destek de stratejik çıkarları nedeniyle İran'dan gelmektedir. Batı sempatisinden destek bulan aşırı Ermeni heveslerinin bugünkü başlıca kurbanı ise sekiz yıldır topraklarının beşte biri işgal altında olan Azerbaycan'dır. Buna milli hisleri ile oynanarak devamlı fedakarlıklar istenen Ermenistan halkını eklemenin de pek hatalı

² Diasporanın, kendi inançlarından farklı düşünenlere her türlü baskıdan kaçınmadığına göre, kendi içinden gelen münafıklara yapabileceklerini tahmin etmek zor değildir.

olmayacağını sanıyoruz. Ancak Ermeni tarafının tümüyle Ermenistan'ın resmi Web sayfasında Azerbaycan'ı Miloşeviç Sırbistanı'na benzetecek kadar aşırıya kaçan, Dışişleri Bakanı Oskanyan türü kişilerden oluşmadığını görmek de ümit vericidir.

Türkiye - Ermenistan ilişkileri açısından etraflıca düşünülmeden (belki biraz da bugünlerde moda haline gelen 'orijinallik' ve 'yaratıcılık' hevesiyle) ortaya atılan politika değişikliği istekleri, sözde ambargo ve ikili ekonomik ilişkilerde fevkalade yüksek potansiyel olduğu iddialarının ne derecede tutarlı olduklarının da bu vesile ile gözden geçirilmesinde yarar vardır. Türkiye - Ermenistan ekonomik ilişkilerinin gelişmesinden Ermenistan'ın büyük fayda sağlayacağı doğru olmakla birlikte, Batının bile ayak sürüdüğü ekonomik konuda Türkiye'nin siyasi şartlar oluşmadan özel bir gayrete girişmesi beklenemez.

ARNOLD TOYNBEE'NİN TÜRKLER ÜZERİNE İNCELEMESİ VE ERMENİ PROPAGANDASININ DOĞUŞU

*THE RESEARCH OF ARNOLD TOYNBEE ON TURKS AND THE
BIRTH OF ARMENIAN PROPAGANDA*

Prof. Dr. Hasan Köni*

İngilizlerin ünlü tarihçisi Arnold Toynbee'nin 1925 yılında 'Atlantic' adlı yazısının incelemeyi ilginç bulduk. Toynbee bu yazısında Türk inkılabını diğer inkılaplarla karşılaştırarak ve Türk tarihinin Osmanlı öncesi dönemlerine inerek, Türk Devleti'nin mantığını ve zihin durumunu izah etmektedir. Bunu yaparken, Anadolu azınlıkları ve Yunan'lıların davranış nedenleri üstünde durmaktadır. Bütün tarafsızlığına rağmen 1925 yılında yazılan bu makale, Toynbee'nin İngiliz istihbaratında çalıştığı günlerin izlerini de taşımaktadır.

Toynbee'nin siyasi yönü, Yunanistan ve Türk Kurtuluş Savaşı konusundaki görüşleri ve eylemleri ele alınmaktadır. Toybee üniversitede ders veren tanınmış bir bilim adamıdır. 1915 yılında İngiliz Dışişleri'nin propaganda bürosunda çalışmaya başlamış sonra 'Siyasi İstihbarat Bölümünde' devam etmiştir. Toynbee'nin istihbarat konusu 'Türk'lerin Ermenilere karşı giriştikleri katliamlar'

* Ankara Üniversitesi

ve o bu konuyla ilgili, adı 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni'lere yapılan Muameleler: 1915-1916' olan 700 sayfalık bir kitap yazmıştır. Bu eser savaş propagandasının bir örneğidir ve kanlı sahneler ve vahşetle doludur. Toynbee daha sonra, tarihi bir gerçeğin saklanması alet olduğunu anlamıştır. Toynbee daha sonra Türkiye'yi ziyaret eder ve tümüyle fikrini değiştirir ve İngiltere'ye döndüğünde Türk tarafını tutan yazılar yazmaya başlar. Gazetecilik yaptığı devirlerde gördükleri gerçek bir Türk tarihi analizi yapmasına imkan vermemekle birlikte, Türk inkılabının gerçekleştiği dönemlerde en etkin devlet olan İngiltere'nin görüş açısını vermesi bakımından çok önemlidir.

Toynbee, İngiliz istihbarat kaynakları ve kendi ziyaret deneyimleri dışında Osmanlı kaynaklarına bu yazıyı yazdığı devire kadar inmemiştir. Bu nedenle, Atatürk'ün gerçekleştirmeye çalıştığı yeni Türk devleti, Osmanlı'nın azınlıklara karşı tutumu, hatta kendi ülkesinin politikası konusunda bazı yanlış hükümlere varmaktadır.

Yeni bulguların ışığında yeniden okunması gereken Toynbee'nin eserleri, herhalde propaganda ile gerçek tarihçiliği birbirinden ayırt edemeyen bir bilim adamının yansıtmaktadır.

BAŞLANGICINDAN BARIŞ SURECİNE DAĞLIK KARABAĞ ÇATIŞMASI

THE NAGORNO – KARABAKH CONFLICT FROM ITS INCEPTION TO THE PEACE PROCESS

Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım*

Dağlık Karabağ çatışması Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce başlayan ve Birliğin dağılmasından sona bağımsız devletlerarası çatışmaya dönüşen, Soğuk Savaş dönemi sonrası en yıkıcı bölgesel savaşıdır. Savaşta 1 milyon Azerbaycan vatandaşı mülteci durumuna düşmüş ve Azerbaycan topraklarının % 20'si Ermeni işgaline uğramıştır. Çatışma 1994 yılındaki ateşkes ile sona ermiştir ve sorunun çözümüne yönelik barış süreci devam etmektedir.

* Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ve Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu

Bu makalede Ermenistan ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ çatışması ve barış sürecindeki politikaları ele alınmıştır. Bir yandan Karabağ Ermenilerinin ayrılıkçı taleplerini destekleyen ve onlara çatışmada yardım eden Ermenistan'ın, diğer yandan Karabağ Ermenilerine silah yardımı yapmadığını iddia etmesi ve hatta Koçaryan'ın Devlet Başkanlığının ilk yılında sorunun çözümünde Azerbaycan'ın muhatabının doğrudan Karabağ yönetimi olduğunu belirtmesinin Ermenistan dış politikasındaki bir ikilem olduğu vurgulanmıştır. Ermenistan özellikle Hocalı'da yapılan katliamdan sonra Dağlık Karabağ yönetimiyle bir bağı olmadığını ve çatışmanın Azerbaycan'ın bir iç sorunu olduğunu açıklasa da uluslararası gözlemciler tarafından da Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Ermenilerine yardım yaptığı teyit edilmiştir. Nitekim bağımsız Ermenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan'dan sonra sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı Robert Koçaryan, Ermenistan Cumhurbaşkanı olmuştur. Sorunun çözümüne yönelik barış süreci ve bu süreçte bölgesel güçler ile ABD'nin politikası da bu makalede incelenecektir.

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerdeki gerginleşme ve Karabağ Ermenilerinin Azerbaycan'dan ayrılma talebiyle başlayan gelişmeler daha Sovyetler Birliği'nin çökmesinden önce bir savaşın çıkacağına işaretlerini vermekteydi. Ermenilerin Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması yönündeki taleplerini 1988'de Dağlık Karabağ'da yaşayan Azerbaycan Türklerine yönelik saldırılar takip etti ve Dağlık Karabağ'ın başkenti Stepanakert'den göçler başladı. İki toplum arasındaki Sovyet rejiminin son yıllarında beliren gerginlik ve küçük çaplı çatışmalar, 1991 yılında Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve bu arada Dağlık Karabağ'daki Ermeni yönetiminin de sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyetini ilanı ile devletlerarası bir savaşa dönüştü.

Ermeni kuvvetler 1992 yılı başında Stepanakert ve çevresini tamamen kontrolleri altına aldılar. Stratejik açıdan önemli olan Hocalıyı da işgal eden Ermenilerin burada yapmış olduğu katliam dünya basınında da yer buldu. Hocalı'nın ardından Şusa ve Laçin'in de işgal edilmesiyle Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında fiziksel bağ kurulmuş oldu.

Dağlık Karabağ çatışması hem bölgesel istikrarı hem de Azerbaycan ve Ermenistan'daki politik istikrarı etkilemiştir. Bölgesel açıdan özellikle Ermeni birliklerin Nahçıvan'a saldırması, Türkiye ile Rusya ilişkilerinde gerginliğe neden oldu. Türkiye'nin 1921 Kars Anlaşmasına göre Nahçıvan'ın statüsünü korumak için

müdahale etme olasılığının belirmesi, Rusya ile Türkiye'yi karşı karşıya getirdi. Zira Rusya ve Ermenistan'ın da taraf olduğu Taşkent Kolektif Güvenlik Anlaşmasına göre, anlaşmaya taraf ülkelere birine yapılan saldırı tüm taraf ülkelere yapılmış bir saldırı olarak algılanacaktı. Dağlık Karabağ çatışması Azerbaycan ve Ermenistan iç politikasında da belirleyici bir rol oynadı. İki Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Mutalibov ve Elçibey'in iktidardan düşmesinin temel nedeni Azerbaycan ordusunun cephede aldığı yenilgilerdir. Ermeniler ilerleyişleri sonunda sadece Dağlık Karabağ'ı değil aynı zamanda Karabağ'ın dışında kalan % 12 oranında Azerbaycan toprağını da işgal etmişlerdir.

Dağlık Karabağ Ermenileri'nin sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyetini ilan etmesi Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra imzalanan bağımsız Devletler Topluluğu kurucu anlaşmasına ve ayrıca her bir üye devletin toprak bütünlüğünün garanti altında olduğunu ve sınırların kuvvet kullanılarak değiştirilemeyeceğini belirten BM Şartı ve AGİT'e aykırıdır.

Çatışmayı durdurmaya yönelik barış süreci 1992 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK-1994 yılından itibaren Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı AGİT) çerçevesinde başladı. 1994 yılında ise ateşkes anlaşması imzalanmış, fakat nihai çözüme henüz ulaşamamıştır. Minsk süreci olarak adlandırılan AGİT bünyesindeki görüşmelerin üye ülkeler arasındaki rekabet nedeniyle etkili olamamasına rağmen 1994 ateşkes anlaşmasından sonra bazı önemli adımlar atılabilmektedir. 1996 AGİT Lizbon zirvesinde Azerbaycan toprak bütünlüğünün korunmasına ilişkin bir karar çıkartmayı başardı. Kararı Ermeni tarafı kabul etmemiştir. 1997 yılında AGİT Minsk Grubunun Ermenilerin işgal ettikleri toprakların bir kısmında çekilmesini içeren barış planı Ter-Petrosyan tarafından sıcak karşılanmış ancak 1998 yılında Petrosyan'ın seçimleri kaybedip, Koçaryan'ın kazanmasıyla barış süreci bir süre durmuştur. Temel sorun Koçaryan'ın görüşmelerin Azerbaycan ile sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti temsilcileri ile yapılması önerisinden çıktı. Azerbaycan tanımadığı Dağlık Karabağ yönetimini muhatap almamaktadır. Ancak 1999 yılından itibaren Azerbaycan ve Ermenistan arasında ikili görüşmeler başlamıştır. Bu arada Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), bölgesel güçler ve ABD'de barış sürecinde rol oynamışlardır. BMGK Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunmasını isteyen bir dizi karar aldı. Bölgesel güçlerden özellikle Rusya'nın politikası önemlidir. Çatışmaların başından itibaren Ermenileri destekleyen ve hatta

doğrudan silah yardımı yapan taraf olarak görülen Rusya, Aliyev'in Azerbaycan Devlet Başkanı olmasıyla birlikte, politikasında az da olsa değişikliğe gitti. Ateşkesin sağlanmasında etkili olan Rusya sorunun çözümü konusundaki arabuluculuk çabalarında ise pek başarılı değildir. Çatışma bölgesine barışı koruma gücü adı altında birlikler göndermeyi öneren Rusya'nın bu teklifi Azerbaycan tarafından Ermeni kuvvetlerin işgal ettikleri bölgelerden çekilmeden çekilmeden Rusya'nın bölgeye askeri güç göndermesi kabul edilmemiştir. Rusya 1996 Lizbon zirvesi kararını desteklemiştir. 1999 yılında AGİT Minsk Grubu çerçevesinde Rusya'nın önerdiği Azerbaycan ve Karabağ arasında bir çeşit ortak devlet kurulması önerisi ise 1996 Lizbon kararlarının hiçe sayılması anlamına geleceğinden Azerbaycan tarafından reddedilmiştir.

Türkiye'de Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki bölgenin bir kısmının Azerbaycan'a verilmesi ve Ermenistan ile de Dağlık Karabağ arasında bağ kurulması önerisinde bulunmuş, ancak bu her iki taraf tarafından da reddedilmiştir. İran'ın da 1992 yılında başarısız olan bir barış girişimini olmuştur.

ABD'nin Azerbaycan ve Ermenistan'a yönelik politikası tüm bölge için etkilidir. Ancak Kongre ile Başkanların politikaları arasında farklılıklar görüyoruz. 1992 yılında Kongre Özgürlükleri Destekleme Yasası 907. Bölüm adlı bir kararla Azerbaycan'ı Ermenistan'a ambargo uygulamak ve saldırı amaçlı güç kullanmakla suçlamış ve Azerbaycan'a ABD yardımı yapılmasını engellemiştir. Kongreye rağmen Clinton yönetimi Bölüm 907'yi kaldırmak için girişimlerde bulunmuş ve Ermenistan ve Azerbaycan arasında dengeli bir politika izlemiştir. Kongrenin tavrında Ermeni Lobisinin etkisiyle oluşan eksik ve yanlış bilgilendirmenin etkili olduğu görülüyor. Azerbaycan, Ermenistan'ın ticaretini engellemekle suçlanırken, Azerbaycan'dan Ermenistan'a İran sınırı boyunca giden 130 kilometrelik demiryolunun Ermeniler tarafından bloke edilmiş olmasından bahsedilmiyor. Yine Azerbaycan'a yönelik sınırlamanın kaldırılmasına karşı çıkan bazı Kongre üyelerinin Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ı işgalini sona erdirene kadar Amerikan yardımı yapılmamasını istemeleri de şaşırtıcıdır. Çünkü Azerbaycan Dağlık Karabağ'ı kontrol etmediği gibi Dağlık Karabağın dışında kalan % 12 oranında Azerbaycan toprağı da Ermeni işgali altındadır. 1997 ve 1998 yıllarında Kongre Bölüm 907'ye bazı istisnalar getirilmesini onayladı. Clinton yönetimi Azerbaycan ve Ermenistan

arasındaki sorunun çözümü için arabuluculuk yapmaya başladı ve 1999'dan beri Azerbaycan ve Ermenistan arasında ikili görüşmeler başladı. Dağlık Karabağ'ın gelecekteki statüsünün ne olacağı konusu görüşmelerin temelini oluşturmaktadır. Ermenilerin Dağlık Karabağ'ın dışında işgal ettikleri Azerbaycan topraklarını pazarlıkta bir koz olarak kullanmaya çalıştıkları görülmektedir. Bush yönetimi de soruna çözüm bulunması konusunda girişimde bulunmuş ve 3-6 Nisan 2001'de Florida, Key West'de Azerbaycan Devlet başkanı Aliyev, Ermenistan Devlet başkanı Koçaryan ve ABD Başkanı Bush soruna çözüm bulmak amacıyla bir araya gelmişlerdir. Taraflar AGİT Minsk Grubu ile işbirliği içerisinde görüşmelere devam etmek konusunda anlaşmışlardır.

Dağlık Karabağ çatışması Azerbaycan ve Ermenistan'ın ekonomik gelişmesini ve politik istikrarın sağlanmasını engellemiştir. Ermenistan askeri zaferin ekonomik ve politik istikrarı sağlamadığını ve işgalin uluslararası toplum tarafından kabulünün güçlüğüne anlamıştır. Ter-Petrosyan'ın AGİT Minsk grubunun yaptığı ve Ermenilerin öncelikle işgal ettikleri bir kısım topraktan çekilmesi teklifine sıcak baktığını belirtmesi soruna çözüm bulunması bakımından olumlu bir adımdır. Ancak Koçaryan yönetimi ile birlikte Ermenistan daha uzlaşmaz bir politika izleyeceğinin işaretlerini vermiştir. Buna rağmen Devlet Başkanı olmasından bir yıl sonra Koçaryan, Azerbaycan ile ikili görüşmelere başlamayı kabul etmişti. Bölgesel güçler olan Rusya, Türkiye ve İran'ın yanı sıra ABD de barış sürecinde rol oynadı. Bölgesel güçler arasında Rusya, Ermenistan üzerinde etkili olabilen tek ülkedir. Ermenistan'da Karabağ sorununda uzlaşmacı tutuma karşı olup mevcut statükoyu korumak isteyenler bu konuda Rusya'yı müttefikleri olarak görmektedirler. Bunlar Rusya'nın Kafkaslardan Batı etkisini uzak tutmak için ABD'nin müttefiki Türkiye ile yakın ilişkileri olan Azerbaycan'a karşı her durumda Ermenistan'ı destekleyeceği varsayımı ile hareket etmektedirler. Bir süper güç olarak Kafkaslarda önemli çıkarları bulunan ABD'nin barış sürecinde oynadığı rol soruna çözüm bulunması bakımından çok önemlidir. Hazar petrolünün uluslararası pazarlara taşınması konusunun ön plana çıkması Kafkaslarda istikrar isteyen ABD'yi barış sürecinde daha aktif bir rol oynamaya zorlamıştır. Barış sürecinin başarısı hem bölgesel istikrar hem de Azerbaycan ve Ermenistan'da politik ve ekonomik istikrarın sağlanması açısından önemlidir. Sürecin başarısız olması durumunda taraflar askeri çözüme yönelebilirler.

**KAFKASYA'DA CEVAHETİ (GÜRCİSTAN) İLE KRASNODAR
(RUSYA) ERMENİLERİNİN JEOPOLİTİĞİ VE ÖZERKLİK
ARAYIŞLARI**

THE GEOPOLITICS AND QUEST FOR AUTONOMY OF THE
ARMENIANS OF JAVAKHETI (GEORGIA) AND KRASNODAR
(RUSSIA) IN THE CAUCASUS

Hasan Kanbolat-Nazmi Gül*

Gürcistan'ın Samtshe-Cevaheti vilayetinde ve Rusya Federasyonunun Krasnodar eyaletinde yaşayan Ermenilerin nüfusları hızla artmaktadır ve son on yılda kültürel ve siyasi alanda özerklik arayışlarına başlamışlardır. Türkiye'nin kuzeydoğu sınırlarında meydana gelen bu gelişmeler Türkiye için stratejik açıdan önemlidir. Samtshe-Cavaheti vilayeti Türkiye'nin Ardahan iline komşudur. Yine Cavaheti Türkiye'nin Türkgözü (Posof) sınır kapısı ve açılması planlanan Aktaş (Çıldır) sınır kapısı üzerindedir. Bakü-Ceyhan petrol boru hattı ve Kars-Tiflis demiryolu projeleri Samtshe-Cavaheti eyaletinden geçmektedir. Ayrıca Cavaheti zorunlu göçe tabi tutulan Ahıska Türklerinin yaşadığı bir yerdi .Ahıska Türklerinin eyalete geri dönme ihtimali vardır. Rusya Federasyonu'nun Krasnodar eyaleti ise, Rusya'nın Karadeniz kıyı şeridi boyunca uzanması, Tarım, sanayi ve ticaret bakımlarından gelişmiş olması, Novorosisk ve Sochi gibi iki önemli Karadeniz limanını barındırması, Rusya'da PKK'nın faaliyette olduğu bu vilayette Kürtlerin de özerklik taleplerinin olması, Türkiye ile yakın ilişkileri bulunan Adigey Federe Cumhuriyeti'nin bu vilayet içinde bir adacık halinde olması, Mavi-Akım doğal gaz boru hattının üzerinde yer alması ve hem Samtshe-Cevaheri hem de Krasnodar Ermenileri'nin Anadolu (genelde Erzurum ve Hemşin) kökenli olmaları nedenleriyle Türkiye açısından stratejik önemi vardır.

Gürcistan Ermenileri

Günümüzde Gürcülerden sonra Gürcistan'daki en büyük etnik grubu oluşturan Ermeniler ağırlıklı olarak ülkenin Güneybatısında ve Tiflis'te yaşamaktadırlar. Çeşitli tarihlerde meydana gelen göçler ile Gürcistan'daki Ermeni nüfusu artmıştır. 1989 nüfus sayımına göre Ermeniler Gürcistan nüfusunun % 8.1'ini oluşturmaktadır.

* Hasan Kanbolat: ASAM, Kafkasya Araştırmaları Masası, Araştırmacı
Nazmi Gül: ASAM, Kafkasya Araştırmaları Masası, Asistan

Gürcistan'daki en büyük Ermeni nüfus Cavaheti ve Mesheti'de bulunmaktadır. İki vilayeti birlikte ele aldığımızda Ermeni nüfusu iki vilayetin toplam nüfusunun % 40'ını oluşturmaktadır. Bu illerde Ermenilerin nüfus içerisinde oranlarını arttıran nedenlerden biri Ahıska Türklerinin Cavaheti ve Mesheti'den göçüdür. Avrupa Konseyi tarafından Gürcistan hükümetine Ahıska Türklerinin 12 yıl içinde aşamalı olarak Gürcistan'a geri dönmeleri planı sunulmuştur. Ancak Gürcistan hükümeti tarafından onaylanmayı bekleyen bu planın uygulanıp uygulanmayacağı konusunda şüpheler vardır. Türkiye'de 1992 yılında çıkarılan 'Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskanına Dair Kanun' Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göçlerini hızlandırmıştır.

Gürcistan Ermenilerinin Örgütleri: 'Cavah Hareketi', 'Parvents', 'Virk'

Dağlık Karabağ çatışması Cavaheti'de Ermeni milliyetçiliğini harekete geçirmiş ve Mart 1988'den itibaren Ahalkelek'den bir çok gönüllü Karabağ Ermenilerine yardıma gitmiştir. Böylece söylemi Ermeni kültürel mirasını korumak ve Cavaheti'deki okullarda Ermeni tarihi ve biliminin okutulmasını sağlamak, milli kurumları korumak ve bölgenin kalkınmasını sağlamak olan Cavaheti hareketi hızlı bir şekilde gelişmiştir. Hareket Cavaheti'de sınırlı bir özerklik istemektedir. Ermenistan iki cephede birden savaşmak istemediği için Cavaheti Ermenileri arasındaki ayrılıkçı istekleri kontrol altına almak istemiştir. 1994 yılında Mesheti ve Cavaheti eyaletleri birleştirilerek Samtshe-Cavaheti eyaleti oluşturulmuştur. Bu birleştirmedeki neden Cavaheti'deki Ermeni nüfus yoğunluğunu azaltmaktır. Ancak Birleşme Cavaheti ile sınırlı olan Ermenilerin otonomi isteklerinin sınırını genişletmiştir. Cavaheti hareketi kültürel otonomi gibi talepler ile ortaya çıkarken, paramiliter bir grup olan Parventlerin Cavahetin geleceği konusunda başka planları vardır. Günümüzde Cavaheti Ermenileri kültürel otonomiye sahiplerdir. Hatta eyalette yaşayan Gürcüler Ermenice konuşabilirken, Ermeniler Gürcüce bilmezler. Ermenistan Cavaheti konusunda sessiz kalırken Taşnak yanlısı Virk örgütü öncülüğünde Ermenilerin özerklik talepleri sürmektedir.

Ahalkelek Rus Üssü'nün Cavaheti Ermenileri için Önemi

Ahalkelek üssü Cavaheti'deki en önemli istihdam alanıdır. Üssün personelinin yarısından fazlası Cavaheti Ermenisi kökenlidir.

Ayrıca, vilayet nüfusun önemli bir kısmı Rus ordusuyla ticaret yaparak geçinmektedir. Cavaheti Ermenileri için söz konusu üssün ekonomik önemi yanında güvenlik açısından da önemi büyüktür. Üs Türkiye ve Gürcistan'a karşı bir kalkan olarak görülmektedir ve gerektiğinde Karabağ savaşında olduğu gibi Ermenileri silahlandırılması, muhtemel iç ve dış saldırılara karşı korunmasında kullanılabilir. Gürcistan ordusu ise bu vilayette konuşlanmış durumda bile değildir. Cavaheti Ermenilerinin Rus askeri varlığından memnun olmasına rağmen, Gürcistan bağımsızlığına karşı bir tehdit olarak algıladığı Rus askeri varlığından hoşnut değildir. Gürcistan, Rus askeri varlığının topraklarından çekilmesini talep etmiştir.

Samtshe-Cavaheti Ekonomisi

Samtshe-Cavaheti eyaleti Gürcistan'daki eyaletler arasında ekonomisi, altyapısı, iletişim hatları ve karayolları en kötü, yaşam standardı en düşük, işsizliğin en yüksek olduğu eyalettir ve özelleştirmenin henüz başlamamıştır. Kolhoz adı verilen kolektif çiftlikler iflas etmiş ve tarımsal üretim durmuştur. Az olan sanayi tesisleri de istikrarlı olarak çalışmamaktadır. Bu nedenlerden dolayı, Samtshe-Cavaheti'nin ekonomisi son on yılda Rusya ve Türkiye'ye bağlı duruma gelmiştir. Günümüzde vilayet nüfusunun büyük bir bölümünü Türkiye ile bavul ticareti yapan küçük çiftçilerden oluşturmaktadır.

Krasnodar (Amşen) Ermenileri

Rusya Federasyonu'nun Karadeniz kıyı şeridinin tamamını oluşturan ve Novorosisk, Soçi gibi iki önemli Karadeniz limanını barındıran Krasnodar eyaleti, tarım-sanayi-ticaret açılarından, 'Rusya'nın Marmarasi' durumundadır. Rusya'nın ve Abhazya'nın Karadeniz kıyılarına yerleşmiş olan Ermeniler, genelde Türkiye'nin Doğu Karadeniz'inde bulunan Hemşin bölgesi kökenli oldukları için Kuzey Kafkasya'da 'Amşen Ermenileri' adıyla tanınmaktadır. SSCB devrinden itibaren, gerek Ermenistan'dan ve gerekse Güneybatı Gürcistan'dan bu eyalete yoğun bir Ermeni işçi göçü de gerçekleşmiştir. Amşen (Hemşin) Ermenileri, Krasnodar'da yoğun buldukları kent ve köylerde örgütlenmiş, Ermeni Diasporası ile ilişkilerini geliştirmiştir. Krasnodar'daki en önemli Ermeni kuruluşu 'Ermeni Bilim ve Kültür Merkezi' olan 'Amshen'dir. Bu merkez, Amşen Ermenilerini Ermenistan, Dağlık-Karabağ ve Ermeni

diaspora faaliyetleri konusunda bilgilendirmek ve aynı zamanda Amşen Ermenileri üzerine çıkan haberleri Rus, Ermeni ve Ermeni diasporası basınına iletmek amacıyla kurulmuştur. Krasnodar'ın da içinde bulunduğu Kuban bölgesini tarihi Ermeni toprağı olarak gören ve eyalet içinde örgütlenmelerini tamamlayan Amşen (Hemşin) Ermenileri, 1995 sonrası Krasnodar'da siyasi-kültürel özerklik arayışına başlamışlardır. Bu amaçla, Soçi'nin güneyinden Abhazya'nın Gagra kentinin kuzeyine kadarki bölgede nüfusun çoğunluğunu oluşturan Amşen Ermenileri, Rusya'nın Karadeniz sahilinde yer alan Adler'de özerklik arayışına girmişler ve bu amaçlarına yasal bir dayanak sağlamak için Adler'de 'Ermeni Ulusal Bölgesi' oluşturmak amacıyla referandum yapmak için 2000 yaz aylarında girişimlere başlamışlardır. Ermenilerin Krasnodar'da özerklik arayışlarının yanında, 1990'lı yıllarda Kürtlerin de Krasnodar'da 'Kürt Özerk Bölgesi' oluşturmak için talepte bulunması ve PKK'nın Moskova, Saratov ve Krasnodar'da Kürtlerin kültürel haklarının verilmesini Nisan 2000'de Putin'den istemesi, bu eyaletin Moskova ve Ankara açılarından hassas bir döneme girdiğini göstermektedir. Rusya ile Türkiye arasında gerçekleştirilen Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı'nın da Krasnodar'dan geçmesi Ankara açısından bu eyaletin önemini arttırmaktadır. Haziran 2000'de yapılan 'Krasnodar eyaletinin uluslararası ilişkileri ve göçmen olmanın koşulları' konulu toplantıdaki konuşmasında Krasnodar Vali Yardımcısı Nikolay Karçenko, ağırlıklı olarak Krasnodar Ermenileri üzerinde durarak, Soçi'de Ermeni nüfusunun son yıllarda iki katına çıktığını, Soçi'de kurulan Ermeni sivil toplum kuruluşlarının yöneticileri arasında Ermeni terör örgütleri ile ilişki içine bulunan kişilerinde yer aldığını, söz konusu bu kuruluşların amacının Adler'de 'Ermeni Ulusal Bölgesi'nin oluşturulması olduğunu ve bunlardan dolayı Soçi'de 'Ermeni Sorunu'nun oluştuğunu' söylemiştir. Amşen Ermenilerinin Adler'de 'Ermeni Ulusal Bölgesi' oluşturmak için referanduma yönelmelerine tepki de karşı bir referandum isteğı ile gecikmeden gelmiştir. 22 Temmuz'da Krasnodar'da yapılan ve Taman temsilcileri, Kuban Kazakları birlikleri ve Krasnodar Valisi N. Kondratenko tarafından kontrol edilen Oteçestvo hareketi üyelerinin katıldığı toplantıda, Krimsk Kazaklarının yaptığı 'Krimsk ve Abinsk bölgeleri sakinlerinin Ahıska Türkleri, Kırım Tatarları ve (Ermeniler de dahil olmak üzere) Kafkasyalı-Asyalı diğer halklar üzerine düşüncelerinin öğrenilmesi için referanduma gidilmesi' teklifi kabul edilmiş ve referanduma gidilmesi amacıyla imza toplanması için Batı Kuban Rusları Birliğı Koordinasyon Konseyi kurulmuştur.

Türkiye'nin yakındaki uzak topraklar olarak algıladığı Samtshe-Cavaheti ve Krasnodar, son on yıldır giderek belirginleşen çok boyutlu Ermeni sorunu nedeniyle yeni olaylara gebe dir.

Bağımsızlık sonrası Gürcistan, doğudan batıya doğru uzanan gerek enerji ve gerekse ulaşım yollarının potansiyel koridoru durumuna gelmiştir. Dağlık Karabağ Savaşı Gürcistan'ın bu önemini daha da arttırmış, Ermenistan'ın Rusya ile Batı'ya ve Türkiye'nin Azerbaycan'a açılımı, Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan ile kayıt dışı ticari ve turistik ilişkileri Gürcistan üzerinden gerçekleştirmeye başlamıştır. Gürcistan, kuzey ve kuzeybatısındaki (Abhazya ve Güney Osetya) çatışmalarından sonra güneybatısında (Samtshe-Cavaheti) meydana gelebilecek yeni bir etnik kökenli çatışmanın ülkeyi kesin bir parçalanmaya sürükleyebileceğinin farkındadır.

Şevardnadze, bir tarafta Türkiye, Azerbaycan, Ukrayna, Batı devletleri ve diğer tarafta Rusya, Ermenistan ve diğerleri olmak üzere iki devlet grubu arasında denge kurarak dış politikasını yürütmeye çalışmaktadır. AB ve Fransa hükümetinin Gürcistan ve Ermenistan ile yaptığı anlaşma ile Gürcistan-Ermenistan arasındaki Poti-Haşuri-Borjomi-Ahalsihe-Ahalkelek-Gümrü-Erivan-Megri karayolunun yeniden yapımı konusunda mutabakata varılmıştır. 1996'da Gürcistan, Azerbaycan, Ukrayna arasında Özbekistan ile de yakın bir işbirliği içerisinde Taşkent-Bakü-Kiev arasında -daha sonraları Avrasya ulaşım koridoru olarak adlandırılacak olan- bir ulaşım koridorunun projelendirilmesi ve yapımı konusunda anlaşma imzalanmıştır. Avrasya ulaşım koridorunun yapımı, Türkiye tarafından gündemde tutulan Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Kars-Tiflis Demiryolu Projeleri Rusya'nın Güney Kafkasya üzerindeki nüfuzunu azaltabilecek girişimlerdir. Bu nedenle Rusya'nın, bu enerji ve ulaşım koridorları projelerinin geçiş güzergahı üzerindeki Samtshe-Cavaheti vilayetinde projeleri belirsiz bir tarihe kadar rafa kaldırılacak bir çatışmayı çıkarması ve/veya desteklemesi olası bir gelişme olacaktır. Bölgedeki bir çatışma Gürcistan'ın kaldırmak istediği Ahalkelek Rus üssünün de bölgede gerekliliğini ortaya çıkararak mevcut konumunu sağlamlaştıracaktır.

Azerbaycan ve Türkiye ile diplomatik ilişkisi bulunmayan Erivan, İran'dan başka diplomatik ilişki içinde olduğu ikinci komşusu ve Rusya'ya, Batı'ya ve Karadeniz'e çıkış kapısı olan Gürcistan ile ilişkilerini bozmamak için ayrılıkçı eğilimlere destek vermemektedir. Uzun dönemli düşünen Erivan, Gürcistan SSC

dönemindeki Cavaheti vilayeti yerine bağımsızlık döneminde Mesheti ile Cavaheti vilayetlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Samtshe-Cavaheti vilayetinden daha memnundur. Çünkü bu yeni vilayet, Erivan ve Moskova ile iyi ilişkilere sahip olan -Karadeniz kıyısındaki- Acaristan ile komşudur. Böylece, Ermenistan'ın Karadeniz'e ulaşma ideali bir adım daha gerçekleşmiştir. Ayrıca, Türkiye ile (özellikle Doğu Karadeniz bölgesiyle) ticaretinde Acaristan'a açılan Sarp (Artvin-Hopa) Sınır Kapısı'nı ve Samtshe-Cavaheti vilayetine açılan Türkgözü (Ardahan-Posof) Sınır Kapısı'nı kullanan Ermenistan ile Cavaheti Ermenileri, Gürcistan'ın sözkonusu vilayetine doğru açılması düşünülen ve Ermenistan'a daha da yakın olan Aktaş (Ardahan-Çıldır) Sınır Kapısı'nın faaliyete geçmesiyle daha da rahatlayacaktır. Böylece, Gürcistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan Türkiye dolaylı olarak Cavaheti Ermenilerine ve Ermenistan'a yardım etmiş olacaktır .

Anadolu Türklüğünün doğal bir parçası olan Ahıska Türklerinin Samtshe-Cavaheti'ye dönebileceği gerçeği ise bu vilayetin geleceğini etkileyecektir. Gürcistan'daki Rus üslerinin kapanması için girişimlerde bulunan Şevardnadze yönetimi Ahıska Türkü kartını Ermenileri dengelemek için kullandığı takdirde, Güneybatı Gürcistan'da yeni olayların çıkması olasıdır. Ahıska Türklerinin Türkiye tarafından Anadolu'ya iskan edilmesine devam edilmesi ise Samtshe-Cavaheti Ermenilerini ve Krasnodar'ın yerel yöneticilerini rahatlatacaktır. Nitekim, Krasnodar'ın yerel yöneticileri 'sessiz ve aşamalı bir planla, Rusya için stratejik önemde olan bu eyaletlerde yaşayan Ahıska Türklerinin rahatsız edilerek Türkiye'ye yerleşmesinin sağlanmasını' bir politika olarak benimsemişlerdir.

Samtshe-Cavaheti Ermenilerinin koruyucusu durumuna gelen Moskova'nın, SSCB'nin dağılması sonrası Rusya Federasyonu'nun tek çıkış kapısı olarak kalan Krasnodar'da Amşen Ermenilerinin -ve diğer etnik grupların- özerklik arayışlarını desteklemesi ise beklenmemelidir. Bu nedenle, Moskova'nın iki bölgede farklı politikalara yönelmesi kaçınılmazdır.

TODAY'S ARMENIA AND MOTIVES BEHIND THE GENOCIDE ACCUSATIONS: MORE THAN A MATTER OF 'NATIONAL IDENTITY'?

Ali Hikmet Alp*

The new Armenian government, in close cooperation with diaspora, accelerated its efforts for the formal recognition of the 1915 events by the international community as a genocide. While the joint initiative of the Armenian lobby and American armenophiles to pass a resolution from the American Congress has once again failed, in Europe, and in particular in France¹ they have been more successful. In view of Europe's negative disposition towards Turkey, it should not be surprising to see even more successful initiatives, in contrast to general passivity of the European institutions *vis-à-vis* the Chechen tragedy, last minute intervention in Bosnia, and the occupation of Azerbaijan's territory by Armenia. Besides the emotion, even the anger that the French Parliament's action has generated, a spill over was a warming-up in Turkey of the debate on the claims and the applicability of the 1948 'Genocide Convention'.

Considering that historians alone can throw light on such controversial issues heavily tainted with bias, distortions and even propaganda, Ambassador Şükrü Elekdağ, Justine McCarthy and several others recommend the formation of a 'Commission of Historians' with Turkish, Armenian and foreign participation.

The author of this article is not a historian, as the perspective of the article is not historical. But as a layman who read considerably on the subject, he too could not fail to

observe that Armenian history seem to be written basically by Armenian historians for Armenians, and then used as a main

That Armenian history seem to be written basically by Armenian historians for Armenians, and then used as a main source for most of the works by non-Armenian writers.

* Retired Ambassador, Former Permanent Representative of Turkey to OSCE and the 'Minsk Group'

¹ It should be noted that of the 527 members only 50 were present and 29 of them voted for the adoption of the law. Among the few dissenters to Kocharyan's campaign was the former Minister of Foreign Affairs, Alexander Arzumian.

source for most of the works by non-Armenian writers. In their reference notes, the same familiar names such as Hovannisian, Dadrian, Dekmejian, Suny, Balakian and the likes are ever present, in contrast to the absence of those who dissented with their version. Documents are used selectively to prove the guilt of a country which happened to be long before the First World War² "on the other side of the fence", a careful "image building" is usually there. They hardly care, for example, to assess the causes and circumstances of the events which led to deportations, a measure of last resort recommended with much hesitation by Talat Pasha, and generally accepted today as a grave mistake. Very few (and in particular politicians) make a difference between these unacceptable actions and a deliberate act of genocide, which is not documented, even when the Allied powers had all the means in their command during the occupation. An effort is often made to fill the gaps by assumptions. The 'genocide' is explained as a logical consequence of the pan-Turkist (!) ideology of the Ittihad, although logic requires that even such assertions are taken seriously, they cannot, by themselves constitute a proof, in view of abundant documented evidence for the contrary.

References to documents, witnesses and other sources which contradict the pro-Armenian views are sometimes included, but curiously enough, skipping the really important elements, without noticeable effect on standard conclusions, or qualifying them with

The plight of the Muslim population, itself in a struggle for survival, is very rarely mentioned, as if they are in a different category of human beings

words such as 'argued, pretended, claimed', etc. Morgenthau's memoirs are profusely used, dwarfing what Admiral Bristol had to say on the essence of the claims. The plight of the Muslim population, itself in a struggle for survival, is very rarely mentioned, as if they are in a different category of human beings, disposable in the process of Armenian rebellions and collaboration with foreign powers ('legitimate independence movement'). Although history writings have to be careful to avoid the trap of fanning the same sentiments they denounce as the causes of ethnic hatred, conflicts, massacres and ethnic cleansing, a majority of the

² Mim Kemal Öke, *The Armenian Question 1914-1923* contains detailed background information and analysis

publications, by their partiality, do exactly this. The problem probably is the impossibility of writing Armenian history without knowing well the Ottoman history, or to overlook the 'principles of history', as Prof. McCarthy observes.³

A critical examination by such a Commission (if Armenian historians display the temerity to participate) may serve to show to public opinions that there is also another side of the coin and hopefully help a new outlook. In any case, there is no reason in our opinion why a Turkish institution should not take such an initiative, with or without Armenian participation.

Ambassador Gündüz Aktan examines the issue from a legal perspective. Pointing out to the present conceptual anarchy and misuses, he says, among others, that the Republic of Armenia, using the possibility offered by Article 9 of the Convention on Genocide, can bring its dispute with Turkey on its applicability to the International Court, at least it can ask for legal opinion. One reason why the word 'genocide'⁴ is so freely used might be that most of the accusers, in particular politicians, did not take the trouble of reading the Convention.

Common sense would favour the acceptance of both suggestions, which may also soften the present tensions in Turkish - Armenian relations. However, that probability looks rather remote. It has already met with a categorical refusal from the 'elite' of the Armenian diaspora who seem to be unshakably bound by their own 'truth', which they consider as an inseparable element of their national identity,⁵ by their own words. On the official side, Armenian President, Mr. Robert Kocharian, who came to power on a nationalist ticket and with the mission of mending relations with the much needed diaspora, as well as his Minister of Foreign Affairs (a hard-line representative of the American diaspora) immediately refused the establishment of a 'Commission

³ Justin McCarthy, 'Let the Historians Decide', *Armenian Studies*, Vol. 1, No. 1, March-April-May 2001, pp. 48-65.

⁴ One new addition to the literature is *Fires of Hatred, Ethnic Cleansing in the XX Century*, by Norman M.Naimark. The two chapters reserved to Anatolian Armenians and Greeks contain no new research, but usual inferences and a dramatization of the events to prove the Author's point to show the 'value' of the term 'ethnic cleansing' as a new category: 'Only because so much death was finally required by the Young Turks to carry out their plans do we label the Armenian case genocide.' p.84. The inclusion of the Crimean Tatars and Chechens is on the credit side, while there is no mention of ethnic cleansing in Karabagh.

⁵ Martine Hovanessian, 'La Diaspora Armenienne et l'Idée Nationale', in *CEMOTI*, No.30, 2000.

of Historians'.⁶ These responses, strange as they may be, should not be surprising in view of the well known refusal of the radicals and of the diaspora elite to enter into any discussion which does not admit the 'truth' from the start.

It is indeed difficult to imagine that Armenian regimes of the present line would accept such proposals, having conveniently used the genocide theory for internal and international consumption and as an excuse for a failed State. Armenian historians are probably afraid of triggering a process of transparent, critical examination, leading eventually to the demolition of their 'truth', even the very moral basis of the 'myth', as Prof. Türkkaya Ataöv calls it. **Armenian historians are probably afraid of triggering a process of transparent, critical examination, leading eventually to the demolition of their 'truth'** Almost everything is done in order to suppress dissent with their 'truth' and even American academic institutions are not exempt from such primitive attempts, by bias, sympathy or intimidation.⁷ We have to conclude that, besides this deep rooted conviction, the benefits expected from being recognised as a second nation subjected to genocide even before the Jews is attractive to both categories of the Armenian elite, also as a basis for some sort of material compensation.⁸

The 'Genocide' Issue and Turkish - Armenian Relations.

To what extent genocide accusations, coupled with an hostility, even a hate propaganda have poisoned the Turkish-Armenian relations is well known. Recently, in the Turkish 'intellectual circles' too, the Turkish policies towards Armenia have been (in

⁶ In his interview with Claude Lorieux, 'Génocide n'est pas l'affaire des historiens' with these words R. Kocharian rejects a joint historical research, asserting at the same time that, Western archives support the Armenian thesis. According to him, documents provided by Germany for example have been very useful.

⁷ Prof. Justin McCarthy is not the sole example of intimidation frequently resorted to by Armenian lobbies. Thomas Goltz, the author of *Azerbaijan Diary*, responds in following terms to harsh criticisms of the Diaspora representatives: 'My crime, for your information, was to report on Armenian atrocities against civilian Azerbaijani Turks and Kurds in and around the disputed territory of Mountainous (Nagorno) Karabagh, and to dare to suggest that the long-suffering Armenians might be involved in a war crime or two themselves. And more. Any Armenian scholar or writer who has the temerity to question or disagree with the official Armenian line of 'innocence all the time' was and likewise branded a stooge, quisling and national traitor...'

⁸ 'Armenia Marks Genocide Day', *Armenia Report RFE/RL*, Armenian Service, 24 April 2001. Some Armenian politicians and scholars say that it is now time for Armenia to prepare a 'list of reparations'.

our opinion rather gratuitously) criticised. A brief review will be useful:

First: Turkey had to establish diplomatic relations with Armenia immediately after gaining its independence.

Second: Turkey should make more effort to improve its relations with Armenia and should not in particular let its Armenian policy be made hostage to Azerbaijan.

Third: Because of political tension, the tremendous potential of Turkish-Armenian economic relations is being lost in the process. We may add to this list an accusation frequently made by Armenian circles that Turkey has been too pro-Azerbaijan, even to the extent of overlooking its own interests.

The answer to the first criticism is rather simple: Turkey recognized without delay the Armenian independence and entered into consultations for the establishment of diplomatic relations. They could not however be conclusive, since Armenia did not accept even a vague promise stop its official activities for the recognition of the 'genocide' and refused a confirmation of the present borders, even by a reference to valid agreements and treaties.⁹

The second criticism should be examined together with accusations of 'a threat from Turkey' as the same Armenian circles often state. Both countries are members of the Organisation for Security and Cooperation in Europe (OSCE) and are parties to the Treaty on Conventional Forces in Europe (CFE). Armenia has never brought to OSCE a question of 'Turkish threat', knowing well that it could not be substantiated, but on the contrary would expose aggressive Armenian policies. The intrusive 'on-site' inspection system of the CFE Treaty has never detected any Turkish military move or force concentration in contravention of the Treaty, even at the height of Armenia's war against Azerbaijan. Armenian forces in Upper Karabagh and other occupied territories are de facto left out of the CFE inspections, its non-compliance with the Treaty is tolerated. Regarding border issues, Turkey strictly observed a policy of status quo, in contrast to Armenian rejection of the reaffirmation of mutual borders. 'The Turkish threat' is no more than a pretext for the Armenian military effort, Russian-Armenian military cooperation, presence of Russian military bases and for

⁹ R. Kocharyan in his interview has stated that Armenia cannot ask for reparations since it is not the successor to the Armenian State of that time. This may also mean that Armenia is not bound by the agreements concluded by that state.

While most of the other powers may accept any 'face saving' solution, Turkey can only support a solution which would not substantially deviate from the standards of the international law or would not be grossly unfair to Azerbaijan.

asking from the Armenian people further sacrifices at the cost of lower living standards. We saw the effects and consequences of such ultra-nationalistic behaviour in the Balkans too.

Whether Turkey makes its policy a hostage of the Azeri policies should be examined under the light of mainly the two elements: To what extent Turkish policies are in reality different from the declared policies of the West on the question of Upper Karabagh and occupied territories, and which party to the conflict is the guilty one. The difference of the Turkish position resides in the fact that while most of the other powers may accept any 'face saving' solution, Turkey can only support a solution which would not substantially deviate from the standards of the international law or would not be grossly unfair to Azerbaijan. The reasons why Turkey feels closer to Azerbaijan should not be difficult to understand, as it is not difficult to understand the sympathies of some other countries towards Armenia, by tradition, internal lobbies or by strategic calculations as in the case of Iran. This closeness cannot however mean 'a priori' an obstacle for correct political relations with Armenia, as the similar examples in the diplomatic history of Turkey are not rare. With regard to its position on this issue, Turkey is quite comfortable, its support to Azerbaijan being fully consistent with international law, Security Council resolutions and its international obligations.

Armenian circles frequently question the legitimacy of Turkey's membership in the 'Minsk Group' of the OSCE, tasked with helping the resolution to the Upper Karabagh question. An invariable practice of the diplomacy is that parties to the conflict try to ensure that membership of such international mechanisms include to the extent possible countries sympathetic to their cause, at least they would like to see a balanced representation. The author of this article, as the Turkish representative in the Group for about five years, believes to be entitled to state that the Turkish representatives' positions have never been substantially different at least from the representatives of 'neutral' countries such as Sweden and Finland.¹⁰ As in the case of the *ad hoc* bodies

¹⁰ In international conflict resolution the element of prestige or 'resolution by whom' is nowadays as important as the resolution of the conflict itself, creating further complications.

dealing with Balkan conflicts, Turkey strives for a better balance of interests. Its own interest will be best served by a prosperous, democratic stability in the Caucasus, but not by a stability any cost. A solution cannot be viable if it is not reasonably honest. In the present case, nobody can expect that Azeri people forgets about unfair arrangements imposed upon them by their neighbour at this critical period of their history. Conscious also of eventual misgivings of third parties because of its cultural, religious and national affinities with Azerbaijan or with any other involved country; Turkey has never acted as a proxy or in defence of the narrow national or ethnic interests. Since four years the Minsk Group is led by three co-chairman (France, Russian Federation and the United States) with only a nominal link with OSCE and even with the nine-member Minsk Group itself.¹¹ It is difficult to say that the credentials for impartiality of these three powerful countries are much reliable than that of Turkey. It is also a known fact that, as in the case of historians who strive to be objective, their diplomats too are often subject to interference and intimidation from politicians and pressure groups.

The third criticism, although looks as an economic one, is in reality charged with complex political issues. First of all any Turkish Government, in deciding about its relations with these two countries in conflict has to take into consideration that Azerbaijan will weigh heavier in the balance, not only because of their special relationship or its brighter economic prospects, but also because of the fact that Azerbaijan is the party whose territory is under illegal occupation. As if that is not enough, Armenia willingly associates itself with anti-Turkish initiatives and whenever possible, does not itself refrain from taking such initiatives. Their present leaders openly state that better relations with Turkey cannot have any impact on their foreign policy, in particular on their uncompromising positions regarding their conflict with Azerbaijan. If it is so, in other words, if concessionary policies will not help to produce change on key issues, then there should be expectation of substantial benefits, worth taking the risk of loosing Azeri market. Statistical information shows that such expectations cannot be realistic. Armenia is a country with a population less than three million, with a per capita income around \$1200 and a foreign trade volume less than \$4 billion. Its natural resources are scarce, 40% of its population is under the poverty line, and the share of its industry fell blow 23%. Its economy, including its

¹¹ It seems that a 'Nagorno Karabagh' fatigue set much earlier than a 'Bosnian fatigue'.

**There is no Turkish embargo
on trade with Armenia.
Exports and imports, as well as
investments are free.**

energy sector, is almost completely dependent on Russia and on external assistance. What would therefore be the volume of trade, which the two countries can realistically develop, and what that volume would represent in the overall Turkish foreign trade? Would it be important enough to accept the risk of its negative impact on Turkish-Azerbaijani political and economic relations? Besides the oil and gas issues, Turkish Government has to take into account the interests of the Turkish companies doing business in or with Azerbaijan, despite existing difficulties.

One could argue that at least negative measures, such as the 'embargo' be lifted. There is no Turkish embargo on trade with Armenia. Exports and imports, as well as investments are free.¹² Development of the transport routes can be meaningful only if there is a potential for access to markets beyond Armenia, in particular to Azerbaijan. The reason behind the embargo complaints is not its actual existence and hardship created for Armenia, but the fact that trade is made by transit through Georgia and partially over Iran. Although that may not be economically convenient, it has a positive side effect, by providing a source of revenue for the friendly Georgia, which is under tremendous Russian political and economic pressure. On the other hand, even if there is an economic embargo on the part of Turkey, statistics show that it has no serious impact on the Armenian foreign trade. As a comparison of foreign trade figures show, Armenia does at present relatively better than its neighbours:

Azerbaijan: Population 8 million, Armenia (officially) 3.7 million, Georgia 5.5 million.

Average volume of trade between 1994-1998 : Azerbaijan \$ 5.994 bil., Armenia 3.801 bil. Georgia 3.300 bil.

US assistance for economic reforms: Azerbaijan \$91.6 mil., Armenia \$240 mil., Georgia \$260 mil.(energy assistance of the USA and Russia excluded).

¹² According to information provided in the CIA's web page.

US humanitarian assistance : Azerbaijan \$425 mil. Armenia \$1.200 mil. (Armenia is in the third rank on the receivership of the US foreign assistance with \$43 per person, after Egypt and Israel).¹³

The Upper Karabagh question and in particular the insistence to keep a fifth of Azerbaijan's territory under its occupation, despite the offers of international security guarantees as part of the final settlement, constitute the key to Armenian foreign and security policy, making it a negative element in regional development and a tool of the Russian 'divide and rule' policies in the Caucasus. This reality, coupled with the failure in economic development both in Armenia and Upper Karabagh are the main reasons pushing Armenia to seek external enemies, and 'genocidal' Turkey, an ally of Azerbaijan, is an easy target.

It will be fair to recognise however that, during the presidency of Mr. Ter Petrossian, a re-appraisal of the harmful consequences of turning such an ideology into political programs had started, albeit timidly, even among the ordinary citizens, more concerned with meeting the ends than with such agitations. With the departure of Ter Petrossian following the 1999 elections, which looked more like a coup d'état than a democratic process, that trend has been reversed. What we observe now in the Armenian political scene is a preponderance of the radicals, who made the genocide issue a part of the political program of their new government.

Azerbaijan and the Upper Karabagh:¹⁴ The New Victims of the 'Genocide'

It is increasingly becoming evident that the genocide issue is nowadays being used by Armenia to rally Western sympathy and support for its aggressive agenda towards Azerbaijan. The basic principle of the Western policies in the post Cold War regarding the border questions and secessionist movements are clear, albeit difficult to implement: In Europe, internal borders of the federal states are recognised as borders between the newly independent states. Otherwise they would have no reason to refuse, for

¹³ Zerkalo, Baku, 6 Jan.2001.Regarding the backstage of US assistance to Armenia: Armenia Pulls the Strings for Larger Share of US aid, Michael Dobbs, Washington Post Service,25 January 2001.The Article contains interesting information on the lobbying of some US Congressmen, in exchange of electoral support.

¹⁴ For a detailed description of the international initiatives see:J.Maresca: J.Maresca, 'Resolving the Conflict Over Nagorno Karabagh: Lost Opportunities for International Conflict Resolution'in *Managing Global Chaos*, USIP., USIP.

Logically, the international community would insist on the withdrawal of Armenia from these territories as a matter of priority, and then to impose a new status on Upper Karabagh.

example, independence for Kosova. One has also to take into account the different strategic environment, in particular the wavering, even contradictory Russian policies and actions, not always conceived in Moscow, but rather in Russian military headquarters and by Russian Military in the Caucasus.¹⁵ Even if Yeltsin's Government had a different policy, it is doubtful that it would seriously try to impose it, since the military version is in essence in harmony with the policy of 'near abroad'.

Their problem is therefore to find (if possible) viable solutions which would conform with the principle, at least in appearance. In view of their own Armenian sympathies and the Russian factor, strong pressure or coercive measures, as it is done elsewhere, are not an alternative. Logically, the international community would insist on the withdrawal of Armenia from these territories as a matter of priority, and then to impose a new status on Upper Karabagh. If another country instead of Armenia had been in question, implementation would not be too difficult. Azerbaijan having already accepted the principle of a 'large autonomy' as far back as 1994, the relief which the liberation of other territories would encourage the Azerbaijani Government to ask from its people further flexibility on the status question. It is expected that security guarantees to be provided by the international community for the parties will hopefully eliminate other pretexts on the way for a solution.¹⁶

Inconsistent approaches of the Western World towards the existing conflicts have been viewed by the Armenian radicals as encouraging for their own aggressivity. It is indeed difficult to say that Western public opinions, European organisations (in which both countries have member status), various 'human rights watches' and NGO's have been sensitive enough to the

¹⁵ Although Armenia has been militarily supported by Russia throughout the conflict, the original source of the Karabagh's forces is the arms and equipment left behind by the withdrawing 101 Russian Brigade. Russian Military describe their bases in Armenia as some kind of storage depots. Since a great majority of the military personnel of the bases is recruited among local Armenians, experts conclude that the bases are at the same time the reserves of the Armenian army.

¹⁶ One can easily foresee the difficulties in developing such guarantees, in view of the Russian ambitions and Armenian support for the insertion of the Russian military forces in Azerbaijan (Georgian example).

consequences of the conflict and to the stark reality that a fifth of the Azeri territory is under Armenian occupation (imagine Kosova Albanians occupying a fifth of the Serbian territory!), over one million Azeris are still in the category of 'displaced persons' and most of the cities under occupation are wantonly destroyed.¹⁷ While the influence of the Armenian lobbies, geographical and strategic environment is evident, an association of the words 'Turk, Muslim and Azeri' in the collective mind of the Western World too is a major factor behind the present double standard.

The so-called 'Minsk Group' had been entrusted with the resolution of the conflict in 1992, at a time when the conflict prevention and resolution mechanisms of the OSCE were not sufficiently developed.¹⁸ In many respects it is an *ad hoc* arrangement on the sidelines of the OSCE. Second and third Chairmen of the Group, Sweden and Finland invested tremendous expertise and energy, unsuccessfully though, because of a lack of serious support by major powers. In a parallel group, the 'Third Party Peacekeeping' (the 'third party' being Russia), its Italian chairman sought agreement on peacekeeping practices specifically tailored for some parts of the OSCE area, in clear contradiction with the general principles of the international law, and therefore unacceptable not only for Azerbaijan and Turkey, but almost for all newly independent states and ex-members of the Warsaw Pact. The Minsk Group is now chaired (by an unusual practice in the OSCE) by three self-appointed co-chairmen, France, Russia and the U.S., the latter having developed an interest with the question in late 1990's, after the 'Russia first' policy lost its lustre during the second term of the President Clinton. While France practically represents the powerful E.U., which has no clear Caucasian policy and Russia is becoming more cooperative after the Chechen independence movement, they still are unable to convince Armenia to accept withdrawal from occupied territories before the

¹⁷ The Author has seen only one serious program, broadcast by an Italian TV channel, which reflects the plight of the Azeri victims. Several authors mention the violent pressures by the Armenian Diaspora to silence those who show the temerity of describing the consequences of the Armenian occupation.

¹⁸ Most of these mechanisms were introduced by the 1992 Helsinki Ministerial Document. In a separate decision, Ministers also accepted the convening of a conference in Minsk, optimistically soon, and 9 countries, including Turkey, were elected to form a group tasked with the preparation of the Conference. While extensive preparatory work has been done by a 'parallel 'High Level Planning Group' for an international peacekeeping force, it could never materialise because a lack of political agreement between the parties and of the Russian attempts to introduce its own forces in Azerbaijan, as 'interposition forces'. Azerbaijan wanted a truly international force with a balanced composition, 30% being provided by Turkey.

finalisation of the modalities of the autonomous status of Upper Karabagh. Armenian intransigence caused a gradual shift towards compromise proposals unacceptable for Azerbaijan, which rightly insists that withdrawal from these territories should have priority, by legal-political considerations, but even more, in order to prevent Armenian delaying tactics, by prolonging the status negotiations 'ad infinitum'. Another point of contention is that, although Azerbaijan has accepted the principle of a large autonomy, the concept of 'common state' of the co-chairmen goes well beyond that, even beyond what one may call as a 'face saving formula'¹⁹ How one can indeed consider as fair that Azerbaijan finances an entity on whose territory it will not have even a modicum of sovereignty and accept the interference of this 'Republic' (with a population much less than 200.000) in its foreign policy?²⁰ It is becoming increasingly obvious that Armenia is unable to reconcile itself with the idea of giving up at least a part of the occupied territories which he keeps hostage as a 'bargaining chip' in exchange of the independence of 'Nagorno Karabagh Republic'. It is not difficult to guess that, besides nationalistic factors and international tolerance, its strategy is designed to gain time, with expectations from a 'post-Aliyev' Azerbaijan.

Armenian press suggests (with critical comments) that, under American pressure in particular, there are signs of a shift in Kocharyan's positions towards the 'step by step' approach, conditionally accepted in the past by Ter Petrossian. However, the 'sine die' postponement of the next round of talks (17th) planned for mid-July between Presidents Aliyev and Kocharyan does not give much hope for the near future and bellicose statements from both sides are proliferating.

¹⁹ For a description of the proposals see' Ömer E. Lütem, 'Facts and Comments' (in Turkish), *Armenian Studies*, Vol. 1, No. 1, May 2001.

²⁰ The first paragraph of a 'document' published in the Armenian newspaper Aravot as the proposal of the co-chairmen reads as follows: Nagornyy Karabagh is a state and territorial entity with the status of a republic and forms a common state with Azerbaijan within its internationally recognized borders. In order to promote relations and coordinate joint activity, representations of Nagornyy Karabagh and Azerbaijan will be opened in Baku and Stepanakert [Xankandi]. Nagornyy Karabagh will participate in the implementation of Azerbaijan's foreign policy on issues of interest to it. Decisions with regards to such issues may be adopted without the agreement of both sides.(BBC Monitoring Service, 21 February 2001). According to the same 'document' the 'Republic' will have all the exclusive organs and instruments of a sovereign state, such as its own administration, security forces, justice, etc, and will also have representatives in the foreign missions of Azerbaijan. These are the elements of discord which made the Bosnian constitution unworkable, despite a heavy investment and the presence of 35.000 peacekeepers..

Mr. Kocharyan is known as a member of the hard-line Karabakshi clique, with scarce administrative experience. Expectations for a change in his positions once in power proved to be vain. It is difficult to imagine an Armenian leader with the mission of mending relations with diaspora and economically in dire straits will ever be able to follow a moderate line. On the internal front, economic recovery and eradication of corruption, among his main promises, are not yet on the horizon. Diaspora is more influential than ever and migration from Armenia continues.

Conclusions

Armenian side will continue to ask from Turkey and from Turks to recognize the extreme, namely of a meditated, intentional destruction of their people on ethnic or racial grounds, without convincing proofs. Descendants of the victims of the deportations listened only to personal or family experiences and read only the national 'historians', without a wider perspective to place the events in the overall picture of the history. Turkish minds too are not exempt from similar experiences, but they fortunately are not blind to the point of forgetting altogether the positive aspects of a long period of the togetherness, probably due to the fact that they are not intentionally raised with a hate psychology.

There is no answer from the Armenian side to a simple question: After so many centuries of living together and respecting each other's cultures and identities (at least to a greater degree than in the West at those times), why the same Turks suddenly came up with the idea of exterminating Armenians? Very dubious 'nationalist' credentials of the 'Ittihad' leaders, an assumption at best, is not a convincing at all, at least not convincing enough to explain their ability to turn the Turks into killers in such a short span of time, as most Armenian sources try to describe us. In different ways the Turkish identity is more complex than Armenian identity willingly reduced to a single element. Rarely there is a mention of pervasive interferences, ethnic cleansing, occupation and even destruction often committed or tolerated for the sake of 'humanitarian considerations', by those with a rich record of imperialism, even slavery.

After so many centuries of living together and respecting each other's cultures and identities why the same Turks suddenly came up with the idea of exterminating Armenians?

Without reasonable impartiality and objectivity, and unless the complex circumstances of the events and the state of the Ottoman society during those years are taken into consideration, there cannot be any reasonably common ground. That such accusations find once again favourable echo in the West is not surprising, especially at a time of the Turkish candidacy for European Union membership. Our traditional shortcoming continues to be poor public relations and participation in the increasingly complex information processes. We have to change it.

The genocide issue is skilfully used by Armenian politicians and intellectuals, not only as an element of their national identity and as a unifying force for dispersed diasporas as they say, but also as an instrument for political and territorial ambitions, and as a justification for the failure of a first national Armenian state within internationally defined borders. In a sense, historic errors are being repeated in different way, ignoring the long term interests of the Armenian nation, and a militarily and politically weaker Azerbaijan is taken as a target.

But how long and at what cost?

THE RESEARCH OF ARNOLD TOYNBEE ON TURKS AND THE BIRTH OF ARMENIAN PROPAGANDA*

Prof. Dr. Hasan Köni**

We considered it as interesting to investigate on the article 'Turkish Mentality', published in the 'Atlantic Magazine' in 1925, which was written by the famous English historian, Arnold Toynbee, who has visited Turkey in April 1923 when the Lausanne Conference was interrupted.

The personality of Toynbee that I will elaborate in this paper, will explain the importance of his articles. In this article Toynbee, compares the Turkish revolution to other revolutions. By going down to the pre-Ottoman Turkish history era, he explains the Turkish state logic, mentality and the state of mind. Toynbee draws an interesting picture, regarding Anatolia's minorities, especially the Greeks (which was the most supported nation by the British) and the reasons for their behaviour. The significance of Toynbee's remarks on the Greeks stems from the fact that he was the head of the Greek History Chair at the Oxford University and that he had prepared numerous projects and researches on ancient Greek history. Toynbee also examines Ottoman minorities and makes some generalizations on this issue. Despite his neutrality, this article, of 1925, shows marks of his days in the British Secret Service. When discussing the borders of the new Turkish state, before the Mosul problem arised, Toynbee argues that enlarging the boundaries, determined in Lausanne, would create problems for the new state. This article looks like a warning for the Turkish State to act carefully in the Mosul Issue.

By going down to the pre-Ottoman Turkish history era, he explains the Turkish state logic, mentality and the state of mind.

* The Turkish original of this article was published in Savunma ve Havacılık Dergisi No.3 / 2000.

** Ankara Üniversitesi.

TOYNBEE'S IDENTITY

We will not look at Toynbee's personality in the classic biographic method by examining his childhood, marriage and the incidents in his life, but in the field of our interest, which is more about Toynbee's political views and his thoughts and actions on Greece and on the War of Independence of the Turks and the Greeks.

Toynbee is a well known scholar who has given lectures at Britain's Balliol College, Oxford University, on Greek Language, Ancient Greek History and the Anatolian Civilizations, which were also the fields that the British intellectuals praised.

Toynbee commenced working at the British Foreign Ministry's Propaganda Office in 1915 and afterwards continued his work at the 'Political Secret Service Department'. (This department was later transferred to the Foreign Ministry) We are trying to explain Toynbee's intelligence work at the secret service by using various sources.

The task that he had undertaken there, was to influence the American public opinion. He used to write daily reports for the English government after reading daily articles of the American media. The English propaganda changed its direction in October 1915: 'The Turkish massacre against the Armenians'. This issue had gained importance after the speech of the president of British-Armenian Friendship Association, Lord Bryce in 6 October 1915. Bryce obtained his information from the American missionaries who had founded schools and health centres in Anatolia. Turkey did not intervene in any of these schools and medical centres until the war with the US in 1917.

The aim of the Protestant American missionaries was to convert the Muslims living in Anatolia to Christianity. As they did not succeed they tried to convert Orthodox Christians to Protestantism. The clients of the Protestant schools were Anatolian

Despite the fact that the Armenians did not have the right to claim their independence, they went into collaboration with the Russians.

Greeks and Armenians. Despite the fact that the Armenians did not have the right to claim their independence, they went into collaboration with the Russians and fought against the Ottoman armies. Their losses were presented in an exaggerated

Although ambassador MORGENTHAU had to be neutral, he transmitted information on the condition of the Ottoman army to the British army.

way to the American missionaries, who transmitted these false information to the American ambassador MORGENTHAU and to the intelligence staff at the Robert College. This led to the fact that finally the British held enough genocide propaganda material in their hands.

Although ambassador MORGENTHAU had to be neutral during his visits to the Dardanelles up to 1917, he transmitted information on the condition of the Ottoman army to the British army.

The most significant mistake that Morgenthau undertook was to transfer information about the Southeastern war fields, which were told to him by his Armenian secretary in form of genocide stories, as if he has seen the conditions there, although he has never been there.

There were various reasons for the British to start with the Armenian propaganda after the speech of Lord Bryce in 1915 in the British parliament. Firstly to convince their own nation that they are waging a fair war, so that they could justify the expenses of warfare and to be able to attract more people to the army. The second reason is the German counter propaganda about the massacres of the Jews by the Russians with the pretext that they did not fight well on the Galica front and the sympathy of the American Jews for the Germans. Such propaganda was needed to influence the American Jews and get them involved into the war. On the other hand the British were committing massacres to the Irish who had joined the Sinn Fein Organization and did not want to enter the war on the British side. The Germans were supporting the Irish. The British needed a new counter propaganda in order to cover the Irish incidents. From this point onwards the British propaganda gained intensity. In that propaganda, it was claimed that the Germans were responsible for the Turkish actions against the Armenians. When Lord Bryce wanted the massacres towards the Armenians to be recorded systematically, Toynbee who was the most brilliant writer of the intelligence, was appointed as assistant to Lord Bryce. In fact neither Toynbee nor Bryce were aware of the real intention of the British government, which was to get America involved in the war.

After realizing that short texts were easier to read by the people, the British Foreign Ministry published the 'Blue Books'.

Toynbee, depending on liberal values, put together the news he received from the American missionaries in a 700-page book. The name of the book was 'The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire: 1915-1916'. According to an English author, this book is the first extraordinary example of war propaganda. The book tires the readers with bloody scenes and brutality. The fact that it does not explain the reasons of the conflict between Turks and Armenians, upset Toynbee because he was used as a tool in hiding the historical truth.

After realizing that short texts were easier to read by the people, the British Foreign Ministry published the 'Blue Books'. Even though Toynbee wrote these books, Lord Bryce's name was written on them. The first brochure was named 'Armenian Genocides: A Death of a Nation'. The second brochure 'The Deadly Pressure of The Turks' has Toynbee's signature and Lord Bryce's introduction. Thousands of these brochures were published and distributed all over the British Empire, where the sun never sets, and America. Armenian genocide was not to be talked about after the entrance of America into the war. Toynbee's new job was to write about the German massacres.

During the years 1916-1917 Toynbee published brochures like, 'German Brutality: The Collapse of Poland', 'German Terror in Belgium' and 'German Terror in France'. When he finished these articles he said to a friend: 'Thanks god I am through with the massacre stories'. Beginning from 1917, Toynbee worked on the intelligence reports received from the Ottoman Empire. Continuing in 1918 with intelligence reports coming from Central Asia. The outcome of this work was turned into a research book called 'The Memorandum on the Muslim Nation Administrating Themselves'. In this study Toynbee claimed that the support the Germans gave to the Turks and the British gave to the Arabs, helped these nations to form their own states.

He further claims that the British drew back in spite of the developments in the Islamic world, and that only Armenians, Georgians, Kazakhs and Ukrainians remained as friends, the latter being in a doubtful situation. He also argues that Muslims and Bolsheviks were getting closer to each other.

Toynbee did not consider the Sévres Agreement as realistic. Toynbee thought in 1918, when the peace process was developing, that Britain would play an important role in the peace with Turkey. However he is to hate Llyod George when he realises that he does not care about his ideas. In his newspaper articles between 1919-1924, he criticized Lloyd George's wrong policies. At the Paris Conference of 1919, to which Toynbee went as the reporter of Manchester Guardian, he had meetings with the representatives of Armenians, Greece, Arab, Jew and Kurds, who were claiming land from the Ottoman Empire. Toynbee thought that İzmir would be the capital city of the new Turkish state, but he would not be able to explain his ideas to Lloyd George. In a letter he stated that the English and the Americans were supporting the idea that İzmir should be left to the Turks but their representatives to the conference thought differently. Toynbee did not consider the Sévres Agreement as realistic. In order to correct the mistakes of the conference, Toynbee and his friend Harold Nicolson (who would become an important diplomat later on) prepared some proposals stating that the European coasts of the Trace and Istanbul should be given to Greece and Turkey should stand on the Asian side. Toynbee was offered a Koreas professor's grade with the purpose to teach ancient greek history literature at King College within the University of London. King College was financially supported by rich Greeks living in London. During his professorship at the King College in London, his articles were mainly on the Turkish Greek war from 1920 to 1922, in which he started to become more sympathetic towards the Turkish side.

In 1921 Toynbee was to ask for permission from his university to visit Anatolia and Greece. He was to attend these visits as the reporter of Manchester Guardian. On the 7th of January Toynbee arrives in Greece and turns back to London on the 21st of September. After visiting Greece Toynbee went to İzmir, where he, with the assistance of the director of the American College, Alexander MacLachlan, meets some Turkish businessmen. These Businessmen seem to support the Greeks view. Toynbee wants to see the truth, so he, together with Kızılay visits the war places, where he recognizes that the Greeks, by withdrawing from the war places, killed Turkish civilians. When Toynbee visited Yalova, he recognized that only 1500 of 7000 were still alive. From this time onwards he started writing about the brutality that the Turks were facing. He kept reporting his observations on the barbarity of the

Greeks, and the Manchester Guardian published all these reports without changing a single word. In a letter he states that he himself rescued 700 persons from the Greek barbary. These reports convinced the owner of the newspaper, C.P Scott and Toynbee that the Sévres Agreement was unfair and unrealistic and could not be implemented. Lloyd George's politics of the Near East which intended to keep up the British interests in the region and which ended up in a disaster, shall be given up. After all his observations Toynbee realised that he was only aware of half of

**The Eastern problem about
which the West is concerned, is
basically a Western problem.**

the truth, while writing his articles in 1915. Just after he returned from Istanbul, he published his next book 'The West Problem in Greece and Observation of the Turkish Civilizations'. In Toynbee's view, both Greek civilisation and Turkish civilisation which is closed to Islam, were affected by the existence of the Western civilization in the area, but could not really adopt themselves easily to the Western Civilization. The developments in this area started with the presence and the superiority of the West. The Eastern problem about which the West is concerned, is basically a Western problem. At the point where these 3 civilizations meet, the two weaker ones collapsed.

Toynbee went on with writing articles in the following years. However we will focus on his articles until his second visit to Turkey in 1923. It is quite obvious that there is a lack of information. Firstly he did not have the possibility to read Ottoman documents. His knowledge on the Turkish revolution based on British intelligence reports and on books written by Western authors. With his experience during his journalism years, he did not have the ability to analyse Turkish history. Still his British point of view is quite significant because Great Britain was the mightiest state during the period of the Turkish revolution.

TOYNBEE'S INTERPRETATION OF THE TURKISH REVOLUTION

In his article 'The Turkish Mentality', Toynbee claimed that this mentality is revolutionary. Ankara is in a state of defence formation and re-formation of the state. This atmosphere is comparable to all revolutions from 1793 onwards. Even though the Turkish Revolution was inspired by the French Revolution, it seems to have a different dimension. According to Toynbee, the

previous revolutions were superficial. A great explosion cuts of the past in these revolutions. The developments that lead to this explosion start years before and after the explosion the same development continues in a straight line. Along with being influenced by the French Revolution, the Turkish Revolution was a real one.

THE WAR OF INDEPENDENCE AND THE AFTERMATH

According to Toynbee the great war against the Ottoman Empire was beneficial for the Turkish nation. With this war the Turks had the chance to get rid of the old institutions; on the other hand the hostile Tsar Empire had collapsed, which left its place to a strange and new power, seeking Turkish friendship. The Germans, whose friendship constituted nothing but danger for the Turks, had left Turkey. The victors of the war with their obvious incapacity are exhausted. Their view is concentrated on their real enemy Germany. Turkey at this point is at second row. Greece that was forced to war with weak Turkey, proved that it had limited sources and was in danger of splitting up itself, which made it unreliable. The non-Turkish provinces of the Ottoman Empire, after being a big problem for years, and after the Turks having spend all of their energy for these foreign territories, broke off finally. After seeing that the land they lived in was in danger, the Turks ceased from controlling the other nations and turned to rescuing themselves, considers Toynbee.

The new Turkish national movement has gained power after the invasion of İzmir by the Greeks. The Turkish National Pact (Misak-ı Milli), according to the above mentioned frame of logic, left the Arab provinces and formed a construction of which the borders are drawn according to the living space of the Turks. The energy of the Turks was focused on defending their own territories; unlike the Union of Progress, the new nationalists led by Mustafa Kemal had learnt a lesson not to join the pan-Islamism and the pan-Turanism movement, which is a doctrine of a Western historian Leon Cahun. By having rescued from megalomania, they have found an opportunity to be in a real war of independence. Mustafa Kemal and his friends were aware of the fact that pan-Turanism would damage the relations with Russia and would not lead to peace with Great Britain and France, who provided shelter for millions of Muslims themselves. Some Turkish leaders to which Toynbee talked, stated that Turkey has fought for Islam for many

years and put aside their national progress and that the Turks later said 'Why should we go on sacrificing ourselves. We gained our independence after having paid big prices for it during the war of 1919-1922. We reached a peace agreement, which nobody would reach easily. We won't do anything for the Arabs from now onwards'.

Toynbee believed that this new Turkish mentality was important and courageous. It was showing that Turkey was going to live as a successful member of the international community. Toynbee further argued that the Turks went unnecessarily into a battle with the British in Musul, after being separated from the Arab territories. It should be also stopped trying to assimilate the Kurds, for a rising Kurdish nationalist movement would be unfortunately for the Turks. The problem of Musul had become a problem of boundaries and could be solved by the National Society Council.

Toynbee believes that the Turks, under their new leader, have a more moderate attitude, that a progress took place at the first meeting with the West, that later a recession took place but that he learned that it should not be under British occupation, and that Turks have the mentality to be a full member of the Western Community?.

According to Toynbee, being a special people, the Jews, have chosen the same way, not to be a colony and turned towards becoming a Western society.

From Toynbee's point of view, Turks needed to get rid of the capitulations in order to get back to normal (Western norms). He states that capitulations were creating burdens in the economy and the second problem that was overcome by the Turks was the matter of minorities. Toynbee believes that Ottoman toleration, by only taking taxes from the minorities, allowed the practice

The attempt for seperation of the minorities, which wanted to create their own states, increased with the support of the Western powers.

of religion and language with large autonomy. This practice of the 16th century beared problems in the 19th century. The attempt for seperation of the minorities, which wanted to create their own states, increased with the support of the Western powers. The Minorities were engaged in commerce and industry in the Empire, which is the core reason for them to form a powerful class. The

dangers of this progress were felt during the Greek invasion, where the Anatolian Greeks took place besides the invaders. Turkey, with the National Pact, gave the minorities the rights of the West, which was a decrease of the exaggerated minority rights of the Ottoman Empire. On the other side, the fact that the Greeks of Thrace and Anatolia emigrated to Greece and the Turks of Western Thrace immigrated to Turkey made solved the problem of minorities to a great extent.

Whereas in the summer of 1922 western Turkey and northern Greece had a complex national structure, today it is of a homogenous structure like in Italy, France and Germany.

According to Toynbee, the most radical and interesting changes were achieved under the leadership of Mustafa Kemal.

According to Toynbee, the most radical and interesting changes were achieved under the leadership of Mustafa Kemal, in the fields of political, economic and social life reforms. One of the most important changes has been the dismissal of the Sultanate and the emergence of the Turkish Grand National Assembly, as a legitimate power. Toynbee mentions that the sultanate was in power to represent its own family and not the Turkish nation and he further points out that Vahdettin Efendi has worked against the benefits of the Turks in the years of invasion. A more radical movement was the abrogation of the caliphate. Toynbee believes that the caliph was the worldly leader of the Muslims not a spiritual leader like the one in the Roman Empire. There was a strong worldly administration during the powerful periods of the Ottoman Empire, and thus there was not a need for the caliphate. He puts on his argumentation by stating that, only after the Ottoman Empire saw its muslim territories in danger by being conquered by Christian powers, enlightened Turks realized (understood) the difference between a worldly and a spiritual leader.

In this case the Caliphate had been defined incorrect: just like the Pope, who was presented as the spiritual leader of the ancient populations of the lost territories, the Caliph had been presented as the spiritual leader of the muslims of India and China. This construction occurred as Abdülhamit's policy and continued under the Union and Progress party. The Pope is in a strange structure within an independent nation-state. Turkey saw the Caliph on a comparable level as the Pope, but left this system, after a year of experience. Finally, according to Toynbee, the third permanent impact has been realized on 3 areas; the movement of freeing

women, the modernization of agriculture and the entrance of Turks individually in the areas of trade and industry. Toynbee considers these 3 developments as the most significant ones, according to the future of Turkey.

CONCLUSION

As it is mentioned above, Tonybee did not, apart from the British intelligence sources and his personal visits, observe the Ottoman documents until this article. Out of this reason he made some incorrect decisions on the areas of the new state that Atatürk was trying to create, Ottoman manner towards the minorities and even on the politics of his own country.

Although he soon understood, after his several visits to Turkey, that the propaganda articles he wrote between 1915 – 1917 were wrong; these articles are up to now still used against Turkey by Armenians and Greek Cypriots. He would have corrected the mistakes in his following articles. For example, it is a correct finding that Turks created the Ottoman Empire on the synthesis of Central Asian culture rather than on Byzantium and Roman culture. However the argument that they left their own culture and took over the Western culture is incorrect. Turks created a synthesis by adopting suitable sides of different cultures. This is the main reason for Turks for not losing their identity all around the world today. It is possible to see the situation after the observations of Ottoman documents in Halil İnalcık's examinations. The settlement of Turks in the Balkans, and the administration system they adopted, prevented feudal disputes and bloody strifes between the clans, which had a big impact on the socio-economic improvement of the Balkans.

The crashing effects of the crusaders were cleared by the presence of the Ottoman Empire in this region. The inclusion of the Arab lands to the Empire in 1517 lead to the Ottomans gaining the Caliphate. The empire used the title Caliphate together with the title Sultanate in order to gain sovereignty among the Arabs. On the other hand Caliphate is an institution that has both, spiritual and worldly features. Toynbee's mistake at this point is that he could not understand the point that this institution was removed because it did not have any functionality within the new Turkish State. It is interesting that none of the Arab states, although the British wanted to give them the Caliphate in order to prevent the holy war (cihat) did not want to take over the Caliphate, which has its roots in the Kureyshi tribe.

In terms of the minority problems, it is a fact that the West provoked the happy minority groups within the Ottoman Empire in order to gain partners and to pull them to their side. Ilber Ortaylı puts forward, that with the trade agreements signed in 1711's the West gained trade partners in the Empire, finally made the colony agreement in 1838. With the reforms of 1856, the partners of the Western companies were the Ottoman Christians and Jews. The reason that fastened the collapse of the Ottoman Empire, as Toynbee also confesses, is the game that the West played with the Christian and Muslim groups within the Empire. First of all the West supported the Greeks, which was followed by other Christian minorities. Especially Great Britain, which improved several games on the muslim minorities is responsible for the appearance of the

The reason that fastened the collapse of the Ottoman Empire, is the game that the West played with the Christian and Muslim groups within the Empire.

Arab and Kurdish problems. Toynbee, who accepts the fact that the Turks created a correct map for themselves, by sticking to the territories inhabited by Turks, seems to forget about the Turkish population in Musul. Great Britain, who did everything for the Kurds to revolt, thought that Kurdish nationalism would not affect the Arabs but it would only harm the Turks. Toynbee doesn't seem to be aware of the games his country played for oil. Toynbee who declares that his country, France and Italy have a homogenous structure, ignores that between 1915 - 1921 during the Irish revolts many people were executed and an important portion of the remainders migrated to U.S.; he further ignores that the Scottish are a different nation, that Basques, Bretons, Korsikians and Alsasians live in France. He completely ignores that, because there was no help from the outside like in the Ottoman empire, the revolts ended up unsuccessfully.

Toynbee's declarations on the untrustworthiness of the Greeks were correct. The Greeks who entered the Anatolian adventure only for their own primitive benefits, did not abstain from violating their own population. It is clear that, as much as the Turkish War of Independence was affected by the Greek occupation, the occupation of south Anatolia by Armenian armies affected the Turks as the Greek Cypriote occupation.

Toynbee's works, which shall be read in the light of the newly found concepts/inventions, is reflecting probably the inability of a scientist to make distinction between propaganda and real history.

THE NAGORNO-KARABAKH CONFLICT FROM ITS INCEPTION TO THE PEACE PROCESS

Assist. Prof. Dr. Kamer Kasım*

1. INTRODUCTION

The Nagorno-Karabakh conflict affected the entire Caucasus region and became one of the bloodiest ethnic conflicts, claiming 25,000 lives and creating one million refugees, which represents about 14 percent of the entire Azerbaijani population and it is the highest percentage of any national population in the world living as refugees and displaced persons.

The conflict started before the collapse of the Soviet Union and continued after its end. The two newly independent states Armenia and Azerbaijan's foreign policy makers mainly engaged with the Nagorno-Karabakh conflict. The Armenian side demanded either incorporation of the Nagorno-Karabakh into Armenia or establishing an independent 'Nagorno-Karabakh Republic'. Azerbaijan argued that the Nagorno-Karabakh was inseparable part of Azerbaijan and secession of Nagorno-Karabakh was unacceptable for Azerbaijan. The conflict ended in 1994 with a ceasefire agreement. As a result of the conflict, 20 percent of the territory of Azerbaijan remained under the Armenian occupation.

This article will evaluate the Nagorno Karabakh conflict from its inception to its end. Main focus of the article will be Armenia and Azerbaijan's policy towards the conflict and the peace process. The article argues that Armenia faces foreign policy dilemma in its policy towards the Nagorno-Karabakh conflict. On the one hand Armenia supported Karabakh Armenians' secessionist claims and provided military and non-military supplies to them. On the other hand, Armenia claimed that it had no connection with Karabakh Armenians and Armenia did not supply arms to the Karabakh. The Armenian government faced difficulty after Khojaly massacre and allegations of Armenian forces cruelty to the civilian population of the town. In the context of the peace process, the regional powers' and the United States' policy towards the conflict will also be dealt with.

* Institute for Armenian Research and Abant İzzet Baysal University, Bolu

2. THE DEVELOPMENTS OF THE CONFLICT BEFORE THE COLLAPSE OF THE SOVIET UNION

The Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast (NKAO) was created by the decision of the Kavburo (Caucasian Bureau of the Russian Communist Party Central Committee), taken on July 5, 1921. Nagorno-Karabakh was placed under the jurisdiction of Azerbaijan but it was granted substantial regional autonomy.¹ In 1923 the capital of Nagorno-Karabakh was moved from Shusha to Khankend (later its name was changed as Stepanakert). Armenians had attempted to transfer the region to the Armenian control. In 1964, 2,500 Karabakh Armenians signed a petition in which they demanded reincorporation into the Soviet Socialist Republic of Armenia.² Another petition was sent to Moscow one year later and both of them failed to get any result. Until Gorbachev era Armenians did not manage to form an effective movement. However, Gorbachev's democratization policy gave impetus for political movements in Soviet republics. Armenian nationalist movement organized demonstrations in Armenia and Nagorno-Karabakh. In 1987, a petition was signed by 75,000 Armenian that demanded Nagorno-Karabakh's unification with Armenia. In the same year Haydar Aliyev who was an opponent of Armenians' claim for Nagorno-Karabakh, removed from Politburo. In February 1988, demonstrations and violent riots erupted in Nagorno-Karabakh, during which Azeris were forced out of Stepanakert. In July 1988, the Soviet of Nagorno-Karabakh in which Armenians were majority passed a resolution demanding to be put under the Armenian jurisdiction. The USSR Supreme Soviet rejected Karabakh Soviet's demand. Armenians formed Karabakh Committee under the leadership of Levon Ter-Petrosyan. The Committee was anticommunist organization and strong supporter of Nagorno-Karabakh's unification with Armenia. As a reaction to the developments in Nagorno-Karabakh, nationalist opposition emerged in Azerbaijan. In March 1989, the Popular Front of Azerbaijan (PFA) was formed and demanded the restoration of direct control of Azerbaijan over the Nagorno-Karabakh. In order to prevent clashes between Armenians and Azeris, Moscow imposed its direct rule over the Nagorno-Karabakh. In November

¹ Michael P. Croissant, *The Armenia-Azerbaijan Conflict, Causes and Implications*, (London: Preager, 1998), p. 20.

² Gerard J. Libaridian (ed), *The Karabakh File: Documents and Facts on the Question of Mountainous Karabakh, 1918-1988*, (Cambridge: The Zoryan Institute, 1988), pp. 42-46.

1989 this direct rule was lifted and the Nagorno-Karabakh returned to the direct control of Azerbaijan. After that Supreme Soviet of Armenia declared Nagorno-Karabakh as a part of the Republic of Armenia. Azerbaijan's Supreme Soviet rejected the decision and considered it as a violation of Azerbaijan's territorial integrity.³ At the end of 1989 violence against Azeri population of Karabakh increased and Azeri population was forced to leave. Moscow and Supreme Soviet of Azerbaijan's inability to stop attacks caused angry demonstrations in Baku. Moscow sent troops and declared state of emergency on 15 January 1990. The intervention was called 'Black January' by the Azeris. The Soviet intervention caused hundreds of death and the PFA's office was closed and its members were arrested.⁴ The intervention increased the popularity of the PFA. The Azerbaijani Communist Party's leadership was also changed and Ayaz Mutalibov became the first secretary of the party. To get back the lost prestige of the Communist Party Mutalibov had to make effort to stop Armenian militias attacked to the Azeris. Soviet Army forces with support of Azeri units conducted military operation, which was called 'Operation Ring' against Armenian militias. Operation Ring failed to stop Armenian militias and Karabakh's secessionist claim.⁵ Deterioration in the relations between Armenia and Azerbaijan and tension between the two communities signaled full-scale war in the region before the collapse of the Soviet Union.

3. THE CONFLICT AFTER THE END OF THE SOVIET UNION

In September 1991 Armenia and Azerbaijan declared their independence. Karabakh National Council also declared the independent republic of Nagorno-Karabakh. Thus the conflict was transformed from inter state conflict to the one between states. The Armenian forces took control of the north and southwest of Stepanakert in February 1992 and they surrounded Khojaly, Azeri inhabited enclave in Nagorno-Karabakh. Khojaly was the only town in Nagorno-Karabakh with an airport suitable for large-winged aircraft. The Armenian forces took the town and it became a barrier against an offensive on Stepanakert. The fall of Khojaly was

³ FBIS-SOV, 7 December 1989.

⁴ For detail analysis of the incident see also Ben Fowkes, *The Disintegration of the Soviet Union, a Study in the Rise and Triumph and Nationalism*, (London: MacMillan Press, 1997).

⁵ For Operation Ring See, David E. Murphy, 'Operation Ring', *Journal of Soviet Military Studies*, Vol. 5, No. 1, March 1992, pp. 80-96.

When the Karabakh forces captured Khojaly, killing many civilians in the process, the Azeri sources claimed that the massacre allegedly perpetrated with the help of Russian troops, resulted in the death of 1000 people.

the first important loss for Azerbaijan, and it was an important strategic gain for the Armenian militias.⁶ When the Karabakh forces captured Khojaly, killing many civilians in the process, the Azeri sources claimed that the massacre allegedly perpetrated with the help of Russian troops, resulted in the death of 1000 people.⁷

The Khojaly massacre was the most important development; which turned international media's attention to the Nagorno-Karabakh conflict. For example, in *Newsweek*, under the title of 'Face of a Massacre' Khojaly incident was described as killings of ordinary Azerbaijani Men, women and children. It also mentioned that many were killed at close range while trying to flee; some had their faces mutilated.⁸ *The New York Times* under the title of 'Massacre By Armenians' wrote about burned and scalped bodies of victims.⁹ The Khojaly massacre had also regional implications. Regional powers, Turkey, Russia and Iran concerned about further destabilization of the region. In Turkey demonstrations were organized in which demonstrators demanded Turkey's military intervention to support Azerbaijan. The opposition parties in the Turkish parliament criticized the government's policy.¹⁰ Turkey only imposed an economic blockade on Armenia.

Russian regiment of 366th was accused of involving the Khojaly massacre.¹¹ Russia denied the accusation. However Russia's ambassador to Turkey stated that deserted soldiers might have taken part in some incidents.¹²

⁶ Michael P. Croissant, *The Armenia-Azerbaijan Conflict, Causes and Implications*, (Praeger, London, 1998), pp. 78. See Svante E. Cornell, 'Turkey and the Conflict in Nagorno-Karabakh: A Delicate Balance', *Middle Eastern Studies*, vol. 34, no. 1, January 1998, pp. 59-60. *Interfax* 1 March 1992.

⁷ *Interfax*, 6 March 1992.

⁸ Pascal Privat and Steve Le Vine, 'Faces of Massacre', *Newsweek*, 16 March 1992.

⁹ *The New York Times*, 'Massacre by Armenians', 3 March 1992. Some of the other articles and news: Thomas Goltz, 'Armenian Soldiers Massacre Hundreds Of Fleeing Families', *The Sunday Times*, 1 March 1992. *Time*, 'Massacre in Khojaly', 16 March 1992. *The Washington Times*, 'Armenian Raid Leaves Azeris Dead or Fleeing', 2 March 1992.

¹⁰ *Anadolu Haber Ajansı*, 4 Mart 1992. *Milliyet* 5 Mart 1992.

¹¹ *Interfax*, 27 February 1992.

¹² *Milliyet*, 13 Nisan 1993.

After the invasion of Khojaly, the Armenian forces continued their advances and Lachin and Shusha, the two remaining towns under the control of Azerbaijan, were also captured by the Armenian forces. Thus the Azerbaijani forces were pushed out of Nagorno-Karabakh and a physical link between the Republic of Armenia and Nagorno-Karabakh was established.¹³ It encouraged further Armenian advances inside Azerbaijan and on the 19th of May 1992, Armenian militias attacked Nakhichevan, an autonomous region of Azerbaijan. Turkish-Russian relations were deteriorated due to the attack. The possibility of Turkish military intervention was discussed in Turkey. President Özal openly suggested sending troops to Nakhichevan.¹⁴ Turkish foreign policy makers worried that Turkey's failure to support Azerbaijan would undermine the confidence of the Turkic republics in Turkey and the decline of Turkey's status as a regional power might result in the growth of Russian and Iranian influence in the region.¹⁵

For the first time after the Cold War Turkey was faced with the possibility of a military confrontation with Russia. The Commander of the CIS Joint Armed Forces Marshal Shaposhnikov dramatically warned, *"Turkey's intervention could create a Third World War"*.¹⁶ In May 1992, The Tashkent Collective Security Treaty was signed by Russia, Armenia, Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan. According to the article four of the Treaty: *"If one of the participating states is subjected to aggression by any state or group of states, this will be perceived as aggression against all participating states to the Treaty"*.¹⁷ Since Russia and Armenia were signatories to the treaty, Turkey's attack on Armenia would have been treated as an attack on Russia.

Since the Armenian militias stopped attacking Nakhichevan after the Turkish government's warning to Armenia, the Nakhichevan crisis ended without causing any military

¹³ ITAR-TASS World Service 14 May 1992.

¹⁴ *Hürriyet*, 'Özal: Asker Gönderin', 19 May 1992.

¹⁵ Elizabeth Fuller, 'Can Turkey Remain Neutral', *RFE/RL*, 3 April 1992, p. 37.

¹⁶ *Financial Times*, 20 May 1992. Amberin Zaman, 'Azerbaijan Looks to Ankara', *The Middle East*, no. 213, July 1992, p. 8.

¹⁷ *FBIS-SOV*, 26 May 1992, p. 53.

confrontation involving Turkey. However, the Nakhichevan crisis indicated that the Nagorno-Karabakh conflict had effects beyond Azerbaijan and Armenia.

The Nagorno-Karabakh conflict also affected Azerbaijan's domestic stability and made it vulnerable to the Russian influence. Armenian militias' success on the battlefield weakened the governments in Azerbaijan. The first change in the government came after the fall of Shusha, which was the last town under the control of Azerbaijan in Nagorno-Karabakh. President Muttalibov resigned and Popular Front's leader Elçibey was elected President in June 1992. With the Elçibey's presidency Azerbaijan took radical steps to make significant changes in its foreign policy. The first change in Elçibey's foreign policy was suspending Azerbaijan's membership in the CIS, which had been signed by the previous President Muttalibov but never ratified by the Azerbaijani parliament.¹⁸ The second one was the oil pipeline proposal with Turkey to build a pipeline from Baku to Ceyhan to transport Caspian oil to the international market.¹⁹ Elçibey strove to make Turkey the primary focus of Azerbaijani foreign relations. He believed that Turkey could use its ties with the West to explain the Azeri view of the Nagorno-Karabakh conflict. Azerbaijan rejected to join the CIS and called for the withdrawal of all Russian troops.²⁰

Elçibey's foreign policy orientations were not sustained. Firstly, Elçibey's pro-Turkish policies was regarded as dangerous for Russian national interests in the Caucasus and Russia extended its support for the Armenian militias to weaken Elçibey's government and ultimately he was forced out of office by a Russian-backed coup.²¹ Secondly, Elçibey promised to solve the Karabakh problem by September 1992. Although at the beginning of Elçibey's presidency, Azerbaijan launched some successful military advances against the Armenians, recapturing Agdere and some parts of the Lachin corridor. Subsequently, however, the Armenian militias captured Kelbajar, separating Armenia from

¹⁸ Elizabeth Fuller, 'Azerbaijan's relations with Russia and the CIS', *RFE/RL*, 30 October 1992, p. 54

¹⁹ Amalia Van Gent, 'Azerbaijan: Oil, Armenians, Russians and Refugees', *Swiss Review of World Affairs*, no. 2, February 1994, p. 22

²⁰ W.W. Maggs, 'Armenia And Azerbaijan: Looking Toward The Middle East' *Current History Journal*, Vol. 92, No. 570, 1993, p. 8.

²¹ Thomas Goltz, 'Letter from Eurasia: The Hidden Russian Hand', *Foreign Policy*, no. 92, fall, 1993, p. 97.

Karabakh in March 1993.²² Azerbaijan's continued failure on the battlefield weakened Elçibey's government and provided Russia with the means to exploit instability for its geopolitical benefit. The Popular Front government was also unable to tackle the process of economic decline, which accelerated especially with the refugees flowing from the territories under the Armenian occupation. As a result, the opposition parties became stronger at the expense of the PFA. Among the opposition, the New Azerbaijan Party and its leader Haydar Aliyev's popularity increased.²³ After he became President, Azerbaijan joined the CIS and Aliyev did agree to a 10 % share for the Russian company LUKOIL to exploit three oil fields in the Caspian Sea.²⁴ Aliyev's priority was to achieve at least a ceasefire with Armenia in order to stabilize Azerbaijan. Aliyev also tried to influence on Russian policy towards the Nagorno-Karabakh conflict. Being a former Soviet polite bureau member Aliyev had advantage of knowing Russian policy-making process. In fact with Aliyev's Presidency Russia evaluated the seizure of Nagorno-Karabakh as a violation of international law and condemned it. Aliyev managed a ceasefire in May 1994, which enabled Azerbaijan to concentrate on economic development and exploitation and transportation of Caspian oil. Peace process of the conflict will be evaluated later. Before that the legal aspects of the conflict will briefly be dealt with.

4. LEGAL ASPECTS OF THE CONFLICT

In the former Soviet Union, Armenians were the only people who had both a Union Republic and Autonomous Region status in the territory of another Union Republic (Azerbaijan).²⁵ As it was mentioned above with the disintegration of the Soviet Union, Armenia and Azerbaijan became independent states and the Nagorno-Karabakh also declared itself as an independent Republic. Armenians in Nagorno-Karabakh stated that they used their right of self-determination and claimed that under the jurisdiction of Azerbaijan, Armenians discriminated against in eco-

²² See Charles Van Der Leeuw, 'Newly Independent Azerbaijan: Ever-Present Gunsmoke and the Kremlin's Long Arm', in Antero Leitzinger (ed.) *Caucasus and an Unholy Alliance*, (Vantaa:Leitzinger Books, 1997), pp. 47-65.

²³ Elizabeth Fuller, *Azerbaijan at the Crossroads*, (London: The Royal Institute of International Affairs and RFE/RL Research Institute), 1994, p. 9.

²⁴ Bülent Gökay, 'Caspian Uncertainties: Regional Rivalries and Pipelines', *Perceptions*, March-May, 1998, p. 54.

²⁵ Jeyhun Mollazade, *Azerbaijan International*, winter 1993. <http://www.Azer.com>

Armenians use of force to change recognized border of Azerbaijan was also violation of the Helsinki Final Act, the UN Charter, Charter of Paris, and the CSCE.

Armenians use of force to change recognized border of Azerbaijan was also violation of the Helsinki Final Act, the UN Charter, Charter of Paris, and the CSCE. For example, Charter of Paris stated that

*"In accordance with our obligations under the Charter of the United Nations and commitments under the Helsinki Final Act, we renew our pledge to refrain from the threat or use of force against the territorial integrity of political independence of any State or from acting in any other manner inconsistent with the principles or purposes of those documents. We recall that non-compliance with Obligations under the Charter of the United Nations constitutes a violation of international law."*²⁶

In fact the Republic of Armenia also saw this fact and Armenian officials have stated that Armenia has no territorial claims to Azerbaijan and the Nagorno-Karabakh conflict was the internal matter of Azerbaijan. After the Khojaly massacre, the government of Armenia was concerned about the possible international criticism and tried to hide its active support for Karabakh Armenians in the conflict.²⁷ However, international observes indicated that the Armenian military forces did take part in the Nagorno-Karabakh conflict. Besides the government of Armenia did not denounce its decision to consider the Nagorno-Karabakh as a part of Armenia. The OSCE also recognized Azerbaijan and Armenia as direct parties to the conflict and elected and other representatives of the Nagorno-Karabakh as interested parties.²⁸ Armenian foreign policy makers faced difficulty to explain Armenia's Karabakh policy to the international community. While Armenia was supporting Karabakh Armenians during the conflict, the government of Armenia considered the conflict as internal

²⁶ Charter of Paris for a New Europe, 1990.

²⁷ Azerbaijan: Seven Years of War (Human Rights Watch/Helsinki, New York, 1994), pp. 67-73.

²⁸ <http://www.osce.org/does/english/1990-1999/mes/adhels92e.htm>

matter of Azerbaijan. Armenia's support and strong linkages with the Nagorno-Karabakh administration was so obvious. In fact as it will be discussed later, Robert Kocharian, the former President of 'the Nagorno Karabakh Republic' became the President of Armenia in 1998. During the peace process, which will be discussed below, representatives from Armenia and Azerbaijan took part in the negotiations.

5. PEACE PROCESS IN THE CONFLICT

In 1992, a peace process was instituted by Conference on Security and cooperation in Europe (since 1994, OSCE, Organization for Security and Cooperation in Europe). It was the first conflict, in which the UN gave the regional security institution OSCE the mandate for negotiations. The process initiated by the

At the OSCE Lisbon Summit in December 1996 a set of principles was accepted which recognized the territorial integrity of Azerbaijan.

OSCE called Minsk process and it is being co-chaired by the United States, France and Russia, with active participation of several other European governments. The old rivalries among the members of the OSCE have been renewed which had negative influence on negotiations. The OSCE's conflict resolution framework emphasized the importance of economic development in the conflicting parties. However, it underestimated the importance of security concerns and the role of history. In the case of the Nagorno-Karabakh conflict, the lack of economic development of the region was not the reason for war between Armenians and Azeris. The reason was Armenian historical claim of the Nagorno-Karabakh and Azerbaijan's concern of territorial integrity. Despite the fact that the OSCE had some disadvantages, after the 1994 ceasefire agreement the organization became an effective broker between Azerbaijan and Armenia. At the OSCE Lisbon Summit in December 1996 a set of principles was accepted which recognized the territorial integrity of Azerbaijan. Following the Lisbon Summit, Minsk Group co-chairmen initiated a peace proposal, which called the withdrawal of all occupying Armenian armed forces from Nagorno-Karabakh and surrounding areas of Azerbaijan, and the return of all refugees to their homes. The Armenian side considered the Lisbon principles as prejudicing future talks on the final status of Nagorno-Karabakh. During the Presidency of Levon Ter-Petrosyan, there were some constructive

Robert Kocharian, the former President of the so-called Nagorno-Karabakh republic became the President of Armenia after the election on 30th of March 1998.

talks within the framework of Minsk Group.²⁹ However, after Kocharian became President, Armenia demanded direct negotiation between Azerbaijan and Armenian leaders in Nagorno-Karabakh. The demand was unacceptable for Azerbaijan, since Azerbaijan did not recognize the Nagorno-Karabakh administration. For Azerbaijan a solution must be realized through the OSCE Minsk Group and Nagorno-Karabakh must remain a part of Azerbaijan. In the last year of the presidency of Petrosyan, positive dialogue was started between the parties of the conflict and international organizations to reach a final settlement in Nagorno-Karabakh. Petrosyan supported the OSCE's peace plan, which suggested Armenian troops' withdrawal from the east of Karabakh.³⁰ One of the problems, which created difficulty in the negotiations, was the Armenian occupation of Azerbaijan's territory outside Nagorno-Karabakh. Petrosyan suggested more flexible policy over Karabakh. However, Petrosyan's policy in the peace process was met with harsh criticism by hard liners. As was the case in the fall of the two Azerbaijan's Presidents, Mutalibov and Elçibey, Armenian President Petrosyan also became the victim of Karabakh conflict and he was forced to resign. Robert Kocharian, the former President of the so-called Nagorno-Karabakh republic became the President of Armenia after the election on 30th of March 1998. Kocharian insists that the Armenian forces must continue to occupy Azerbaijani territory outside the Nagorno-Karabakh until Azerbaijan makes concessions over the status of the disputed enclave. Azerbaijan wanted the withdrawal of the Armenian forces from territory of Azerbaijan and the return of refugees. After that the talks over the future status of the Nagorno-Karabakh would be started. The Armenian side clearly wanted to use the occupied territories outside the Karabakh as trading chips.

In September 1997 OSCE proposed step-by-step solution, which was accepted by the Armenian President Petrosyan.³¹

²⁹ Paul Goble, 'Caucasus: Analysis from Washington - Armenian-Azerbaijani Conflict Risks Recognition' *RFE/RL*, 8 May 1998.

³⁰ *The Economist*, 2 July 1998.

³¹ Roland Eggleston, 'Negotiators Try New Approach to Karabakh', *RFE/RL*, 30 September 1997.

However, Kocharian recalled the consent of Petrosyan to step-by-step proposal.

Besides the efforts of the OSCE, the UN Security Council and the regional powers also played a role in the peace process.

The United Nations Security Council (UNSC) also passed several resolutions regarding the Nagorno-Karabakh conflict. The UNSC resolution (822) was passed on 30 April 1993 and called for an immediate cease-fire and the prompt withdrawal of all occupying forces from the Kelbajer district and the other occupied areas of Azerbaijan.³² Following the UNSC resolutions of 853, 874 and 884 reaffirmed the sovereignty and territorial integrity of Azerbaijan and the inviolability of international borders. The resolution 853 also called on the government of the Republic of Armenia to continue to exert its influence on Armenians in Nagorno-Karabakh to accept the UNSC resolution.³³

Among the regional powers, Russia was particularly eager to initiate its own peace proposal. As it was mentioned above during the Elçibey Era in Azerbaijan, Russia supported the Armenian side in order to force Azerbaijan into the CIS. After Aliyev became President of Azerbaijan, Russia played an active role as a mediator in the conflict. Due to the ineffectiveness of international organizations to find a solution, Aliyev asked for the Russian mediation. Given the fact that Azerbaijan accused the Russian troops of being suppliers of weapons to the Armenian side, Azerbaijan's demand for Russian mediation indicated that the government of Azerbaijan was reconsidering the Russian position towards the Nagorno-Karabakh conflict.³⁴ Russian mediation managed to provide a temporary cease-fire, but was unable to provide a political settlement of the conflict. Russia proposed deploying peacekeeping troops in the conflict zone, which was not acceptable for Azerbaijan, since without the withdrawal of the Armenian forces from the Azerbaijani territories, the placement of a Russian force could cement the separation of Nagorno-Karabakh

³² *United Nations Security Council, S/RES/1993*

³³ United Nations Security Council S/RES, 853, 29 July 1993. See Michael P. Croissant, *The Armenia-Azerbaijan Conflict, Causes and Implications*, (London: Praeger, 1998), pp. 90-92.

³⁴ Russia's Minister of CIS affairs, Aman Tuleyev and Defence Minister Rodionov admitted that 84 T-72 tanks and 50 armoured personnel carriers, 24 Scud missiles and other military equipment had been given to Armenia between 1994-1996. See Martin Sieff, 'Armenia Armed by Russia for Battles with Azerbaijan', *The Washington Times*, 10 April 1997, p. 11.

from Azerbaijan.³⁵ Due to the strong opposition from the government of Azerbaijan, Russia changed its mediation strategy, inviting other CIS members to play a role in the process. In May 1994, the protocol, which had been negotiated under the aegis of the CIS Inter-Parliamentary Assembly, was signed in Bishkek, the capital of Kyrgyzstan, by the Chairman of CIS Inter-Parliamentary Assembly, Vladimir Shumeiko and representatives of the Republic of Armenia and Nagorno-Karabakh. The protocol called for a cease-fire, but the withdrawal of the Armenian forces from all Azerbaijan's territory was not mentioned in the protocol.³⁶ In 1999 Russian co-chairman of the Minsk Group also proposed the establishment of a 'common state' between Azerbaijan and the Nagorno-Karabakh.³⁷ The proposal was rejected by Azerbaijan since it reversed OSCE Lisbon Summit decision in which Azerbaijan's territorial integrity was guaranteed.

Turkey preferred any peace plan to be initiated by international organizations. However, Turkey initiated its own peace proposal, which included transferring an Armenian-controlled land bridge between Azerbaijan and Nakhichevan to Azerbaijani control and leaving a part of Nagorno-Karabakh under the Armenian control. This would allow Armenia a corridor between Nagorno-Karabakh and Armenia and the proposal would provide Turkey with a direct land link with Azerbaijan. Nonetheless, the proposal was not welcomed by either side. Armenia did not accept Turkey's proposal because it would lose its direct border with Iran, and Azerbaijan did not accept it because Azerbaijan would lose the Nagorno-Karabakh region.³⁸ Turkey took diplomatic initiative to bring the Nagorno-Karabakh on the agenda of the UN and the OSCE. During Petrosyan's presidency in Armenia, there was a sign of improvement in Turkey's relations with Armenia. However, when Kocharian became president Turkey's relations with Armenia were deteriorated. The new Armenian government demanded a limit on the number of Turkish officials entitled to carry out

³⁵ *Turan News*, 8 October 1993.

³⁶ Elizabeth Fuller, 'Azerbaijan Belatedly Signs Bishkek Karabakh Protocol', *RFE/RL, News Briefs* 3, no. 20, 9-13 May 1994.

³⁷ Tigran Martirosyan, 'Key West Talks On Nagorno-Karabakh: Will The 'Caucasian Knot' Be Cut?', *Central Asia, Caucasus Analyst*, 9 May 2001. <http://www.cacianalyst.org>

³⁸ Paul A. Goble, "Coping With the Nagorno-Karabakh Crisis", *Fletcher Forum of World Affairs*, 16 (2), summer, 1992, pp. 25-26. See also Kamer Kasım, 'The Nagorno-Karabakh Conflict, Caspian Oil and Regional Powers', in Bülent Gökay (ed), *The Politics of Caspian*, (London: Palgrave, 2001), pp. 185-198. The US made also the same proposal.

The Armenian officials refused to attend the O.S.C.E. meetings taking place in any Turkish city and refused to approve the BSCE initiatives. Due to the Kocharian's policy, Turkey's mediation became impossible.

inspections of Armenian military bases under the CFE Treaty. The Armenian officials refused to attend the O.S.C.E. meetings taking place in any Turkish city and refused to approve the BSCE initiatives. Due to the Kocharian's policy, Turkey's mediation became impossible.³⁹

Another regional power Iran also wanted to be a mediator in the conflict. Iran tried to prevent spilled over of the conflict to its territory. Having had substantial number of Azeri minorities, Iran fears to rise of irredentism among its Azeri population. Iran supported territorial integrity of Azerbaijan. However, it had good relations with Armenia and the Nagorno-Karabakh authorities. Iran tried unsuccessfully to find peaceful solution to the Nagorno-Karabakh conflict, which also disrupted Iranian trade with Armenia, Azerbaijan and Georgia. Because of the conflict the railway service between Iran and Transcaucasia was shut down. On 8 May 1992, Iran brought together the Armenian and Azeri presidents and an agreement was signed in Tehran. According to the agreement within one week a cease-fire would come into effect and international observers would be admitted into the area and prisoners would be exchanged. However, next day the Armenian militias captured Shusha and continued their attacks. Following Armenian advances, Azerbaijani refugees flooded to the Iranian border creating a big refugee problem for Iran.⁴⁰

The United States' policy towards Azerbaijan and Armenia affected regional politics. The region was important for the US post-Cold War foreign policy due to its rich energy resources. The main US objective was to guarantee the safe transportation of the energy resources to the world market and a regional conflict like the Nagorno-Karabakh conflict threatened the regional stability. There were differences between Congress and the State Department with regard to the Karabakh policy. In October 1992, the Congress passed the Freedom Support Act (Section 907),

³⁹ BBC-SWB, 1 June 1998. Elizabeth Fuller, 'Mediators For Transcaucasia's Conflict', *The World Today*, May 1993, p. 90.

⁴⁰ See Gareath. M. Winrow, 'Azerbaijan And Iran', in Alvin Rubinstein and Oles M.Smolansky (ed), *Regional Power Rivalries In The New Eurasia*, (London: M.E.Sharpe, 1995)

Despite the fact that the Congress passed the Freedom Support Act, the State Department tried to pursue a more balanced policy.

which prevented the US government from sending humanitarian assistance to Azerbaijan. Section 907 blamed Azerbaijan for blockading the Armenian territory and offensive use of force against Armenia and Nagorno-Karabakh. The U.S. Congress decision did not reflect the reality. Communication, commercial infrastructure including rail lines, roads and pipelines broke down due to the conflict. On the contrary to the claim of Azerbaijan's blockade of Armenia, 130 kilometers of the railway line, which comes from Azerbaijan and goes to Armenia passing through the Iranian border is under the occupation of Armenia.⁴¹ Azerbaijan has no access to the territories under the Armenian occupation. The Congress allegation of offensive use of force is also quite odd with the reality. Since one-fifth of Azerbaijan's territory is under the Armenian occupation.⁴² Despite the fact that the Congress passed the Freedom Support Act, the State Department tried to pursue a more balanced policy. The Clinton administration tried to lift the Freedom Support Act's restriction on Azerbaijan. In 1994, the Clinton administration proposed a bill to lift the aid restrictions to Azerbaijan. The bill faced strong opposition from pro-Armenian representatives and interestingly, they demanded the continuation of the ban on American assistance to Azerbaijan until the Azerbaijani troops ceased their occupation of Nagorno-Karabakh. However, at that time Azerbaijan was not in control in Nagorno-Karabakh and, on the contrary, Armenian forces were occupying not only Nagorno-Karabakh but also 12 % of the territory of Azerbaijan outside the Nagorno-Karabakh. This policy of the Congress contradicted the US interests with regards to the exploitation and transportation of the Caspian oil. With its rich oil resources, Azerbaijan is the key state for the US policy in the Caucasus.⁴³ In 1992 and 1994 the US Congress acted under the

⁴¹ Andrew F. Tully, 'Armenia: Yerevan May Be Losing A Diplomatic Battle', *RFE/RL*, 18 September 2000.

⁴² Ariel Cohen, 'US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic Prosperity', *Background*, no. 1132, 24 July 1997, p. 3. While section 907 punished Azerbaijan, Armenia received \$350 million US aid between 1992 and 1996. Svante Cornell, 'Undeclared War', *Journal Of South Asian And Middle Eastern Studies*, vol. 20, no. 4, Fall, 1997, p. 7. For the scale of the US aid See Fact Sheet Armenia, Dispatch, 5/2/1994, vol. 5, issue, 18.

⁴³ For details See Kamer Kasım, 'The US Policy Towards Caspian Oil and Its Implications on Turkish-American Relations', in *Turkish-American Relations, 200 Years of Convergence and Divergence*, (London: Frank-Cass, -Forthcoming-)

influence of the Armenian lobby. But in 1997 and 1998 the Congress approved some exceptions to the Section 907. These exceptions included democracy building programs and the activities of the Export-Import Bank, the Overseas Private Investment Corporation (OPIC), the Trade and Development Agency (TDA) and the Foreign Commercial Service. Clinton Administration played a mediator role between Armenia and Azerbaijan. Since 1999 the negotiations have been conducted in the bilateral level. The future political status of the Nagorno-Karabakh is the main issue, which has to be negotiated. Azerbaijan has not recognized the Nagorno-Karabakh administration as a side for negotiation. Since the Azeri population was driven out from Karabakh, the representation of the Azeri population of Nagorno-Karabakh would be a problem. The President Bush also took initiative for the resolution of the conflict. President of Azerbaijan Haydar Aliyev, Armenian President Kocharian and the US President Bush came together in Key West, Florida on 3-6 April 2001. They decided to continue negotiations in cooperation with the OSCE Minsk Group.⁴⁴ After the Florida talks, the OSCE Minsk Group co-chairs Ambassador Carey Cavanaugh and Philippe de Suramaen went to Baku and Karabakh. This diplomatic trip aimed to look more extensively at the situation on the ground.⁴⁵

6. CONCLUSION

The Nagorno-Karabakh conflict prevented Armenia and Azerbaijan's economic recovery and political stability. Azerbaijan lost 20 % of its territory and about one million refugees from the occupied territories caused economic destruction. Armenia is also suffered economically. Armenian side has realized that military victory in the war does not provide economic and political stability and does not lead to the international recognition of the occupation. Armenian side's insistence to continue the occupation made Armenia totally depended on Russia and Armenia became a Russian client state. Ter-Petrosyan's relatively moderate policy was replaced with hawkish policy after Kocharian became the President of Armenia. However, after one year passed in his Presidency, Kocharian agreed on bilateral talks with Azerbaijan.

⁴⁴ RFE/RL News Briefs, 9 April 2001.

⁴⁵ U.S. Department of State International Information Programs 21 May 2001.
<http://usinfo.state.gov/regional/eur/nagorno/baku.htm>

Regional powers, Russia, Turkey and Iran as well as the US took also part in the peace process of the Nagorno-Karabakh conflict. Among regional powers, Russia is particularly important, since it is the only regional state, which can influence Armenia. Hard liners in Armenia want to continue the state of war and they consider Russia their ally in this policy. They rely on Russia's aim to keep western influence out of the Caucasus. Russia's position lately became more constructive as they supported the Key West talks. Russia's pressure on the Armenian side for the settlement will force Armenia to make concession. However, in return, Russia may demand to get military base on Azerbaijan's territory. As a global power the US policy has implications in the entire region. Congress decision of Section 907 was not a constructive in terms of the United States' role in the peace process. For the US, transportation of Caspian oil to the world market increased the importance of stability in the Caucasus and the US administration started to play an active role in the peace process.

The Key West talks can be described as a significant step toward the settlement of the conflict. One of the problems to reach a solution is to prepare public in both states for compromise in order to reach a settlement. Any solution should be discussed in both communities to guarantee its realization. The success of peace process is important for regional stability and economic and political stability of Armenia and Azerbaijan. If the peace process fails, Armenia and Azerbaijan may seek a military solution to the dispute.

THE GEOPOLITICS AND QUEST FOR AUTONOMY OF THE ARMENIANS OF JAVAKHETI (GEORGIA) AND KRASNODAR (RUSSIA) IN THE CAUCASUS *

Hasan Kanbolat-Nazmi Gül**

It is noteworthy that the population rate of Armenians who live in Samtshe-Javakheti province of Georgia and in Krasnodar in the Russian Federation has been increasing and they have begun to seek cultural and political autonomy for the last 10 years. These developments taking place in the very neighborhood of Turkey that has historical, ethnic and cultural ties with Turkey will directly affect Ankara. The fact that the energy and transportation projects that Turkey considers very important will pass through these regions make the issue even more important.

The Armenian population in the Caucasus outside Armenia proper, lives mainly in the Samtshe-Javakheti¹ province in Southwest Georgia and in the Krasnodar region of the Russian Federation situated in the Northwest Caucasus -- not counting Nagorno-Karabakh. In our day, Javakheti and Adler, situated in the aforementioned two regions, have a predominantly Armenian population that is seeking cultural and political autonomy. Considering the Armenians' way of gradually driving away the other peoples from the places they settle in, aiming to have a mono-ethnic structure, and Armenia's aspiration to gain access to the coast of the Black Sea, a study of the past and present of the Samtshe-Javakheti and the Krasnodar Armenians -- the latter also known as Amshen or Hemshin Armenians -- will give clues as to the future of their quest for autonomy-independence.

There are a number of factors which make the developments taking place along Turkey's Northwestern borders all the more important for Ankara strategically. Some of these factors involve the Samtshe-Javakheti region:

1. The Samtshe-Javakheti province is adjacent to the Turkish province of Ardahan.²

* This article was published in Turkish in "Stratejik Analiz", October 2000

** H.Kanbolat, ASAM Caucasia desk, senior researcher; N. Gul, ASAM Caucasia desk, assistant.

1 In some articles written in Turkish 'Javakheti' is referred to as 'Cevaheti' or, due to the influence of translations made from Russian, as 'Javahetia'.

2 Situated on the Georgian side of the Turkish-Georgian border are the Adzharia Autonomous Republic and the Samtshe-Javakheti province and, on the Turkish side of the border, the Artvin and Ardahan provinces.

2. The Turkgozu (Posof) border gate -- as well as the planned Aktas (Cildir) border gate -- is on that province's border with Turkey.
3. The Eurasian Transportation Corridor, the Baku-Ceyhan Crude Oil Pipe Line and the Kars-Tbilisi Railway projects will all pass through that province.
4. That province is the homeland of the Ahiska Turks and the possibility of their return there from the places where they have been resettled, is on the agenda.

Other factors involve the Russian Federation's Krasnodar region:

1. Krasnodar accounts for the Russian Federation's entire Black Sea coastal strip.
2. Krasnodar is the Russian equivalent of Turkey's agriculturally, industrially and commercially developed Marmara region.
3. Two major Black Sea ports such as Novorossysk and Sochi are in that region.
4. The Kurdistan Workers' Party (PKK) is active in that region where the Kurds seek autonomy.
5. The Adigey Federated Republic, with which Turkey has a close relationship, is an enclave situated in that region.
6. The Blue Stream Natural Gas Pipe Line's itinerary is through that region.
7. Both the Samtshe-Javakheti and Krasnodar (Amshen) Armenians are of Anatolian (mainly of Erzurum and Hemshin) origin.

Armenians of Georgia

Georgia, one of the three independent countries in Southern Caucasus, constitutes a gate or bridge between the East and the West, having a common border with Turkey, Russia and Azerbaijan as well as a Black Sea coastline. It is also in the convergence point of the Christian and Muslim worlds. After Georgia gained independence, Abkhazia and Southern Ossetia came to be sensitive issues for Georgian security and independence. And, as

The Adigeni, Akhalsikhe, Aspindza and Ahalkalek counties of the Samtshe-Javakheti province are adjacent to Turkey, that is, to the Ardahan province.

of 1999, Georgia's border area with Chechnya became another sensitive spot for the country's security along with the Southwestern Georgia which has a predominantly Armenian population.

In today's Georgia, Armenians are the second biggest ethnic group after Georgians. They live mostly in Southwestern Georgia and in Tbilisi. Prior to the 1877-78 war between the Ottoman state and Tzarist Russia -- known as the War of 93 in Turkey -- Armenians lived mostly in cities, especially in Tbilisi, working as traders and craftsmen. However, in the aftermath of the 1877-78 war, that is, during the reign of Tzar Nicholas I, Russia seized Southwest Caucasia (Abkhazia, Adzharia, Ahiska-Meskheti³ and Javakheti). And, as a result of Russia's ethnic cleansing policy the Muslim peoples of the Russian-occupied Southwest Caucasus (Turks, Abkhazians, Adzhars etc.) migrated to the Ottoman lands. Meanwhile, some of the Armenians living inside the borders of the Ottoman state migrated to Southwest Caucasus to benefit from the fact that that region was being evacuated. Thus, through these population movements, voluntary or forced, that occurred in the first half of the XIX th Century, the foundations of the current ethnic fabric of Southwest Caucasia were laid and an Armenian population came to flourish in Georgia's rural parts as well.

During the time of the Tzarist Russia, Georgia consisted of two administrative regions (guberniyas): Tbilisi and Kutaisi. According to Guretski, the results of the 1897 census indicated that the Armenians accounted for 18.7 percent of the population in the overall Tbilisi administrative region, 25 percent in the Tbilisi province and 75 percent in the Tbilisi city. In the late XIX th Century, that is, before Baku's oil-driven development began, Tbilisi was the leading commercial, industrial and cultural center in Southwestern Caucasus. And Tbilisi's entrepreneurs, the traders who engaged in wholesale and retail trade, were the Armenians who were also making a contribution to the capital city's cultural life. The 1897 census indicated that Armenians accounted for 9.2 percent of the total population in the entire Georgia and for 2.3 percent of the people living in the Kutaisi administrative region. In the framework of the Armenian migration into Southwest Caucasus in the wake of the 1877-78 war, 2,536 families migrated

³ 'Meskhet' is generally spelt as 'Mesket' in Turkish texts. In this article the correct spelling, 'Meskhet', has been preferred.

to Meskheti from Erzurum, Anatolia. By the year 1903, Armenians already came to account for the majority of the total population -- 54,816 -- residing in the 150 villages of the Ahalkelek county. In 1913, 41,873 Armenians were living in the Akhalsikhe county, 16,499 of them in the county seat and the remaining 25,374 in 16 Armenian villages. When the Bolsheviks gained control in Georgia 82 percent of the population in Akhalsikhe was Armenian. But during the Soviet era the "Armenian population/overall population in Georgia" ratio was reduced to around 10 percent as a result of a systematic effort to this effect. In 1926 Armenians accounted for 11.5 percent of the population in the Soviet Socialist Republic of Georgia. That ratio declined to 11 percent by 1959 and to 9 percent by 1979. In 1926 Armenians accounted for 34.1 percent of the population in Tbilisi. That declined to 21.5 percent by 1959 and to 12 percent by 1989. The 1989 census indicated that Armenians (437,211 people) accounted for 8.1 percent of the population in Georgia. More than half of these lived in Tbilisi (150,000 Armenians, 12 percent of the population) and in Abkhazia (76,541 Armenians, 14.6 percent of the population). But the biggest Armenian group in Armenia lives in Javakheti (nearly 200,000) and in Meskheti (1/3 of the population).⁴

Georgia's administrative structure
(On a province, autonomous region basis/2000)

⁴ The ratio of the Armenian population according to the 1989 census: Ahalkelek 91.3 percent / Aspindza 19.1 percent / Ninotsminda 89.6 percent. Armenian sources claim that Armenians account for 97 percent of the population in Javakheti. The Eri newspaper which appears in Georgian (April 10, 1991) and the Panorama Nedeli magazine which appears in Russian (No: 32, 1997), said that the Georgians accounted for 2.5 percent of the population in the Javakheti province. (B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Gruzii*, Wroclaw, 1897, pp. 170-173; Y.D. Anchabadze, N.P. Volkova, *The Old Tbilisi, the City and its Dwellers in the 19th Century*, Moscow, 1990, p. 33; Anorzej Maryanski, *Przemiany Ludnoscowe w GSSR*, Warszawa-Krako, 1995, pp 185-191, quoted by Voitsekh Guretski, *The Question of Javakheti*, *Caucasian Regional Studies*, Volume III (1), 1998, pp. 1-2, <http://poli.vub.ac.be>; Ugur Akinci, 'Javakhetia: The Next Nagorno-Karabakh?', *A Journal of West Asian Studies*, Volume I (2), December 1997, p. 1; Stephen F. Jones, *Georgia: the trauma of statehood, New States New Politics: Building the Post-Soviet Nations* (com. by) Ian Bremmer and Ray Taras, Cambridge Uni. Press, Cambridge, 1997, p. 543

After Georgia became independent a great majority of the Russians and, in the wake of the Georgian-Ossetian fighting, 700 Ossetians, left Meskheta.

Towards the end of the Soviet Socialist Republic of Georgia (1989), the Javakheti province consisted of two counties, namely, Ahalkelek⁵ and Ninotsminda (formerly known as Bogdanovka), and the Meskheta province consisted of four counties, namely, Akhalsikhe, Adigeni, Aspindza and Borzhomi. In the 1990s the region's ethnic composition changed in favor of the Armenians when a great part of the Duhobor and Molokan Russians who had migrated to Southern Caucasus in the XIX th Century and who lived in the especially in those parts of the Ninotsminda county that are situated near the Armenian border, migrated to Russia and Canada.⁶ Thus Javakheti has become a province where 91.3 percent of the population is Armenian. And, in the Meskheta province, 1/3 percent of the population is Armenian. After Georgia became independent a great majority of the Russians and, in the wake of the Georgian-Ossetian fighting, 700 Ossetians, left Meskheta. In Borzhomi there is a smaller Armenian population than in Akhalsikhe. If we take up the Javakheti and Meskheta provinces together, the Armenian community accounts for 40 percent of the total population in these two provinces.⁷

⁵ 'Ahalkelek' is 'Ahalkalaki' in Georgian language.

⁶ The web site of the Georgian Parliament: http://www.parliament.ge/GENERAL/C_D/ethnic.htm.

⁷ Javakheti province: 1) Ahalkelek county: area: 1,235 square kilometers, county population: 69,103, population of the county seat: 15,192, distance from Tbilisi: 278 kilometers, 2) Ninotsminda county: area: 1,353 square kilometers, county population: 37,895, population of the county seat: 6,944, distance from Tbilisi: 167 kilometers. The Javakheti province accounted for 2 percent of the country's population and for 3.7 percent of the country's total area. Meskheta province: 1) Akhalsikhe county: area: 1,010 square kilometers, county population: 54,822, population of the county seat: 24,650, distance from Tbilisi: 207 kilometers. 2) Adigeni county: area: 799.5 square kilometers, population: 21,282, population of the county seat: 1,239, distance from Tbilisi: 236 kilometers. 3) Aspindza county: area: 825.3 kilometers, population: 13,432, population of the county seat: 3,783, distance from Tbilisi: 239 kilometers. 4) Borzhomi county: area: 1,189 square kilometers, population: 38,973, population of the county seat: 17,764, distance from Tbilisi: 160 kilometers. The Meskheta province accounted for 2.4 of the country's population and for 5.5 percent of the country's total area. Geographical conditions set Southwest Georgia -- which consists of Javakheti and Meskheta -- apart from the rest of the country. Southwest Georgia has a harsh climate, getting snowfall for six months a year with the temperatures going down to minus 20 degrees. In fact it came to be known as the 'Siberia of Georgia.' Javakheti is situated on a high plateau at an altitude of 1,750 meters surrounded by old volcanos. Many villages of Ninotsminda too are at a high altitude: 2,000 meters. Javakheti and Meskheta, where criminals were kept in the XIX th Century, has always been a place for temporary settlements. In Meskheta, a great part of which lies in the Akhalsikhe depression, there are apple orchards, vineyards and forests. (V. Guretski, *The Question of Javakheti*, pp. 2-3; the web site of the Georgian Parliament: [http // www. parliament. ge /GENERAL/stat/emain.htm](http://www.parliament.ge/GENERAL/stat/emain.htm)).

The Question of Ahiska Turks' Return to Their Homeland

One of the main factors speeding up the "Armenianization" of the Southwest Georgia was the banishment to Central Asia -- mostly to Uzbekistan -- of the 115,000 Ahiska Turks⁸ who had been living in 220 villages in Javakheti and most intensively in the Meskheti provinces of the Soviet Socialist Republic of Georgia.⁹ Later the Soviet officials did not permit the Ahiska Turks --

One of the main factors speeding up the "Armenianization" of the Southwest Georgia was the banishment to Central Asia -- mostly to Uzbekistan -- of the 115,000 Ahiska Turks

according to the 1989 census a total 207,000 Ahiska Turks lived in the entire Union of Soviet Socialist Republics -- to return to their homeland.¹⁰ During the USSR era, the Ahiska Turks -- whose consciousness of a national identity began to raise in the 1950s -- were not able to return

to the Soviet Socialist Republic of Georgia except on an "individual" basis or to visit the country as a tourist. During the Zviad Gamsakhurdia period the Georgian government gave the Ahiska Turks two options: They could reside in Georgia under Georgian identity or settle in some other part of the country rather than in the Meskheti province. The Gamsakhurdia government's offer was, in fact, part of the policy of "Georgianization of Georgia".¹¹ However, the current officials of Georgia believe that this is a good time to solve the problem of the Ahiska Turks -- that make up a 368,000 -strong group.¹² In line with a decree issued by President E. Shevardnadze in July 1996, a commission was

⁸ Georgian official line is one of referring to the Ahiska Turks as 'Meskhetians.

⁹ The Kipchak Turks who arrived in the region in the XI st Century and the Turks from Konya, Yozgat and Tokat who were settled in the region during the reign (1573-1578) of the Ottoman Sultan MuradIII who seized the region in the XVI th Century, made up the Ahiska Turks. (<http://www.soros.org/fmp2/html/meskone.html>; M. Necati Ozfatura, Ahiska Turkleri, 15, 07, 2000, Turkey, Istanbul).

¹⁰ The Ahiska and K'rapapak Turks in Georgia are Sunni-Hanefi Muslims.

¹¹ In the framework of the policy of turning the Ahiska Turks into a 'Muslim force' 100 young members of the Khsna (Liberation) Society, all of them Ahiska Turks, were admitted into the Tbilisi Adaptation Center in 1990. At the center in question these youths were taught the Georgian language; their names and surnames were 'Georgianized', and, after they were thus turned into 'Muslim Georgians', they were settled in those areas of Georgia outside Ahiska. However, the Ahiska Turks' Vatan (Homeland) Society is opposing this po'cy. Members of that society want to return to their homeland without changing their identity. (<http://raccoon.riga.lv/minelres/archive//12221997-11:12:04-13789.html>)

¹² As of the year 2000 there are 135,000 Ahiska Turks in Azerbaijan plus 105,000 in Kazakhstan, 35,000 in Kyrgyzstan, 10,000 in Uzbekistan, 65,000 in Russia, 15,000 in Ukraine, 2,500 in Georgia and 20,525 in Turkey -- of which 15,312 live in the Bursa province. Ahiska Turks have settled in Turkey as of 1993 and they have founded 12 nongovernmental organizations (NGOs) in this country. (M. Necati Ozfatura, Ahiskali Turkler (Turks of Ahiska), Turkey, April 28, 2000, Istanbul).

**head of the Georgian
Rehabilitation of the Refugees
Agency, insisted that those
returning to Georgia should
adopt "Georgian names and
surnames and Georgian identity."**

formed to look into the Ahiska Turks issue. Georgia's National Security Minister Shota Kviraya said that the Turks' return to the region bordering on Turkey and Armenia, was giving Georgia the opportunity to use the "Meskhetian" (Ahiskan) card in Caucasia -- a region of strategic importance.¹³ Georgia -- preparing to use in the 2000s the "Ahiskan" card, that is, the "Muslim Georgians" against the Armenians in Georgia - has not, despite the Turkish expectations, abandoned its plan to "Georgianize" the Ahiska Turks along with the other ethnic groups. A meeting held in Georgia-Gudauri on Sept. 9-11, 2000 under the auspices of the European Commission, discussed the "Return of Ahiska Turks to Georgia Gradually in 12 Years" plan which had been presented to Georgia by the Council of Europe in the framework of Georgia's becoming a Council of Europe member on Jan. 25, 1999. During the meeting Guram Mamulya, head of the Georgian Rehabilitation of the Refugees Agency, insisted that those returning to Georgia should adopt "Georgian names and surnames and Georgian identity." This gives a clue as to how Georgia will interpret and implement the return plan in question which is expected to be approved by the Georgian government.¹⁴

After the dissolution of the USSR, Turkey became increasingly more sensitive to the plight of the Ahiska Turks in the 1990s. With the "Law for the Acceptance into Turkey and Resettlement of the Ahiska Turks" passed in 1992, Turkey agreed not only to the resettlement in Turkey of the Ahiska Turks but also granted dual citizenship to those Ahiska Turks who would remain in the newly-independent former Soviet republics.¹⁵ This law gave a new

¹³ Quoted by V. Guretski in *The Question of Javakheti*, pp. 2-3, from Ed. V. Tishkov, *The Peoples of Russia*, Encyclopedia, Moscow, 1994, Y. Broiso, I. Prokhorov, Turk-Meskhetians, pp. 342-344, and Vadim Tuttunik, *Turks from Meskhetia: Yesterday and Today. This is How it Was, National Repressions in the USSR, 1919-1952. Repressed Nations Today*. Edited by Svetlana Aliyeva. Volume III, Moscow, 1993, pp. 145-163, and Nodar Broladze, *Nezavisimaya Gazeta*, No: 135, July 25, 1996; Svetlana Chervonnaya, adapted to English by FUEN-Secretariat, *The Problem of the Repatriation of the Meskhet-Turks*, MINELRES: FUEN report on Meskhet Turks, 1998, pp. 1, 3, 4. http://arts.uwaterloo.ca/MINELRES/min/meskh/FUEN_Meskh.htm.

¹⁴ Those attending the meeting in question were Georgia's Minister for Refugees Valeri Vasakidze, head of Georgia's Rehabilitation of the Refugees Agency Guram Mamuluya, Chairman of the Georgian Parliament's Human Rights Committee Yelena Tevdoradze and European Commission representative Elliot Jarmando (Anatolia News Agency, Sept. 13, 2000, Ankara).

¹⁵ 'The Law for the Acceptance into Turkey and Resettlement of Ahiska Turks', Law No: 3835, the legislation date: July 2, 1992, the date on which it appeared in the Official Gazette: July 11, 1992, Issue: 21281, Ankara.

impetus to the migration to Turkey of the Ahiska Turks, whose main aim was migrating to Turkey rather than returning to their homeland in Georgia. And the former Soviet Republics where they were living, supported that migration wave. A string of Turkish governments have failed over the past ten years to conduct a substantial policy which could change the direction of the Ahiska Turks' migration -- towards Georgia. This de facto situation is giving relief to the Javakheti Armenians.¹⁶

**The organizations of the Georgian Armenians:
'Javak Movement', 'Parvents', 'Virk'**

As of the late 1950s the USSR administration created a 78 - kilometer "security belt" extending from the Turkey- Soviet Socialist Republic of Georgia border into Javakheti. The security belt, which would normally be 7-27 kilometers wide, was designed to be so much wider in the case of Javakheti to prevent the Ahiska Turks from returning to their homeland. As part of the strict security measures adopted in the security belt, a special visa system was introduced. A visa was needed to be able to enter the region. And,

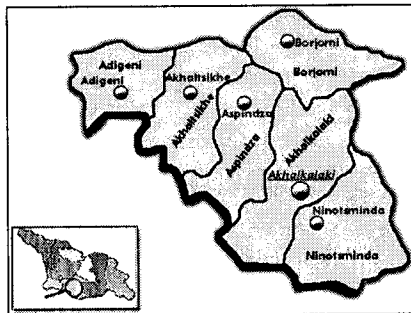
However, the Nagorno-Karabakh question stimulated Armenian nationalism in Javakheti and, as of March 1988, many volunteers from Ahalkelek went to the aid of the Armenians of Nagorno-Karabakh.

to be able to get such a visa, outsiders needed an invitation issued by the inhabitants of the region.¹⁷ However, the Armenians living in the security belt believed that the strict security measures were aimed mainly at restricting their relations with Armenia. After the tension created in the region by the Nagorno-Karabakh issue escalated during the second half of the 1980s, the Georgian government launched a social and economic development program in the region. However, the Nagorno- Karabakh question stimulated Armenian nationalism in Javakheti and, as of March 1988, many volunteers from Ahalkelek went to the aid of the Armenians of Nagorno-Karabakh. Thus, the

¹⁶ For more detailed information on Ahiska Turks see: Kiyas Aslan, *Ahiska Turkleri, Ahiska Turkleri Kultur ve Dayanisma Dernegi Yay.*, Ankara, 1995 (Ahiska Turks, a publication of the Ahiska Turks Culture and Solidarity Association), Zakir B. Avsar and Zafer S. Tuncalp, *Surgunde 50. Yil: Ahiska Turkleri*, TBMM Kultur, Sanat ve Yayin Kurulu Yayinlari (The 50th Year in Exile: Ahiska Turks, a publication of the Turkish Grand National Assembly Culture, Arts and Publication Board), Ankara, 1995, ISBN-975-7479-45-4.; Ali Pasa Veyseoglu, *Ahiska Turklerinin Drami* (The Drama of the Ahiska Turks), Ocak Yay., Ankara, 1999.

¹⁷ Vadim Tuttunik, 'Turks from Meskhetia: Yesterday and Today. This is How It Was', quoted by V. Guretski in 'The Question of Javakheti', p.3.

Javak Movement -- which has an overt rhetoric of preserving the Armenian cultural heritage, ensuring that the Armenian history and science are taught in the schools in Javakheti, preserving national institutions and ensuring the region's development -- quickly flourished among the Armenians of Javakheti.¹⁸ Though, in the beginning, there were Russians, Georgians and Greeks too among the Javak leaders, in the post-Gamsakhurdia era this movement turned into a structure protecting the rights of the Javakheti Armenians who are upset by the threats issued by some of the Georgian nationalists. At the beginning, the Javak movement's aim was for the Javakheti region to gain a limited autonomy. Annexation with Armenia was not a goal. And, not wanting to "fight on two fronts at the same time" the Yerevan government was not inclined to adopt the kind of policy which would draw adverse reactions from Georgia. For that reason Yerevan has tried to suppress the Javakheti Armenians' separatist aspirations which Moscow supports in an effort to keep Georgia under control. The clashes between Tbilisi and Ahalkelek, the capital of the Samtshe-Javakheti province, have been mostly over the appointment of governors to the province. The Armenians rejected three would-be governors in a row appointed by Tbilisi. In each instance armed forces organized by Javak surrounded the governor's office in Ahalkelek and managed to keep the would-be governor from entering the building.¹⁹

*The Samtshe-Javakheti province
(Southwest Georgia/2000)*

¹⁸ There have been claims to the effect that Samuel Petrosyan and David Rostakyan were among the founders of the Javak Movement and that it was led by Ervan Sirinyan. Javak created its own police force and began collecting money from the people. Similar methods had reportedly been used in Nagorno-Karabakh two decades ago. Ugur Akinci, 'Javakhetia: The Next Nagorno-Karabakh?', p. 3.; Vicken Cheterian, 'Ethnic Conflict in Georgia', *Le Monde Diplomatique*, December 1998, Paris.

¹⁹ The Javakheti region sent to Nagorno-Karabakh not only large numbers of volunteers but also weapons during the war. Since Javakheti Armenians are now keeping in their houses the weapons which were used in the Nagorno-Karabakh war, Javakheti is Georgia's best armed region not counting Abkhazia. Filaret Berikyan who had taken part in the Nagorno-Karabakh war stated that the Javakheti Armenians' awareness

During the time of the Soviet Socialist Republic of Georgia, the Ahalkelek and Ninotsminda counties made up the Javakheti province and the Akhalsikhe, Adigeni, Aspindza and Borzhomi counties made up the Meskheti province. In 1994 these two provinces -- which were the Ahiska Turks' homeland -- were merged into a single province called Samtshe-Javakheti province. Before Tbilisi reached a deal by making certain concessions, the Samtshe-Javakheti province was being governed by the Provisional House of Representatives. Under the agreement reached between the Ahalkelek Town Assembly Secretary Karahanyan and the Javak movement, the House of Representatives was to "fill the political void" created by the Javakheti Armenians' rejection of the governors appointed by the Tbilisi administration. Thus, in February 1991, the 24-member House of Representatives was formed by the representatives elected by the 64 villages apart from the eight representatives elected by the Ahalkelek county seat. The House of Representatives had a seven-member chairmanship council. After President Gamsakhurdia -- who conducted erroneous policies involving the minorities, categorizing the people as the "hosts" and the "guests" -- announced during a visit to Akhalsikhe that the Armenians were "guests" in Georgia, The Javak-controlled House of Representatives voted on a motion declaring Javakheti's independence but the motion was killed with the votes of more than half of the House of Representatives members.²⁰

On March 10, 1992 Georgia's Military Council was transformed into the Council of State led by E. Schevardnadze. Under Schevardnadze's rule the Javakheti Armenians continued to distance themselves from the Tbilisi administration. In 1994

of their 'national identity' was at a higher level than other Armenians, and that they formed their own units in Nagorno-Karabakh. V. Guretski, *The Question of Javakheti*, p. 4. In 1990 leader of Georgia's Freedom Party Rezo Shavishvili said, 'If the Nagorno-Karabakh war had not happened, annexation of the Armenian region of Georgia into Armenia, was going to be demanded.' (Igor Rotar, 'Tbilisi Has Only Partial Control Over Georgia's Armenian Regions', *Prism: A Bi-weekly on the Post-Soviet States*, Jamestown Foundation, Washington D.C., No:10, Pt:3, May 15, 1998, p. 1. http://www.jamestown.org/pubs/view/pri_004_010_004.htm).

²⁰ The security belt problem arose once again during Gamsakhurdia's presidency. According to that new law enacted after Georgia became independent, the security belt was to extend up to 21 kilometers into the region from the border. That meant that the best part of the Ahalkelek county would be inside the security belt. According to Filaret Berikyan, 'With the new security belt Gamsakhurdia aimed to settle the Georgians of Meskheti and Javakheti in the lands of the Russians living in Ninotsminda. He thus aimed to create a buffer zone inhabited by Georgians between Armenia and the Armenians of Javakheti. That was why the Merab Kostava Foundation had persuaded the Russians in the region to migrate and bought their houses.' V. Guretski, *The Question of Javakheti*, pp. 5-6; I. Rotar, 'Tbilisi Has Only Partial Control Over Georgia's Armenian Regions', p. 1.

The decision to merge the two provinces may have stemmed from a desire to reduce the concentration of the Armenian population in Javakheti.

especially incidents broke out when a new governor was appointed to Ahalkelek. Thus, during the period in question, the region lived independent of the Tbilisi on a de facto basis.²¹ In 1994 in line with the presidential decree No. 237, the institution of State Representatives Board was introduced in the provinces to ensure order in the post-Soviet system. On the basis of that decree the Meskheta and Javakheti provinces, where the Armenians live, were merged to create the Samtshe-Javakheti province, and Gigla Baramidze was appointed provincial governor.²² The decision to merge the two provinces may have stemmed from a desire to reduce the concentration of the Armenian population in Javakheti. On the other hand, it is a fact that the merger has expanded the scope of the Armenians' autonomy and/or independence demands -- which had been limited to Javakheti in the past. Since Georgia became independent a quarrel has been underway in re the state model between those advocating reinforcement of the central authority (centralists) and those demanding a federative structure (federalists). The great majority of the centralists agree to a federative structure provided that this will be limited to Adzharia and Abkhazia and, for some of them, to South Ossetia. On the other hand, the centralists are concerned over the possibility that if Georgia is given a federative structure this will encourage the quest for autonomy of the minorities -- Migrels, Svans, and mostly,

²¹ In the Nov. 5, 1995 election the Javakheti province voted for E. Shevardnadze's Citizens' Union, for Aslan Abashidze's Resurrection Union and for communist candidate Jumber Patiashvili who was E. Shevardnadze's biggest rival in the presidential election. David Rostakyan argues that 'In Javakheti, Patiashvili won that election in both the towns and the villages. But through election fraud Shevardnadze was declared to be the winner.' In the 1995 general election four ethnic Armenians were elected to the parliament on a Georgian Citizens' Union Party ticket, two from Tbilisi and one each from Ahalkelek and Ninotsminda. V. Guretski, *The Question of Javakheti*, pp. 6, 9. In the latest general election held on Oct. 31, 1999, Melik Rayisiyan, a man of Armenian origin who was elected to Parliament from Ahalkelek under a majority first-past-the-post system, has become the spokesman for the Georgian Armenians with the policy he has pursued over the past year. M. Rayisiyan, born on April 11, 1961, is an economist. He is a member of the Georgian Citizens' Unity Party and serves as a member of the parliament's Taxes and Revenues Committee. The web site of the Georgian Parliament: <http://www.parliament.ge/GENERAL/stat/emain.htm>.

²² The Samtshe-Javakheti province was created by bringing together the Ahalkelek and Ninotsminda counties of the former Samtshe province and the Akhalsikhe, Adigeni, Aspindza and Borzhomi counties of the former Javakheti province. There are five cities, seven towns and 250 villages in the new province which has an area of 6,412.9 square kilometers. Georgians account for a mere 9.3 percent of the people living in the province. The web site of the Georgian Parliament: <http://www.parliament.ge/GENERAL/stat/emain.htm>

the Javakheti Armenians and the Marneuli Azeris -- and thus lead to the disintegration of the country. The federalists, on the other hand, argue that 70 percent of the country's population is Georgian, and that the proposed new system would not pose a big threat since the minorities live together in specific areas. While the debate between the centralists and the federalists continue, in September 1997 E. Schevardnadze charged M. Areshidze, who supports federalism, with the task of drafting a bill on the minorities.²³

The Dashnaksutun Party (known in Turkey as Tashnak) was founded in Tbilisi in 1890. After the Bolshevik revolution it focused on activities outside the USSR, intensifying its influence over the Armenian diaspora. The Dashnaksutun Party's program on a possible annexation of Javakheti to Armenia, says: "The Sevres Treaty of Dec. 10, 1920, determined the Armenian lands. According to that agreement Nakhichevan, Ahalkelek and Karabakh regions are parts of the unified Armenia." The pro-Dashnak circles had won a victory at the Javak congress held in 1996. In 1997, partly because of the influence exerted by the Javak's radical wing, which gained strength after that congress, the Javak movement began collecting signatures for a communique despite the pressure put on it by the Georgian police. The communique, which began with the words, "Esteemed people of Javak", argued that the creation of the Samtshe-Javakheti was unconstitutional and called for insertion of an "appropriate status for Javakheti" clause into that part of the Constitution which sets the guidelines for the country's administrative structure. A total 30,000 people signed the communique in Ahalkelek county and 12,000 in Ninotsminda county by the beginning of September 1997. Though the Javak movement is making "mild" demands such as cultural autonomy, there is ample evidence indicating that

²³ According to the Georgian Constitution which was adopted on March 24, 1994, the way part of the central government's powers would be 'distributed' was to be determined later by reorganizing the country's administrative structure. And that would come after the reorganization of the judicial system. But the proposed system could not be put into practice. (Gurcistan Anayasasi [Georgian Constitution], Article 2/Paragraph 3, TICA, Ankara, 1999, p. 68). The Javak movement believes that the two provinces have been merged because of a desire to ease the concentration of the Armenian population in Javakheti. Furthermore, a meeting of the Ahalkelek town council chaired by T. Karahanyan, decided that the Decree No. 237 was targeted directly against the Armenians. Also, according to R. Rostakyan: 'Creation of the Samtshe-Javakheti province was unconstitutional because the Decree No. 237 was aimed at creating a State Representatives Board. It was not aimed at creating a new province. Furthermore, a referendum would be needed to alter Georgia's administrative structure.' V. Guretski, *The Question of Javakheti*, pp 7.9.

**The Javakheti Armenians,
who at present have all the
elements of cultural autonomy
on a de facto basis, do not know
the Georgian language.**

the Parvents,²⁴ which is a paramilitary organization, has other plans for Javakheti's future.²⁵

The Javakheti Armenians, who at present have all the elements of cultural autonomy on a de facto basis, do not know the Georgian language. The Georgians living in that province, on the other hand, can speak the Armenian language fluently. The great majority of the children in the region attend Armenian schools. The Georgian Education Ministry officially approves the teaching of Armenian history at schools in Javakheti. Furthermore, under an agreement reached with Armenia, school books come from Yerevan. The students in that province later attend the universities in Yerevan or the Armenian Language and Literature Faculty of the Tbilisi Pedagogical Institute or the Yerevan University's Ninotsminda-based faculty. The inhabitants of Ahalkalek watch the Armenian TV and read the Javakheti newspaper which appears irregularly. Schevardnadze and Ter-Petrosyan met in Javakheti in 1997. The official communique issued at the end of the meeting said that the Armenians' cultural autonomy rights would be taken into consideration and that the Armenian national schools would be treated with tolerance. Also, Levon Ter-Petrosyan announced that Yerevan would not support any attempt to destabilize Javakheti and he had the Dashnaks' Lagir newspaper --which had published a series of articles on a potential annexation of Samtshe-Javakheti by Armenia --closed. In 1998 political analysts wrote that the government change in Armenia would further complicate the situation in Javakheti.²⁶ Yet

²⁴ 'Parvent' is the name given to the 'Paravani' lake in Javakheti by the Armenians.

²⁵ Prior to the 1996 congress leaders of the Javak movement --which had 10,000 active members, 5,000 of them officially registered -- had announced that their aim was not to gain independence for Javakheti. D. Rostakyan said that their aim was not to create another Nagorno-Karabakh, that they wanted to secure the rights of Georgia's Armenians, that they needed schools providing education in the Armenian language, and that the Georgian Constitution's envisaging the granting of cultural autonomy to Javakheti in the framework of a future federative structure, was the best guarantee. A significant part of the members of the Javak's radical wing are under the influence of Armenia's Dashnaksutyun Party which wants Javakheti to join Armenia. The pro-Georgian wing of the Javak movement is led by the Javakheti deputy and his brother as well as the prosecutor of the province and some other local dignitaries. V. Guretski, *The Question of Javakheti*, pp. 8-9, 14.; Charles van der Leeuw, *Georgia's Troubled Corners-Javakheti: Karabakh Revisited*, *The Azeri Times*, March 1999, p. 1. Asbarez Daily News Papers Archives, <http://www.asbarez.com/archives/1999/990319at.htm>).

²⁶ I. Rotar, 'Tbilisi Has Only Partial Control Over Georgia's Armenian Regions', p. 2.

the new Armenian government's policy involving Georgia does not seem to be any different than that of its predecessor. Surrounded by Azerbaijan and Turkey, Armenia considers it more important strategically to maintain good relations with Georgia than compromising these relations by acquiring a mountainous region.

Though Armenia is refraining from debating the Javakheti issue the Javakheti Armenians' quest for autonomy is continuing. And the pro-Dashnak Virk Organization is now leading the social movement in that direction. In fact, on April 3, 2000, that is, prior to the April 9, 2000 presidential election, some 200 Javakheti Armenians organized by Virk gathered in front of the Ahalkelek governor's office, protested Schevardnadze, and staged an "egg-throwing attack." Following the incident Virk leader David Vekilyan announced that they will seek support from the "countries of the world" to ensure that Javakheti will be given an autonomous status.²⁷

After creating the Samtshe-Javakheti province the Georgian authorities failed to formulate a clear cut policy as to what could be done in the region. On the other hand, it is obvious that the Tbilisi administration, which wants to create a Muslim Georgian population from the Ahiska Turks, would like to make the inhabitants of Southwest Georgia too to adopt Georgian language and identity. As if to confirm this conviction, Governor of the Samtshe-Javakheti province G. Baramidze announced during a meeting he held with the local leaders on June 15, 2000 that all civil servants in the province must learn the Georgian language adequately in three years.²⁸

The Importance of the Ahalkelek Russian Base for the Javakheti Armenians

There are, at the Ahalkelek 62nd (Russian) Military Base, 1,964 military personnel, 41 main combat tanks, 114 "BMP and BTR" armored communications vehicles/armored personnel carriers, 46 military vehicles of various sizes, 61 artillery systems and two vehicles for construction of pontoon bridges. Also stationed within the base are the 409th and 412th Mechanized Regiments, the

²⁷ MEDIAMAX, April 5, 2000, Yerevan; *Ozgur Politika*, April 6, 2000, Istanbul.

²⁸ The first reaction to Baramidze's words came from M. Rayisiyan, a member of the Georgian Parliament who is of Armenian origin. Rayisiyan met with Schevardnadze and denounced Baradnidze's stance. Armenpress, June 20, 2000, Yerevan.

817th Artillery Battalion, the 889th Communications Battalion and the 65th Artillery Detachment.²⁹

The Ahalkelek base is the biggest source of employment in Javakheti. More than half of the base personnel are of Javakheti Armenian origin -- of whom 70-90 percent are, at the same time, nationals of the Russian Federation. Furthermore, a significant part of the population in the province earns a living by doing business with the Russian army.³⁰ For the Javakheti Armenians the base in question has great significance not only from the economic standpoint but also from the security angle. The base is being seen as a bulwark against Turkey and Georgia. The Javakheti Armenians are convinced that the base could, when required, arm the Armenians -- as in the Nagorno-Karabakh war -- and provide protection against potential internal or external attacks. The Georgian army, on the other hand, has not even been deployed in the province.³¹ Irakli Batiashvili, former head of the Georgian National Security Organization, has claimed that during the 1994-1996 period the mechanized units at the Ahalkelek Russian Base helped transport arms from Georgia to Armenia.³²

²⁹ Irakli Aladashvili, 'Russian Military Bases in South Caucasus, The Army And Society in Georgia', October 1999, Volume 7, No 10 (40), Tbilisi, p. 5.

³⁰ M. Rayisiyan opposes closure of the base for economic reasons, stressing that part of the people of Ahalkelek work for the base and sell goods to the base. *The Georgian Times*, June 28, 2000, Tbilisi.

³¹ In 1998 armed Armenian groups stopped at the Javakheti border the incoming Georgian units which were holding a joint military exercise with the Russian troops, and made them turn back by threatening to open fire. Though that incident made a bombshell effect in Tbilisi, nothing was done to apprehend the persons responsible for that incident. C. Leeuw, *Georgia's Troubled Corners - Javakheti: Karabakh Revisited*, p. 1.

³² Though Javak leaders deny that they have a close relationship with the Ahalkelek Base where Javakheti Armenians are employed, M. Areshidze has claimed that the arms the Parvents have in their possession had been obtained from the Ahalkelek Russian Base with the aim of using these in the Karabakh war. Meanwhile, Georgian Deputy Defense Minister Gen. Guram Nikolaishvili, who has announced that they have reached an agreement on the Russian base -- with the following stipulations: 1) Russia must guarantee Georgia's territorial integrity, 2) Russia must help Georgia found its own national army, 3) And the armed groups on Georgian soil not affiliated with either the Georgian army or the Russian army, must be disbanded -- is also admitting the presence of paramilitary organizations in Georgia. And, on the security of the Javakheti Armenians, Rostakyan, one of the founders of Javak, said, 'The Javakheti Armenians oppose the Georgian government's demand that the Russian military presence be removed from the country, saying that they must have security (against Turkey.) Georgia, a small country, cannot be a guarantee against Turkey which massacred 1.5 million Armenians in 1915.' V. Guretski, *The Question of Javakheti*, pp. 6, 8-9, 12-13. Also, there have been claims to the effect that, led by Dorik Deboyan, one of the Javak leaders, people have been 'conscripted' from among the Armenian population in Ahalkelek and Akhalsikhe, that there has been an intention to create battalions consisting of Armenians equipped with the weapons of the Ahalkelek Russian Base, and that the Javakheti Armenians have been refusing to serve in the Georgian army. Javak's pro-Dashnak radical wing has been putting pressure on the local people not to have the Ahalkelek Russian Base removed. In fact, Sergey Dorbinyan, one of the local administrators, have been beaten up due to the claims that he had demanded the dismantling of the base. U. Akinci, 'Javakhetia: The Next Nagorno-Karabakh?', p. 2; I. Rotar, 'Tbilisi Has Only Partial Control Over Georgia's Armenian Regions', p. 2.

While the Javakheti Armenians are happy about it, Georgia is not happy at all about the Russian military presence which it perceives as a threat to its independence.

While the Javakheti Armenians are happy about it, Georgia is not happy at all about the Russian military presence which it perceives as a threat to its independence. Georgia has demanded that Russia withdraw its military presence, starting with Vaziani and Gudauta. In fact, the joint communique issued by the Russian Federation and Georgia during the Organization for Security and Cooperation in Europe summit meeting held in Istanbul on Nov. 17, 1999, announced the decision for Russia to reduce its military presence in Georgia to a maximum 153 tanks, 241 armored military vehicles and 140 artillery guns by Dec. 31, 2000; to evacuate the Vaziani and Gudauta Russian military bases and the Tbilisi 142nd Tank Repair Base by Dec. 31, 2000, to close down the Vaziani and Gudauta military bases by July 1, 2001 and for the two sides to reach a decision about the Batumi and Ahalkelek Russian military bases by the end of 2000.³³

Samtshe-Javakheti's economy

Samtshe-Javakheti province has, among the provinces of Georgia, the worst economy, infrastructure, communication lines and roads, the lowest living standard and the highest unemployment rate. This is a province where privatization has not begun. The collective farms called Kolkhoz have gone bankrupt and agricultural production has faltered. The few industrial plants are in an unusable state. Due to these reasons Samtshe-Javakheti's economy has become dependent on Russia and Turkey over the past ten years. At present a large part of the people living in the province are small farmers who conduct "suitcase trade" with Turkey. In addition to the suitcase trade there are some other job opportunities. There is the Ahalkelek Russian Base. Of the total number of people with jobs in the province, 20 percent works for the local cannery. The sale of oil to Armenia and the quarrying and sale of marble, basalt and construction stones --

³³ Hasan Kanbolat, 'Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya'daki Askeri Varlığı ve Gürcistan Boyutu' (The Russian Federation's Military Presence in Southern Caucasus and the Georgian Dimension), *Stratejik Analiz*, Volume I (3), July 2000, ASAM, Ankara, pp. 42-47.

³⁴ http://www.parliament.ge/GENERAL/C_D/ethnic.html.

which are allegedly being exported to Turkey -- too provide job opportunities. Also, there are those work for small-scale industrial plants, stores and bakeries.

Due to the high unemployment rate a large-scale migration is taking place from the region mostly to the Krasnodar, Stavropol and Rostov regions of the Russian Federation and to the United States.³⁴ In Javakheti, Armenistan's Dram and the Russian Federation's Rouble -- since the personnel of the Ahalkelek Russian Base use the Rouble -- are in circulation along with Georgia's Lari. In the province, the private businesses, stores especially, prefer the Rouble. For this reason, to ensure that people, especially the personnel at the Russian bases -- will use the Lari, the Georgian president's office issued the Decree No. 348 in the summer of 1997 specifying that "within the national borders Lari is the legal unit of payment." Later, special commissions were founded to ensure the use of Lari in the Samtshe-Javakheti and (predominantly Azeri) Kverno-Kartli provinces.³⁵

The Krasnodar (Amshen) Armenians

Outside Armenia proper, Armenians live in large concentrations in the Caucasus, not only in Nagorno-Karabakh and Samtshe-Javakheti but also in Krasnodar.

The Krasnodar state, which comprises the Russian Federation's entire Black Sea coastal strip, boasting two major Black Sea port cities, Novorosysk and Sochi, is the Russian equivalent of Turkey's agriculturally, industrially and commercially developed Marmara region. A region with moderate climate and fertile lands, Krasnodar is one of the regions in Russia that attract the highest number of migrants.³⁶ Since the dissolution of the USSR half a

³⁵ There have been claims to the effect that after the independence Javakheti came to be neglected even more, that the Tbilisi government did not extend loans, that western investors preferred to make investments in Tbilisi and Rustavi, and that the province does not have a lobby protecting its rights in Tbilisi since its deputies are pro-government. Javak leaders think that if Georgia is given a federative structure in a way that Javakheti's status would be determined as well, the living standard in the province will improve and the region will be able to attract foreign investments. The following quote is relayed by D. Karaharyan: 'Industrial plants could be set up in Javakheti jointly by Georgia-Armenia and Georgia-Russia and operated by using the equipment to be provided by the Ahalkelek Russian Base. But the Georgian authorities do not view in a warm light such joint investments. Those who go abroad to work generally find only provisional jobs. However, the fact that the monthly unemployment pay is 8 Lari (roughly \$4) in Georgia while one kilogram of pork costs 4.5 Lari (roughly \$2.25) in Ahalkelek, gives a good idea about the necessity to migrate.' V. Guretski, *The Question of Javakheti*, pp. 10-11.; C. Leeu, *Georgia's Troubled Corners - Javakheti: Karabakh Revisited*, p. 2.

³⁶ An estimated 2,500 Turkish nationals are believed to be in Northwestern Caucasus, some 2,000 in Sochi and the rest in the Adigey Federated Republic, for trade, for work or with the aim of settling in those places.

In order to regulate the Armenian migration into Krasnodar the Russian Federation signed a "Resettlement of Voluntary Migrants" agreement with Armenia in 1997.

million people have migrated into Krasnodar. Currently 78 ethnic groups live in the region. Armenians top the list of the people migrating into the Krasnodar. Since the Armenians living in the Black Sea regions of Russia and Abkhazia are mostly of Hemshin origin (Hemshin is an area in Turkey's Eastern Black Sea region), they have come to be called "Amshen Armenians" in Northern Caucasus.³⁷ Since the time of the USSR, there has been an intense movement of Armenian migrant workers into the Krasnodar state from both Armenia and Southwestern Georgia. Furthermore, due to the Georgian-Abkhazian war, Abkhazian Georgians and Armenians -- reportedly amounting to some 40 percent of the total population of Abkhazia -- migrated to Krasnodar in 1992.³⁸ Thus, by now, the Armenians have become the second-biggest ethnic group in Krasnodar after the Russians. In order to regulate the Armenian migration into Krasnodar the Russian Federation signed a "Resettlement of Voluntary Migrants" agreement with Armenia in 1997. However, this agreement failed to regulate the Armenian migration. In fact it led to a further increase in the number of Armenians migrating into Krasnodar. For this reason the Russian Federation's Federal Assembly has postponed the ratification of the agreement.³⁹

The Amshen Armenians have become organized in those cities and villages in Krasnodar with a predominantly Amshen Armenian population and developed their relations with the Armenian diaspora. The most important Armenian establishment in Krasnodar is the "Armenian Science and Culture Center" called "Amshen." The center in question was founded by the Amshen Armenians living in Krasnodar's Tuapse and Apsheron counties. This center was founded to provide information to the Amshen

³⁷ Armenian sources refer to Hemshin as 'Amshen' and describe Turkey's Eastern Black Sea and East Anatolia regions as 'Western Armenia'.

³⁸ The Abkhazian refugees in question still do not have residence permits for staying in Krasnodar. And since they had left Abkhazia prior to the 'Georgian Citizenship' law dated March 23, 1993, they are not being considered Georgian nationals by the Georgian authorities.

³⁹ Relayed from the Yerkrmas newspaper (Krasnodar) by MEDIAMAX, June 23, 2000, Yerevan. (<http://racocon.riga.lv/minelres/archive/02181999-22:36::51-9764.html>).

Armenians about the activities of the Armenian establishments of Armenia, Nagorno-Karabakh and the Armenian diaspora and, at the same time, relaying news about the Amshen Armenians to the Russian, Armenian, and Armenian diaspora press. The center publishes a newspaper named "Yerkramas."⁴⁰ Tigran Tavadyan, the editor-in-chief of that newspaper, is, at the same time, the elected chairman of the center and serves as spokesman for the Amshen Armenians.⁴¹

The Amshen (Hemshin) Armenians, who consider the Kuban region which includes Krasnodar "historical Armenian lands" and who have become fully organized within that state, launched a quest for political-cultural autonomy in Krasnodar after 1995.⁴² For this purpose, the Amshen Armenians, which make up the majority of the population in a region extending from the south of Sochi to the north of the Gagra city in Abkhazia, have gone on a quest for autonomy in Adler which is situated on Russia's Black Sea coast. And, to lay down the legal grounds for that they began to strive in the summer of 2000 to have a referendum staged in order to create an "Armenian National Zone" in Adler.⁴³ The Krasnodar state has entered into a sensitive period from the standpoint of both Moscow and Ankara since, along with the Armenians' quest for autonomy in Krasnodar, Kurds as well made demands in 1990s to create an "Autonomous Kurdish Zone" in Krasnodar and asked Putin in April 2000 to "give Kurds cultural rights" in Moscow, Saratov and Krasnodar.⁴⁴ The Blue Stream

⁴⁰ Yerkramas' means 'part of homeland' in Armenian language. And the name of that newspaper is the clear proof of the fact that the Amshen Armenians see Krasnodar as a 'historical' part of Armenia. The Yerkramas newspaper, which appears in Armenian and in Russian, was founded in 1996. A3 size, it appears twice a month and has 12 pages. The web site of the newspaper: <http://yerkramas.al.ru/>. The web page of the Armenians of the Russian Federation: <http://www.armenia.ru>.

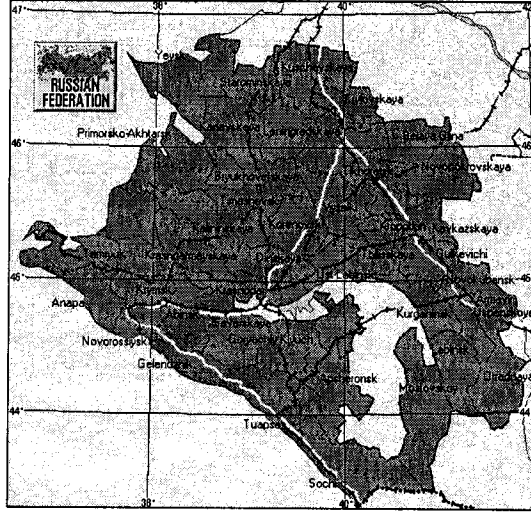
⁴¹ Relayed from the Yerkramas newspaper (Krasnodar) by MEDIAMAX, June 21, 2000, Yerevan.

⁴² Armenians' 'historical rights' claims on Krasnodar-Kuban are groundless. Krasnodar's Southwestern (Sochi) region is the historical land of the Wubih people and the remaining parts the historical lands of the Adige people. In the XIX th Century the Tzarist Russia which had emerged victorious from the Caucasian-Russian war, committed genocide and ethnic cleansing in the region in 1864 and resettled in the thus vacated lands the Slavic Kazakhs (Cossacks) brought in from Ukraine. (For the Armenian viewpoint see: Nazmi Gul, Yirmibirinci Yuzyilin Baslangicina 'Haydat' (Ermenilerin Davasi) ['Haydat' (The Armenian cause) at the Start of the Twenty-First Century], *Stratejik Analiz*, Volume: 1(2), June 2000, ASAM, Ankara, pp. 25-28.)

⁴³ Relayed from Yerkramas newspaper by MEDIAMAX, July 21, 2000, Yerevan.

⁴⁴ There are approximately 300,000 Kurds in the Russian Federation and some 153,000 in Central Asia and Southern Caucasus. In the 1990s, the Kurds living in the former Soviet republics have been observed to be shifting towards Krasnodar and engaging in a quest for autonomy in that region. Indeed, in July 1990 the Kurds' Yalbun (meaning Unity in Kurdish) organization asked Gorbachev to allot a piece of land for Kurdish migrants in Southern Russia (Northern Caucasus) and issued a call for creation of an 'Autonomous Kurdish Region.' Following Yalbun's call, 18,000 Kurds from Armenia and 2,000 Kurds from Uzbekistan migrated

Natural Gas Pipe Line Project being implemented between Russia and Turkey, increases the Krasnodar state's importance for Turkey.⁴⁵

*The Krasnodar State (Russian Federation-
Northwestern Caucasus/2000)*

The Blue Stream Natural Gas Pipe Line Project being implemented between Russia and Turkey, increases the Krasnodar state's importance for Turkey.

While Ankara seems to be still in the dark Moscow has been well aware of the developments taking place in Krasnodar. The administrators of Krasnodar -- a region which, with its economy and local administrative structure, is more nationalistic and conservative than the other administrative units in Russia -- and the Slavic Kazakhs (Cossacks) are being increasingly upset by the Armenian claims on Krasnodar and the

to Krasnodar. Also, Kurds in Kyrgyzstan and Kazakhstan too began to move into Krasnodar. At a meeting held in Moscow on April 28-30, 2000 by the PKK-controlled Russian Kurds' Cultural Federation on the 'Granting of the cultural rights of the Kurds in the Russian Federation' theme, the government of the Russian Federation was asked to give the Kurds in Moscow, Saratov and Krasnodar cultural rights. The Russian Kurds' Cultural Federation was created by bringing together the Moscow, Saratov and Krasnodar Kurdish Cultural Autonomy Associations. (Andrew Wilson, Nina Bachkatov, Russia Revised, Andre Deutch Limited, 1992, London, ISBN, 0 233 987673, p. 123; Kurdish Observer web site: <http://www.kurdishobserver.com/2000/04/30/hab02.html>. 30.04/ 03.05/ 16.06/ 17.08.2000).

⁴⁵ Krasnodar is on the path of both the Baku-Novorossiysk Crude Oil Pipe Line and the Blue Stream Natural Gas Pipe Line. The Blue Stream Pipe Line descends into the Black Sea at Beregovaya near Djubga which is situated between Tuapse and Gelendzhik, and, after covering an 376-kilometer stretch underwater across the Black Sea, arrives at the Turkish coast near Samsun.

way the Armenian population in the Krasnodar state keeps growing.⁴⁶ Since communist-nationalist Nikolay Kondratenko was elected governor of Krasnodar in 1996 the nationalistic line of the Krasnodar administration has become more pronounced. Kondratenko is hostile towards all peoples, especially towards Jews, with the exception of the Cossacks and the local Russians, and is considered a "xenocrat".⁴⁷ AKCA, the Cossacks' paramilitary organization which has 3,500 active members, has adopted the same policy with Kondratenko. In fact, the tension which has continually increased since 1996 has caused skirmishes between Armenian and Cossack youths from time to time.⁴⁸

Speaking at a meeting on "Krasnodar state's international relations and the conditions for being accepted as immigrants" in June 2000, Deputy Governor Krasnodar Nikolay Karchenko focused on the Krasnodar Armenians, saying that "the Armenians see Kuban as their historical homeland, that for that reason there has been a systematic Armenian migration into that state, that the Armenians have become the second-biggest ethnic group in the state accounting for 38 percent of Krasnodar's population,⁴⁹ that the immigrants are forming colonies along the Black Sea coast, that in Sochi where the ethnic-demographic structure has been rapidly altered in the Armenians' favor the Armenian population has doubled in recent years, that some of the executives of the Sochi-based Armenian nongovernmental organizations have relations with the Armenian terrorist organizations, that the aims of these nongovernmental organizations is to create an 'Armenian National Zone' in Adler, and that this has created an 'Armenian problem' in Sochi."⁵⁰

The "Amshen" members who gathered at Novomihaylovski, avillage in Krasnodar's Tuapse county, on July 15, 2000, claimed that Krasnodar Governor N. Kondratenko and his aides were

⁴⁶ From Feudalism to Capitalism, *Izvestiya*, July 22, 2000, Moscow.

⁴⁷ While Kondratenko adopted a policy of anti-semitism the Jewish population in Krasnodar has declined to 1,500 because of the Jewish immigration to Israel in the 1990s. Celestine Bohlen, "Where Russians Are Hurting, Racism Takes Root", *The New York Times*, Nov. 16, 1998.

⁴⁸ In the villages of Anapa there have been skirmishes continually between the Cossack and Armenian youths. Relayed from Yerkramas (Krasnodar) newspaper by MEDIAMAX, June 6, 2000, Yerevan.

⁴⁹ In 1997 Krasnodar had a population of 5.7 million. According to Karchenko's statement the Armenian population in the region should be around 2 million (38 percent). However, the Russian Institute of Statistics gives the Russian population in Krasnodar as 4,360,200, the Armenian population as 241,000 (5 percent) while the Armenian diaspora says there are 800,000 Armenians (16 percent) in Krasnodar. MPA News Agency, July 6, 2000, Baku.

⁵⁰ Karchenko's statement appeared in the June 6,2000 issue of the Kuban News (Krasnodar) newspaper . MEDIAMAX, June 23,2000 Yerevan.

inciting the Cossacks to trigger clashes between the Cossacks and the Armenians, and, on July 21, 2000, expressing the hope that Krasnodar will not be a region of clashes such as Chechnya, Crimea and Abkhazia, they filed a complaint with Putin against the local administrators of Krasnodar.⁵¹ Deputy Chairman of the Russian Federation's Ethnic Organizations Congress Antuan Arakelianda, whom the Congress has chosen as Russia's Human Rights Envoy, held a press conference in Yerevan on July 19, 2000 and accused Krasnodar's local administrators -- starting with Governor Kondratenko -- of encouraging negative actions against the Caucasian peoples and of creating ethnic tension in Krasnodar. He said that the Armenians living in that province no longer knew who was to preserve and implement the laws.⁵²

The Amshen Armenians' efforts to bring about a referendum towards creation of an "Armenian National Zone" in Adler, promptly triggered a "counter-referendum proposal." At a meeting in Krasnodar on July 22, 2000 attended by the Taman representatives, Kuban Cossacks' unions and members of the Otechestvo movement -- which is under Krasnodar Governor N. Kondratenko's control -- the Krimski Cossacks said that a referendum should be staged in order to learn what the inhabitants of the "Krimsk and Abinsk regions"⁵³ were thinking about the Ahiska Turks, Crimean Tartars and the other Caucasian-Asian peoples (Armenians included.) The meeting accepted that proposal. And in order to collect signatures with the aim of bringing about such a referendum, the Western Kuban Russians' Union was established.⁵⁴

⁵¹ Relayed from Yerkramas newspaper by MEDIAMAX, July 26, 2000, Yerevan.

⁵² Noyan Tapan, July 20, 2000, Yerevan.

⁵³ Krimsk and Abinsk are two towns situated to the north of Novorssysk in the Krasnodar state.

⁵⁴ (Relayed from Yerkramas newspaper by MEDIAMAX, July 26, 2000, Yerevan), The Ahiska Turks are one of the targets in Krasnodar for the growing Russian chauvinism. Yusuf Sarvarov, chairman of the Ahiska Turks' Vatan Association in Moscow, told a press conference in Moscow on March 6, 1998, that the Cossacks' racist approach constituted a dangerous factor in Krasnodar. Until 1989 there were 2,135 Ahiska Turks in Krasnodar. Following the Uzbekistan-Fergana incidents this number rose to 17,000 at settlements without residence permit (propiskas). This increase over the past decade has upset the Russian nationalists. And the Ahiska Turks have been faced with the 'soft ethnic cleansing' efforts of the paramilitary Cossack groups who accuse them of desiring to set up an Islamic state in Krasnodar. <http://www.soros.org/fmp2/html/meskone.html>; <http://www.soros.org/fmalert/0245.html>.

Conclusion

The Samtshe-Javakheti and Krasnodar, which Turkey perceives as "distant lands situated near Turkey" are pregnant with new incidents due to the multidimensional Armenian problem which has become increasingly prominent over the past ten years.

Since it gained independence Georgia has become a potential "corridor" for both the energy and transportation routes extending from the East to the West. The Nagorno-Karabakh War has made Georgia all the more important in this respect. Armenia has gained access to Russia and to the West via Georgia. Turkey has gained access to Azerbaijan via Georgia. And Turkey and Azerbaijan have begun conducting their unregistered commerce and tourism activities with Armenia via Georgia. Georgia is aware of the fact that if, in the wake of the clashes in its Northern and Northwestern regions, that is, in Abkhazia and South Ossetia, a fresh ethnic clash breaks out, this time in the Southwestern part of the country, that is, in Samtshe-Javakheti, this may lead to a permanent fragmentation of Georgia.

Schevardnadze is trying to carry out his foreign policy by establishing a balance between two groups of states: with Turkey, Azerbaijan, Ukraine, and the western countries on one hand and Russia, Armenia and some other countries on the other hand. The EU and France have reached an agreement with Georgia and Armenia for reconstruction of the Poti-Hashuri-Borzhome-Akhalsikhe-Gyumri-Yerevan-Megri highway between Georgia and Armenia. In 1996 Georgia, Azerbaijan and Ukraine signed an agreement to design and implement -- in close cooperation with Uzbekistan -- a project for creation of a "transportation corridor" linking Tashkent-Baku-Kiev, a project which later came to be known as the "Eurasia transportation corridor." The agreement in question formed the nucleus of GUUAM.⁵⁵ Construction of the

⁵⁵ On Sept. 1996 Armenian Minister of Communications and Transport Genrik Kochinyan briefed the Armenian Parliament on the highway agreement the EU and France had concluded with Georgia and Armenia. Relayed from the Sept. 14, 1996 issue of the Lagir newspaper by V. Guretski, The Question of

Eurasian transportation corridor, the Baku-Ceyhan Crude Oil Pipe Line Project which Turkey keeps on the agenda,⁵⁶ and the Kars-Tbilisi Railway Project,⁵⁷ are initiatives which could reduce the Russian influence in Southern Caucasus.⁵⁸ For this reason, there is the possibility of Russia triggering and/or supporting a clash in the Samtshe-Javakheti province which is on the itinerary of the energy and transportation corridors in question, a clash which would cause these projects to be shelved indefinitely. Such a clash would, at the same time, indicate the need in the region for the presence of the Ahalkelek Russian Base, and thus bolster the base's current status.

Yerevan, which does not have diplomatic relations with Azerbaijan and Turkey, has two neighbors with whom it has established diplomatic relations: Iran and Georgia. Yerevan is not supporting the separatist movements in Georgia so as not to disrupt its relations with Georgia -- the gateway through which it gains access to Russia, to the West and to the Black Sea. With long-term thinking, Yerevan feels happier about the newly-created Samtshe-Javakheti province -- which was created by merging the Meskheti and Javakheti provinces after Georgia became independent -- than it had about the Javakheti province which existed during the time of the Soviet Socialist Republic of Georgia. This is because this new province is adjacent to Adzharia -- which is situated on the Black Sea coast and has good relations with both Yerevan and Moscow. Thus, Yerevan has come one step closer to its ideal of reaching the Black Sea.

Javakheti, p. 12; for GUUAM and the other quests for cooperation in the Caucasus, see: Hasan Kanbolat and Gokcen Ekici, 21. yy'da Kafkasya'da Isbirliyi Arayislari ve Ekonomik Boyutlari (Quests for Cooperation in the Caucasus in the 21th Century and its Economic Dimensions), *Jeo-Ekonomi*, Volume II (2-3), Summer-Autumn 2000, ISSN: 1302-261X, ASAM, Ankara.

⁵⁷ The potential itinerary of the Kars-Tbilisi Railway: In Turkey: Cildir; in Georgia: Ahalkelek (Armenian) - Tsalka (Armenian) - Merneuli (Azeri) - Tbilisi (Georgian), (* The words in parenthesis indicate the ethnic character of these settlements.) In Georgia the existing railway system provides railway access all the way to Ahalkelek and, in Turkey, the Turkish railway system reaches Kars. So it would be better to call the project the 'Kars-Ahalkelek Railway Project'.

⁵⁸ Initially it was planned to have the Baku-Ceyhan Pipe Line to cross through Akhalsikhe which is situated to the northwest of Ahalkelek. Later the Javakheti valley, which is highly suitable for the construction of pipe lines and railways, was preferred since the unsuitable geological characteristics of the Akhalsikhe region would push up the project's cost. The Kars-Tbilisi (Turkey-Georgia) Railway Project, which is being planned on an East-West transit axis, will extend for a total 124 kilometers. Of the railway line, a 92-kilometer stretch building a new railway across Javakheti. Javak leader Sirinyan, who opposes the Kars-Tbilisi Railway Project, has claimed that this project is aimed at reducing the Armenian population in the region. U. Akinci, 'Javakhetia: The Next Nagorno-Karabakh?', pp. 2,3; Tekin Cinar, Ulastirma Bakanligi E. Mustesar Yrd.'nin raporu (report prepared by deputy undersecretary of the Ministry of Communications and Transport), <http://www.dusunenadam.com.tr/demiryol6.htm>.

Furthermore, Armenia and the Javakheti Armenians use the Sarp (Artvin-Hopa) border gate -- which provides access to Adzharia -- and the Turkgozu (Ardahan-Posof) border gate -- which provides access to the Samtshe-Javakheti province -- in their trade with Turkey (especially with Turkey's Eastern Black Sea region). Armenia and the Javakheti Armenians will get greater relief with the opening of the planned Aktas (Ardahan-Cildir) border gate towards the Georgian province in question, Aktas being situated nearer to Armenia than the Sarp and Turgozu border gates. Thus, Turkey, while trying to cultivate better relations with Georgia, will indirectly be helping Armenia and the Javakheti Armenians.⁵⁹

And the fact that the Ahiska Turks, a natural part of the Anatolian Turkish entity, may be able to return to Samtshe-Javakheti, is a factor which can affect the province's future. If the Schevardnadze administration, which has been trying to have the Russian bases in Georgia closed down, uses the Ahiska Turks card to balance the Armenians, new incidents will be likely to break out in Southwestern Georgia. And if Turkey continues to resettle in Anatolia the Ahiska Turks, this will give relief to the Samtshe-Javakheti Armenians and Krasnodar's local administrators. In fact, Krasnodar's local administrators have adopted a policy of "discreetly implementing in stages a plan aimed at upsetting the Ahiska Turks living in that province -- which has strategic importance for Russia -- and making them migrate to Turkey."⁶⁰

⁵⁹ Georgia and the Turkish businessmen in Georgia support the opening of the Aktas border gate. Cecenistan ile ilgili Rapor, Gurcistan'daki Turk Isadamlari ile Gorusme Tutanagi, TBMM Insan Haklari Komisyonu Yay. (Report on Chechnya, The Minutes of the Meeting with Turkish Businessmen in Georgia, a publication of the Turkish Grand National Assembly Human Rights Committee), February 2000, Ankara, p. 157.

⁶⁰ Alexander Ossipov, 'The Memorial Human Rights Centre', Moscow, <http://raccoon.riga.lv/minelres/archives//12021998-22:52:06-8560.html>.

TÜRKÇE YAZILARIN İNGİLİZCE ÖZETLERİ

ENGLISH SUMMARIES OF THE TURKISH ARTICLES

FACTS AND COMMENTS

OLAYLAR VE YORUMLAR

(Recent developments on Karabakh issue - Turkish-Armenian Reconciliation Commission - A new condition for establishing diplomatic relations with Armenia - The states that recognized and not recognized so called Armenian genocide - The crossing of Baku-Ceyhan oil pipeline through Armenian territory

Ömer E. Lütem*

1. RECENT DEVELOPMENTS ON KARABAKH ISSUE

Presidents of Azerbaijan and Armenia met in Paris on 4-5 March 2001 and in Florida on 3-7 April 2001, but they could not reach an agreement even if they made some progresses.

According to some press news, following formula has been discussed in these meetings: Karabakh will be a region, legally bound to Azerbaijan. But it will have a wide autonomy that does not let Azerbaijan to interfere in Karabakh in anyway. Armenia will be bound to Karabakh with the Lachin corridor to be passed on the territories of Azerbaijan. Azeri territory under the Armenian occupation will be returned to Azerbaijan. Nakhichevan will be bound to Azerbaijan with a corridor to be passed from the Mehri region on the Armenian territories.¹

Political parties represented in the Armenian Parliament, adopted a declaration about the Karabakh issue on 28 April 2001:²

* Rtd Ambassador, Director of the Institute for Armenian Research.

¹ Reuters, 4. 5. 2001.

² Hayots Ashkhar, 28. 4. 2001, in Groong, 2. 5. 2001.

- a. Karabakh should be united with Armenia or independent status of this region should be internationally confirmed.
- b. Karabakh administration should participate at the final meetings related to the solution of the problem.
- c. There should be a common border with a sufficient length between Karabakh and Armenia.
- d. Borders between Karabakh and Azerbaijan should be secured.

Armenians tried to show Azerbaijan as the responsible party for the cancellation of the Geneva summit meeting. While the Armenian Minister of Foreign Affairs, Oskanyan, mentioning that principles agreed on in Paris should be complied for meetings,³ the Minister of Foreign Affairs of Azerbaijan, Guliev stated that the Paris principles are inventions of Armenians and added that "Aliyev and Kocharian only exchanged their ideas in Paris". "If there was an agreement related to any principle, both parties will have known it".⁴

Minsk Group co-chairs have issued a common declaration on 11 July 2001 after their last visits to Armenia, Karabakh and Azerbaijan.⁵ They stated that current situation described as "neither peace nor war", is dangerous, and especially war related announcements have increased the tension and possibility to restart the conflicts. New conflicts would not be beneficial for anyone and hinder peace initiatives. To call for a military solution in the Karabakh problem is an irresponsible behavior and the interested parties should act with moderation and responsibility, and abstain from the activities and statements that could harm the peace process.

Lately Aliyev and Kocharian had came together in the summit of former Soviet States, organized in the city of Sochi of Russia on 1 August 2001, but they could not reach an agreement.⁶

It is clear that President Aliyev is not pleased with the approach of the OSCE to the Karabakh problem. Considering that even seven years had passed from the cease fire, % 20 lands of Azerbaijan is still under occupation and there are approximately

³ PanARMENIAN Net News 14.6.2001, Medimax 11.7.2001, Noyan Tapan 16.7.2001.

⁴ PanARMENIAN Net News, 4. 7. 2001.

⁵ State Department, Office of the Spokesman, 11. 7. 2001.

⁶ RFE/RL Armenia Report, 1. 8. 2001.

one million refugees, it is impossible not to agree with President Aliyev who had mentioned, that respect to the sovereignty and territorial integrity are the main principles of the OSCE. On the other hand, sovereignty and territorial integrity of Azerbaijan is recognized by the United Nations Security Council and concerning Karabakh, the Security Council had mentioned the inviolability of international borders and the unacceptability of the usage of force to gain territory. It is beyond doubt that the mission of OSCE is to secure the Armenian withdrawal from the invaded territories.⁷

For the solution of the Karabakh problem OSCE had created the Minsk Group. The US, Russian Federation and France became co-chairs of this Group and in the course of time they assumed all authority on the subject. As we have mentioned in the last issue of our journal, these three countries, due to some reasons have an inclination to Armenia.⁸ These countries, without considering that Armenia is the aggressor and invader side and Azerbaijan is victim of this aggression, are acting as if the conditions of both parties are equal. This leads to endless negotiations and bargaining without any progress. We have previously written that if Minsk Group will continue its mission to find a solution to Karabakh problem, this group should have a more balanced structure and this can only be possible with the nomination of a new co-chairman who could defend the positions of Azerbaijan. The only candidate for this job is Turkey.⁹

ORGANIZATION OF ISLAMIC CONFERENCE AND KARABAKH

The organization of Islamic Conference (OIC) has adopted a decision related with Karabakh problem every year since 1993. In these decisions Armenia has seriously been condemned as it had assaulted Azerbaijan, and actions against Azeris are considered as crimes against humanity. OIC demanded Armenian forces' unconditional and immediate withdrawal from Azerbaijan territories, and to conform to the decisions taken on this subject by the Security Council. OIC suggested to solve the disputes between Armenia and Azerbaijan on the basis of respect of the territorial integrity and inviolability of international borders and the

⁷ Resolution no.822, 874 and 884 of the Security Council

⁸ *Ermeni Araştırmaları/Armenian Studies*, no. 1, p. 32.

⁹ *Ibid.*

continuation of the peace process within the OSCE. OIC expressed its support for the OSCE Lisbon decision in 1996, which stated the respect of the territorial integrity of Armenia and Azerbaijan and a wide autonomy for Karabakh. OIC decisions also demanded that Armenia should pay compensation for Azeri refugees.¹⁰

2. TURKISH – ARMENIAN RECONCILIATION COMMISSION

Some well known Turks and Armenians, who do not have an official title and duty, established the Turkish–Armenian Reconciliation Commission in Geneva on 9 July 2001.

Terms of reference of the Commission, in brief, are including the following matters:¹¹ To promote mutual understanding and good will between Turks and Armenians, to encourage improved relations between Armenia and Turkey, to benefit from the readiness of reconciliation among the Armenian Diaspora and Turkish, Armenian civil societies, to support contacts, dialogue and cooperation between them, to undertake directly some activities and to support the projects of other organizations, make suggestions to governments, to support unofficial activities in the fields of business, tourism, culture, education, research, environment and media, secure expertise based on project requirements on historical, psychological, legal matters and on other topics.

One has the impression that, in the Reconciliation Commission the concession of the Armenians for improvement of relations with Turks, is to put aside the genocide issue. On the other hand concession of the Turkish part seems to give up its support of Azerbaijan on the Karabakh problem. This attitude showed itself without mentioning at all the Karabakh problem in the terms of reference of the Commission.

But the policy of the Turkish Government on the Karabakh problem differs from the Commission. One day after the establishment of the Commission, Vice Prime Minister, Mesut Yılmaz, during the meeting with the Chairman of Parliament of Azerbaijan, Alsekerov, had mentioned that the solution of the

¹⁰ The last decision on this subject was taken by OIC Foreign Ministers meeting in Bamako (Mali) on 25-27 June 2001. The document of this decision is in the documents section of this journal.

¹¹ The Armenian Assembly of America published these duties under the title of "Terms of Reference" on 10 July 2001. The full English script of the duties of the commission is in this issue of our journal.

problems between Armenia and Turkey is directly related to the solution of the Karabakh problem.¹²

As it could be foreseen the strongest reaction from Armenians to the Reconciliation Commission came from Dashnaks. The bureau of this political party published a declaration in Yerevan on the 13th July of 2001, stating that they are refusing any initiative that are not taking care of Armenian interests, ordered by foreign powers and with the participation of unauthorized persons.¹³

An Armenian writer had mentioned that the Commission could damage the solidarity between Armenians in Washington and Yerevan. As an example, the writer mentioned the disagreement between the Armenian Assembly of America, which supports the Commission and the Armenian National Committee, which is a Dashnak organization, about the timing and the mechanisms of the new Armenian genocide resolution, which will be submitted to the House of Representatives in Washington.¹⁴

3. A NEW CONDITION FOR ESTABLISHING DIPLOMATIC RELATIONS WITH ARMENIA

As it is well known, Turkey had two conditions for establishing diplomatic relations with Armenia: Armenia should give up genocide claims and the Karabakh problem should be solved. A third condition is added to these by Prime Minister Bülent Ecevit on 5 June 2001: opening a corridor between Nakhichevan and Azerbaijan. According to the press news, Ecevit had made this statement during the US Minister of Defense, Donald Rumsfeld's visit to Ankara and mentioned that Armenia's withdrawal from Nagorno-Karabakh and opening a secured corridor between Nakhichevan and Azerbaijan are the conditions for the establishment of diplomatic relations with Armenia.¹⁵

4. THE STATES THAT RECOGNIZED AND NOT RECOGNIZED SO CALLED ARMENIAN GENOCIDE

As we studied in detail in the last issue of our journal, in the first eight months of year 2001, except for France, no other state recognized the so called Armenian genocide.

¹² Anadolu Ajansı, 11. 7. 2001.

¹³ Asbarez Online, 13. 7. 2001.

¹⁴ California Courier Online, 2.8.2001. Harut Sassounian: President Kocharian Must Intervene to Prevent Further Damage by Turkish Commission.

¹⁵ Hürriyet, 6.6.2001.

THE UNITED STATES

Nevertheless, within the first eight months of year 2001, eleven USA state had taken decisions recognizing so-called genocide. Eight of these confirmed their previous decisions. Three of them (Arkansas, Minnesota and New Mexico) had accepted for the first time a decision on this matter.

CANADA

Within the current year, drafts submitted to the House of Commons and Senate by an Armenian originated Canadian Deputy, Serkis Asadurian, and Senator Shirley Maheu, respectively were not accepted and Minister of Foreign Affairs, John Manley, answered to the question of Serkis Asadurian on this subject on 3 May 2001 in Canadian Parliament had used the words "a terrible disaster" instead of "genocide" and also urged Turkish and Armenian Governments to reach an agreement.

BRITIAN

According to the Armenian press, Timothy Jones, British Ambassador to Armenia, said, "Armenian genocide committed by the Ottomar Empire between 1915 and 1923 has also been recognized by our country. We considered this as terrible events of history." ¹⁶

Two days later, on 20 July 2001, the British Embassy in Yerevan stated that the Ambassador did not use the term genocide in his speech. In a press release the British Embassy in Ankara had also mentioned that events between 1915 and 1923 could not be named as genocide according to UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.¹⁷ This announcement has a special importance, as it is confirming the attitude of the British Government, announced by Baroness Scotland on last February. According to a Turkish columnist, it is the first time that a western government is evaluating 1915 events according to the UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide and mentioned that these events do not comply with the stipulations of the UN Convention.¹⁸ British attitude on this matter

¹⁶ Asbarez Online, 13.7.2001.

¹⁷ This statement can be found in the documents section of this journal.

¹⁸ Gündüz Aktan, 'İlk Yenilgi mi?', *Radikal*, 30.7.2001.

is important because Britain is a major power having a seat in the UN Security Council and after the First World War, it was the main country, which asked for punishment of the Ottoman officials accused activities against Armenians within the war. Britain's attitude can constitute a precedent for other countries.

5. THE CROSSING OF BAKU – CEYHAN OİL PIPELINE THROUGH ARMENIAN TERRITORY

On 14 June 2001, House of Representative Members, Knollenberg, Crowley, Pallone and Sweeney, known with their continuous activities in favor of Armenia, had submitted a draft resolution to the House about Baku–Ceyhan oil pipeline, which in brief, mentioned that US should not fund any pipeline project in South Caucasus, which put in danger the Armenian economic integration to the region and its commercial value is not proven. Oil and gas pipeline projects should be re-evaluated in a way to cover all of the Caucasus states. The possibility of the Baku-Ceyhan pipeline passing through Armenia which will reduce the costs should be considered.

Is there any chance for the success of this initiative? There is no economic benefit to include Armenia to this project. Beyond this, insisting on the Armenian route means to delay the project until the solution of political problems, which means serious economical losses as this can take years.

President Kocharian has recently insisted on economical cooperation between Armenia and Azerbaijan. The main aim of the above mentioned draft resolution should attract attention to this cooperation. Azerbaijan–Armenia economical cooperation, which is also favored by European Union, can be re-taken into agenda with this draft resolution, and may lead to a pressure on Azerbaijan, who did not agree to remove economical embargo, which is the main card in his hand.

**ARMENIAN PROPAGANDA IN THE UNITED STATES AND
AMBASSADOR AHMET RÜSTEM BEY**

*AMERİKA'DAKİ ERMENİ PROPAGANDASI VE BÜYÜKELÇİ
AHMET RÜSTEM BEY*

Dr. Bilâl N. Şimşir*

This paper gives us information on the attempts made by the Turkish Ambassador Ahmet Rüstem Bey to prevent the Armenian propaganda against the Ottoman Empire in the US.

In 1914 Ahmet Rüstem Bey was nominated as Ambassador to Washington, where he started his duty on the 24th of June with the presentation of his confidence letter to the US President Woodrow Wilson. He was the first Ottoman Ambassador in Washington. Only four days later Archduke Ferdinand of Austro-Hungary was assassinated in Sarajevo and WWI started. In the summer of 1914 the US and Turkey were still outside the war. As soon as Ahmet Rüstem Bey took the office he had two shocking news.

The first one was that Britain refused to submit the two Ottoman warships, which were built in Britain for the Ottomans, despite the fact that they were paid fully.

The second shock came from the United States. Ambassador Ahmet Rüstem Bey got to know that the US navy was about to sell the two warships, 'Idaho' and 'Mississippi' to Greece. The Turkish Ambassador immediately acted to prevent this sale and he even reached President Wilson to express his concern. Ambassador Ahmet Rüstem Bey stated that the sale of the warships to Greece would instigate Greek aggression against Turkey and damage the peace. Nevertheless, he could not manage to stop the US to sell the two warships to Greece. President Wilson claimed that Greece would not use the ships for war. At the end, the US Senate voted in favour of sale and President Wilson approved it.

Ahmet Rüstem Bey was shocked by the campaign in the US press demanding the humanitarian intervention of the US navy in Turkey to protect the Armenians. Ahmet Rüstem Bey realized that Britain and France supported the campaign. They tried to gain the US public support for the involvement of the US in the First World War. Ahmet Rüstem Bey successfully struggled against this

* Rtd. Ambassador, Historian.

campaign by using the same tools: he wrote articles and gave interviews. In an interview to the Evening Star, dated 8th of September in 1914, he stated that Britain and France spread that Armenians were murdered, which is completely untrue, in order to get public support in the US. He accepted that in the past some Armenians had rebelled against the Ottoman Empire and they were suppressed in a way any nation would do. He also asked what the US would do if a community in the US collaborated with its enemy. He criticized the French and British activities in Algeria and India. Ahmet Rüstem Bey also mentioned 'Water Cure', a kind of torture used by the US against natives in the Philippines and lynchings in the US.

President Wilson, who didn't do anything to end the anti-Turkish campaign, which was intending to damage the reputation of the Ottoman Empire among the Americans, got extremely angry when he read Rüstem Bey's interview. President Wilson first wanted to declare the ambassador persona non grata, even Wilson thought to break diplomatic relations with the Ottoman State. However, Bryan, Secretary of State and Robert Lansing, his deputy, calmed down the President and persuaded him not to do so. For Bryan and Lansing, such a problem with the Ottomans when the Great War erupted in Europe would damage the American interests. On the 11th of September, the US Secretary of State asked officially Ahmet Rüstem Bey whether the words published in the newspaper were the correct interpretation of his interview or not. Ahmet Rüstem Bey sent a memorandum on the 12th of September in which he stated 'the interview published in Evening Star had expressed my own ideas. I am aware of that this may seem as an unusual way to explain personal ideas for an ambassador. However, the propaganda campaign in the press against the Turkish and the American interests is not usual. Turkey has been exposed to the systematic attacks from the US press... Turkey in these campaigns has been shown as the only responsible for all the problems. Although the similar problems and radicalism had been seen in many countries, all this is being used consciously against Turkey. As a result of these campaigns Turkish race was named as "unspeakable"... It might be true that I did not fully obey the diplomatic rules. Yet, I believe that the situation we are confronted with is not usual and this does not only tolerate such an attitude but also legitimates an extreme reaction. I think I did my duties towards Turkey, USA and to all humanity.'

The Turkish ambassador's response did not conceive the Americans, but even increased the tension. After the official corresponding and consultation, the American authorities asked the ambassador to apologise. If Ahmet Rüstem Bey would have apologised from President Wilson he would have stayed in Washington, and the friendly relations between Turkey and the

USA would have continued as usual. Yet the Turkish ambassador refused to apologise and he informed Sait Halim Pasha, Ottoman Prime Minister, that he would leave the USA. He also wrote another memorandum to the US Secretary of State and stated that he is not in a position to apologise. His Washington duty as ambassador lasted only three and half months and Ahmet Rüstem Bey left the USA on the 9th of October in 1914. In other words, the Armenian propaganda ended an ambassador's carrier. After the Ottomans entered the war the Armenian propaganda dramatically increased and then Morgenthau, the American Ambassador to Istanbul, also joined the Armenian anti-Ottoman propaganda campaign.

THE ROLE OF THE ECHMIYAZIN CHURCH IN RUSSIAN EASTERN ANATOLIA POLICIES

RUSYA'NIN DOĞUANADOLU SİYASETİNDE EÇMİYAZIN
KİLİSESİNİN ROLÜ (1828-1915)

Assist. Prof. Davut Kılıç*

Russia had always aimed to undermine the Ottoman Empire to reach the 'hot seas' (Mediterranean). One of the important columns of this grand strategy was to occupy the Caucasus and Eastern Anatolia and finally the Iskenderun Gulf. The Ottoman and the Persian Armenians and the Armenian church played a crucial role in implementing this policy during the XIXth and the first quarter of the XXth century.

The Russian Czar I. Pedro, already in the XVIII century, had planned to use the Armenians to maximise the Russian trade interests in the East, and he invited the Armenians into his territories declaring he was ready to grant them some religious and social privileges in Russia. When the Persians lost the first Iran-Russia War in 1804, the Russians and Echmiyazin became neighbours while Iran's influence was diminished as a result of the Russian victory.

Russia aimed to unite all Armenians and to form a homogeneous Armenian province in Caucasia and the Eastern Ottoman territories since the XVIIIth century. It further promoted Armenian Christianity in the region for its own political interests.

* Fırat University, Turkey.

The Russian Bible Society for instance published and delivered 15,000 bibles in Armenian language in 1815. When the Society understood that the majority of the Ottoman Armenians could not speak Armenian language but Turkish, it published thousands of Turkish bibles and distributed them to the Ottoman Armenians. The religious activity was the first step to annex the Armenians to Russia, and the Russian anti-Ottoman activities followed them at the end of the XIXth century.

When the Persian Armenians declared their wish to be under the Russian protection this led to the occupation of Yerevan and Echmiyazin city, which was a holy land for the Armenians. Although the occupied territories were declared as an independent Armenian country, the region would be annexed to the Russian Empire by Nikola I on 21st of March 1828, and the Czar became the King of Armenia. The Türkmençay Agreement was signed on 5th of March 1828 by Russia and Iran. Thus Russia gained the Echmiyazin Church and its religious influence over the Armenians. It can be argued that the Armenians betrayed their country (Iran) in this war, and helped the Russians. Thanks to the Armenian strategic assistance, the Russian armies occupied a huge Iranian territory including Urmiye and Erdebil. After the war, Russia encouraged and sometimes forced the 40,000 Iranian Armenians to move to the Yerevan region. The immigrant Armenians were re-settled in Russia's dominantly Muslim populated regions as witnessed in the Yerevan case. Russian initiative aimed to unite the Armenians to increase the Russian influence over the Gregorian Ottoman Armenians and to cut the connection between the Ottoman Turks and the Central Asian Turks. Maintaining control over the Echmiyazin Church was the first and most important step to realise all these aims.

Russia in the following years tried to gain the ordinary Armenians by accepting many Armenians to the Russian army as officer and offering scholarships to the Armenians students. The Armenian institutions did not resist the Russian state authority since the Armenians had no sovereign state and the religious solidarity with the Russians helped to improve the relations.

While the Russians used Pan-Slavism in the Balkans to expand their authority in the Eastern Europe they perceived the Armenians as a 'useful card' to undermine the Ottoman Empire and Iran. When the Russian armies occupied the Erzurum province of the Ottoman Empire the Armenians gave a clear support to the

Russian occupiers and in the following days many Armenian joined the Russian army as soldier. The Ottomans had to leave some Eastern provinces at the end of the war. Thousands of Armenians moved from the Kars and Erzurum provinces to the Yerevan region after the war.

The Russian policy to unite all the Armenians against the Turks and the Iranians continued in the 1930s and 1940s and the Russian armies encouraged the Ottoman Armenians to resettle in Yerevan and Revan provinces and Ahıska region in the 1930s.

The Czarist Russia officially recognised the Armenian religious institutions in 1836 and issued a new bill named as Pologenia to control the Echmiyazin Church. On the other hand the Czar made efforts to increase the Echmiyazin Church's influence on the Ottoman Armenians. The Czar's dream was to be a protector of the Christian Armenians in the Ottoman Empire while the British and French were de facto advocating in favor of the other Ottoman Christians. In other words the Russians tried to counterbalance the other European powers in the Ottoman borders.

According to the new law the Echmiyazin Church became like a Russian institution; the election result of the church had to be approved by the Russian Czar and the czar had representatives in the church, which means that, the church was not able to issue any important decision without the czar's approbation. Thus the Echmiyazin Church was transformed into a Russian instrument against the Ottoman Empire. Russia was very successful in this implementary policy; the Echmiyazin Church abetted the radical nationalist in the uprisings and further called the Gregorian Church to riot against the Ottoman Empire. However, when the head of the Church refused this demand he was murdered and the Armenian monastery was burnt by the pro-Russian Armenian nationalists.

The Echmiyazin Church increased its influence in the Ottoman Empire and Iran in these years. Ironically Russia made maximum efforts to weaken the Armenian church in its own country. Russia, moreover, forced the immigrant Armenians to change their nationality from 'Armenian' to 'Russian' in its territories. Russia also prevented establishing an independent Armenian state in the region. In summary, when the Russians realised their aims of balancing the Muslim population with the Armenian immigrants and of undermining the Persian and Ottoman Empires by using the

Echmiyazin church's influence on the Armenians, Russia tried to control Armenians under its sovereignty and did not allow them to establish their own state.

THE VICTORY AND TRAGEDY OF THE ARMENIAN NATIONAL CHURCH

ERMENİ MİLLİ KİLİSESİNİN ZAFERİ VE TRAJEDİSİ

Prof. Erich Feigl*

In spite of the fact that on the 28th of September 2001 Pope John Paul II will be visiting Edjmiadsin in order to participate at the celebrations of the so called 1700. anniversary of the foundation of the Armenian Gregorian Church, the history of this church has to be examined closely. The celebrators present this anniversary as the 'foundation of the first Christian Church on earth'. Everybody who deals with the history of Armenia and with the history of Christianity, knows that this is not true. Even pro Armenian historians are not sure about the year of foundation and tend between 286 and 314. One should not forget that it is not easy to change a population's religion within a short time. Even Emperor Konstantin and Lenin and Stalin failed with this.

The Armenian history is build up of mythologic elements. According to the nationalist mythology they belong to prophet Noah and are called hayks and lords. That is the reason why they use the Ararat mountain as symbol, whereas this mountain is actually within the borders of Turkey. So in September the Armenians will celebrate the 301. anniversary of the 'first Christian state on earth' to underline this mythology and the witness of this event shall be Pope John Paul II. Why is it that, Gregorian Armenians and Catholics show up together? The Armenians want to cover up the situation in Nogorno – Karabakh, where about one million people had to flee from their home and are refugees now. The question of national church came up very late, why in the years of 301 one cannot talk of a national church. Although there were quarrels within the church, it still was a unity. The national church idea is quite the opposite of the church's principle of being

* Historian

universal. Still, in the past, after discussions on some basic dogmas of Christianity, the splitting up started. The Armenians took over the monophizit belief. It is significant to examine the reasons for this decision and focus on the circumstances of that period. Because the Armenians did not choose the way of division consciously but out of some historical circumstances it happened that they became monophizit and split up from the main church. Apart from this it is interesting to view the situation in the Ottoman Empire, where the Gregorian Armenians opposed the Catholic Armenians. Under the Ottoman Empire the Catholic Armenians were completely loyal, whereas the Gregorian Armenians rebelled against the Ottomans. In spite of this circumstance it is even more surprising that today Pope John Paul II will be special guest on the anniversary celebration in Edjmiadsin. Although the negative relation of the past between the two confessions seems to be forgotten, there is still not the possibility of a unification of the confessions. Besides getting closer to the Catholic Church, the Armenian Church also gets closer to the Alban Church of Caucasus – the Armenians act as the mentors and protectors of the Alban Church, which they are not. The Armenians took the Alban Church under the protection in order to underline their claim of being the first Christian state on earth and in order to have more influence on the region. These developments lead to the fact that now there is a newly designed position of the Armenians, which is the ‘Civil religion’.

**THE ANALYSIS OF THE ALLEGED ARMENIAN GENOCIDE
FROM THE LEGAL AND ETHICAL PERSPECTIVE**

**ERMENİLERE SOYKIRIM YAPILDIĞI SAVININ HUKUKSAL VE
AHLAKİ AÇILARDAN İNCELENMESİ**

Pulat Y. Tacar*

‘Genocide’ is a crime whose frame was drawn by the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. According to the Convention individuals commit this crime, not states. The decision of whether a genocide crime was committed or not cannot be decided by the parliaments, senates

* Retired Ambassador.

or municipality councils, but the authorised courts. According to the Convention, the court, which is authorised for such a trial, is the country where the crime was committed, furthermore if the two sides agree that the case can be brought to an international criminal court. If there is a disagreement among the sides on the interpretation and implementation of the Convention, one of them may bring the case to the International Court of Justice.

Some national, regional or province assemblies, although they are not authorised, took decisions stating that the Ottomans committed genocide against the Armenians, its own citizens in 1915. Turkey must consider taking the dispute to international courts (International Justice Court etc.) in order to confirm that these assemblies have no right and qualification to take such decisions, which are against the Convention and rules of international law.

Although those assemblies are not authorised, they took decisions which blame the Turks of massacring the Armenians. The main aim of these decisions are to isolate Turkey from the European political system; to assure support of the Armenian electors in elections; to restrain Turkey by using the political tools and gain some political advantages which cannot be taken by using legal instruments. It is understood that having passed these resolutions the Armenians and their supporters would demand territories and compensation from Turkey for the 1915 events. In this framework, the Armenian Republic clearly showed its real intention by annulling the border agreements with Turkey and by naming some Turkish provinces as 'Western Armenia'. Nevertheless some Western assemblies recognised the Armenian claims without considering international law and historical realities; the European Parliament for instance accepted a partisan report although it had been refused by its Political Commission.

Another point is that there is no similarity between the Jewish Holocaust and the 1915 events. First of all, the Jews did not declare war against the German state or did not organise armed bands and did not attack civil people and the state. However, the Ottoman Armenians, contrary to the German Jews, rioted in order to establish a separate and independent Armenian state in the Eastern Ottoman provinces although they were not in majority. They declared war against their own state, and they demanded war status in the Sévres Conference. Secondly, the Ottoman State did not implement a systematic ethnic cleansing policy against the

Armenians, but made extreme efforts to protect the Armenians and other civilians from the war's bad effects.

It is true that many Armenians were forced to emigrate from the war theatre to more secure regions, and some of them died during the relocation. This is not due to a state policy but to bad health conditions, transportation problems and the poor security circumstances. In addition, many Turkish and Armenian civilians killed each other in some provinces. Despite these, not all of the Armenians in the other Ottoman provinces were forced for relocation, and this proves that the relocation policy was not intended to destroy group as mentioned in the UN convention on genocide.

A number of the Ottoman officials were sent to court after the war, and some of them were sentenced, for they did not protect the Armenians under their protection. On the other hand some of high ranking Ottoman officials were deported to Malta by the British to be judged. However there was not enough evidence for a trial and they were set free.

Moreover, it must be noted that, although 'genocide' is a legal concept, there is a conceptual anarchy about the concept of 'genocide' as the word is used in ethic and in everyday life with a different meaning from its legal concept.

Each society has different ethic values and these values are relative. It is impossible to talk about a universal set of the ethical values. That is why different individuals and societies perceive the 1915 events differently. Second, history writing is subjective, and some historians do not prefer to write all dimensions of history but select and write only those, which support their claims or comments, and they do not prefer to quote those, which do not support their arguments. That is why, solely referring the problem to history can not solve the problem. Furthermore it is not a credible argument that accepting 'Armenian genocide' is educative for society or it is a critical approach to history.

It should not be expected that those who experienced the tragic events would forget them. However respecting only one of the sides' agony and sufferings and ignoring the pains of the other side and not to neglect some parts of the history is not acceptable. Mutual killings must be seen as a whole and historians and politicians must not select some parts of history, but see all of the dimensions. In this context, in addition to the tragedy of the

Ottoman Armenians who were forced to be relocated and lost their life, the tragedy of the Ottoman Muslims, who suffered from these events, should not be ignored; necessary conditions must be secured not to repeat the past's tragic event; the Armenian Republic must abandon publically its territorial claims from Turkey; the rich cultural links between the Turkish and the Armenian societies, which connect two societies, should be strengthened in order to lessen the tension; and finally it must be understood that nobody can reach any solution by only provoking Turkey or blaming the Turks the so-called genocide, which has no legal base and is against the Convention. Apart from this, a dialogue platform where the opposite arguments can be presented in an environment of tolerance may contribute to heal the damages in two societies regarding the 1915 events.

In this context, all necessary measures must be taken to protect from material or moral damage the Turkish Armenians who have given priority to defend Turkish Republic's interest and honour.

KİTAP TAHLİLLERİ

BOOK REVIEW

ERMENİ TEHCİRİ VE GERÇEKLER, 1914-1918

(THE RELOCATIONS OF THE ARMENIANS AND THE REALITIES, 1914-1918).

Yusuf HALAÇOĞLU.

Ankara: Turkish Historical Society Press, 2001. 106 pp. + XXXII. Bibliography, footnotes, tables, copies of the archival documents. ISBN: 975-16-1431-7.

Dr. Sedat Laçiner*

This timely book examines a highly thorny issue: the relocation (*tehcir*) of the Ottoman Armenians during the First World War. The subject of the book is 'political' and as mentioned problematical; while the Armenian academicians in general argue that the Ottoman forces massacred the Armenian subjects of the Empire,¹ many Turkish historians claim the reverse.² Although the most useful materials to find out the realities are the Ottoman archive documents, most of the studies, which are used in the current debates, are based on the emotional memories and the journalistic papers. Considered this, Prof. Yusuf Halaçoğlu's book is vital for the Armenian studies, as the book is mainly based on documents of the Ottoman and Russian State archives. The author, who is the head of the Turkish History Association, also provides photographs of the original copies of the documents he used at the end of his book.

* The Institute For Armenian Studies / *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü*, Ankara, Turkey

¹ See Richard G. Hovannisian (ed.), *Remembrance and Denial, The Case of the Armenian Genocide*, (Detroit: Wayne State University Press, 1999).

² Salahi Sonyel, *The Great War and the Tragedy of Anatolia, Turks and Armenians in the Maelstrom of Major Powers*, (Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 2000); Mim Kemal Öke, *The Armenian Question, 1914-1923*, (Oxford: University Printing House, 1988); Türkkaya Ataöv (ed.), *The Armenians in the Late Ottoman Period*, (Ankara: Turkish Historical Society, 2001); Kamuran Gürün, *The Armenian File: The Myth of Innocence Exposed*, (London: Weidenfeld & Nicholson, 1985); Bilal N. Şimşir, *The Genesis of the Armenian Question*, (Ankara: Turkish Historical Society, 1985).

Prof. Halaçoğlu accepts in his *Preface* that he does not agree with the Armenian arguments yet he also says that he made extreme efforts in his book to provide a real and impartial picture of the relocation of the Armenians in 1915.

The book is divided into two main parts. First, it gives the historical background of the Armenians under the Turkish rule in the *Introduction* chapter focusing on the Selçuklu and Ottoman Armenians until the First World War. The author gives the population figures of the Armenians under the Turkish rule in the various years and cities. For Halaçoğlu, the Muslims were the dominant group and the Armenians were not majority in any Anatolian town in these years although they enjoyed generous religious, social and political tolerance, which was a direct result of the Ottoman political system. Prof. Halaçoğlu says that when the Ottomans expanded their territories they recognised the Armenians as one of the main religious-ethnic groups (*millet*) of the Empire and Fatih Sultan Mehmet encouraged the founding of the Armenian (Orthodox) Patriarchate in Constantinople (Istanbul). Halaçoğlu further continues that the Ottoman government, thanks to the European and American missionary activities among the Ottoman Armenians, had to recognise the Armenian Catholic (1831) and Protestant Churches (1859) with the Western and Russian pressure.

In the first chapter Halaçoğlu challenges the general Armenian argument by saying that the main reason of the Armenian problem was the European powers' Ottoman policy rather than the Ottomans' Armenian policies. The author further says that the European powers with Russia aimed to disintegrate the Ottoman State and they used 'the Armenian card' in order to weaken the Ottomans. The weakness of this part of the book is that some statements are so strong and the Armenian activities in the Ottoman territories in the pre-First World War need to be more detailed. Nevertheless, the chapter provides a very handy analysis of the Armenian separatist movement against the Ottoman State before and during the World War I. The chapter furthermore focuses on the Van and Adana uprisings and the foreigners' role in these revolts. Halaçoğlu particularly details the structure and aims of the revolutionary and armed Armenian organisations, like Black Cross Association, which he likens it to *Clu Clux Clan*, American racist organisation. The author in this part presents almost all the archival documents (like *Emniyet-i Umumiye*, *Şifre Kalemi*

documents etc.) concerning the anti Ottoman activities of the Armenian groups. For the author, these documents prove that the Armenian nationalists were heavily armed and they largely used the terrorist methods against their state. It must be noted that the author's all these arguments are also supported by the Russian State Archive's Political Section documents in the book.

Having showed that the armed terrorism carried out by the Armenian armed bands and secret societies, which were encouraged and actively supported by Russia, France, Germany and Britain, Prof. Halaçoğlu argues that the relocation of the Armenians should be seen as legitimate self-defence to which every nation is entitled, because the Armenians betrayed the Ottoman armies on the Caucasus front in First World War and assisted the Russian occupation of the Ottoman provinces of Kars, Van and Erzurum.

The weight of the book is on the lengthy second chapter. This chapter mainly deals with Ottoman deportation decision of the Armenians from the areas closest to the theatre of war. The author accepts that the resettlement was painful for the Armenians under the war circumstances. Yet, although displacing hundred thousands of people and resettling them was not an easy task for any of the states at that time, Halaçoğlu claims that the Ottoman state took all the necessary measures (like advance planning of the routes and staging areas, the use of trains to transport the bulk of deportees, wide use of railway stations as dispatch centres, assignment medical personnel and security officers to the departing parties etc.) to protect the Armenian civilians. The study accepts, despite of all these measures, moving Armenian groups occasionally came under attack from the gangs and vengeful people (Kurdish and Turkish), and unfortunately about 10.000 Armenians were massacred during the journey. Not only the revenge and gang attacks targeted the Armenian deportees, but also contagious diseases and bad weather conditions struck the Armenians. Halaçoğlu says that the Ottoman government cannot be blamed for the serious loss of life as he uncovers the details of the governmental measures to prevent undesired attacks and loss of life. The author then continues that the Ottoman archives apparently showed that 'with the end of the war, the decree permitting the return of deportees permitting the return of deportees was issued, orphaned Armenian children kept by Muslims were turned over to an Armenian commission, the

returnees received state rations for a while, committees were set up to investigate complaints and identify those who have mistreated the Armenians, their property were returned to those who came back, travel expenses of the returnees were met, they were exempted from certain taxes and their belongings kept safe at public offices were returned'. According to the author, all these measures prove that the Ottoman government had no intention to subject Armenian citizens to genocide. He furthermore provides the Chiphe Office and Directorate of General Security secret documents and continues as 'all these archives do not contain even a single article that might be regarded as suggesting an intention of massacre or genocide' and 'all these Ottoman documents show that re-location was closely monitored by many foreign diplomats, observers and correspondents of the international press organisations'.

The real significance of this study lies in its contribution on finding the real number of the Armenian population in the Ottoman Empire before the re-location decision and the real figures of the deported and killed Armenians during the relocation. Halaçoğlu challenges many authors' figures here. He first compares the number of Armenians in the places they left and in those they arrived, then he, by using the Foreign and Interior Ministry's documents, claims that the number of the Armenians resettled in the southern provinces totalled 438,758 and those reaching the resettlement areas was 382,148. That is to say, the book finds the difference between those who set out and those who reached their new homes as 56,610. For the study the difference stems from the events in Erzurum, Erzincan, Urfa, Dersim, Aleppo and Mardin provinces where about 20,000 people were killed by the bandits. The book also documents that some others starved to death on the road while about 30,000 died because of diseases like dysentery or typhoid.

In summary, Yusuf Halaçoğlu concludes his study by arguing that the Armenians were forced to emigrate because they had joined the ranks of the enemy, and the Ottoman government had no intention to kill any of the Armenians but to keep them away from the war zone as a security measure. Some of them, like many Turkish and Kurdish people, died because of the deadly diseases and the bandits attacks, and the security forces could not defend some of them under the war circumstances and about 56,610 Armenians unfortunately died.

As a final word, it can be said that, this book will be a useful introduction to anyone who wants to learn realities about the Armenian problem, and it will also provide new archival documents, which cannot be ignored by anyone studying Armenian and Turkish studies. The format of the study is extremely consistent which makes it very easy to use. It is very focused, thought-provoking study supported by a wealth of original data, clearly illustrated with tables and copy of the archival documents. My only reservation concerning the book is that it should have given more details on the situation after the Armenian resettlement in the Anatolian provinces. I was also disappointed with that the book cannot give details of the Russian and British policies regarding the Ottoman Armenians. Needless to say, the author does not have unlimited space to go into great detail, nevertheless, it can be said that he succeeds in giving a reliable picture of the Armenian problem and in providing new first-hand sources on relocation during the First World War.

**ERMENİLERİN DEVLETLEŞME SINAVI, BAĞIMSIZLIKTAN
BUGÜNE ERMENİ SİYASİ DÜŞÜNÜŞÜ**

*(THE CHALLENGE OF STATEHOOD, ARMENIAN POLITICAL
THINKING SINCE INDEPENDENCE).*

Gerard J. LIBARIDIAN.

İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, Blue Crane Books,
Inc, 1999.

Yrd. Doç. Dr. Kamer Kasım*

Libaridian bu kitabında Ermenistan'ın bağımsızlığından itibaren meydana gelen iç ve dış politik gelişmeleri ve Ermenistan ile diaspora ilişkisini değerlendirmektedir. Kitap altı bölümden oluşuyor. Yazar birinci bölümde Ermenistan'ın bağımsızlığına giden süreci anlatmakta ve Ermenistan'ın yaşadığı değişimi kansız fakat tamamlanmamış bir devrim olarak nitelendirmektedir. Ermeni Ulusal Hareketi'nin iktidarı komünistlerden devralması, 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlık ilanı ve bağımsız Ermenistan'ın siyasi yapısının şekillenmesi bu bölümde incelenmiştir.

* Ermeni Araştırmaları Enstitüsü / *The Institute For Armenian Studies*, Ankara, ve Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Turkey

İkinci bölümde Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Ter-Petrosyan'ın istifası ve bunu hazırlayan gelişmeler inceleniyor. Bu bölümde yazar Ter-Petrosyan'ın istifası ile ilgili yaygın görüşleri eleştirerek, istifanın asıl nedeninin bazılarının iddia ettiği gibi Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Petrosyan'ın Minsk grubunun önerisini sıcak karşılaması değil, birlikte çalıştığı kişilerin takındığı tutum olduğunu iddia ediyor. Bununla birlikte yazar Petrosyan ile muhalifleri arasında Karabağ sorunu konusundaki farklılıklara da işaret etmektedir. Ter-Petrosyan Karabağ sorununda zamanın Ermenistan'ın lehine işlemediği ve ambargo yüzünden ekonomik sorunlar yaşandığı için, Ermeniler açısından bir tehlike oluşturmadan verilebilecek ödünler olduğu görüşündedir. Buna karşın Koçaryan'a göre Ermenistan'ın ekonomik durumunun temel sebebi Karabağ değil yönetim bozukluğu, Petrosyan'ın muhalefeti yanına alamaması ve diaspora ile ilişkilerin yakın olmamasıdır.

Yazar üçüncü bölümde Karabağ sorununu daha çok Ermenistan politikasında yer alan aktörlerin Ermenistan'ın dış politikasının nasıl olması gerektiği konusundaki görüşleri açısından ele alıyor. Ter-Petrosyan ve Ermeni Ulusal Hareketini pragmatistler olarak adlandıran yazar, Petrosyan muhaliflerini ise ideolojik bakış açısına sahip olanlar olarak tanımlıyor. Pragmatistler Ermenistan'a ve Ermeni halkına normalliği getirmek isterken, diğerleri Ermeni halkına onları aşan önceden saptanmış bir rol atfettiler. Yazar Ermenistan'daki bütün tartışmaların temelinde bu iki bakış açısı arasındaki mücadele olduğunu söylüyor. İdeolojik bakış açısına sahip olanlar arasında, Ermenilerin tarihte yaşadığı bütün toprakları birleştiren bir Ermenistan kurma düşüncesi ile Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnak)'ı en ihtiraslı ve misyonu en fazla bilinen grup olduğu belirtilirken, bu grup için Ter-Petrosyan'ın normalleşme stratejisinin Ermeni ulusunun en büyük düşmanı olduğu ifade ediliyor. Karabağ'ı da 'Karabağ partisi' diye tanımlayan yazar, tek soruna odaklanmış olan bu partinin Ermenistan'da faaliyet gösterdiği, Ermenistan'ın iç ve dış politikasında rol oynarken, herhangi bir sorumluluk taşımadığı eleştirisinde bulunmaktadır. Çünkü bir devlet olarak Ermenistan'ın işsizlik, enflasyon, bütçe açıkları gibi sorunları vardır ve Azerbaycan ile olan silahlanma yarışı bu sorunları aşmayı güçleştirmektedir.

Dördüncü bölümde Ermeni siyasetinde çok kullanılan bir tabir olarak 'Birlik' Ermenistan içinde siyasi birlik, Ermenistan ile Karabağ arasında eylem ve diplomasi birliği, diaspora, Ermenistan ve Karabağ içinde ulusal hedefler ve stratejiler etrafında uzlaşma

ve diaspora içinde birlik adlı başlıklar altında incelenmiştir. Yazara göre bu düzeyler içerisinde en kolay olan Ermenistan içinde birlik konusunda bile büyük güçlükler vardır. Bu bölümde yazar sözde soykırımın tanınmasına yönelik çabaların ve tanınmamasının Ermeni kolektif bilincinde ve siyasi gündeminde merkezi bir rol aldığını ve bu durumun Ermenilerin gündeminin anahtarını Türkiye'ye teslim ettiğini ifade etmektedir.

Yazara göre günümüzde iki komşu ülke olan Türkiye ve Ermenistan'ın ortak çıkarları olamayacağını veya olmadığını söylemek güçtür. Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi Ermenistan'ı Hazar Denizi'ndeki hidrokarbon kaynakların uluslararası pazarlara taşınmasında transit ülke haline getirebilir.

Beşinci bölümde diaspora ele alınmıştır. Ermeni diasporasını dünyanın en dayanıklı ve iyi organize olmuş diasporalarından biri olarak tanımlayan yazar, Ermenilerin diaspora örgütlerindeki faaliyetler yoluyla kendilerini ifade ettiğini ve diasporanın Ermenilerin farklı kültürel ortamlara uyum sağlama aracı olduğunu belirtmektedir. Bu bölümde diasporada faaliyet gösteren Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF), Liberal Demokrat Parti (LDP) ve Sosyal Demokrat Hınçak Partisi (SDHP) incelenmiştir. Bunlar cemaat kurumlarının kurulmasına yardımcı olan ve onları kontrol eden örgütlerdir. Ayrıca Klise ile birlikte Ermenilerin göç ettikleri ülkelerde Ermeni cemaatini temsil ederler. Partiler cemaat üzerindeki kontrollerini ya birbirlerini dışlayarak ya da cemaat mensuplarını aralarında bölüşerek gerçekleştirirler. Bu partiler arasında her zaman var olan fikir ayrılıkları ve mücadelelere de değinen yazar, Ermeni Devrimci Federasyonu'nun Ermenistan'ın bağımsızlık ilanı karşısındaki politikasını eleştirmektedir. Bağımsızlığın zamansız ilan edildiği ve Ermenistan'ın genç ve tecrübesiz liderler tarafından idare edildiğini düşünen EDF yazara göre bağımsızlığı kabul edecek yürekliliği gösterememiştir. EDF'nin adayının Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aldığı başarısız sonuçtan sonra Petrosyan aleyhine yürüttüğü kampanya giderek Ermenistan aleyhtarlığına dönüşmüş ve illegal faaliyetlere zemin hazırlamıştır.

Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, Ermenistan ile diaspora arasındaki ilişkiyi değerlendiren yazar, pek çok diaspora mensubunun Ermenistan'ı gördükten sonra ülkenin gerçek sorunları olduğunu, Ermenistan'ın bir tarih ya da bir müze olmadığını anladıklarını ve uyum sağlayamadıklarını vurgulamaktadır. Yazar diasporanın kendi gündemini Ermenistan'a taşımaması gerektiğini belirtmekte ve diaspora partilerinin Ermenistan'da şube açmasını eleştirmektedir.

Altıncı bölümde yazar Ermenistan'ın ekonomik ve politik alanda içinde bulunduğu durumu kısaca değerlendirdikten sonra stratejilere yönelik bir değerlendirme yapıyor. Yazar diplomasi diye ortaya konanın tamamen ideolojik bir yaklaşımın ürünü olan Türk aleyhtarlığının bir strateji oluşturmadığını ve bu durumun ulusal çıkarları tanımlama yeteneğini kaybedip başkalarının kuklası olmaya neden olabileceğini vurguluyor. Türkiye veya Azerbaycan'a zarar veren her şeyin mutlaka Ermenistan ve Karabağ için yararlı olmayabileceği ve Ermenistan'ın bütün enerjisini Türkiye ve Azerbaycan'ı uluslararası alanda zor duruma sokmaya ayırmasını zaman kaybı olarak değerlendiren yazar, ayrı ayrı her durumda Ermenilerin strateji oluşturmasını ve hayalleri ve hedefleri ortaya koyan cümlelerin strateji olmadığını ifade ediyor. Yazar önceki bölümlerde vurguladığı ülkeyi normalleştirmeye çalışan pragmatik düşünenler ile ideolojik yaklaşımı benimseyenler arasındaki mücadelenin Ermeni halkının geleceğini belirleyeceğini belirtirken, pragmatik düşünenlere olan açık desteğini ifade etmekte ve ideolojik yaklaşımı benimseyenlerin Ermenistan ve Karabağ'ın bugününü tehlikeye attığını belirtmektedir.

Ter-Petrosyan'ın danışmanlığını yapmış olan yazarın bu kitabında özellikle Ermenistan'ın iç politikasındaki aktörler ve Karabağ sorunu konusunda duygusallıktan uzak değerlendirmeleri göze çarpıyor. Ancak yazarın Petrosyan döneminde sözde soykırımın Türkiye tarafından tanınması yolunda mesafe alındığını ifade etmesi ve buna dayanak olarak verdiği örnekler değerlendirme hatası taşıyor. Erivan'daki bir toplantıda Türkiye'den bir sosyoloğun açıklaması ve bir belediye başkanının sözde soykırım anıtını ziyareti Türkiye'nin onayıyla yapılmış bir politika değişikliği olarak yorumlanıyor.

**ARMENIAN AND RUSSIAN OPPRESSIONS (1914-1916) -
TESTIMONIES OF WITNESSES.**

(*ERMENİ VE RUS MEZALİMİ, 1914-1916, TANIKLARIN İFADELERİ*).

Hazırlayan: DR. ERDAL İLTER. KÖKSAY.

Ankara: Köksav, 1999. 203 s., index, kaynakça, dipnotlar, resimler, haritalar. ISBN: 975-7430-10-2.

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaya*

Bir konu hakkında karar verme durumunda olan mahkeme eldeki kanıtlara göre kararını şekillendirir. Konunun aydınlatılmasında kullanılan delillerden en önemlilerinden birini de olayı bizzat gören ve yaşayan tanık ifadeleri oluşturur. Tanık ifadeleri yetkili bir makam tarafından alınmak ve nesnelliği sağlamak amacıyla yemin gibi hukuken gerekli unsurları taşımak kaydıyla itiraz edilemeyecek delillerdir.

Nitekim Ermeni soykırımını savunan yazarların büyük bölümü de savlarını desteklemek amacıyla iddia olunan olaylara tanık olmuş yabancı diplomatik misyon temsilcilerinin ve olayları yaşamış Ermeni kişilerin ifade ve beyanlarını kullanırlar.³ Ancak bunların Türklerin tanıklıklarına yer vermediği de bilinen bir gerçektir. Hatta bazı durumlarda tanık ifadelerinin çarpıtılmasına ek olarak, daha sonra bilim çevrelerince sahteliği ispat olunan bir takım resmi nitelikte belgeler de üretilmiştir.⁴ Bu rakamlar o kadar abartılmış ve çarpıtılmıştır ki, Prof. Justin McCarthy'nin de belirttiği gibi sanki her Ermeni en az iki kez öldürülmüş gibi gösterilmiştir.⁵ Bir davada savcının getirdiği tanıkların dinlenmesi kadar, savunmanın tanıklarının da dinlenmesi evrensel hukukun bir parçası olan kutsal savunma hakkının bir gereğidir. Hatta tanık ifadeleriyle desteklenen deliller sonucu mağdur olduğunu iddia eden tarafın aslında suçlu taraf olduğunun ortaya çıkması bile olasıdır.

* Ermeni Araştırmaları Enstitüsü / *The Institute For Armenian Studies*, Ankara, ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turkey

3 Özellikle Ekim 2000'de ABD Kongresine sunulan Karar Tasarısı tüm dayanağını ABD kayıtlarında geçen bilgilerden aldığını iddia etmektedir.

4 "Andonian Belgeleri" olarak anılan sahte dokümanlar tüm bilimcevrelerince bilinmektedir. Bir örnek olarak bkz. Şinasi Orel and Süreyya Yücel, *The Talat Pasha Telegrams, Historical Fact or Armenian Fiction?*, (Lefkoşa: Rustem and Brothers, 1983)

5 Özel Görüşme, Haziran 2001, Ankara.

Dr. Erdal İlter'in hazırladığı kitap işte bu açıdan çok önemli. Bu kitapla bugüne kadar dünya kamuoyuna tek yanlı olarak anlatılan Ermeni soykırımı konusunun aslında bir Ermeni mezalimi olduğu delilleriyle ortaya konuluyor.

Ermeni soykırımı iddiasını öne süren yazarların büyük çoğunluğunun eserleri ve yabancı devlet parlamentolarının kararları 'Türklerin bir sabah uyandığı ve Ermenileri kesmeye karar vererek bunu gerçekleştirdikleri' düşüncesi etrafında şekillenmiş olup, dönemin gerçeklerini anlamaktan tamamıyla yoksundur. Balkanlar'da başlayan ulusçuluk hareketlerinin Osmanlı'nın Doğu'daki vilayetlerine de sirayet ettiği, ulusçuluk akımı çevresinde ülkeyi bölmeyi amaçlayan isyanların çıkarıldığı ve bunların dış güçlerce desteklendiği, azınlıkların ulusal devletlerini kurmak için seçtikleri bölgelerde yaşayan Müslüman unsurların etnik temizliğe ve hatta yer yer soykırımı tabi tutulduğu ve bu tarihsel olgular çerçevesinde polisiye olarak nitelenebilecek önlemler alındığı ve kimi yerlerde halklar arası gerginlikler yaşandığı gerçekleri kimi zaman tamamıyla göz ardı edilmiştir. *Armenian and Russian Oppressions* adlı eser Doğu Anadolu vilayetlerindeki Müslüman halka karşı yukarıda anlatılan çerçevede gerçekleşen Ermeni ve Rus mezalimini gözler önüne sermektedir. Olaylar 1914-1916 yılları arasında geçmektedir. Bu zaman dilimi Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girdiği döneme tekabül etmesi bakımından çok önemlidir. Bu 1915'de alınan tehcir kararının gerekçelerini de ortaya koymaktadır. İfadelerden açıkça anlaşıldığı üzere Osmanlı Ermenileri savaşta düşman bir güç olan Ruslarla işbirliği yapmışlar ve yurttaşları oldukları devleti adeta arkadan vurmuşlardır.

Kitap dört ana bölümden oluşmakta, her bölüm sırasıyla Bitlis, Van, Erzurum ve Trabzon vilayetlerindeki olaylara ilişkin tanık ifadelerine yer vermektedir. Kitabın sonunda ise çok çarpıcı fotoğraflar, bölgedeki nüfusun etnik-dinsel yapısına ilişkin tablolar ve anılan vilayetlerin haritaları yer alıyor. Bu görsel materyal ifadeleri güçlendiriyor.

Tanık ifadeleriyle ilgili olarak akla gelebilecek en önemli soru bu ifadelerin ne derece geçerli ve güvenilir olduğudur. Kitapta yer verilen tutanak ve tanık ifadeleri yetkili kişiler ve komisyonlarca usulüne uygun yemin ettirilerek alınmış olup, 1917 yılında İstanbul'da *'Documents sur les atrocités Armeno-Russes'* adıyla Osmanlı Meclisi tarafından basılmıştır. İfadeler tutarlı bir şekilde birbirini desteklemektedir. Özellikle Ermeni Mezalimi konusunu çalışanlar için kitap son derece önemli malzemeler sağlamaktadır.

Ayrıca kitaba giriş bölümü mahiyetinde Osmanlı Devleti İç İşleri Bakanlığı'nca 1916 yılında İstanbul'da basılan *Ermeni Komiteleri'nin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyyisi, İ'lan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra* (Ermeni Komitelerinin İhtilalci Fiil ve Eylemleri, Meşrutiyet'in İlanından Önce ve Sonra) adlı kitabın ilgili bölümleri alınmıştır. Bu çalışma vuku bulan olayların tam olarak anlaşılması ve olaylar arasında anlamlı bir ilişkinin kurulabilmesi için gereken bilgileri özetlemektedir. Bu açıklamalar bilinmeden Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki olayları anlamak olanaksızdır.

Armenian and Russian Oppressions adlı kitabın İngilizce basılmış olması ise son derece olumlu bir girişimdir. Dr. İlter'in hazırladığı bu çalışma dünyaya Ermeni mezalimini anlatabilmek için çok önemli bir adımdır. Yapılan çevirilerde kullanılan İngilizce'nin kitabın bu önemli amacına daha etkin ulaşabilmesi için yeniden gözden geçirilmesi ise bir gerekliliktir.

THE ARMENIAN ALLEGATIONS AND FACTS.

Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK.

Ankara: Türkar, Turkish Metal Union Research Office, 2001.
87 s., dipnotlar, kaynakça. ISBN yok.

Yrd. Doç. Dr. Yücel Acer*

1970'li yıllardan başlayarak, özellikle Ermenistan dışında yaşayan Ermenilerin çabaları ile, Türkiye'ye yönelik Ermeni soykırım iddiaları yoğun bir biçimde gündeme gelmeye başladı. Bu iddialar, hem bilimsel inceleme adı altında yayınlanan eserlerde hem de çeşitli ülke parlamentolarında dile getirilerek dünya kamuoyunun gündemine sokulmaya çalışıldı ve Fransa örneğinin gösterdiği gibi bunda önemli ölçüde bir başarı sağlanmış gözükmektedir.

Türkiye açısından, bu tür iddiaların asılsızlığı veya çarpıklığının dünya kamuoyuna anlatılması gereği açıkça ortadadır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için yapılması gerekenler şüphesi oldukça çeşitli. Lakin, bunlar arasından, özellikle uzun dönemde etkin sonuç doğuracak yöntem, daha çok tarihi gerçekleri ortaya koyan ve bu gerçekleri gerçek niteliği çerçevesinde yorumlayan bilimsel nitelikli çalışmalar yapmak olacaktır.

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turkey

Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK'in "*Ermeni İddiaları ve Gerçekler*" adlı inceleme kitabı bu çerçevede atılmış önemli adımlardan birisini temsil etmekte. Kitap, "*The Armenian Allegations and Facts*" adı ile İngilizce'ye çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Yukarıda belirtilen noktalar çerçevesinde kitap önemli bazı açıkların kapatılmasına yardımcı olacak niteliktedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, çalışmanın özlü bir çalışma olması, fazla geniş bir hacim kaplamayacak şekilde hazırlanmış olması, geniş okuyucu kitlesine hitap ediyor olmasına neden olacaktır. Özellikle bir çok insanın kafasında yaratılmaya çalışılan "Ermeni soykırımı" imajının yıkılması açısından geniş okuyucu kitlesine hitap eden dar hacimli bilimsel çalışmaların oldukça yerinde olacağı düşünülürse, kitabın bu açıdan önemli bir adım olduğu söylenebilir.

'Ermeni soykırımı' iddiası, doğal olarak en çok yurtdışında dile getirilmiş ve etkili olmuş, sonuç olarak da önemli sayılacak bir kamuoyu yaratılmıştır. Bu yanlış bilincin giderilmesine yönelik yapılacak bilimsel çalışmaların da şüphesiz yabancı dillerde, özellikle de İngilizce'de basılması gerekmektedir. Dolayısı ile, kitabın İngilizce'de basılmış olması da önemli bir eksikliğin kapatılmasında bir adım olarak görülmelidir. Bu çerçevede ayrıca belirtmek gerekir ki, kitabın İngilizce olarak basılması, konunun gündemde olması nedeniyle iyi bir zamana da denk gelmiştir.

Kitabın içeriği de, bilimsel çalışmalar yolu ile yurt dışındaki kamuoyunun bilgilendirilmesi açısından doyurucu gözükmektedir. Giriş bölümünde, önemli bir çok temel noktada aydınlatıcı özlü bilgiler sunulmaktadır. Ermeniler'in ilk dönemlerine, 'Ermeni' ve 'Ermenistan' kavramlarının köken ve niteliklerine, Ermeniler'in devlet ve düzenli otorite tecrübelerine ilişkin tarihi gerçeklere, Ermeni göçlerine ve nedenlerine ilişkin çok özlü bilgiler sunulmakta. Bu noktaların da ötesinde, Ermeniler'in Selçuklu ve Osmanlı egemenlikleri altına girişlerine ve Ermeniler'in Osmanlı yönetimi altındaki toplumsal statülerine ve haklarına ilişkin de önemli bilgilere yer verilmektedir. Giriş bölümü ayrıca, daha Osmanlı döneminde Ermeniler tarafından ortaya atılan 'baskı' iddialarının gerçek nedenlerini de özlü bir biçimde ortaya koymaktadır.

Kitap, Ermeni meselesinin ortaya çıkışını ve ortaya çıkmasında yabancı güçlerin rolünü ayrı bir başlık altında incelemekte. Bu çerçevede, Osmanlı devletinin duraklama ve yıkılma dönemlerinde, Ermeniler'in, Fransa, Rusya, ve Britanya tarafından,

Osmanlı'nın diğer azınlıkları ile birlikte nasıl kullanıldığını ve sonuçta Osmanlı Ermeni toplumunun nasıl uluslararası bir sorun haline getirildiğini anlatmaktadır. Kitabın bütünlüğü içerisinde düşünüldüğünde, Ermeni sorununun ortaya çıkışında, belirtilen ülkelerin Ermeni halkını çeşitli vaatlerle kullanarak oynadığı başat rolün vurgulanması, Ermeni sorununun o günkü ve bugünkü niteliğinin incelenmesi ve anlaşılması açısından yerinde bir temel oluşturmaktadır.

Kitap, Osmanlı döneminde Ermeni sorununun gelişimi açısından önemli dönüm noktalarını da başlıklar halinde incelemektedir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ve I. Dünya Savaşı'na kadar diğer gelişmelerin Ermeniler ve Ermeni sorunu üzerindeki etkisini de genel hatları ile ele alınıyor. 1877-78 Savaşı çerçevesinde, Ruslar'ın savaş ortamı içerisinde Ermeniler ve gizli Ermeni örgütleri üzerinde oluşturdukları planları ortaya koymakta ve bunun Ermeni sorununun gelişimine etkisi belirtilmekte. I. Dünya Savaşı öncesi önemli gelişmelerden incelenenler, Osmanlı'nın azınlıklara ve bu arada Ermeniler'e yönelik reform hareketleri ve hatta diğer ülkelerin baskısı ile bir otonom Ermenistan kurulması planı üzerinde duruluyor.

Öte yandan, Ermeniler'in, I. Dünya Savaşı ortamını kullanarak Osmanlı Devleti'ne ve özellikle Doğu bölgesinde yaşayan Osmanlı halkına karşı gerçekleştirdikleri faaliyetler, tedhiş hareketleri ve saldırılar belirtiliyor. Bütün bu gelişmelerin ayrı başlıklar halinde inceleniyor olması, Ermeniler'in, savaş açısından hassas bölgelerden başka bir yere göç ettirilmesi (tehcir) kararının oluşmasına ve savaş ve göç sonucu yaşanan ölüm olaylarına giden sürecin açıklanması ve anlaşılması açısından önemli bir temeli oluşturmaktadır.

Ermeni soykırımı iddialarının gerçekliğinin incelenmesi açısından, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Ermeniler'in gerçek sayılarının tespiti de şüphesiz önemli bir konudur. Bu nedenle önemli anlaşmazlık noktalarından biridir. Prof. Özçelik, bu noktada, çeşitli kaynakların, tehcirden önce Osmanlı'daki Ermeni nüfusuna ilişkin verdiği rakamları yansıtmakta ve haklı olarak Osmanlı resmi kayıtlarındaki rakamları vurgulamaktadır. Kitap, bu çerçevede faydalı bir ayrıntı olarak, tehcir sonrası bölgeden göçen Ermeni sayısını da yansıtıyor. Böylece, rakamlara dayanılarak güçlendirilmeye çalışılan Ermeni soykırım iddialarının gerçekliği bu açıdan daha kapsamlı bir sorgulamaya tabi tutuluyor. Yine bu çerçevede, tehcir sonrası ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına

giden Ulusal Kurtuluş Mücadelesi döneminde Ermeniler'in durumu da incelenerek daha kapsamlı bir çerçeve ortaya çıkarılmaktadır.

Kitabın son bölümünde, kitabın asıl maksadı açısından spesifik bir inceleme yapılamakta ve Ermeni iddiaları ve bu iddiaların gerçekliği incelenmekte. İnceleme, kitapta önceden verilen ve yukarıda değindiğimiz noktalar çerçevesinde yapılmakta. Tehcir yasası ayrıntılı incelenmekte ve Ermeni tarihçilerce Talat Paşa'ya atfedilen telgrafların gerçekliği üzerinde durulmakta. Öyle anlaşılıyor ki, 'soykırım' kararının veya uygulamasının olmamasının ışığında asıl sorunun, gerçekleşen ölümlerin 'soykırım' olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği noktasında düğümleniyor. Bu çerçevede, 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi'ne de değiniliyor. Belirtmek gerekir ki, sorunun bu noktada düğümleniyor olması, bu konuda kitapta yapılan incelemenin kapsamından daha detaylı bir inceleme gerekmektedir. Ancak, kitabın tarih ilmi çerçevesinde yapılmış bir inceleme olması ve soykırım kavramının ise daha çok hukuksal bir kavram olması nedeni ile, kitaptan daha fazla ayrıntı beklemek aşırı bir beklenti sayılabilir.

Kitap, son kısımlarında, Ermeni iddialarına karşı yabancı araştırmacıların bulgu ve fikirlerine ve de günümüzde Türkiye'de yaşayan Ermeniler'in durumuna ilişkin unsurlara da yer vererek kapsamlı bir çalışma görüntüsünü oluşturuyor denebilir.

Fakat, zamanlaması, kapsamı ve içeriği açısından söylenebilecek olumlu görüşlere birkaç eleştirinin de eklenmesi gerekli gözükmektedir. Göze çarpan ilk olumsuzluk İngilizce çeviri konusunda kendini gösteriyor. Bazı yerlerde yanlış kavramlar ve hatalı cümleler kullanılmakta ve bu da kitabın içeriğinin anlaşılmasını önemli ölçüde zorlaştırmakta, hatta bazı yerlerde, ifade edilmek istenen manayı bozmaktadır. Özellikle belirtmek gerekir ki, Atatürk'ün Kars Antlaşması'nın imzalanmasından sonra söylediği ve Ermeni meselesine ilişkin sözünün İngilizce çevirisi, kitabın başlangıcında ve arka kapağının dış yüzünde verilmekte, ama iki çeviri birbirinden manayı değiştirecek ölçüde farklılıklar göstermektedir.

Belirtilmesi gereken son önemli nokta ise atıflarla ilgilidir. Her ne kadar kitap özlü bir anlatımı benimsemişse de, sayfa altındaki atıflar kısmı biraz daha zengin tutularak okuyucuların daha fazla etkilenmesi sağlanabilirdi. Ayrıca, referanslar daha çok birincil nitelikli kaynaklara yapılmış olsaydı, çalışmanın bilimsel niteliği

artacak ve dolayısı ile okuyucunun daha fazla etkilenmesi sağlanabilecekti.

**1856 - 1923, EMPERYALİZM KISKACINDA;
KÜRTLER, TÜRKLER, ERMENİLER**

Ersal YAVI. İzmir: Yazıcı Yayıncılık, Ocak 2001. 391 ss.

Çetin Güney*

Osmanlı tarihi 18.yüzyılın ortalarından itibaren hızlanmış yoğunlaşmış bir tarihtir. Bu süreç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e inkılap etme sürecine kadar devam etmiştir. Bu tarih aynı zamanda Osmanlı medeniyetinin millet sistemi içinde yaşayan halkların dış faktörün baskın olduğu çöküş ve parçalanma süreçlerinde yaşadıkları trajedinin de tarihidir. Bu trajediden mülhem, acıyla yoğrulmuş kolektif hafıza bugünlere kadar taşınmıştır. Bu arada kendi tarihlerini yazanlar mağduriyetlerini öne çıkararak kendilerinden olmayanları yok saydılar. Ersal Yavi' nin kitabı bir anlamda karşılaştırmalı tarih yazımının örneklerini sergileyerek, bizim dışımızda kalanların tarihine giriş yapmaya çalışıyor.

Kitabın kurgusu Ermeni sorununun Batı'yla başlayan iktisadi ilişkilerin uzun dönemli sonuçlarına dayalı olarak oluşturulmuş. İktisadi ilişkilerin doğal olarak ülke içi iktisadi aktörlere yansıyan yanları var. Düyun-u Umumiye'nin mali sisteme el koymasıyla başlayan süreçte sermayenin gayrimüslim anasır lehine değişimi söz konusudur. Özellikle Ermeniler mali sistemde 'Galata Bankerleri' aracılığıyla yeni dönemde güçlerini pekiştirmişlerdir. Gayrimüslimler ile bu dönemde Avrupa arasında iktisadi ilişkiler söz konusuydu. Bu iktisadi ilişkilerin iktisadi olmayan sonuçları da akabinde gündeme gelmeye başlıyor. Başka bir deyişle yabancı sermayedar yerli destekçi arayışına girdiğinde karşısında Ermeni ve Yahudi sermayedarı buluyor. Kitapta resmedildiği gibi bu arada yerli Müslüman ahali iktisadi değişimden olumsuz etkileniyor. Aşama aşama Batılılaşma projesi ve bu proje kapsamında Gayrimüslim anasırın hukuki pozisyonunun değişimi İngiltere ve Rusya'nın özellikle Ermeniler'in hamiliğine soyunmalarını

* ASAM, Türkiye Araştırmaları Masası, Koordinatör

kolaylaştırıyor. İngiltere ve Rusya kendi aralarındaki rekabeti en kısa yoldan sonuçlandırmak amacıyla Ermeniler'i ayaklandırarak Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmayı amaçlıyordu. Osmanlı millet sistemi içerisinde eşit millet statüsüne erişmiş olan Ermeniler'in bağımsızlık talepleri daha çok dış dinamiklerin oluşturduğu bir süreçtir. Bunun arka planında yılların birikimi olan misyonerlik faaliyeti vardır.

Ersal Yavi'nin kendi görüşlerini anlattığı zengin görsel malzemeyle desteklediği yaklaşık kırkyedi sayfalık metinden sonra, kendi ifadesiyle 'yazılı açık oturum denemesi' olarak tasarladığı farklı görüşlerin yer aldığı bir bölüm yer alıyor. Bu bölüm Ermeni sorunuyla ilgili yazarların daha önce yazdıkları kitapların bölümlerinden oluşmakla beraber konuyla ilgilenenlere derli toplu bilgi de sunuyor. Aynı zamanda açık oturum mantığına uygun olarak farklı görüşler bu bölümde bir araya getirilmeye çalışılmış. Yazar, Ermeni sorununun tarihçilere bırakılmasına dönük yaygın kanıyı sorgulayarak tarihin ideolojik olarak kurgulanma riskine dikkatleri çekiyor. Burada son derece ilginç bir yaklaşım Ermeni sorununu siyasal tarihe indirgeyen yaklaşımın yetersizliğine dikkat çekip disiplinlerarası / *multidisciplinary* (ekonomi ve kültür tarihçiliği, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, sanat tarihi) yaklaşımın gerekliliğinin savunulması.

Kitabın sonuna eklenmiş olan 'Günümüz Ermenistan Cumhuriyeti' başlığının içeriği Ermenistan'la ilgili nirengi noktaları diyebileceğimiz iktisadi göstergeler, din - devlet ilişkileri, Ermenistan basını gibi konulara ayrılmış. Özel ekin son parçası Türkiye'deki Ermeni basını. Burada Agos Gazetesi özelinde Ermeni basınının gerek diaspora Ermenileri, gerekse Ermenistan Cumhuriyeti'ne göre daha sağduyulu bir yol benimsemiş olduğu belirtiliyor. Yazar Ermenistan Cumhuriyeti'nin 1915 tarihini kullanarak veya 'sömürerek' Batı'nın desteğini arama çabasını, buna ek olarak Fransa özelinde Batı'nın çanak tutması Türk Ermeni basını tarafından olumsuz olarak değerlendirilmesine de dikkatleri çekiyor.

EN SON KİTAPLAR*

RECENT BOOKS*

***Armenian History and the Armenian Problem
Ermeni Tarih ve Ermeni Sorunu***

• **In English**

The Armenian Constitutional System in the Ottoman Empire, 1839-1863, A Study of Its Historical Development.

Vartan ARTINIAN. İstanbul. 119 pp., bibliography, footnotes.

The Armenians in the Late Ottoman Period.

Türkaya ATAÖV (ed). Ankara: The Turkish Historical Society for the Council of Culture, 2001. 373 pp. index, bibliography, footnotes, maps, figures.

Chapters: Turks and Armenians: The Ottoman

Experience (Ömer İZGİ), Turkish-Armenian Cultural Relations (Nejat GÖYÜNÇ), The Political Milieu of the Armenian Question (Yılmaz ÖZTUNA), The Population of the Ottoman Armenians (Justin McCARTHY), The 1915 Armenian Revolt in Van: Eyewitness Testimony (Hüseyin Çelik), Realities behind the Relocation (Yusuf HALAÇOĞLU), Massacres of the Turks and Mass Graves (Enver KONUKÇU), The Armenian Legion and Its Destruction of the Armenian Community in Cilicia (Stanford J. SHAW), The Armenian Question at the Lausanne Peace Talks (Ömer TURAN), Facing "Original Sin" or "Realities": Meditations on the Armenian "Genocide" (Süleyman Seyfi ÖÇÜN), The Armenian Problem and International Law (Gündüz AKTAN), The Jewish Holocaust and the Armenians

* Son kitapların ve Enstitü'ye gönderilen İngilizce ve Türkçe kitapların listesidir. Seçki Dr. Sedat Laçiner tarafından yapılmıştır. Burada listelenen kitaplardan bir kısmı ileriki sayılarda tahlil edilecekler listesine alınmaktadır. Lütfen kitap tahlilleri için yayınlarınızı Enstitü adresine gönderiniz.

* The list of the recent and received English and Turkish books on Armenian and Caucasian politics. Compiled by Dr. Sedat Laçiner. Some of the books listed here may be reviewed in a subsequent issue. Please send books for review or to list to the Institute Address.

(Türkkaya ATAÖV).
 ISBN: 975-7479-81-0.
 Publisher: TBMM Kültür Sanat
 ve Yayın Kurulu Başkanlığı,
 Ankara, Turkey.
 Fax: 0090 312 420 6616.
 e-mail:
 kultur.sanat@tbmm.gov.tr

***The Armenian People from
 Ancient to Modern Times:***

***The Dynastic Periods: From
 Antiquity to the Fourteenth
 Century***

Richard G. HOVANISSIAN (ed.).
 Palgrave: 2000. 508 pp. Vol. 1.
 ISBN: 0312101694

Armenian Van / Vaspurakan

Richard G. HOVANNISIAN (ed.).
 California: Mazda Publishers,
 Inc., 2000. 308 pp./ss.
 ISBN: 1-568-59130-6.

***The Armenian Allegations
 and Facts.***

İsmail ÖZÇELİK. Ankara:
 Türkar, 2001. 89
 pp.+bibliography.
 Publisher's Address:
 TÜR KAR, Türk Metal Birliği,
 Ankara, Turkey.

***The Great War and the
 Tragedy of Anatolia, Turks
 and Armenians in the
 Maelstrom of Major Powers.***

Salahi SONYEL. Ankara:
 Turkish Historical Society

Printing House, 2000. 221 pp.
 index, bibliography, footnotes.
 ISBN: 975-16-1227-6.

***Armenian Massacres in Van,
 Bitlis, Muş and Kars,
 Interview with Witnesses.***

Azmi SÜSLÜ, Gülay ÖGÜN
 and M. Törehan SERDAR.
 Ankara: KÖKSAV-KÖK
 Foundation, 2000.
 176 pp., pictures.
 ISBN: 975-7430-24-2.
 Publisher: Gazi Mustafa Kemal
 Bulvarı, No. 133, 06570,
 altepe, Ankara, Turkey.
 E-mail: koksav@koksav.org.tr
 Web: www.koksav.org.tr

• **In Turkish**

***Ermeni Meselesi Üzerine
 Araştırmalar.***

(The Researches on the
 Armenian Problem).
 Erhan AFYONCU.
 İstanbul: TATAV Yayınları, 2001.
 210 pp. hard cover.
 ISBN: 9756596007.

***Türk Ulusal Kimliği ve
 Ermeni Sorunu***

(The Turkish National Identity
 and the Armenian Problem).
 Taner AKÇAM.
 İstanbul: Su Yayınları,
 Nisan 2001 / April 2001.
 5. Baskı – 5th edition.
 260 ss./pp.+dipnotlar /
 footnotes.
 ISBN: 975-6709-15-4.

Tarihin Işığında Ermeni Dosyası.

(The Armenian File,
In the Light of History)
Cemal ANADOL.
İstanbul: IQ Kültür Sanat
Yayıncılık, Mayıs 2001.
437pp.+footnotes+maps+
photos+pictures.
Publisher's Address: IQ Kültür
Sanat Yayıncılık, Ticarethane
Sokak, Fethi Han, No. 33 / 23,
Cağaloğlu, İstanbul, Turkey.
Tel: 0090 212 520 91 12.
Fax: 0090 212 520 91 12.

**Ermeni Komiteleri
(1891-1895).**

(The Armenian Parties,
1891-1895).
Başbakanlık Devlet Arşivleri
Genel Müdürlüğü. Ankara:
BDAGM, Ottoman Archives
Department, 2001. 120 pp. +
archive documents.
ISBN: 975-19-2652-1.

**Ermeniler Tarafından Yapılan
Katliam Belgeleri
(1914-1919), I-II.**

(The Documents of the
Massacres by the Armenians).
Başbakanlık Devlet
Arşivleri Genel Müdürlüğü.
Ankara: BDAGM, Ottoman
Archives Department, 2001.
ISBN: 975-19-2656-4
(I. Volume), 975-2655-6
(for the set).

**Osmanlı'dan Günümüze
Ermeni Sorunu.**

(The Armenian Problem Since
The Ottoman Empire to
Present Day)
Hasan Celal GÜZEL (ed.).
Ankara: Yeni Türkiye, 2001.
507 pp.+bibliographies.
Publisher: Yeni Türkiye Medya
Hizmetleri, Abdullah Cevdet
Sokak, 33/7, Çankaya,
Ankara, Turkey.
Tel: 0090 312 442 62 42.
Fax: 0090 312 442 62 52.
E-mail: ytder@tr.net,
www.yeniturkiye.com.

**Ermeni Tehciri ve Gerçekler
(1914-1918).**

(The Relocation of the
Armenians and the Realities,
1914-1918, in Turkish)
Yusuf HALAÇOĞLU.
Ankara: Türk Tarih Kurumu /
Turkish History Associations,
2001. 106 pp+XXXII.
Archival documents,
bibliography, footnotes, tables.
ISBN : 975-16-1431-7.
Publisher's Address:
Türk Tarih Kurumu,
Ankara, Turkey.

**Osmanlı İdaresinde
Ermeniler Arasındaki Dini ve
Siyasi Mücadeleler.**

(The Religious and Political
Struggles between the
Armenians under the
Ottoman Rule)

Davut KILIÇ.
Ankara: ASAM, Avrasya
Stratejik Araştırmalar Merkezi
Yayınları, 2000).
394 pp., index, bibliography,
figures, footnotes.
Publisher: ASAM, Konrad
Adenauer Caddesi,
No. 61, 06550,
Yıldız, Çankaya, Ankara, Turkey.
Tel: 0090 312 491 60 70.
Fax: 0090 312 491 60 99.
E-mail: asam@avsam.org
Web: www.avsam.org/
ISBN: 975-6693-01-0.

***Ermeni Sorunu ve
Türk-Amerikan İlişkileri,
1919-1923.***

(The Armenian Problem and
Turkish-Armenian Relations,
1919-1923)
Original Name: Economic
Influences On US Policies
Toward Turkey and Armenia.
Levon MARAŞLIYAN
(Çeviren / Trans. From English
to Turkish by: Şen SÜER).
İstanbul: Belge Yayınları, 2000.
ISBN: 9753442297.

***Yüzyılın Kan Davası, Ermeni
Sorunu, 1914-1923.***

(Vendetta of the Century,
The Armenian Problem,
1914-1923)
Mim Kemal ÖKE.
İstanbul: Aksoy Yayıncılık,
2000. 351 pp., bibliography.
Publisher: Aytaç Cad.,
No. 25, 1. Levent,

İstanbul, Turkey.
Tel: 0090 212 284 84 36.
ISBN: 975-312-234-9.

***Cihan Harbi ve Türk Ermeni
Meselesi.***

(The World War and the
Armenian Problem, in Turkish).
Ahmed RÜSTEM BEY
(Trans./Çeviren: Cengiz AYDIN).
İstanbul: Bilge Kültür Sanat,
Mayıs 2001.
215 pp.+footnotes+index+
official documents.
Publisher's Address:
Molla Fenari Sokak, No. 17/3,
Cağaloğlu, İstanbul, Turkey.
Tel: 0090 212 511 47 74.
mail: bilgekultur@mynet.com.

***Kürt Ulusal Hareketleri ve
15. Yüzyıldan Günümüze
Ermeni Kürt İlişkileri.***

(The Kurdish National
Movements and Armenian
Kurdish Relations Since the
15th Century)
Garro SASUNİ
(çevirenler / trans.
By Bedros ZARTARYAN and
Memo YETKİN).
İstanbul: MED Yayınevi,
1992.+Appendixes.
Publisher: Alayköşkü Cad.
Sıdıka Batu İşhanı, 12/5,
Cağaloğlu / İstanbul, Turkey.
Tel: 0090 212 511 52 93.

***Tarihten Güncelliğe Ermeni
Sorunu, Tahliller-Belgeler-
Kararlar***

(The Armenian Problem,
Analysis-Documents-Decisions).

İstanbul: Kaynak yayınları,
Nisan 2001 / April 2001.
ISBN: 975-343-326-3.

1915 ve Sonrası, Türkler ve Ermeniler

(1915 and Its Aftermath)
Taner TİMUR. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

108 pp.+pictures.
ISBN: 975-533-318-5
Publisher: İmge Kitabevi,
Konur Sok., No. 3, Kızılay,
Ankara, Turkey.
Web: www.imge.com.tr

1856-1923 Emperyalizm Kısılcında, Türkler, Ermeniler, Kürtler, Fotoğraflar ve Belgelerle.

(Turkish, Armenians, Kurdish, In the Trap of Imperialism, 1856-1923, With Photographs and Documents)
Ersal YAVI. İzmir: Yazıcı Yayınevi, 2001. 391 pp., figures, appendixes, pictures, documents, footnotes.
ISBN : 975-7045-06-3.
Publisher : Halil Rifat Paşa Cad., 10/2, İzmir, Turkey.
Tel: 0090 232 441 85 04.

Ermeni İddiaları ve Gerçekler
(The Armenian Claims and the Realities).

Hüsamettin YILDIRIM.
Ankara: Sistem Ofset Yayınları,
Kasım 2000.181 pp. + arşiv dökümanları (archive

documents) + kaynakça (bibliography) + dipnotlar (footnotes)

ISBN: 975-94000-1-4.
Yayıncı/Publisher: Sistem Ofset,
Strazburg Cad., 30/B,
Sıhhiye, Ankara, Turkey.
Tel: 0090 312 231 32 57.

Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti

(France's Efforts to Make the Turkish Armenians Catholic).
Durmuş Yılmaz. Konya: S.Ü. Vakfı Yayınları, 2001. 235 ss./pp. + dipnotlar/footnotes + documents+
ISBN: 975-6652-12-8.
Yayıncı/Publisher:
Vali İzzetbey Caddesi, No. 25.
Tel: 0090 332 353 53 17.

Caucasian Politics Kafkasya

• In English

Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco - Caucasian Border, 1828-1921.

William ALLEN and Paul MURATOFF. Battery Press:
1999. 368 pp.
ISBN: 0898392969.

The Politics of Caspian Oil.

Bulent GOKAY (ed.).
London: Palgrave, 2001.
ISBN: 0333739736.

The Transcaucasus.
Thomas STREISSGUTH.
Lucent Books, July 2001.
ISBN: 1560067365.

• In Turkish

***Eski Sovyet Ülkelerinde
Etnik İlişkiler ve Sorunlar
(Kuzey Kafkasya)***
(The Ethnic Relations and the
Problems in the Former Soviet
States – The Northern
Caucasus).
V. A. TIŞKOV and E. İ.
FİLİPPOVA. Ankara: ASAM,
Avrasya Stratejik Araştırmalar
Merkezi Yayınları, 2000.
126 pp.
Yayıncı / Publisher: ASAM,
Konrad Adenauer Caddesi,
No. 61, 06550,
Yıldız, Çankaya – Ankara, Turkey.
Tel: 0090 312 491 60 70.

**Modern Armenia
Modern Ermenistan**

***Private Agriculture in
Armenia.***
Zvi LERMAN and Astghik
MIRZAKHANIAN.
Lexington Books,
December 2000.
ISBN: 0739102052

Armenia: At the Crossroads
(Postcommunist States
and Nations, 2).
Joseph R. MASIH and

Robert O. KRİKORIAN.
Harwood Academic Pb., 1999.
ISBN: 9057023458.

***Armenia: Restructuring to
Sustain Universal
General Education.***

(World Bank Technical Report,
No. 498).
Gillian PERKINS and Ruslan
YEMTSOV. World Bank,
March 2001.
ISBN: 0821349279.

***The Armenians (Peoples of
Europe Series).***

E. REDGATE. Blackwell Pub.,
1999.
ISBN: 0631143726.

**Reference
Referans Kitaplar**

• In English

***Armenia Country Review,
1999-2000.***

Robert C. KELLY, Debra EWING,
Stanton DOYLE and Denise
YOUNGBLOOD (eds.).
CountryWatch, 1999, 2000.

***A Complete Bibliography of
Turkey and Turks in English,
Turkey and the World.***

Sedat LAÇİNER.
İstanbul: Kaknüs, 2001.
446 pp.
Publisher: Kızkulesi Kültür

Merkezi, Selman Ağa Mah.,
Selami Efendi Cad., No. 11,
Üsküdar, İstanbul, Turkey.
Tel: 0090 216 341 08 65 and
0090 216 492 59 75.
Fax: 0090 216 334 61 48.
ISBN : 975-6698-08-X.

***Bibliography of Cilician
Armenia***
(Bibliographie de la Cilicie

Armenienne) Bedros A.
TEKEYAN. 2001. 498 pp.
ISBN: 2980639117.

***Armenia Export – Import and
Business Directory.***
(World Export – Import and
Business Library).
USA International Business,
March 2000.
ISBN: 0739733877.

BELGELER

DOCUMENTS

- ◆ **Yurtdışında görev yaparken terörist saldırılar sonucu yaşamlarını yitiren veya yaralanan kamu görevlileri için 28 Mayıs 2001 tarihinde Ankara Palas'ta düzenlenen madalya töreninde yapılan konuşmalar:**

Speeches Made in Ankara Palas on 28 May 2001 on the Occasion of the Decorative Ceremony for civil servants who were wounded or lost their life as a result of the Armenian terrorism while serving abroad:

- **Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet SEZER'in konuşması**
The Speech of President Ahmet Necdet SEZER
- **Dış İşleri Bakanı İsmail CEM'in konuşması**
The Speech of Minister of Foreign Affairs İsmail CEM

- ◆ **Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sayın Faruk LOĞOĞLU'nun Dışişleri Şehitleri Günü vesilesiyle 28 Mayıs 2001 tarihinde düzenlenen törende yaptığı konuşma.**

The Speech of Foreign Ministry Undersecretary Ambassador Faruk LOĞOĞLU on the Occasion of Foreign Ministry Martyr Day (28 May 2001)

- ◆ **Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün açılışı ve Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin birinci sayısının yayınlanması münasebetiyle 12 Haziran 2001 tarihinde düzenlenen toplantıda yapılan konuşmalar:**

The Speeches Made on 12 June 2001 on the Occasion of the inauguration of the Institute for Armenian Studies and Publishing of the Journal "Armenian Studies":

- **Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ, Avrasya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Başkanı**
President, Centre for Eurasian Strategic Studies
- **Ömer E. LÜTEM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı**
Director, Institute for Armenian Studies

• **Prof. Dr. Tunca TOSKAY, Devlet Bakanı**
State Minister of Turkey

- ◆ **İslam Konferansı Örgütü Dışişleri Bakanlarının 25 – 27 Temmuz 2001 tarihinde Bamako’da (Mali) yaptıkları 28 Dönem Toplantıları’nda Ermenistan’ın Azerbaycan’a saldırısı konusunda kabul edilen 21 / 28 – p sayılı karar.**
Resolution No. 21 / 28 – p. On the Aggression of the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan adopted by The Twenty-eighth Session of the Islamic Conference of Foreign Ministers, 25 – 27 June 2001, Bamako (Mali)
- ◆ **Terms of reference of the Turkish – Armenian Reconciliation Commission (July 9, 2001)**
Türk Ermeni Barışma Komisyonu’nun görevleri (9 Temmuz 2001).
- ◆ **Press Release of The British Embassy in Ankara (July 23, 2001)**
Ankara’daki İngiltere Büyükelçiliği’nin basın bildirisi (23 Temmuz 2001)
- ◆ **Announcement of some Turkish personalities and organization entitled "Blessed are the Peacemakers" published by International Herald Tribune on July 10, 2001.**
Bazı Türk kişi ve kuruluşlarının "Barış yapıcıları kutsansın" başlığı ile International Herald Tribune Gazetesinde 10 Temmuz 2001 tarihinde yayınlanan bildirimleri.

◆ **Yurtdışında görev yaparken terörist saldırılar sonucu yaşamlarını yitiren veya yaralanan kamu görevlileri için 28 Mayıs 2001 tarihinde Ankara Palas'ta düzenlenen madalya töreninde yapılan konuşmalar:**

Speeches Made in Ankara Palas on 28 May 2001 on the Occasion of the Decorative Ceremony for civil servants who were wounded or lost their life as a result of the Armenian terrorism while serving abroad:

- **Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet SEZER'in konuşması**
The Speech of President Ahmet Necdet SEZER

"Değerli Konuklar,

Dışişleri Bakanlığının Değerli Mensupları,

Yurtdışında görev başındayken teröre kurban verdiğimiz 34 şehidimiz ile terörist saldırılar sonucu malul kalan 3 kamu görevlimize Türkiye Cumhuriyeti Devlet Övünç Madalyası, bu terör olaylarında yaralanan 16 kamu görevlimize de Dışişleri Üstün Hizmet Plaketi vermek, şehitlerimize ve kamu görevlilerimize şükran ve takdir duygularımızı yinelemek için burada toplanmış bulunuyoruz.

Devletimizin, yurtdışında kutsal görevlerini canları pahasına yerine getiren yurttaşlarına olan şükran duygularını, gecikmiş de olsa, bu madalyalar ve beratlarla tarihe geçirmesini gerekli ve anlamlı bir adım olarak görüyoruz.

Dış politikamızın temel ögesi, barışın ve insanlık değerlerinin savunulmasıdır. Kuruluşundan bu yana barışçı politikalar izlemiş, bölge ve dünya barışına katkılarda bulunmuş olan Türkiye ve Dışişleri Bakanlığı görevlileri, ne yazık ki yalnızca Türk düşmanlığıyla beslenen bağınaz terörist grupların hedefi olmuştur. İnsanıktan ve gerçeklerden uzak bir dünyada yaşayan terörist saldırganlar, insanları kolay hedefler olarak seçmişler, savunmasız ve suçsuz insanları öldürerek amaçlarına ulaşacaklarını sanmışlardır.

Bu acımasız saldırılar, yüreğimizde derin yaralar açmış, ancak Türk insanının yurtseverliğini, yurduna bağlılığını ve özverili çalışma anlayışını hiç eksiltmemiştir.

Türkiye, terörle hiçbir yere varılamayacağını, terörizme karşı uluslararası düzeyde işbirliği yapılması ve önlem alınması

gerektiğini her fırsatta anlatmakta ve kabul ettirmeye çalışmaktadır.

Türkiye'yi uluslararası düzeyde yalnızlığa itme çabalarının yoğunlaştığı bu dönemde, ülkemizin çıkarlarını kanlarıyla savunmuş olan görevlilerimizi anmamızın daha çok anlam kazandığını düşünüyoruz. Çünkü, geçmişte yaşadığımız bu acı olayları bilinçli bir biçimde anımsarsak bugün atmamız gereken adımları, izlememiz gereken yolu daha iyi belirleyebiliriz.

Türk diplomasisi, her zaman güç koşullar içinde görev yapmaktadır. Ancak diplomasimiz, değerli, iyi yetişmiş, ülkesine ve devletine olan görevini her şeyin üstünde tutan kadrolarıyla bu güçlükleri aşabilmektedir.

Ulusumuz, yitirdiği değerli evlatlarının acısını yüreğine gömmüştür. Emekli Büyükelçi Sayın Bilal Şimşir, "Şehit Diplomatlarımız" adlı yapıtında "Gözyaşlarımızı içimize akıtarak görev başına döndük. İyice bilenmiş, çelikleşmiş ve bir kat daha güçlenmiş olarak şehitlerimizin bıraktığı yerden işe devam ettik, kendimizi yoğun çalışma temposuna bıraktık. Ama işe dalınca şehitlerimizi hiç unutmadık" diyor.

Bu sözler, görevlilerimizin nasıl bir anlayışla ve dayanma gücüyle çalışmalarını sürdürdüklerini çok iyi özetlemektedir.

Değerli konuklar,

Bu fırsattan yararlanarak, üstün görev anlayışı, yurtseverlik duygusu ve özveriyle çalışan ve ülkemizi dünyanın her köşesinde başarıyla temsil eden Dışişleri Bakanlığı görevlilerine teşekkür etmek isterim.

Yurtdışında teröre kurban verdiğimiz şehitlerimizin değerli anıları, terörist saldırılar sonucu yaralanmış olan görevlilerimizin özverileri hiçbir zaman unutulmayacaktır.

Ülkemizi yurtdışında temsil ederken şehit olan, başta Dışişleri mensuplarımız olmak üzere tüm görevlilerimizi ve onların yakınlarını rahmetle anıyor, hepinize esenlikler diliyorum."

• **Dış İşleri Bakanı İsmail CEM'in konuşması**
The Speech of Minister of Foreign Affairs İsmail CEM

Sayın Cumhurbaşkanım, şehitlerimizin, malullerimizin, yaralanmış mensuplarımızın değerli aileleri...

Bugün burada şehitlerimizi anmak malullerimize ve Türkiye için yaralanmış olanlara, Türkiye adına yaralanmış olanlara şükranımızı sunmak için bir aradayız. Şehitlerimizi anmaktayız, şükranımızı sunmaktayız ama aynı zamanda kendilerini örnek almaktayız. Şehidimizden, malulümüzden, yaralanmış arkadaşımızın cesaretinden güç almaktayız, güç bulmaktayız. Türkiye'mize karşı zaman zaman bu tarz insanlık dışı girişimler en büyük nimet olan, Allah'ın verdiği en büyük nimet olan insan hayatına kasteden girişimler olmuştur, umarız hiç olmaz gelecekte, ama olabilecektir. Ama herkes görmüştür ve görmelidir ki Türkiye'mizin düşüncesi, Türkiye'mizin siyaseti, Türkiye'mizin tercihi bu tarz saldırıdan dolayı hiçbir zaman değişmemiştir ve değişmeyecektir. Şehitlerimizin sadece bize değil, ama dünyaya gösterdiği budur.

Eğer bir millet kendi geleceği adına, kendi esenliği adına hayatını ortaya koyabilecek, en zor en tehlikeli koşullarda kendini feda edebilecek insanlara sahipse, evlatlara sahipse, o milletin iradesini saptırtmak, o milletin tercihini değiştirmek mümkün değildir. Bunu kendi canları pahasına ispat etmiş olan arkadaşlarımızı, mensuplarımızı anmaktayız, bunu kendi canlarını ortaya atarak ve ne mutlu demeye insanın dili varmıyor, ama kendi canlarını ortaya koymuş ama yararlı olarak gene bizim aramızda kalabilmiş, malul olarak kalabilmiş insanlarımız sayesinde söylemekteyim. Tabii bunları söylerken, şehitlerimizin, malullerimizin, yaralanmış arkadaşlarımızın ailelerini düşünmekteyim. Çünkü en büyük acıyı elbette onlar hissetti, ve bu acıyla yaşadı ve bu acıyla bize, insanımıza güç kattı. İnsanımızın kendine olan inancını , milletimizin kendine olan inancını pekiştirdi.

Şehitlerimize Allah'tan rahmet diliyorum, malullerimize, yaralımıza şükranımı sunuyorum ve Türkiye'mizin her zaman bu insanlarımız sayesinde her zaman en güçlü olacağı inancını yineliyorum.

Sağolun Efendim.

- ◆ **Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sayın Faruk LOĞOĞLU'nun Dışişleri Şehitleri Günü vesilesiyle 28 Mayıs 2001 tarihinde düzenlenen törende yaptığı konuşma :**
The Speech of Foreign Ministry Undersecretary Ambassador Faruk LOĞOĞLU on the Occasion of Foreign Ministry Martyr Day (28 May 2001):

Aziz şehitlerimizin değerli aileleri,

Saygıdeğer temsilciler,

Değerli Mesai arkadaşlarım,

1973-1994 yılları arasında Ermeni teröristler ve işbirlikçiler tarafından görevleri başında 34 diplomatımız ve aile ferdi şehit edildi. Onlar hepimizin gönlünde taht kuran dostumuz, mesai arkadaşımız, evladımız, eşimiz ve kardeşimiz idi. Hepsinin acısını yüreğimizde derinden hissediyor, şehitlerimizin manevi anıları önünde şükranla eğiliyoruz. Kimisi mesleğinin doruğundaydı, kimi henüz hayatının baharındaydı. Kimi henüz çocuk yaştaydı ve babası devlet görevlisi olduğu için katledilmişti. Şehitlerimiz arasında tek suçu diplomat eşi olmak olanlar vardı. Ama hepsi kendilerini bu ülkeye adanmışlar ve vatanımız için can vermişlerdi. Kanlı Ermeni terörü hiçbir ayırım yapmadan onları katletti. Değerli büyüğüm Emekli Büyükelçi Bilal Şimşir' in "Şehit Diplomatlarımız" adlı eseri bu trajediyi tüm boyutlarıyla gözler önüne seren, ibret dolu bir belge niteliğindedir. Bu eseri herkes dikkatle okumalıdır.

Bu acımasız saldırılar Türk ulusunu ve Dışişleri camiasını asla yıldırıtamamıştır. Şehit ailelerinin en ağır bedelini ödediği, ülkemizin birlik ve toprak bütünlüğünü hedef alan her türlü şer odağına karşı mücadelemiz kararlılıkla sürecektir. Bu, Türk devletinin aziz şehitlerimiz ve ailelerine manevi borcudur. Bugün saygı ve şükranla andığımız bu 34 kişi Türkiye Cumhuriyeti'nin şehitleridir. Onlara yalnızca Dışişleri olarak değil, tüm devlet kurumları ve ulus olarak sahip çıkmalı ve anılarını yaşatmalıyız.

Meslektaşlarımızı ve aile fertlerini katleden soykırımcı teröristler ve onların destekçileri, bugün de ülkemizi hedef alan eylemlerini her alanda yaymak için çaba harcamaktadırlar. Kısır oy kaygılarıyla tarihi çarpıtan, çocukların ve gençlerin önyargı, kin, nefret ve şiddet duygularıyla yetişmeleri için çaba gösteren zihniyetin çağımızda yeri olamaz. Tarih ancak tarihçilerin ciddi ve kapsamlı araştırmalarıyla bir sonuç elde edebilecekleri bir bilim dalıdır. Tarih hakkında kulaktan dolma çarpıtılmış bilgilerle bir değerlendirme yapmak parlamentoların ve siyasetçilerin görevi olamaz. Aksi takdirde bu hem tarihe hem de tarihçilere saygısızlık olur.

Devletimizin ve ulusumuzun gücü ve kararlılığı, ülkemiz üzerinde karanlık emeller besleyen bazı güçleri ve ortaklarını daldıkları bu anlamsız rüyadan uyandıracaktır.

Saygıdeğer şehit aileleri,

Bizler, her sene olduğu gibi, boş hayaller peşinde koşup Türkiye'yi parçalayabileceklerini sananların bir kez daha

yanıldıklarını kendilerine hatırlatmak için şehitlerimizin başucunda buluştuk.

Aziz hatıraları önünde saygı ile eğilirken, onlara Allah'tan rahmet, acılı ailelerine, dostlarına, mesai arkadaşlarına en içten duygularıyla sabır ve metanet diliyor, şükranlarımı sunuyorum.

♦ **Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün açılışı ve Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin birinci sayısının yayınlanması münasebetiyle 12 Haziran 2001 tarihinde düzenlenen toplantıda yapılan konuşmalar:**

The Speeches Made on 12 June 2001 on the Occasion of the inauguration of the Institute for Armenian Studies and Publishing of the Journal "Armenian Studies":

- **Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ, Avrasya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Başkanı**
President, Centre for Eurasian Strategic Studies

"Sayın Bakanım, Sayın Milletvekilleri, değerli öğretim üyeleri, değerli misafirler,

ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü' nün açılışı için düzenlenen bu toplantıya katılarak bize verdiğiniz destekten dolayı ASAM Yönetim Kurulu adına hepinize içten saygılarımı sunarım, teşekkürlerimi ifade ederim. Hoş geldiniz.

Ermeni diasporasının bir bölümünün 1970'li yılların başında başladığı ve 1990'larda Ermenistan'ın da dahil olduğu Türkiye' ye yönelik terörist, ideolojik, politik, psikolojik savaş 30 yıldan bu yana kesintisiz olarak sürmektedir. Ülkemizi bu savaşta savunan bütün kişi ve kurumlar, bu görevi büyük bir başarı ve fedakarlık ile ancak çoğu kez, asli vazifelerinden geriye kalan vakitlerinde gerçekleştirmişlerdir.

Bu husus, insanın kulağına ne kadar garip gelse de, ne yazık ki doğrudur. Türkiye' ye karşı yürütülen mücadele, saldırganların koordineli ve uzun vadeli çalışmalarını örgütleyen karargahlar tarafından yönetilirken, Türkiye herhangi bir koordinasyon merkezine dahi sahip olmadan bugüne kadar gelebilmiştir.

Ancak önümüzdeki dönemde Türkiye' ye yönelik bu saldırılara imece usulü yaklaşımlarıyla karşı koymak mümkün değildir.

Türkiye'nin ve Türk Ulusu'nun onurunu, bütün dünyada etkili olarak savunması ancak tek misyonu bu savunma olan bir kuruluş tarafından başarılabilir.

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü 30 yıl önce kurulması gereken bir kurum olmasına rağmen, ancak şimdi onur verdiğiniz bu toplantıyla çalışmalarına başlamıştır.

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü' nün kuruluşunda öncülük yapan kurum olmakla birlikte, Enstitü' nün kuruluşuna Yüksek Öğretim Kurulu başta olmak üzere birçok kurum ve kişi sonsuz destek vermiştir. Huzurunuzda bütün bu kurum ve kuruluşlara teşekkür ediyorum ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü' e başarılı bir çalışma dönemi diliyorum.

Saygılarımla."

• **Ömer E. LÜTEM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı**

Director, The Institute for Armenian Studies

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu ihtiyaç, yıllardan beri süre gelen ve son zamanlarda şiddetini de arttırmış görülen Türkiye'yi karalama kampanyasına bilimsel alanda ve devamlı bir şekilde cevap verilmesi ihtiyacıdır.

Türkiye'ye yönelik Ermeni propagandası şu anda doruk noktasına varmış bulunmaktadır. Bu propaganda, biri Ermenistan Devleti diğeri Ermeni Diasporası olmak üzere iki ayrı merkezden ve iki ayrı konuda yönetilmektedir.

Petrosyan döneminde Türkiye'yi Karabağ konusunda kışkırtmamak amacıyla sözde soykırımını hemen hiç ele almayan Ermenistan, Koçeryan'ın Başkan olmasıyla bu politikayı terk ederek, kendi tabirleri ile "soykırımının tanıtılmasını Ermenistan dış politikasının öncelikleri arasına" almıştır. Ermenistan yaklaşık üç yıldır sözde soykırımının tanınması için çaba sarf etmekte bu hususu diğer devletlerle olan ikili ilişkilerinde dile getirmektedir. Bazı uluslararası kuruluşlarda da bu hususta kararlar alınmasına uğraşmaktadır. Ermenistan'ın bu şekilde davranışının başlıca nedeni çok muhtaç olduğu Diasporanın bu yöndeki talebidir. Bunun yanında sözde soykırımı konusunun Türkiye üzerinde baskı kurmak için de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Diaspora'nın soykırımını tanıtmak hususundaki çabaları ise çok daha çeşitli ve eskidir. Yaklaşık olarak 1965 yılında, sözde soykırımının 50. yıldönümünde, başlayan bu çabalar son 15 yılda özellikle önem kazanmıştır. Bunları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

Her yıl sözde soykırımı hakkında çok sayıda makale ve kitap yayınlanmaktadır. Burada dikkati çeken husus son yıllarda Ermeni tezleri doğrultusunda faaliyet gösteren Ermeni asıllı olmayan bazı yazarların ortaya çıkmış olmasıdır. İşin hazin tarafı bunların içinde, sayıları az da olsa, Türklerin de bulunmasıdır.

Bu sözde bilimsel kitap ve makalelerin başlıca kaynağı Morgenthau'nun veya Toynbee'nin kitaplarında yer alan, doğruluğu şüphe götürür, bilgilerdir. Ayrıca tehciye tabi olmuş bazı çok yaşlı kişilerin de ne derecede gerçek olduğu bilinmeyen ifadelerinden yararlanılmaktadır.

1915 tehcirinin bilimsel kaynakları Osmanlı arşivleridir. Bunun dışındaki arşivler ve diğer kaynaklar ikincil derecede öneme haizdir. Oysa Ermeni Araştırmacılar ve onların yandaşları Osmanlı belgelerine hemen hiç yer vermemektedirler Bilindiği gibi Osmanlı arşivleri araştırmacılara açıktır ve esasen Ermeni olaylarını ilgilendirenlerin belgelerin önemli bir kısmı da yayınlanmış bulunmaktadır. Ermeni yazarlar ve yandaşları Osmanlı Arşivlerini hemen hiç kullanmazken Birinci Dünya Savaşı sonunda müttefiklerin baskısı ile kurulmuş ve başlıca görevi ittihatçıları temizlemek olan bir Divan-ı Harbi, sanki normal bir mahkeme imiş gibi kabul ederek, aldığı kararlar sözde soykırımının daha 1920'ler de kabul edildiği şeklinde yorumlamaktadırlar

Ermenilerin sözde bilimsel faaliyetleri arasında her yıl, başta Amerika olmak üzere, dünyanın bir çok ülkesinde düzenlenen, çok sayıda kongre , konferans, panel, sempozyum vardır. Bu toplantılara genellikle Ermeni ve Ermeni yandaşları çağrılır. Böyle olmayanların toplantılara katılmaması için elden gelen her şeyin yapıldığını şahsi tecrübelerimiz göstermiştir.

Bunların dışındaki faaliyetler şöyle belirtilebilir:

Hemen her yıl bu konuda roman veya şiir kitapları yazılır. Piyesler oynanır.

Özellikle Amerika'da her yıl soykırımı hakkında sergiler açılır. Geçen yıl Washington'da Beyaz Saray'a yakın bir yerde 7 milyon dolar verilerek alınan ve halen düzenlenmesi devam eden bir

binada, muhtemelen gelecek yıl, devamlı bir Ermeni Soykırımı Müzesi açılacaktır.

Soykırımının tanıtılmasında filmlerden de yararlanılmaktadır. Bu konuda çok sayıda belgesel film yapılmıştır.

Konulu filimler de vardır: Bunların arasında Ermeni asıllı Fransız Rejisörü Henri Verneuil (Aşot Malakyan)'ın 1991 yılında çevirdiği ve Fransa'da büyük ilgi ile karşılanan Mayrig filmi saymak mümkündür. Ermeni asıllı Kanadalı tanınmış rejisör Atom Egoyan da bu günlerde Ararat adı verilen ve soykırımını konu alan bir filmin çekimine başlamıştır. Filimde tanınmış şarkıcı Charles Aznavour da rol alacaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz çok sayıda kitap ve makale ile kongreler, konferanslar, sempozyumlar paneller, sergiler, romanlar, şiir kitapları, piyesler ve filimler, Ermeni soykırımını tanıtmak için bir kamu oyu yönlendirme kampanyasının, eski deyimle bir propaganda kampanyasının, mevcudiyetine işaret etmektedir. Bu kampanya sayesinde ki halen dünyada 11 ülke, parlamentoları aracılığıyla, sözde soykırımını tanımıştır. Bugün Batılı ülkelerde Ermenilerin Türkler tarafından soykırımına uğratıldığına hemen herkes inanmaktadır.

Bu faaliyetlerin hedefi, herkesin bildiği gibi, Türkiye'nin de sözde soykırımını tanınması, tehcire tabi tutulanlara veya onların yakınlarına tazminat ödemesi ve nihayet Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a toprak verilmesidir.

Ermeni emellerinin gerçekleşmesine hiçbir şekilde imkân olmadığı açıktır. Bu gerçek ortada Türkiye bakımından endişe edilecek bir durum olmadığını düşündürebilir. Ancak aslında ortaya ciddi olarak endişelenmemizi gerektirecek bir durum vardır.

Türkiye uzun süreden beri insan haklarını ihlâl etmekle suçlanmakta ve bu nedenle de Batı ülkeleri kamu oyunda kötü bir imaja sahip bulunmaktadır. Soykırımı insanlığa karşı işlenmiş bir suçtur. Bu konudaki ithamlar imajımızı daha da lekelemektedir. Globalleşmenin süratle arttığı günümüzde imaja veya itibar kavramlarına önem vermemek mümkün değildir. Mesela böyle bir imajla Avrupa Birliğine girmenin çok zor olacağı rahatlıkla söylenebilir.

İkinci olarak, Fransa ile olduğu gibi, soykırımını tanıyan devletlerle Türkiye'nin ikili ilişkilerinin bozulmasını zikretmek mümkündür. Ermeni iddialarının başka ülkelerle olan ilişkilerimize olumsuz etkiler yapması kabul edilemez bir durumdur.

Halen içinde bulunduğumuz ve hiç de lehimize olmayan bu durumun artık değişmesi zamanının gelmiş olduğu muhakkaktır.

Ne yapmamız gerektiğine gelince bunları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz.

Ermeniler 1915 yılı tehcirinin aslında bir soykırımı olduğunu iddia etmektedirler. Bunun böyle olmadığını bilimsel olarak kanıtlamalıyız. Bunun zaten yapılmış olduğu düşünülebilir. Ancak bu alandaki çok değerli bazı çalışmaların yabancı ülkelerde yeterince yankı ve etki yapmadığı muhakkaktır. Ortada aslında bilimsel bir tartışmanın değil bir propaganda kampanyasının bulunduğunu dikkate alarak bilimsel eserlerimizin yabancı ülkelerde dikkate alınmasına büyük önem vermeli bunun için İnternet gibi modern iletişim araçlarından yararlanmalıyız. Uluslararası toplantılara katılmaya ve bunları ülkemizde düzenlemeye çalışmalıyız. Ermeni sorununun daha çok uzun yıllar süreceğini dikkate alarak bu alanda genç bilim adamları yetiştirilmesine öncelik vermeliyiz.

Dış siyasette ise Ermenistan ile olan ilişkilerimizi sadece Karabağ sorunu ile değil bundan böyle soykırım ithamlarını da dikkate alarak değerlendirmeli ve düzenlemeliyiz. Ayrıca şimdiye kadar yaptığımızın aksine, soykırımı iddialarının uluslararası hukuka uygunluğunu da incelemeli ve tartışmaya açmalıyız.

Son olarak, Ermeni sorununun nedenlerinin ve boyutlarının ülkemizde iyi bilinmediğini dikkate alarak halkımıza bu hususta bilgi vermeliyiz ve özellikle Ermeni mezaliminin ne büyük ne hazin bir dram olduğunu halkımıza anlatmalıyız.

Görüldüğü gibi Ermeni sorunu hakkında yapılacak çok şey vardır ve son aylarda bunlardan bir kısmı hakkında çeşitli çevrelerde ciddi gayretlerin görülmesi gerçekten sevindiricidir. Temennimiz bu gayretlerin zaman içinde erozyona uğramaması ve devam etmesidir.

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, dış siyaset hariç, yukarıda saydığım hususların gerçekleşmesine, imkanları oranında katkıda bulunmak üzere kurulmuştur.

Enstitü'nün birinci amacı Ermeni Sorunu, Ermeniler ve Ermenistan hakkında bilimsel araştırmalar ve yayınlar yapmaktır.

Bu bağlamda Ermeni Araştırmaları/Armenian Studies başlığını taşıyan dergimizin ilk sayısı çıkmış bulunmaktadır. Üç aylık olan bu dergide Türkçe ve İngilizce yazılar bulunmaktadır. Dergi,

Türkçe yazıların İngilizce, İngilizce yazıları ise Türkçe geniş özetlerini içermektedir. Dergimiz bilim adamlarımızın yazılarına açıktır. Gelecek yıl, imkânlarımız müsait olduğu takdirde, bu dergiyi İngilizce yayınlamaya çalışacağız.

Enstitümüz bu konuda kitaplar da yayınlamayı planlamaktadır. Osmanlı Arşivi belgelerine dayanan özgün kitapları üniversitelerimizin değerli mensuplarından beklemekte olduğumuzu ifade etmek isterim.

Enstitümüz elemanları Ermeni konusunda yurt içinde ve yurt dışında düzenlenecek tüm toplantılara gitmeyi ve basınımızdan veya televizyonlarımızdan gelecek mülakat taleplerini kabul etmeyi bir görev telakki edeceklerdir. Enstitümüz ayrıca bu sonbahardan itibaren bir dizi bilimsel toplantı düzenlemeyi de öngörmektedir.

Yukarıda da değindim gibi bu konuda genç bilim adamı yetiştirmek özel bir önem arz etmektedir. Enstitümüzün başlıca amaçlarından biri de budur.

Diğer yandan Enstitümüz Ermeni Sorunu, Ermeniler ve Ermenistan hakkında araştırmacıların başvuracağı bir kaynak merkezi ve bir bilgi bankası olmayı hedeflemektedir.

Nihayet Enstitümüz Ermeni sorunu hakkında özellikle yabancılar tarafından araştırmalar yapılmasını teşvik etmeyi arzulamaktadır.

Görüldüğü üzere Enstitümüz büyük bir işe başlamış bulunmaktadır. Görevini başarı ile sürdürebilmesi mensuplarının çalışkanlığına, azmine ve fedakarlığına bağlı olduğu kadar, bu soruna önem veren herkesin kendi imkanları ölçüsünde Enstitü'ye yapacağı yardım ve katkılara da bağlı olacaktır.

Bu toplantıya katıldığınız için hepinize şükranlarımı sunuyorum.

• **Prof. Dr. Tunca TOSKAY, Devlet Bakanı**
State Minister of Turkey

"Sayın Bakanlar, Sayın Milletvekilleri, çok değerli konuklar, ASAM' in çok değerli yönetici ve mensupları,

Sözlerime başlarken hepinize sevgi ve saygılar sunuyorum.

Bugün yine ASAM' in çok güzel bir girişimi münasebetiyle sizlerle birlikte olmaktan da büyük bir mutluluk duymaktayım.

Ermeni Araştırmaları Vakfı, Sayın Başkanım ve Enstitü M¼d¼r¼m¼z¼n de ifade ettikleri gibi belki T¼rkiye'nin gerçekleştirmekte epey geç kaldığı, ama çok isabetli bir adımı teşkil ediyor bu alanda. Ben T¼rkiye'nin dışında yapılan çok yoğun, adeta bir cephe şeklinde T¼rkiye'ye tevcih edilmiş olan bu Ermeni tehdidinin cevabını verebilecek bir dizi i dinamige ve imkana sahip olduğunu d¼ř¼n¼yorum.

Dışışleri Bakanlığı'nda, Genel Kurmay Başkanlığı'nda, ¼niversitelerimizde ve toplumun birçok kesiminde bu konuda yapılmış çok g¼zel çalışmalar ve biriktirilmif tecr¼beler var. Ancak şimdiye kadar, bunlar hepsi, ayrı kurumlarda ve m¼nferit hareketler olarak kalmak durumunda idiler. Ben ¼yle tahmin ediyorum ki ASAM, bu isabetli girişimiyle kurduğu g¼zel enstit¼yle, b¼t¼n bu birikimi bir araya getirip koordine edip çok daha etkin bir şekilde kullanılma imkanını T¼rk toplumuna sunacaktır. Bizim bir diğer avantajımız da sayın Enstit¼ Başkanımızın da ifade ettiği gibi bu konudaki bu sorunun aydınlatılmasında tek bilimsel kaynak olabilecek Osmanlı arşivine sahip olmamız.

Bu arşivin T¼rkiye tarafından yalnız bu konuda değil, b¼t¼n diğer ¼nemli konularda şimdiye kadar çok daha etkin kullanılması gerekirdi. Enstit¼' n¼n bu konuya da dikkat sarf edip, Osmanlı arşivini bu amaçla çok etkin bir şekilde kullanacağına ben şahsen inanıyorum. Modern teknolojileri kullanmak tabii ki bu karşımızdaki b¼y¼k propaganda g¼c¼ne cevap vermek açısından kaçınılmaz bir ihtiyaç, internet ve iletişim teknolojilerini kullanmak. Bu birikimi koordine ettiğimiz zaman ¼nemli bir nokta da içeride gerçekten biz Ermeni soykırımı konusunda kendi toplumumuzu da bilinçlendirmek ve onu da aktif hale getirmek mecburiyetindeyiz. Biz toplumu ne kadar bilinlendirirsek, dışarıya karşı birlikte karşı koyacağımız g¼c¼ de o derece takviye edeceğimiz kanaatindeyim. Ben tekrar bu kadar g¼zel bir teřebb¼s¼ d¼ř¼n¼p hayata geçirdiği için değerli ASAM yetkililerine ve y¼neticilerine candan teřekk¼r ediyorum ve hepimizin milli g¼revi elimizdeki b¼t¼n imkanlarla bu g¼zel teřebb¼sleri desteklemek ve onun yanında olmak, gibi bir g¼revimiz olduğunu da hepimize hatırlatmak istiyorum.

Hepinize sevgi ve saygılar sunuyorum.

Hayırlı olsun efendim."

♦ **İslam Konferansı Örgütü Dışişleri Bakanlarının 25 – 27 Temmuz 2001 tarihinde Bamako’da (Mali) yaptıkları 28 Dönem Toplantıları’nda Ermenistan’ın Azerbaycan’a saldırısı konusunda kabul edilen 21 / 28 – p sayılı karar.**

Resolution No. 21 / 28 – p. On the Aggression of the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan adopted by The Twenty-eighth Session of the Islamic Conference of Foreign Ministers, 25 – 27 June 2001, Bamako (Mali)

The Twenty-eighth Session of the Islamic Conference of Foreign Ministers (Session of Peace and Development – Intifada Al-Aqsa), held in Bamako, Republic of Mali, from 4 to 6 Rabi-ul-Thani, 1422H (25-27 June, 2001),

Proceeding from the principles and objectives of the Charter of the Organization of the Islamic Conference;

Gravely concerned over the aggression by the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan which has resulted in the occupation of more than 20% of Azeri territory;

Deeply distressed over the plight of more than one million Azeri displaced persons and refugees resulting from Armenian aggression and magnitude and severity of humanitarian problems;

Reaffirming all previous relevant resolutions and, in particular, the resolution No.21/9-P(IS), adopted by the Ninth Session of the Islamic Summit Conference;

Urging strict adherence to the Charter of the UN and full implementation of Security Council resolutions;

Welcoming all diplomatic and other efforts for the settlement of the conflict;

Reaffirming all Member States respect for the sovereignty, territorial integrity and political independence of the Republic of Azerbaijan;

Noting also the destructive influence of the policy of aggression of the Republic of Armenia on the peace process in the OSCE framework;

Taking note of the Report of the Secretary General (Document No. ICFM/28-2001/PIL/D.12).

1. **Strongly condemns** the aggression of the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan.

2. **Considers** the action perpetrated against civilian Azeri population in occupied Azeri territory as crimes against humanity.

3. **Strongly condemns** looting and destruction of the archeological cultural and religious monuments on the occupied territories of Azerbaijan.

4. **Strongly demands** the strict implementation of the United Nations Security Council resolutions 822, 853, 874 and 884, and the immediate unconditional and complete withdrawal of Armenian forces from all occupied Azeri territories inter alia Lachin and Shusha region and strongly urges Armenia to respect the sovereignty and territorial integrity of the Republic of Azerbaijan.

5. **Expresses its concern** that Armenia has not yet implemented demands contained in the UN Security Council resolutions.

6. **Calls on** the UN Security Council to recognize the existence of aggression against the Republic of Azerbaijan; take the necessary steps under Chapter VII of the Charter of the United Nations to ensure compliance with its resolutions; condemn and reverse aggression against the sovereignty and territorial integrity of the Republic of Azerbaijan and decides to take coordinated action to this end at the United Nations.

7. **Urges all** States to refrain from providing any supplies of military arms and equipment to Armenia, which can encourage the aggressor to escalate the conflict and to continue the occupation of the Azerbaijani territories. The territory of Member States should not be used for transit of such supplies.

8. **Calls upon** Member States, as well as other members of the international community, to use such effective political and economic measures as required in order to put an end to Armenian aggression and to occupation of the Azerbaijani territories.

9. **Calls for** a just and peaceful settlement of the conflict between Armenia and Azerbaijan on the basis of respect for the principles of territorial integrity of states and inviolability of internationally recognized frontiers.

10. **Urges** both Armenia and Azerbaijan and all Member States of the Minsk Group to engage constructively in the ongoing OSCE peace process on the basis of the relevant resolutions of the UN

Security Council and relevant OSCE decisions and documents, including those of the First Additional Meeting of the OSCE Council of 24 March 1992, OSCE Summit of 5-6 December 1994, OSCE Summit of 2-3 December 1996, OSCE Council of Ministers Meeting of 18-19 December 1997 and refrain from any action that will make it more difficult to reach a peaceful solution.

11. **Expresses its full** support for the three principles of the settlement of the armed conflict between Armenia and Azerbaijan contained in the statement of the OSCE Chairman-in-Office at the 1996 Lisbon OSCE Summit, namely the territorial integrity of the Republic of Armenia and the Republic of Azerbaijan, highest degree of self-rule of the Nagorno-Karabakh region within Azerbaijan and guaranteed security for Nagorno-Karabakh and its whole population.

12. **Considers** the proposal made by the OSCE Minsk Conference Co-chairmen aimed at the staged settlement of the Armenia-Azerbaijan armed conflict as the basis for the negotiations within the framework of the OSCE Minsk Group and expresses its understanding that this approach is to ensure immediate elimination of the most serious consequences of the aggression against the Republic of Azerbaijan.

13. **Requests** the Secretary General to communicate the OIC's principled and firm position vis-a-vis the Armenian aggression against the Republic of Azerbaijan, to the current Chairman of the European Organization for Security and Cooperation.

14. **Reaffirms** its total solidarity and support for the efforts being made by the Government and people of Azerbaijan to defend their country.

15. **Calls** for enabling the displaced persons and refugees to return to their homes in safety, honour and dignity.

16. **Expresses its appreciation** to all Member States which have made humanitarian assistance to the refugees and displaced persons and urges all the others to extend their contributions to these people.

17. **Expresses its concern** over the severity of humanitarian problems concerning the existence of more than one million displaced persons and refugees in the territory of the Republic of Azerbaijan and requests the OIC Member States, the Islamic Development Bank and the other Islamic Institutions to render

urgent financial and humanitarian assistance to the Republic of Azerbaijan.

18. **Considers**, that Azerbaijan has the right for appropriate compensation with regard to damages it suffered, and puts the responsibility for the adequate compensation of these damages on Armenia.

19. **Requests** the Secretary General to follow up the implementation of this resolution and to report thereon to the Twenty-ninth session of the Islamic Conference of Foreign Ministers.

◆ **Terms of reference of the Turkish – Armenian Reconciliation Commission (July 9, 2001)**

Türk Ermeni Barışma Komisyonu'nun görevleri (9 Temmuz 2001)

Terms of Reference are agreed to on this 9th day of July 2001 between Armenians and Turks from civil society who, working in an individual capacity, agree to establish The Reconciliation Commission.

The Reconciliation Commission grew out of meetings held at the Diplomatic Academy of Vienna.

The Reconciliation Commission seeks to promote mutual understanding and good will between Turks and Armenians and to encourage improved relations between Armenia and Turkey.

The Reconciliation Commission appreciates that there are serious differences between Armenians and Turks, as well as obstacles to normal relations between Armenia and Turkey.

The Reconciliation Commission hopes, through its efforts, to build on the increasing readiness for reconciliation among Turkish and Armenian civil societies including members of Diaspora communities.

The Reconciliation Commission supports contact, dialogue and cooperation between Armenian and Turkish civil societies in order to create public awareness about the need for reconciliation and to derive practical benefits.

The Reconciliation Commission will directly undertake activities and catalyze projects by other organizations.

The Reconciliation Commission will develop recommendations to be submitted to concerned governments.

The Reconciliation Commission will support collaborative track two activities in the fields of business, tourism, culture, education and research, environment, media, confidence building, and other areas which are to be determined.

The Reconciliation Commission will secure expertise based on project requirements, and may include specialists on historical, psychological and legal matters, as well as other topics.

The Reconciliation Commission will review progress after one year.

The Reconciliation Commission is established by:

Gündüz Aktan (Ankara)
 Alexander Arzoumanian (Yerevan)
 Üstün Ergüder (İstanbul)
 Şadi Ergüvenç (İstanbul)
 David Hovhannissian (Yerevan)
 Van Z.Krikorian (New York)
 Andranik Migranian (Moscow)
 Özdem Sanberk (İstanbul)
 İliter Türkmen (İstanbul)
 Vamık D.Volkan (Charlottesville)

◆ **Press Release of The British Embassy in Ankara (July 23, 2001)**

Ankara'daki İngiltere Büyükelçiliği'nin basın bildirisi (23 Temmuz 2001)

Contrary to reports which have appeared in the Turkish press, there has been no change in the British Government position on the events of 1915-16.

In a recent press conference the British Ambassador to Armenia, Timothy Jones, responding to questions about the events of 1915-16, said:

"What happened to the Armenian Community in the Ottoman Empire in 19 15-23 is recognized in our country. We define it as a number of terrible historical events."

The British Government of the day and successive British Governments viewed the massacres of 1915-16 as an appalling tragedy. We understand the strength of feeling on this issue given the loss of life on both sides. But we do not believe the evidence demonstrates that the events should be classified as "genocide", which has a specific meaning under the 1948 UN Convention on Genocide.

Responding to a parliamentary question in February, the then Foreign and Commonwealth Office minister Baroness Scotland told the House of Lords "The Government, in line with previous British Governments, have judged the evidence not to be sufficiently unequivocal to persuade us that these events should be categorized as genocide as defined by the 1948 UN Convention on Genocide, a convention which is in any event not retrospective in application. The interpretation of events in Eastern Anatolia in 1915-16 is still the subject of genuine debate amongst historians."

◆ **Announcement of some Turkish personalities and organization entitled "Blessed are the Peacemakers" published by International Herald Tribune on July 10, 2001.**

Bazı Türk kişi ve kuruluşlarının "Barış yapıcıları kutsansın" başlığı ile International Herald Tribune Gazetesinde 10 Temmuz 2001 tarihinde yayınlanan bildirimleri.

BLESSED ARE THE PEACEMAKERS

"First cast out the beam out of thine own eye"

In 1915, in the middle of World War I, the Ottoman government deported Armenians from Turkish Anatolia, after the nationalist leaders of their community had made common cause with the invading army of Czarist Russia and had staged risings behind the Ottoman front lines. The aim of Armenian nationalists was to create an Armenian national state in an area where they formed a minority of the population. They thus threatened the Turkish majority from whose good will they had benefited during the preceding eight centuries. The Armenians suffered grievously, but so did the Turks whose country was devastated.

We are happy to let the historians establish the course of events in the hope that their work will help end the long sad history of

man's inhumanity to man. We are saddened when politicians and clergy usurp the historical process. The history of Turkish-Armenian friendship and productive cooperation is much longer than the history of hostility between the two peoples. We want to stress past friendship and work for its revival. The campaign orchestrated by militant Armenian nationalists to condemn the Turks and the Turks alone, threatens to perpetuate enmity. But this is not its only aim. Its one-sided account of a long-past tragedy diverts attention from a present one, the tragedy of over one million citizens of Azerbaijan who have been expelled or have fled from one fifth of the territory of their country occupied by Armenian invaders. We appeal to all men of good will to work for the return of Azeri refugees to their homes, for an end to Armenian occupation and for peace and stability in the Caucasus.

Work for peace now and allow historians to furnish us with a true understanding of our past!

(This declaration is inspired by a similar announcement titled "Blessings for Turkey in the recognition of the Armenian Genocide" which appeared in the International Herald Tribune on June 2, 2001)

Prof. Dr. Kemal Alemdaroğlu - President, Istanbul University
 Mr. Çelik Arsel - President, LPGas Association
 Mr. Melih Berk - Rotarian, Businessman
 Prof. Dr. Selçuk Erez
 Mrs. Sevgi Gönül - Art Collector
 Mr. Mustafa Koç - Board Member, TUSIAD
 Mr. Ömer Koç - Businessman
 Prof. Dr. Enver Konuk - Head of History Department, Atatürk University
 Mr. Kemal Köprülü - Chairman, ARI Movement
 H.E. Ömer E. Lütem - President, Institute for Armenian Research
 Prof. Dr. Tahir Özgü - Chairman, TTHV Foundation
 Mrs. Eymen Sezerman - Vice President, ÇEV Foundation
 Prof. Dr. Ayşegül Çilli Somersan
 Prof. Dr. İlder Turan - President, Bilgi University
 Mr. Tufan Türeñç - Columnist, Writer
 Association for Democratic Principles
 Foundation for Contemporary Education
 TEMA Foundation
 Turkish Community Services Foundation
 GYIAD - The Young Executives and Businessmen's Association

ERMENİ ARAŞTIRMALARI / ARMENIAN STUDIES
ABONE FORMU / SUBSCRIPTION FORM

Yıllık Yurtiçi Abonelik
TL. 12.000.000,-

1 Year Subscription (Abroad)
USD.30,-

BANKA ARACILIĞI İLE ÖDEME (PAYMENT WITH BANK ACCOUNT):

Lütfen formu doldurup banka dekontu ile birlikte faks veya posta ile bize ulaştırınız
(Please fill in the form and either fax or mail it to us together with the bank receipt).

-Banka Hesap Numarası: 00158003948581394 Vakıflar Bankası - Yıldız Şubesi/Ankara
(Bank Account Number: 00158003948581394 Vakıflar Bankası - Yıldız Branch/Ankara)

POSTA ÇEKİ İLE ÖDEME (POST CHEQUE - ONLY FOR TURKEY):

Lütfen formu doldurup dekont ile birlikte faks veya posta ile bize ulaştırınız.

-Posta Çeki Hesap Numarası: 100 80 63 Avrasyabir Vakfı - Ankara Şubesi.

Adı Soyadı (Name Surname):

Adres (Address):

İl (City) - Ülke (Country):

Telefon (Telephone) - Faks (Fax):

Elektronik Posta Adresi (E-Mail):

KREDİ KARTI İLE ÖDEME (PAYMENT WITH CREDIT CARD):

Lütfen formu doldurup faks veya posta ile bize ulaştırınız
(Please fill in the form and either fax or mail it to us):

Adı Soyadı (Name Surname):

Kredi Kartı Numarası (Credit Card Number): _ _ _ _ _

Güvenlik Kodu (Security Code Number):

Geçerlilik Tarihi (Credit Card Expiry Date): _ _ / _ _

Adres (Address):

İl (City) - Ülke (Country):

Telefon (Telephone) - Faks (Fax):

Elektronik Posta Adresi (E-Mail):

Tutar (Amount):

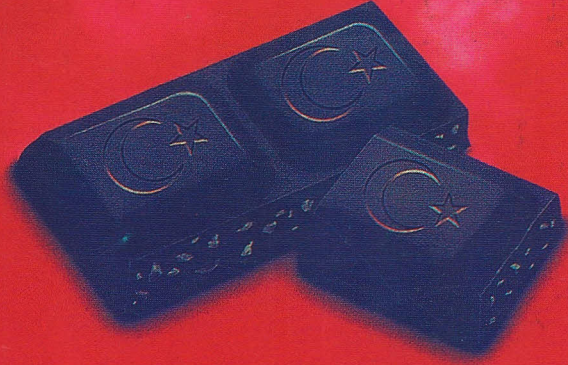
İmza (Signature):

İş bu imzayla yukarıdaki bedelin kredi kartı hesabımdan çekilmesini kabul ediyorum.
(I accepted that above mentioned amount can be debited from my credit card.)

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ: Konrad Adenauer Cad. No: 61 Yıldız-Çankaya /ANKARA

Tel: +90 312 491 70 14 Faks: 0 312 491 70 13 E-Mail: info@eraren.org

*Cumhuriyet'le
büyüdük...*

...büyümeye devam ediyoruz.

ÜLKER

www.ulker.com.tr

1944'den beri

ISSN: 1303-068X

AVRASYA BİR VAKFI

ASAM

AVRASYA STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

YENİ YAPISIYLA

YARINLARI

YORUMLUYOR...

Konrad Adenauer Caddesi No: 61 06650
Yıldız - Çankaya/Ankara - TÜRKİYE
Tel: +90.312.491 60 70 (Pbx)
Fax: +90.312.491 60 99
e-mail: asam@avsam.org

